

જૈન રામાયણ

ભાગ-૧

વિવેચનકાર : આચાર્યશ્રી વિજયભદ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી

जैन रामायण

भाग - १

नव सूचन

इस ग्रन्थ के अभ्यास का कार्य पूर्ण होते ही नियत
समयावधि में शीघ्र वापस करने की कृपा करें.
जिससे अन्य वाचकगण इसका उपयोग कर सकें.

लेखक

श्री प्रियदर्शन

[आचार्य श्री विजयल्लभद्रगुप्तसूरीश्वरजी म.]

પુનઃ સંપાદન જ્ઞાનતીર્થ - કોબા

પ્રથમ આવૃત્તિ

કારતક વદ-૧૩, વિ.સં. ૨૦૬૫, ૨૫ નવેમ્બર ૨૦૦૮

મૂલ્ય

ત્રણભાગના : રૂ. ૪૬૫.૦૦ : પાકુ પુંકું

ત્રણભાગના : રૂ. ૧૮૫.૦૦ : કાચુ પુંકું

આર્થિક સૌજન્ય

શેઠ શ્રી નિરંજન નરોત્તમભાઈના સ્મરણાર્થે

હ. શેઠ શ્રી નરોત્તમભાઈ લાલભાઈ પરિવાર

પ્રકાશક

શ્રી મહાતીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર

આચાર્ય શ્રી કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર

કોબા, તા.જિ.ગાંધીનગર - ૩૮૨૦૦૭

ફોન નં. (૦૭૯) ૨૩૨૭૬૨૦૪, ૨૩૨૭૬૨૫૨

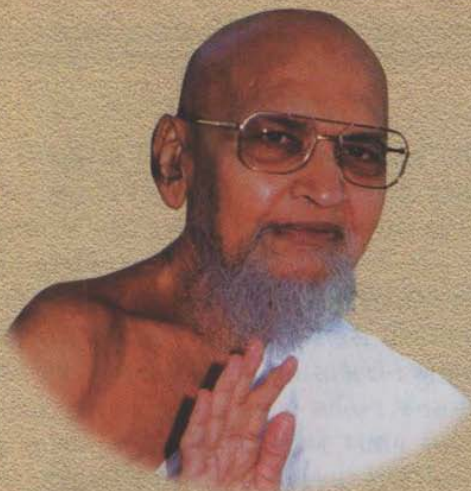
email : gyanmandir@kobatirth.org

website : www.kobatirth.org

મુદ્રક

નવપ્રભાત પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ

ફોન નં. ૯૮૨૫૫૮૮૮૫૫

पूज्य आचार्य भगवंत श्री विजयभद्रगुप्तसूरीश्वरजी

श्रावण शुक्ला १२, वि.सं. १९८९ के दिन पुदगाम महेसाणा (गुजरात) में मणीभाई एवं हीराबहन के कुलदीपक के रूप में जन्मे मूलचन्दभाई, जुही की कली की भांति खिलती-खुलती जवानी में १८ बरस की उम्र में वि.सं. २००७, महावद ५ के दिन राणपुर (सौराष्ट्र) में आचार्य श्रीमद् विजयप्रेमसूरीश्वरजी महाराजा के करमकमलों द्वारा दीक्षित होकर पू. भुवनभानुसूरीश्वरजी के शिष्य बने. मुनि श्री भद्रगुप्तविजयजी की दीक्षाजीवन के प्रारंभ काल से ही अध्ययन-अध्यापन की सुदीर्घ यात्रा प्रारंभ हो चुकी थी. ४५ आगमों के सटीक अध्ययनोपरांत दार्शनिक, भारतीय एवं पाश्चात्य तत्त्वज्ञान, काव्य-साहित्य वगैरह के 'मिलस्टोन' पार करती हुई वह यात्रा सर्जनात्मक क्षितिज की तरफ मुड़ गई. 'महापंथनो यात्री' से २० साल की उम्र में शुरु हुई लेखनयात्रा अंत समय तक अथक एवं अनवरत चली. तरह-तरह का मौलिक साहित्य, तत्त्वज्ञान, विवेचना, दीर्घ कथाएँ, लघु कथाएँ, काव्यगीत, पत्रों के जरिये स्वच्छ व स्वस्थ मार्गदर्शन परक साहित्य सर्जन द्वारा उनका जीवन सफर दिन-ब-दिन भरापूरा बना रहता था. प्रेमभरा हँसमुख स्वभाव, प्रसन्न व मृदु आंतर-बाह्य व्यक्तित्व एवं बहुजन-हिताय बहुजन-सुखाय प्रवृत्तियाँ उनके जीवन के महत्त्वपूर्ण अंगरूप थी. संघ-शासन विशेष करके युवा पीढ़ी, तरुण पीढ़ी एवं शिशु-संसार के जीवन निर्माण की प्रक्रिया में उन्हें रुचि थी... और इसी से उन्हें संतुष्टि मिलती थी. प्रवचन, वार्तालाप, संस्कार शिबिर, जाप-ध्यान, अनुष्ठान एवं परमात्म भक्ति के विशिष्ट आयोजनों के माध्यम से उनका सहिष्णु व्यक्तित्व भी उतना ही उन्नत एवं उज्ज्वल बना रहा. पूज्यश्री जानने योग्य व्यक्तित्व व महसूस करने योग्य अस्तित्व से सराबोर थे. कोल्हापुर में ता. ४-५-१९८७ के दिन गुरुदेव ने उन्हें आचार्य पद से विभूषित किया. जीवन के अंत समय में लम्बे अरसे तक वे अनेक व्याधियों का सामना करते हुए और ऐसे में भी सतत साहित्य सर्जन करते हुए दिनांक १९-११-१९९९ को श्यामल, अहमदाबाद में कालधर्म को प्राप्त हुए.

પ્રકાશકીય

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયભદ્રગુપ્તસૂરિજી મહારાજ (શ્રી પ્રિયદર્શન) દ્વારા લિખિત અને વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન મહેસાણાથી પ્રકાશિત સાહિત્ય જૈન સમાજમાં જ નહીં પરંતુ જૈનેતર લોકોમાં પણ ખૂબ જ ઉત્સુકતા સાથે વંચાતુ લોકપ્રિય સાહિત્ય છે.

પૂજ્યશ્રી ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૯૯ના રોજ અમદાવાદમાં કાળધર્મ પામ્યા પછી વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન ટ્રસ્ટનું વિસર્જન કરી તેઓશ્રીના પ્રકાશનોનું પુનઃપ્રકાશન બંધ કરવાના નિર્ણયની વાત સાંભળીને અમારા ટ્રસ્ટીઓને ભાવના થઈ કે પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનું ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્ય જનસમુદાયને હર્મેશ મળતું રહે તે માટે કંઈક કરવું જોઈએ એ આશય સાથે વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશનના ટ્રસ્ટમંડળને આ વાત પૂજ્ય રાષ્ટ્રસંત આચાર્ય શ્રી પદ્મસાગરસૂરિજીની સંમતિ પૂર્વક જણાવી. બંને પૂજ્ય આચાર્યોની પરસ્પરની મૈત્રી ઘનિષ્ઠ હતી. અંતિમ દિવસોમાં દિવંગત આચાર્યશ્રીએ રાષ્ટ્રસંત આચાર્યશ્રીને મળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. પૂજ્યશ્રીએ આ કાર્ય માટે વ્યક્તિ, વ્યક્તિત્વ અને કૃતિત્વના આધારે પોતાની સંમતિ પ્રેરકબળ રૂપે આપી. તેઓશ્રીના આશીર્વાદ પામીને કોબાતીર્થના ટ્રસ્ટીઓએ આ કાર્યને આગળ ખપાવવા વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન ટ્રસ્ટની પાસે પ્રસ્તાવ મુક્યો.

વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓએ પણ કોબા તીર્થના ટ્રસ્ટીઓની દિવંગત આચાર્યશ્રી પ્રિયદર્શનના પ્રચાર-પ્રસારની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાને ધ્યાનમાં લઈ શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર-કોબાતીર્થને પોતાના ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત પુસ્તકોના પુનઃપ્રકાશનના બધાજ અધિકારો સહયોગે સોંપી દીધા.

તે પછી શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્રે સંસ્થાના શ્રુતસરિતા (જૈન બુકસ્ટોલ)ના માધ્યમથી શ્રી પ્રિયદર્શનના લોકપ્રિય પુસ્તકોનું વિતરણ જાહેર જનતાના હિતમાં ચાલુ કર્યું.

શ્રીપ્રિયદર્શનના અનુપલબ્ધ સાહિત્યના પુનઃપ્રકાશન કરવાની શૃંખલામાં પ્રસ્તુત શ્રી જૈન સમાયણ ગ્રંથને પુનઃપ્રકાશિત કરીને વાચકોને ઉપલબ્ધ કરાવી રહ્યા છીએ.

શેઠ શ્રી સંવેગભાઈ લાલભાઈના સૌજન્યથી આ પ્રકાશન માટે શેઠ શ્રી નિરંજન નરોત્તમભાઈના સ્મરણાર્થે હ. શેઠ શ્રી નરોત્તમભાઈ લાલભાઈ પરિવાર તરફથી જે ઉદાર આર્થિક સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે એ બદલ

અમો સમગ્ર શેઠશ્રી નરોત્તમભાઈ લાલભાઈ પરિવારના ઋણી છીએ તથા તેઓની હાર્ટિક અનુમોદના કરીએ છીએ. આશા છે કે ભવિષ્યમાં પણ તેઓશ્રી તરફથી આવી જ ઉદાર સહયોગ મળતો રહેશે.

આ આવૃત્તિનું પ્રકાશિત કરી આપનાર શ્રી જગદીશભાઈ પ્રજાપતિ, શૈલેષભાઈ શાહ તથા કાર્તિકલ પ્રકાશ કરી આપવામાં સંસ્થાના પંડિતવર્ય શ્રી મનોજભાઈ જૈન, આશિષભાઈ શાહનો તથા આ પુસ્તકના સુંદર કમ્પોઝીંગ તથા સેટીંગ કરી આપવા બદલ સંસ્થાના કમ્પ્યુટર વિભાગમાં કાર્યરત શ્રી કેતનભાઈ શાહ તથા શ્રી સંજયભાઈ ગુર્જરનો અમે હૃદય પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આપને અમારો નમ્ર અનુરોધ છે કે તમારા મિત્રો અને સ્વજનોમાં આ પ્રેરણાદાયી સાહિત્યની પ્રભાવના કરો. શ્રુતજ્ઞાનના પ્રચાર-પ્રસાર માટે અપાયેલું નાનકડું યોગદાન આપને લાભદાયક થશે.

અન્તે, નવા કલેવર તથા સજ્જા સાથેનું પ્રસ્તુત પુસ્તક આપની જીવનયાત્રાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરવામાં નિમિત્ત બને અને વિષમતાઓમાં સમરસતાનો લાભ કરાવે એવી શુભ કામનાઓ સાથે.

પુનઃ પ્રકાશન વખતે ગ્રંથકારશ્રીના આશય તથા જિનસાક્ષા વિરુદ્ધની કાંઈ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો મિચ્છામિ દુઃકકમ્. સુજ્ઞાને ધ્યાન આકૃષ્ટ કરવા વિનંતી.

ટ્રસ્ટીગણ

શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર

આધારગ્રંથ

ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર

મૂળ ગ્રન્થકાર

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યદેવ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી

લેખક

ન્યાયવિશારદ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી
વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન
પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી વિજય ભદ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી
'શ્રી પ્રિયદર્શન'

નૈવેદ્યમ્

‘વાલ્મિકી રામાયણ અને તુલસીકૃત રામાયણ’ વગેરે રામાયણોમાં જે વાતો આપણને વાંચવા નથી મળતી તેવી સત્ય અને વાસ્તવિક વાતો ‘ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર’ ગ્રંથમાં આપણને વાંચવા મળે છે.

રાવણના જન્મથી માંડીને યૌવનકાળ પર્યંતની અનેક અજાણી વાતો, રાક્ષસદ્વીપ અને વાનરદ્વીપની અનેક રોમાંચક ઘટનાઓ; હનુમાનનાં માતા અંજનાસુંદરીનું ભાવપૂર્ણ ચરિત્ર... આ બધું અન્યત્ર અગ્રાપ્ય, જૈન રામાયણ ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી જાણવા મળે છે.

શ્રી રામના પૂર્વજોનો ભવ્ય ઇતિહાસ, મહારાજા દશરથનો મગધવિજય અને વનવાસની અનેક ઘટનાઓ... બીજી રામાયણોમાં ક્યાં વાંચવા મળે છે?

અલબત્ત, ‘વીરદેવ’ અને ‘અંજલિ’નાં પાત્રો આ રામાયણમાં કાલ્પનિક લીધેલાં છે, પરંતુ મગધ-વિજય મહારાજા દશરથે કરેલાં, એ તદ્દન સત્ય વાત છે.

રામાયણનાં વિવિધ પાત્રો અને ભવ્ય આદર્શો માનવના જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોને સ્પર્શે છે. મનુષ્ય પોતાના જીવનને ઉન્નત, ભવ્ય અને નિર્મળ બનાવવાના સંકલ્પથી જો રામાયણનું અધ્યયન કરે, તો એને રામાયણ બધું જ પુરું પાડી શકે એમ છે. શૌર્ય, ધૈર્ય, ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, કર્તવ્યપાલન, શીલરક્ષા, સદાચાર ઇત્યાદિ માનવોચિત અનેક સદ્ગુણોને મેળવવા, રક્ષવા અને વૃદ્ધિગત કરવા માટે રામાયણનો ગ્રંથ અદ્ભુત આલંબન બની શકે છે.

આજે મનુષ્યને તત્ત્વગ્રંથો, ઉપદેશગ્રંથો કે ફિલોસોફીના ગ્રંથો કરતાં કથાગ્રંથો વાંચવા વધુ પ્રિય છે. વૃદ્ધિ-યુવાન-બાલ સહુને કથાઓ વાંચવી ગમે છે, જેવી કથા તેવા ભાવ વાંચકના મનમાં પ્રગટે છે, તેવા વિચારો બને છે અને દૃઢ થાય છે. અધમ પાપવૃત્તિઓને ઉત્તેજનારી,

કલ્પનાઓ પર આધારિત અને માનવજીવનનાં ઉચ્ચતમ મૂલ્યોનો નાશ કરનારી હજારો કથાઓ... છપાઈને પુસ્તકોમાં પ્રકાશિત થાય છે... વરઘરમાં એ પુસ્તકો પાઠોંચી રહ્યાં છે ને રસપૂર્વક વંચાઈ રહ્યાં છે... એના દુષ્પ્રભાવાં આજે વિલાસ, સ્વચ્છંદતા, ઉદ્વેગતાઈ, દુરાચાર-અભિચાર, અનીતિ-અન્યાય... હિંસા, માયા-કપટ... વગેરે રૂપે વ્યક્તિના જીવનમાં, સામાજિક જીવનમાં અને રાષ્ટ્રીય જીવનમાં પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે.

રામાયણની મહાકથા એવી મહાકથા છે કે એને વાંચનારા મનુષ્ય પર એના સુંદર પ્રભાવાં પડ્યા વિના ન રહે. ત્યાગ-વૈરાગ્ય, શીલ-સદાચાર, ન્યાય-નીતિ, અહિંસા-સત્ય-અયોર્ય-બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ ગુણોની છાયા પડ્યા વિના ન રહે.

કોઈ ઉપદેશ વિના, સીધી જ સળંગ કથા લખી છે... એ મહાકથાનાં પાત્રો જ બોલે છે! એમને જે કહેવું છે તે જ કહેવા દીધું છે! વાંચનારાંઓની રસવૃત્તિ અંત સુધી જાગત રહે અને તે તે પ્રસંગ અને ઘટાની વાચક મૂલવણી કરી શકે, એ રીતે લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પરમપવિત્ર મહાકથાના વાંચનની સહુ જીવોને સન્મતિ પ્રાપ્ત થાઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત થાઓ એવી મંગલ અભિલાષા સાથે વિરમું છું.

વિ.સં.૨૦૪૬

શ્રાવણ

- પ્રિયદર્શન

ઝાનુક્રમણિકા

૧. રાક્ષસદ્વીપ-વાનરદ્વીપ	૧
૨. લંકાનું પતન અને ઉત્થાન	૮
૩. રાવણનો જન્મ	૨૦
૪. વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં	૨૮
૫. દશમુખનાં લગ્ન	૩૮
૬. પરાક્રમનો આરંભ	૪૭
૭. લંકાવિજય	૫૩
૮. લંકાની રાજસભામાં	૬૪
૯. વીર વાલી	૭૩
૧૦. વિશ્વવિજયની યાત્રાએ	૮૧
૧૧. રેવાના તટે	૮૯
૧૨. નારદજીનો ભેટો	૯૬
૧૩. એ મહાકાળ અસુર કોણ	૧૦૭
૧૪. વેરની વસુદાત	૧૧૬
૧૫. મથુરામાં મધુનું મિલન	૧૨૫
૧૬. રાવણની શીલરક્ષા	૧૩૩
૧૭. ઇન્દ્ર મુનીન્દ્ર અને છે	૧૪૫
૧૮. વરની પસંદગી	૧૫૩
૧૯. પવનંજય અને અંજના	૧૬૧
૨૦. દુઃખ પછી સુખ	૧૭૧
૨૧. દૈવની વિટંબણા	૧૮૧
૨૨. આવો છે સંસાર	૧૯૩
૨૩. ભૂલનું પરિણામ	૨૦૩
૨૪. હનુમાનજીનો જન્મ	૨૧૪
૨૫. પવનંજય પાછો વળે છે	૨૨૪
૨૬. સતીની શોધમાં	૨૩૪
૨૭. સતીત્વનો વિજય	૨૪૩
૨૮. હનુમાન યુદ્ધની વાટે	૨૫૪
૨૯. વરુણ પર વિજય	૨૬૪

❀ ૧. રાક્ષસદ્વીપ : વાનરદ્વીપ ❀

અજિતનાથ ભગવાનના સમયની આ વાત છે. ‘રાક્ષસ’ નામનો એક દ્વીપ હતો. તેમાં લંકા નામની નગરી હતી. લંકા એટલે લંકા! ખૂબ સુંદર! તેમાં મેઘવાહન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.

મેઘવાહન રાજાથી રાક્ષસવંશ શરૂ થયો. ભલે વંશનું નામ રાક્ષસ હતું, પણ આ મેઘવાહન રાજા તો દેવથીય વધુ દયાળુ અને પરોપકારી હતો.

એક દિવસ મેઘવાહન મહેલની અગાસીમાં બેઠો હતો. તેણે અનંત આકાશ સામે જોયું... જોયા જ કર્યું... તેણે આંખો મીંચી દીધી.

તેણે આત્મનિરીક્ષણ કર્યું, ‘અહો! આ આકાશ જેમ અનંત છે, જેનો છેડો જ નથી, તેમ મારું ભવભ્રમણ પણ અનંતકાળથી ચાલુ છે. તેનો ક્યારે અંત આવશે?’

તેનો રાજ્ય પરનો રાગ ચાલ્યો ગયો; અને રાજા વૈરાગી બની ગયો.

મહેલનો ત્યાગ કરી સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં નિવાસ કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો. તેણે તરત પોતાના મોટા પુત્ર મહારક્ષને બોલાવ્યો.

‘બેટા! આ રાજ્ય હવે તારે સંભાળવાનું છે.’ પુત્રને માથે પોતાનો ધ્રુજતો હાથ ફેરવતાં મેઘવાહને કહ્યું.

‘પિતાજી... અને આપ?’

‘રાજ્યરક્ષાનું મારું કર્તવ્ય અહીં પૂર્ણ થાય છે. મારા માટે હવે આત્મરક્ષાનું પરમ કર્તવ્ય બજાવવાનો સમય થઈ ગયો છે, બેટા!’

મહારક્ષની આંખોમાં આંસુ ઊભરાયાં. સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી જતા પ્રેમાળ પિતાના વિરહની કલ્પનાએ તેને ધ્રુજાવી દીધો.

‘પિતાના માર્ગમાં આડો ઊભો રહું? ન જવા દઉં, પણ પછી પિતા ક્યારેય નહિ જાય? શું મારા રોકાયા રોકાશે? જાલિમ કાળની ફાળ આગળ મારું શું ચાલશે? ના, ના, ભલે ન ચાલે, પણ મારાથી તેમને નહિ જવા દેવાય.’ મહારક્ષનું મનોમંથન ગૂંચવાતું ચાલ્યું.

‘પણ હું એમના પ્રિયમાર્ગમાં વિઘ્ન કરીશ તો તેમનું કોમળ હૃદય કેટલું બધું દુઃખાશે? તેમનું હૃદય કેટલું બધું દુઃખ અનુભવશે? મારાથી તે તો નહિ જ સહન થાય. હું તેમના માર્ગમાંથી ખસી જાઉં.’

પુત્ર મહારક્ષે મૌનપણે જ મેઘવાહનનું વચન સ્વીકારી લીધું.

૨

જૈન રામાયણ

મેઘવાહને રાજ્યનો, પુત્રનો, પરિવારનો, સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો.

અજિતનાથ ભગવાનની પાસે જઈ રાજા 'મહારાજ' બની ગયો.

મેઘવાહન મુનિવરે આકરાં તપ અને જબરાં ધ્યાન ધરવા માંડ્યાં! ભગવાનની આજ્ઞાને રજેરજ પાળવાની તેમણે ખૂબ તકેદારી રાખી.

મેઘવાહન મુનિવરે કમોનો ક્ષય કરી નાંખ્યો. અનંતકાળથી ચાલ્યું આવતું ભવભ્રમણ થંભાવી દીધું.

મેઘવાહનનો આત્મા સિદ્ધ બની ગયો.

હવે નહિ જન્મ, નહિ મૃત્યુ. અનંત આનંદ અને અનંત જ્ઞાનમાં અનંતકાળ ઝીલવાનું.

મહારક્ષે લાંબા કાળ સુધી લંકા પર રાજ્ય કર્યું.

એક દિવસ એનો પણ અંતરાત્મા જાગ્યો. તે સંસારની માયા ત્યજી દેવા કટિબદ્ધ બન્યો. તેણે રાજ્ય પર શાસન કરવા પોતાના પુત્ર દેવરક્ષને બેસાડ્યાં.

સાધુ બની, સાધના કરી મહારક્ષે પણ આત્મસિદ્ધિ કરી.

પછી તો લંકાની ગાદી પર જે જે રાજા બેસે છે, તે તે પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી, પોતે સાધુ બની સિદ્ધ બનતા જાય છે.

આવું અસંખ્યકાળ સુધી ચાલ્યું.

અજિતનાથ પછી સંભવનાથ, અભિનંદનસ્વામી, સુમતિનાથ, પદ્મપ્રભસ્વામી, સુપાર્શ્વનાથ, ચંદ્રપ્રભસ્વામી, સુવિધિનાથ અને શ્રીતલનાથ, એમ આઠ તીર્થંકરદેવો થઈ ગયા.

અગિયારમા શ્રેયાંસનાથસ્વામી તીર્થંકરના કાળ આવી લાગ્યો.

(૨)

વૈતાઢ્ય પર્વતનાં શિખરો, ખીણો, એટલે વિદ્યાધરોની દુનિયા!

ત્યાં મેઘપુર નામનું એક નગર અને અતીન્દ્ર નામનો રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. અતીન્દ્ર વિદ્યાધરોનો રાજા હતો. તેની કીર્તિ વૈતાઢ્યને શિખરે શિખરે અને કોતરે કોતરે ગવાયેલી.

શ્રીમતી એની રાણી, તે શીલવંતી અને ગુણવંતી હતી. તે રાણીએ એક પુત્રને અને એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો.

પુત્રનું નામ શ્રીકંઠ હતું.

પુત્રીનું નામ દેવી હતું.

રાક્ષસદ્વીપ-વાનરદ્વીપ

૩

દેવી એટલે દેવી જ જોઈ લ્યો! રૂપરૂપનો અંબાર!

દેવી યૌવનમાં આવી ત્યાં તો તેનું સૌન્દર્ય સોળે કળાએ ખીલ્યું. દેવીના રૂપનો પ્રશંસા દેશવિદેશમાં થવા લાગી. એક દિવસ અતીન્દ્રની રાજ્યસભામાં એક દૂત આવીને ઊભો રહ્યો. રત્નપુરનગરના પુષ્પોત્તર વિદ્યાધરેન્દ્રનો એ દૂત હતો. અતીન્દ્રને તેણે નમન કર્યું.

‘શા માટે આવવાનું થયું છે?’ દૂતને યોગ્ય આસને બેસાડીને નરેશે પૂછ્યું.

‘મને રત્નપુરનગરના પુષ્પોત્તર વિદ્યાધરેન્દ્રે મોકલ્યો છે.’

‘હા, પણ શા માટે?’

‘અમારા વિદ્યાધરેન્દ્રને પદ્મોત્તર નામનો તેજસ્વી પુત્ર છે. રૂપે અને ગુણે પૂરો છે. તે પુત્રની સાથે તમારી દેવીનો વિવાહ થાય તો સરખેસરખી જોડી થાય.’

દૂતની વાત સાંભળી અતીન્દ્ર ક્ષણભર વિચારમાં પડી ગયો. સ્વસ્થ થઈ તેણે દૂતને કહ્યું :

‘વારુ, હું વિચારી જોઈશ.’ રાજાનો ટૂંકો પ્રત્યુત્તર લઈ, દૂત ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

અતીન્દ્ર વિદ્યાનરેશે દેવીને માટે યોગ્ય પતિની ચારેકોર તપાસ કરાવી. ત્યાં તેની દૃષ્ટિ લંકા પર પડી. લંકામાં ત્યારે રાક્ષસેશ્વર કીર્તિધવલ રાજા હતો. તેની ઉજ્જવલ કીર્તિએ અતીન્દ્રને આકર્ષ્યો. દેવીનું લગ્ન કીર્તિધવલ સાથે કર્યું. ગુણવંત અને ધીમંત પદ્મોત્તર, રાજપુત્રી દેવીને મેળવવા સમર્થ ન બન્યો!

અતીન્દ્ર અને પદ્મોત્તરના પિતા પુષ્પોત્તર વચ્ચે વૈરની ગાંઠ બંધાણી.

(૩)

દેવીના ભાઈનું નામ શ્રીકંઠ હતું.

સુવર્ણાચલની યાત્રા કરી, શ્રીકંઠ આકાશમાર્ગે મેઘપુર પાછો ફરી રહ્યો હતો ત્યારે વચ્ચે આવ્યું રત્નપુર. સોડામણા ઉદ્યાનમાં તેણે એક નવયૌવના રૂપસુંદરી જોઈ. શ્રીકંઠની આંખોએ એ સુંદરીનાં રૂપનું ધરાઈ ધરાઈને સૌંદર્ય પાન કર્યું. પોતાની તરફ એકોટસે પ્રેમભરી આંખે જોતા જુવાન પ્રત્યે પેલી યુવતી પણ આકર્ષાઈ.

પરસ્પર આંખો મળી. પરસ્પર હૃદય મળ્યાં. પરસ્પરના ભાવ ભેટ્યા! મનમાં વિકારનાં અંકુરો ફૂટ્યાં, પાંગર્યાં, અને ફળના ફળાગા ય ફૂટ્યા. ઊંચી ડોકે યૌવનાએ શ્રીકંઠ તરફ મધુર દૃષ્ટિએ જોયા જ કર્યું.

શ્રીકંઠ વિકારને વશ બની ગયો. વિકારને વિકસવાની તક પણ મળી ગઈ. યુવતી શ્રીકંઠને ચાહવા લાગી! એ નીચે આવ્યો અને તેણે સુંદરીને ઉપાડી આકાશમાર્ગે ઝડપી પ્રયાણ કર્યું.

પણ અચાનક રાજપુત્રીનું અપહરણ થયેલું જાણી દાસીઓ ગભરાઈ ગઈ. 'પદ્મા હરાણી... પદ્મા હરાણી... પદ્માને કોઈ ઉપાડી ગયું.' નગરમાં કોલાહલ મચી ગયો. વાત પહોંચી પુષ્પોત્તર રાજા પાસે. પુત્રી પદ્માના અપહરણના સમાચારે તે ક્રોધથી સમસમી ઊઠ્યો. પુત્રીને ઉપાડી જનાર દ્રુષ્ટને દારુણ સજા કરવા તત્પર બની ગયો.

યુદ્ધની નોબતો ગગડી.

રાજા પુષ્પોત્તરે યુદ્ધનાં બખ્તર ધારણ કર્યાં. અંગ પર શસ્ત્રો સજી, વિરાટ સૈન્ય સાથે તેણે શ્રીકંઠનો પીછો પકડ્યો. શ્રીકંઠ જાણતો જ હતો કે પાછળ પુષ્પોત્તર આવવાનો જ છે! તે તો પહોંચ્યો સીધો લંકામાં, અને પોતાના બનેલી કીર્તિધવલને શરણે થયો!

હૃદય ખોલીને શ્રીકંઠે પદ્મા સાથેનો પ્રેમકિસ્સો કીર્તિધવલને કહી દીધો. આ બાજુ પુષ્પોત્તર પાછળ જ આવી લાગ્યો.

શું વિશાળ સૈન્ય! જાણે યુગાન્તનો મહાસાગર! જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈન્ય જ સૈન્ય! વિદ્યાધર રાજા પુષ્પોત્તર વેરનો બદલો લેવા તમતમી રહ્યો હતો. એક તો પોતાની દેવી માટેની માગણીને શ્રીકંઠના પિતાએ માન્ય નહોતી રાખી; અને એમાં શ્રીકંઠે પોતાની પુત્રીનું અપહરણ કર્યું, એટલે બળતામાં ઘી હોમાયું!

કીર્તિધવલ વિચારક રાજા હતો. તેણે પુષ્પોત્તરને યુદ્ધથી જવાબ આપવાનું પગલું ન ભર્યું, પરંતુ સમજૂતીથી પુષ્પોત્તરના રોષને નિયંત્રી નાંખવાનો નિર્ણય કર્યો.

યુદ્ધથી તો રોષના ભડકા થાય. રોષને પાણી પાણી કરી નાંખવા તો સમજૂતી જ થવી જોઈએ.

કીર્તિધવલે પોતાના એક વિચક્ષણ દૂતને પુષ્પોત્તર પાસે મોકલવા સજ્જ કર્યો. દૂત પુષ્પોત્તર નૃપતિની પાસે આવી પહોંચ્યો.

પુષ્પોત્તરને પ્રણામીને તેણે કીર્તિધવલનો સંદેશો કહેવાનું શરૂ કર્યું :

‘રાજનું! શું આપને એમ નથી લાગતું કે આ યુદ્ધ નિષ્પ્રયોજન છે? પુત્રી અવશ્ય ક્યારેય કોઈને આપવાની જ હોય છે. હવે, જ્યારે તમારી ગુણવત્તી પુત્રી સ્વયં જ શ્રીકંઠને પ્રેમથી વરી છે, ત્યારે આપ જેવા વિચક્ષણ પુરુષે શ્રીકંઠનો તેમાં અપરાધ ન ગણાવો જોઈએ.

રાક્ષસદ્વીપ-વાનરદ્વીપ

૫

છતાંય જો આપ યુદ્ધ કરશો તો પુત્રીનું મન કેટલું બધું દુઃખાશે? હવે તો પુત્રીના માનસિક અભિપ્રાય અનુસારે શ્રીકંઠ સાથે તેના લગ્નનો મહોત્સવ કરવો તે જ સુચોગ્ય છે.’

દૂતની વાત હજુ ચાલી રહી છે, ત્યાં તો પક્ષાએ મોકલેલી એક પ્રાંઢ સ્ત્રી ત્યાં આવી અને પક્ષાની વિનંતી રાજા સમક્ષ રજૂ કરી :

‘પિતાજી! ખરેખર, હું જાતે જ શ્રીકંઠને વરી છું; મારું તેમણે અપહરણ નથી કર્યું; તો નાહક શા માટે યુદ્ધ કરીને લાખો જીવોનો નાશ કરવો?’

આ સાંભળીને વિદ્યાધરેશ પુષ્પોત્તરનો પ્રકોપ પ્રશાંત થઈ ગયો.

વિચારવિચક્ષણ પુરુષોનો પ્રકોપ મોટે ભાગે સહેલાઈથી શાંત કરી શકાય છે. જ્યારે જડ પુરુષોના પ્રકોપને શમાવવો ઘણો કઠિન હોય છે.

પુષ્પોત્તરે વિચાર્યું : મારી પુત્રી જ સ્વયં શ્રીકંઠને વરી છે. વળી, શ્રીકંઠ ભલે શત્રુપુત્ર છે છતાં વીર અને ગુણી છે, તો ભલે તે બંનેનો વિવાહ થઈ જતો!’

પુષ્પોત્તરની યુદ્ધયાત્રા વિવાહયાત્રામાં પલટાઈ ગઈ. કીર્તિધવલે દબદબાપૂર્વક પુષ્પોત્તરનો નગરપ્રવેશ કરાવ્યો. મહાન મહોત્સવ ઊજવી શ્રીકંઠ-પક્ષાનો વિવાહ કર્યો અને પુષ્પોત્તર રાજા રત્નપુર તરફ પાછો વળ્યો.

(૪)

પ્રભાતનો સમય છે. કીર્તિધવલ, શ્રીકંઠ અને દેવી એક સુશોભિત ખંડમાં બેઠાં છે. કીર્તિધવલ શ્રીકંઠના સામું એકીટસે જોઈ રહેલ છે.

‘હવે હું અહીંથી જઈશ.’ શ્રીકંઠ કહ્યું.

‘હવે મેઘપુર જવાની શી જરૂર છે? વૈતાલપર્વત પર તમારા ઘણા દુશ્મનો ઊભા થયા છે, નાહક લડાઈઓ લડી લડી જીવન બરબાદ શા માટે કરવું? તમને શત્રુઓનો ભય છે એમ મારે નથી કહેવું, તમે શત્રુઓનો પૂરો સામનો કરી શકો એમ છો, છતાં તમને અહીંથી જવા દેવા મારું મન માનતું નથી. તમારા સાથેનો ગાઢ સ્નેહ તમારા જવાથી કેટલું દુઃખ આપશે, તેની કલ્પના પણ મને ધ્રુજાવી મૂકે છે. માટે જવાનું તો માંડવાળ જ કરો.’

‘હા, હવે તો અહીં જ રહો.’ બહેન દેવીએ પણ આગ્રહ કર્યો.

‘ભલે અહીં રહેવું ઠીક ન લાગતું હોય તો રાક્ષસદ્વીપની બાજુમાં વાનરદ્વીપ છે. બીજા પણ બર્બરકુલ, સિંહલદ્વીપ વગેરે આપણા દીપો છે. જાણે સ્વર્ગભૂમિના નમૂના જ જોઈ લો! તે પ્રદેશોમાંથી કોઈ પણ એક સ્થળે રાજધાની કરીને તમે રહો.’

બહેન-બનેવીના સ્નેહબંધનમાંથી મુક્ત બનવું શ્રીકંઠ માટે અશક્ય હતું. કીર્તિધવલની વાત સ્વીકાર્યે છૂટકો થયો. તેણે વાનરદ્વીપ પસંદ કર્યો.

વાનરદ્વીપ ઉપર 'કિષ્કિન્ધ' નામનો રમણીય અને મનોહર પર્વત હતો. તે પર્વત પર કીર્તિધવલે 'કિષ્કિન્ધા' નગરી વસાવી અને શ્રીકંઠને તે રાજ્યનો અધિપતિ બનાવ્યો.

પદ્માની સાથે શ્રીકંઠે કિષ્કિન્ધામાં વાસ કર્યો. શ્રીકંઠે પોતાની અપૂર્વ પ્રતિભાથી રાજ્યનું સંચાલન શરૂ કર્યું. પ્રજાનાં સુખ માટે તે રાતદિવસ ચિંતાતુર રહેતો. માત્ર મનુષ્યો માટે જ તેના હૃદયમાં પ્રેમ હતો એમ નહિ, પણ પશુ-પંખીઓ પ્રત્યે પણ તેના આત્મામાં તેટલી જ મમતા હતી.

કિષ્કિન્ધાનાં ઉદ્યાનોમાં, જંગલમાં શ્રીકંઠે વાંદરાઓ જોયા! મોટી મોટી કાયા! ગમી જાય તેવી ગેલ! ફળ ખાઈને જીવન જીવે! શ્રીકંઠના હૃદયમાં વાંદરાઓ પ્રત્યે પ્રેમ છલકાણો. રાજ્યમાં તેણે ઢંઢેરો પિટાવ્યો :

'કોઈએ પણ વાનરોને મારવા નહિ. જો કોઈ વાનરોને મારશે તેને કડક શિક્ષા થશે.' એટલેથી જ શ્રીકંઠને સંતોષ ન થયો. તેણે તો વાનરોનાં ટોળેટોળાં ભેગાં કરવા માંડ્યાં. વાનરો નાચે ને શ્રીકંઠનું હૈયું નાચે! વાનરોને ગમતાં ભોજનિયાં આપવા માંડ્યાં.

અને રાજા વાનરો સાથે પ્રેમ કરે, પછી પ્રજાય પ્રેમ કરે જ ને! લોકોએ પણ વાનરોને ખાવાનું-પીવાનું આપવું શરૂ કર્યું. ઘરની ભીંતો પર વાનરોનાં આકર્ષક ચિત્રો ચીતરાવા લાગ્યાં! રાજ્યની અને ઘરની ધજાઓમાં પણ વાનરો ચીતરાવા લાગ્યા! રમવાનાં રમકડાં પણ વાનરોની આકૃતિનાં બનવા લાગ્યાં.

સર્વત્ર વાનરોનાં નામ, વાનરોની આકૃતિઓ અને વાનરોનાં ચિત્રો સર્જાયાં. પરિણામ એ આવ્યું કે વાનરદ્વીપમાં આવી વસેલા વિદ્યાધર મનુષ્યો પણ 'વાનર' કહેવાયા! વાનરના અતિ સહવાસથી માનવ પણ વાનર તરીકે ઓળખાયો!

એકદા સભામંડપમાં બેઠેલા શ્રીકંઠે આકાશમાર્ગે કોલાહલ થતો સાંભળ્યો. તેણે આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી.

'સંકડો, હજારો દેવો, કોઈ વિમાનમાં તો કોઈ રથમાં, કોઈ હાથી પર તો કોઈ અશ્વ પર, નંદીશ્વરદ્વીપ તરફ જઈ રહ્યા છે. હૈયાં જિનભક્તિથી નાચી રહ્યાં છે. શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓનાં પૂજન-વંદન કરી, કૃતાર્થ બનવાના મનોરથોમાં મહાલી રહ્યા છે. શ્રીકંઠને પણ શુભ મનોરથ પ્રગટ્યો; તેના પવિત્ર ચિત્તમાં પણ નંદીશ્વર-શૈલ પર જવાની તમન્ના પ્રગટી.

તેણે વિમાનને સજાવ્યું.

રાક્ષસદીપ-વાનરદીપ

૭

ભક્તિની ભવ્ય સામગ્રી સાથે લીધી. દેવોની પાછળ શ્રીકંઠ વિદ્યાધર-રાજાએ પણ આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું.

ઉચ્ચ, પવિત્ર અને ઊર્ધ્વગામી આત્માઓ આત્મતારક નિમિત્તો મળતાં તેને વધાવી લેવાના મનોરથો કરે, મનોરથને પાછા મલિન વાસનાઓ નીચે દાટી ન દેતાં તેમને પાંગરાવવા અને ફળશીલ બનાવવાના પ્રયત્નો આદરે.

મનુષ્યની સહજવૃત્તિ તો એવી હોય છે કે તે પાપઆલંબનોને ઝડપી ગ્રહણ કરે છે, તેના આલંબને પાપમનોરથો અને પાપવૃત્તિઓ વેગશીલ બનાવે છે!

આ તો શ્રીકંઠ! શિવગામી છે! તીર્થયાત્રાનો હર્ષ હિલોળે ચઢ્યો છે. વિમાન માઇલો પર માઇલો, યોજનાં પર યોજનો કાપતું આકાશમાર્ગે ચાલ્યું જાય છે. ત્યાં જ અચાનક વિમાન થંભી ગયું.

‘કોણે થંભાવ્યું?’ શ્રીકંઠના મુખ પર ગંભીરતા છવાઈ ગઈ. નીચે દૃષ્ટિ કરી તો મોટો વિરાટકાય પહાડ! ગગનચુંબી શિખરે વિમાનની ગતિને અટકાવી દીધી! દેવોની તો અચિંત્ય શક્તિ! તેમનાં વિમાનો તો માનુષોત્તર પર્વતને ઓળંગીને ચાલ્યાં ગયાં. શ્રીકંઠ ચિંતાતુર બની ગયો.

‘રોપ કોના પર કરવો? રોપ શા માટે કરવો? પ્રારબ્ધ જ મારું પાંગળું છે. પૂર્વજીવનની તપશ્ચર્યા અધૂરી છે. માટે જ મારો ભવ્ય મનોરથ પૂર્ણ ન થયો. તો આવું નિર્માલ્ય જીવન જીવવાનો શો અર્થ છે? તે રાજ્યને પણ શું કરવાનું કે જે મારા આટલા મનોરથને પણ પૂરવા સમર્થ ન બન્યું...? પુત્રપરિવારને પણ શું કરવાનો કે જે મારી શુભકામનાને બર લાવવા નાકામિયાબ નીવડ્યો? સર્વ આ સંસારથી... જીવન તપશ્ચર્યાને ચરણે જ ધરી દેવું શ્રેયસ્કર છે...’

શ્રીકંઠના અંતસ્તલમાં પોંઢેલી વૈરાગ્યની પાવનભાવના ઝબકીને બેઠી થઈ. શ્રીકંઠે સંસારનો ત્યાગ કર્યો. તીવ્ર તપશ્ચર્યાઓની ભઠ્ઠીઓમાં મલિન આત્મસુવર્ણને ઉજ્જવલ બનાવી દીધું. આયુષ્ય પૂર્ણ થયું. શ્રીકંઠનું નિર્વાણ થયું.

મોહની કેવી આછી ચાદર શ્રીકંઠના આત્મતત્ત્વને આવરીને રહેલી હતી કે એક સામાન્ય પ્રસંગ પરના તીવ્ર વૈરાગ્યે મોહચાદરને ચીરી નાંખી! કેવું આત્મસ્પર્શી ચિંતન! માનુષોત્તર પર્વતની ભેખડોને માર્ગમાંથી તોડીફોડી નાખવાની કોઈ વિચારણા ન કરતાં આત્માના મોક્ષ તરફના પ્રયાણમાં આડાખીલી કરી રહેલી સંસારની ભીમ ભેખડોને જ તોડીફોડી નાખવાનો સતત અને સખત પુરુષાર્થ આદર્યો!

નંદીશરની તીર્થયાત્રા ભલે ન થઈ, પણ મોક્ષયાત્રા તો થઈ ગઈ!

❀ ૨. લંકાનું પતન અને ઉત્થાન ❀

કાળનો અનાદિકાલીન ધસમસતો પ્રવાહ વહેતો જ જાય છે! વહેતો જ જાય છે! એ પ્રવાહમાં અનંત અનંત તીર્થંકરો વહી ગયા! અનંત અનંત ચક્રવર્તીઓ... અનંત અનંત વાસુદેવો... બલદેવો... માનવો... દાનવો... તણાઈ ગયા.

રાક્ષસદ્વીપ અને વાનરદ્વીપ પર અગણ્ય રાજાઓ થઈ ગયા.

શ્રેયાંસનાથ પછી તો વાસુપૂજ્ય, વિમલનાથ, અનંતનાથ, ધર્મનાથ, શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, ઝરનાથ અને મલ્લિનાથ, એમ આઠ તીર્થંકરો થઈ ગયા.

વીસમા તીર્થપતિ મુનિસુવ્રતસ્વામીનો કાળ આવી લાગ્યો.

લંકાનો નાથ તડિત્કેશ હતો.

લંકા અને કિષ્કિન્ધા એટલે મિત્રરાજ્યો.

કિષ્કિન્ધાના અધિપતિ 'ધનોદ્ધિરથ' વાનરેશ્વર સાથે તડિત્કેશને ખુબ પ્રેમ હતો.

કિષ્કિન્ધાનાં રમણીય ઉદ્યાનોમાં સહેલગાહ કરવાનો તડિત્કેશને મનોરથ જાગ્યો. અંતઃપુરની રાણીઓને લઈ તડિત્કેશ વાનરદ્વીપ પર આવી પહોંચ્યો. નંદનવનની હરીફાઈમાં ઊતરેલા વાનરદ્વીપના 'નંદન' નામના ઉદ્યાનમાં તડિત્કેશ કીડાધેલો બની ગયો!

તડિત્કેશની પ્રાણપ્રિયા ચંદ્રા એક સુંદર વૃક્ષની નીચે બેઠી હતી. ત્યાં વૃક્ષ પરથી એક વાંદરો નીચે ઊતરી આવ્યો.

ક્યારેય નહિ... ને આજે આ વાનરે મોટો જુલમ કર્યો. નીચે ઊતરીને સીધો જ તેણે ચંદ્રારાણી પર હુમલો કર્યો. તીક્ષ્ણ નખો વડે રાણીની છાતી પર ઉઝરડા ભરવા માંડ્યા. ચંદ્રા તો અચાનક આવી પડેલી આફતમાં બેબાકળી બની ગઈ. તેણી ચીસ પાડી ઊઠી.

કુકર્મોને પરાધીન પ્રાણી પર ક્યારે કઈ જગ્યાએ આફતો તૂટી પડે તે અજ્ઞાની જીવ કેવી રીતે જાણી શકે? માટે તો કુકર્મોની પરાધીનતાને ફગાવી દેવાનો પુરુષાર્થ કરવા પરમપુરુષો ઉપદેશ કરે છે.

ચંદ્રાની કારમી ચિચિયારી સાંભળતાં તડિત્કેશ બહાવરો બની ગયો. તેણે જોયું કે એક ભયાનક વાનર ચંદ્રા પર હલ્લો કરી રહ્યો છે, ત્યાં જ ધનુષ્ય પર તીક્ષ્ણ તીર ચઢાવ્યું.

સરસર કરતું તીર સીધું જ વાનરના પેટમાં ઘૂસી ગયું. તીરના ધાની

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૯

પીડાથી વાનર આકુળવ્યાકુળ બની ગયો. દોડ્યો પણ કેટલું દોડી શકે? થોડેક દૂર ગયો ને ધરતી પર ઢળી પડ્યો.

બાજુમાં જ એક મહામુનિ ધ્યાન-અવસ્થામાં ઊભા હતા.

ચન્દ્ર જેવું સૌમ્ય એમનું મુખ!

કમળ જેવાં નિર્મળ એમનાં લોચન!

વાનરની વેદનાભરી આંખો મુનિ તરફ મંડાણી, મુનિનું અંતઃકરણ અનુકંપન અનુભવવા માંડ્યું.

મુનિ તો વાનરના ઘાયલ દેહની પાસે બેસી ગયા. એના કાન પાસે પોતાનું મુખ લઈ જઈ, વાનરને પરમમંગલ મહામંત્ર નમસ્કાર સંભળાવ્યો. મહામંત્ર નવકાર એટલે પરભવનું અમૂટ ભાથું!

મુનિ તો દયાના સાગર. પરલોકની યાત્રાએ જતા જીવાત્મા પાસે તેમણે ભાથું ન જોયું. તરત જ સર્વોત્તમ ભાથાનો ડબ્બો છોડે બાંધી દીધો!

વાનરનું મૃત્યુ થયું.

વાનરનું કલેવર પલટાયું.

મહામંત્રના પુણ્યપ્રભાવે વાનરનો જીવાત્મા દેવ બન્યો! અવધિજ્ઞાનથી દેવે પોતાનો પૂર્વભવ જોયો.

હજુ પોતાનો વાનરદેહ લોહિયાળ હાલતમાં પડ્યો છે. બાજુમાં મહામુનિ ઊભા છે. મુનિવરના મહાન ઉપકારથી તેનું હૈયું ગદ્ગદ્ બની ગયું. તરત જ તે મુનિ પાસે આવ્યો અને ભાવસહિત મુનિવરને વંદના કરી.

આમેય મુનિરાજ વંદનીય જ હોય, તેમાં ઉપકારી મુનિરાજ તો વિશેષ રીતે વંદનીય હોય. વંદના કરીને દેવ જ્યાં ઉદ્યાન તરફ દૃષ્ટિપાત કરે છે, ત્યાં તેનો રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો. તડિત્કેશ રાજાના સુભટો એક પછી એક વાનરોને વીંધી રહ્યા હતા.

દેવે ત્યાં ને ત્યાં જ એક વિકરાળ વાનરનું રૂપ ધારણ કર્યું. સાથે બીજા સેંકડો વાનરોની ઇંદ્રજાળ ઊભી કરી દીધી અને રાક્ષસેશ્વરના સુભટો પર આખાં ને આખાં વૃક્ષો ઉખાડીને ફેંકવા માંડ્યાં, મોટી મોટી પથ્થરશિલાઓ નાખવા માંડી, રાક્ષસવીરો ત્રાસી ઊઠ્યા અને ચારે દિશામાં ભાગવા માંડ્યા.

તડિત્કેશે વિચાર્યું કે ‘જરૂર આ દૈવી ઉપદ્રવ છે.’ તરત જ શરીર પરથી શસ્ત્રો ત્યજી દઈ પેલા વિકરાળ વાનરની સમક્ષ આવી તડિત્કેશે નમન-પૂજન કર્યું અને અંજલિ જોડી પૂછ્યું :

‘તમે કોઈ દિવ્ય પુરુષ છો. તમે શા માટે આ રૂપ ધારણ કર્યું છે? અને શા માટે અમારા પર ઉપદ્રવ કરો છો?’

દેવનો રોષ શમી ગયો. તેમણે પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું અને પોતાનો સર્વ વૃત્તાન્ત રાક્ષસેશ્વરને કહ્યો.

પોતાનું વૃક્ષ પરથી ઊતરવું, ચન્દ્રારાણી પર વૈરવૃત્તિનું જાગવું, અગ્નિનક હુમલાનું થવું ને રાણીનું બેબાકળાં થઈ જવું, તડિત્કેશનું તીરથી પોતાને વીંધી નાખવું, દોડીને મુનિનાં ચરણો આગળ ઢળી પડવું, મુનિનું શ્રી નમસ્કાર મહામેત્રનું શ્રવણ કરાવવું, મરીને પોતાનું દેવ થવું, અવધિજ્ઞાનથી મુનિના મહાન ઉપકારને જોઈ હર્ષ પામવું, પાછા અહીં આવવું...

લંકેશ તો દેવની આ વાણી સાંભળીને તાજુબ થઈ ગયો. દેવને સાથે લઈ તે મહામુનિની પાસે ગયો. મુનિવરનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવી લંકાપતિએ વિનંતીભાવે પ્રાર્થ્યું :

‘કૃપાનિધિ! વાનર સાયંના મારા વૈરનું શું કારણ, તે જણાવવા કૃપા કરશો?’

મુનિની સામે લંકાપતિએ અને દેવે આસન જમાવ્યાં. મુનિવરે તેમના વૈરનું કારણ કહેવા માંડ્યું :

‘લંકેશ! શ્રાવસ્તી નગરીમાં તું મંત્રીપુત્ર હતો. તારું નામ દત્ત હતું. જ્યારે આ દેવનો જીવ કાશીમાં એક શિકારી હતો!’

દિવ્યજ્ઞાનના સહારે મુનિએ જ્યારે બંનેના પૂર્વભવો કહેવા માંડ્યા ત્યારે લંકાપતિ તો ટગર ટગર મુનિના મુખ તરફ જ જોઈ રહ્યો.

‘પછી પ્રભુ?’

‘તું સંસારથી વિરક્ત બની ગયો. તે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પૃથ્વીતલ પર વિચરતો વિચરતો તું કાશીને દ્વારે પહોંચ્યો.

‘તે વખતે આ દેવનો જીવાત્મા શિકારી, તે નગરની બહાર નીકળતો હતો. મુંડાયેલા મસ્તકવાળો તું તેને સામે મળ્યો. શિકારીએ તારામાં અપશુકનની બુદ્ધિ કરી. તારા પર મહાન તિરસ્કાર વરસાવ્યો અને પ્રહાર કરી તને પાડ્યો. તારું મૃત્યુ થયું. મરીને ‘માહેન્દ્ર’ દેવલોકમાં તું દેવ થયો. ત્યાં તે દીર્ઘકાળ સુખ ભોગવ્યાં અને ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તારો લંકામાં જન્મ થયો.

‘પેલો પારધી તો પાપનું પોટલું બાંધી નરકમાં પહોંચ્યો. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે વાનર થયો અને વાનર મરીને આ દેવ થયો! તમારા બંનેના વૈરનું કારણ આ છે.’

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૧૧

દેવે ફરીથી તે મહાન સાધુને વાંઘા. લંકાપતિની અનુજ્ઞા લીધી અને ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો.

અહીં તડિલ્કેશના ચિત્તમાં તો મોટો ખળભળાટ મચી ગયો. 'કર્મોને પરાધીન આત્માઓ ભવમાં ભટકતાં કેવી ભૂલો કરે છે? એ ભૂલોનાં કેવાં ભયંકર પરિણામો આવે છે...!' ચિંતન કરતાં કરતાં તેને ભવના ભોગો અસાર ભાસ્યા.

તડિલ્કેશ રાજા મુનિરાજને વંદના કરી, પરિવારની સાથે લંકામાં પાછો ગયો. હવે નથી ગમતું તેને રાજ્ય-સિંહાસન, નથી ગમતી રાણીઓ સાથેની કીડા, નથી ગમતાં ખાનપાન કે નથી ગમતાં લંકાનાં નંદનવનો.

પુત્ર સુકેશને બોલાવ્યો અને લંકાનું રાજ્ય તેને સોંપ્યું.

તડિલ્કેશ રાજર્ષિ બની ગયા, દીર્ઘકાળ સંયમજીવનનું ઉચ્ચ પાલન કર્યું અને સર્વ કર્મોથી મુક્ત બની, તે મહર્ષિ પરમપદને પામ્યા.

વાનરદ્વીપનો અધિપતિ ધનોદધિરથ તડિલ્કેશનો પરમપ્રિય મિત્ર હતો. તડિલ્કેશ સંસારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળે અને ધનોદધિરથ રાજ્યમાં લંપટ થઈને બેસી રહે? તેણે પણ સંયમજીવન સ્વીકારી લીધું. તે શિવપદનો પરમ યાત્રિક બની ગયો.

(૨)

રાક્ષસેશ્વર સુકેશ બન્યો અને વાનરેશ્વર કિષ્કિન્ધિ બન્યો.

એ અરસામાં વૈતાલ્ય પર્વત પર આદિત્યપુર નગરમાં મંદિરમાલી નામનો વિદ્યાધરેશ રાજ્ય કરતો હતો. તેને શ્રીમાલા નામની એક પુત્રી હતી.

શ્રીમાલા યૌવનમાં આવી. મંદિરમાલીએ પુત્રીને સુયોગ્ય પતિ પ્રાપ્ત થાય તે હેતુથી સ્વયંવરનું આયોજન કર્યું. સ્વયંવરમાં સર્વે વિદ્યાધર રાજાઓને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું.

તેમાં વાનરેશ્વર કિષ્કિન્ધિ પણ આવી પહોંચ્યો. સેંકડો વિદ્યાધર રાજાઓ સ્વયંવરમંડપમાં સિંહાસનો પર ગોઠવાઈ ગયા.

શણગારમાં ખામી હોય ખરી? પોતાના સંપત્તિવંભવના પ્રદર્શનનો આનાથી કયો બીજો સુંદર અવસર મળવાનો હતો?

રાજકુમારીની રાહ જોવાઈ રહી હતી.

ત્યાં તો શ્રીમાલા સોળે શણગાર સજ્જને સ્વયંવરમંડપમાં દાખલ થઈ. જાણે સ્વર્ગને આંગણે ઉર્વશી રમવા નીકળી! હાથમાં સુગંધભરપૂર પુષ્પોની ગૂંથેલી મનોહર માળા હતી. બાજુમાં પીઢ અને અનુભવી દાસી હતી.

દાસીએ ક્રમશઃ વિદ્યાધર રાજાઓની ઓળખ આપવા માંડી. પરાક્રમ, કુળ, પરિવાર, રૂપ, કળા, રાજ્ય... વગેરેનું રોચક વર્ણન કરવા માંડ્યું. એક પછી એક... સેંકડો વિદ્યાધર રાજાઓ પર નાપસંદગી ઊતરી, જ્યાં વાનરદ્વીપનો અધિપતિ કિષ્કિન્ધિ બેઠો હતો, ત્યાં શ્રીમાલા પહોંચી. કિષ્કિન્ધિને જોતાં જ શ્રીમાલાના અંગેઅંગમાં રોમાંચ પ્રગટ્યો... કિષ્કિન્ધિના ગળામાં વરમાળા આરોપાઈ ગઈ.

પણ ત્યાં તો રથનૂપુરથી આવેલો વિજયસિંહ રાજકુમાર રોપથી ભભૂકી ઊઠ્યો. પ્રબળ પરાક્રમથી ગર્વિષ્ઠ બનેલા વિજયસિંહે ત્રાડ પાડી.

‘આ વાંદરાઓને અહીં કોણે બોલાવ્યા? વૈતાલ્ય પરથી પૂર્વે પણ આમને ચોરની જેમ હાંકી કાઢવામાં આવ્યા હતા... અધમ... દુષ્ટ... પણ હવે તેમને પાછા જ ન જવા દઉં... પશુની જેમ અહીં આ સ્વયંવરની વેદી પર વધેરી નાખું છું...’ એમ રાડો પાડતો યમરાજના જેવો વિજયસિંહ હાથમાં ભયંકર ખડગ લઈને ઊછળ્યો.

સ્વયંવરમાં આવેલા વિદ્યાધર રાજાઓ બે વિભાગોમાં વહેંચાઈ ગયા.

કેટલાકે વિજયસિંહનો પક્ષ લીધો. કેટલાકે કિષ્કિન્ધિનો પક્ષ સ્વીકાર્યો. કિષ્કિન્ધિ સાથે તેનો પરમમિત્ર લંકાપતિ સુકેશ મરણિયો થઈને ઝૂઝવા માંડ્યો.

સ્વયંવરની ભૂમિ યુદ્ધભૂમિ બની ગઈ! ભાલા સામે ભાલા ચમકવા લાગ્યા. તલવારોની સામે તલવારો ઊછળવા લાગી. હાથીઓની સામે હાથીઓ ભટકાવા લાગ્યા. યોદ્ધાઓની કારમી ચિચિયારીઓથી પૃથ્વીને ફાડી નાંખતો ધ્વનિ થવા લાગ્યો. લોહીથી પૃથ્વી ભીંજાઈ, કંઈક વીરો ભૂશરણ થવા લાગ્યા.

કિષ્કિન્ધિના નાના ભાઈ અંધકે રૌદ્રસ્વરૂપ પકડ્યું. જેમ ઝાડ પરથી ફળ તોડે તેમ વિજયસિંહનું માથું ઘડ પરથી ઊડાવી દીધું. વિજયસિંહ મરાયો ત્યાં તેનું સૈન્ય ત્રાસી ઊઠ્યું અને યુદ્ધભૂમિ છોડી ચાલ્યું ગયું. કિષ્કિન્ધિ પણ શ્રીમાલાને લઈને આકાશમાર્ગે કિષ્કિન્ધ્યા તરફ પાછો વળ્યો.

યુદ્ધ... વૈર... કેટલી બધી ભયંકર વસ્તુ છે! કિષ્કિન્ધિના ગર્વનો કોઈ પાર નથી. તે સમજે છે કે ‘મેં શત્રુનો નાશ કરી નાખ્યો એટલે હું નિર્ભય બન્યો... વિજયી બન્યો’ પરંતુ બીજ તો ભૂમિમાં જ ઢટાયેલું હોય, બહાર ન દેખાય. એમ વૈરનું બીજ વાવ્યા પછી ભલે ચામડાંની આંખે ન દેખાય પણ એ બીજમાંથી જ્યારે એકાએક ભયંકર કાંટાળું વૃક્ષ ઊગે છે ત્યારે આંખો ફાટી જાય છે!

પુત્રવધના સમાચાર વાયુવેગે રથનૂપુર પહોંચી ગયા. વિજયસિંહનો પિતા

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૧૩

અશનિવેગ વિદ્યાધરેન્દ્ર ધમધમી ઊઠ્યો. વૈરનો બદલો લેવા તરત જ તે વાનરદ્વીપ પર આવી પહોંચ્યો. અશનિવેગના મદાંધ યોદ્ધાઓએ વાનરદ્વીપનાં રમણીય ઉદ્યાનો ઉજ્જડ કરવા માંડ્યાં. કિષ્કિન્ધા નગરીને ચારેકોરથી ઘેરી લીધી.

ગૂફામાંથી ગર્જના કરતો જેમ સિંહ નીકળે તેમ લંકાપતિ સુકેશ અને નાના ભાઈ અંધકની સાથે કિષ્કિન્ધા નગરીની બહાર નીકળ્યો.

અશનિવેગે પોતે જ સૈન્યને મોખરે આવી પ્રયંડ યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. પટલાણી જેમ દાતરડાથી ઘાસને કાપે તેમ અશનિવેગ રાક્ષસવીરો અને વાનરવીરોને કાપવા માંડ્યો, પણ તે શોધતો હતો પુત્રઘાતક અંધકને! અંધક તો આંધળો બનીને ઝઝૂમી રહ્યો હતો. કંઈક વિદ્યાધરોના સંહાર કરતો કરતો તે અશનિવેગની સમીપ આવી પહોંચ્યો.

અંધકને પોતાની નજીકમાં જોતાં જ અશનિવેગે છલાંગ મારી! હરણ પર સિંહ જેમ તૂટી પડે તેમ અંધકના ઘડ પરથી માથું ઉડાવી દીધું! રાક્ષસદ્વીપ અને વાનરદ્વીપના વિદ્યાધરો ચારે દિશાઓમાં ભાગી છૂટ્યા. સુકેશ અને કિષ્કિન્ધિ પાતાલલંકામાં જઈને ભરાયા.

પાતાલલંકામાં રહેતા કિષ્કિન્ધિને બે પરાક્રમી પુત્રો થયા. એકનું નામ આદિત્ય અને બીજાનું નામ રૂક્ષ.

એક વાર કિષ્કિન્ધિ મેરુગિરિની યાત્રાએ ચાલ્યો.

મેરુગિરિ પરની શાશ્વતકાલીન જિનેશ્વર-પ્રતિમાઓને તેણે વંદી, પૂજીને યાત્રાનો મહાન આનંદ પ્રાપ્ત કર્યો. પાછા વળતાં આકાશમાંથી તેણે મધુપર્વત જોયો.

મધુપર્વત પરનાં રમણીય ઉદ્યાનોએ કિષ્કિન્ધિના ચિત્તને હરી લીધું કિષ્કિન્ધિએ મધુપર્વત પર અલબેલી નગરી વસાવવાનો મનોરથ કર્યો અને આ તો વિદ્યાધર! જોતજોતામાં તો મધુપર્વતનાં સુવર્ણશિખરો પર કિષ્કિન્ધિ નામનું નગર વસી ગયું. કિષ્કિન્ધિ પોતાના પરિવાર સાથે આવીને ત્યાં વસ્યો. જાણે કેલાસ પર આવીને કુંભેર વસ્યો!

રાક્ષસપતિ સુકેશ પાતાલલંકામાં દુઃખમય દિવસો વ્યતીત કરતો હતો. તે અરસામાં તેની રાણી ઇન્દ્રાણીએ ત્રણ પુત્રરત્નોને જન્મ આપ્યો. એકનું નામ માલી, બીજાનું નામ સુમાલી અને ત્રીજાનું નામ માલ્યવાન.

ત્રણેય ભાઈઓનું ગજબનાક ભુજાબળ હતું. ત્રણેય યૌવનમાં આવ્યા, યુદ્ધકળામાં નિપુણ બન્યા. એક દિવસ ઇન્દ્રાણીને ખૂબ ઉદાસ જોઈ, મોટા પુત્ર માલીએ પૂછ્યું :

‘મા, તું કદીય હસતી તો દેખાતી નથી.’

મહાન પરાક્રમી માલીની આંખોમાં આંખો પરોવતાં ઇંદ્રાણીની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પુત્ર ન જુએ એ રીતે સાડીના પાલવથી તેણે આંખો લૂછી નાંખી, પણ ચકોર માલી પરખી ગયો!

‘મા, તું રડે છે? શા માટે? શું તારું કોઈએ અપમાન કર્યું છે? શું તારા સામે કોઈ નરાધમે કુદૃષ્ટિ કરી છે? શું તને કોઈ રોગ પીડી રહ્યો છે? તું કહે, કહેવું જ પડશે. અમે તારા ત્રણ-ત્રણ પરાક્રમી પુત્રો હોઈએ છતાં તારે આંખમાંથી આંસું પાડવાં પડે એ અમને શૂળથી ય અધિક ખૂંચે છે.’

ઇંદ્રાણીએ સ્વસ્થ થઈ કહ્યું :

‘બેટા! આપણું રાજ્ય જ્યારથી વૈતાઢ્ય પર્વત પરના અશનિવેગ રાજાએ તારા પિતાને અને તારા પિતાના પરમમિત્ર કિષ્કિન્ધિ વાનરેશ્વરને હરાવી પડાવી લીધું, લંકાના રાજ્ય પર પોતાના આજ્ઞાંકિત ‘નિર્ઘાત’ નામના વિદ્યાધરને બેસાડ્યો, અને તારા પિતાને અહીં પાતાલલંકામાં આવીને રહેવું પડ્યું, ત્યારથી જ મારા સુખની સંધ્યા આથમી ગઈ છે. જ્યાં સુધી હું દુશ્મનોને...’

‘બસ કર મા, સમજી ગયો. પિતાનું રાજ્ય, એ દુષ્ટ નિર્ઘાત વિદ્યાધરનાં હું વિનાશ કરીને, પાછું લઈને જ જંપીશ.’

ત્રણેય ભાઈઓ પિતાના રાજ્યને પાછું મેળવવા તડપી રહ્યા. અગ્નિની જ્વાલાઓની જેમ વૈરની આગથી તેમનાં મુખ લાલચોળ બની ગયાં. યુદ્ધનાં નિશાન ગડગડ્યાં. નોબત વાગી ઊઠી. લાખો રાક્ષસવીરો લંકાને પુનઃ હસ્તગત કરી લેવા થનગની ઊઠ્યા. માલી, સુમાલી અને માલ્યવાને માતા ઇંદ્રાણીનાં ચરણે મસ્તક નમાવ્યાં અને માતાની શુભ આશિષ મેળવી. કુમારિકાઓએ કુંકુમનાં તિલક કર્યાં અને કમરે વિજયી ખડગ બાંધ્યાં!

પુરોહિતે શુભ મુહૂર્તનો પોકાર કર્યો.

યુદ્ધયાત્રાનું શુભ પ્રયાણ થયું. આકાશમાર્ગે ત્વરાથી સૈન્ય લંકાની સીમામાં આવી પહોંચ્યું. ભીષણ અને રણવીર રાક્ષસવીરોએ લંકાને ચારેકોરથી ઘેરી લીધી. અશનિવેગના પીઠબળથી મદાંધ બનેલો નિર્ઘાત ખેચર યુદ્ધ માટે લંકાની બહાર નીકળ્યો.

બહાર આવતાં જ માલીની ભયાનક ગર્જનાએ નિર્ઘાતને પડકાર્યો.

બંને વીર અને પરાક્રમી! ક્ષણમાં નિર્ઘાતનો વિજય દેખાય તો ક્ષણમાં

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૧૫

માલીનો! ત્યાં તો માલીની પડખે સુમાલી અને માલ્યવાન આવી ચઢ્યા. પણ માલીની ત્યાં ગર્જના થઈ.

‘તમે બંને દૂર રહો, એ દ્રષ્ટને તો હું જ પૂરો કરીશ.’ એમ કહેતો માલી સિંહની જેમ છલાંગ મારી નિર્ધાતની નજીક જઈ ઊભો રહ્યો. યમરાજ જેવો માલી તદ્દન નિકટમાં આવતાં નિર્ધાત સ્તબ્ધ બની ગયો. ત્યાં તો માલીએ તીક્ષ્ણ ધા કરી નિર્ધાતના ઘડ પરથી માથું અલગ કરી નાંખ્યું, નિર્ધાત રણમાં રોળાયો. તેનું સૈન્ય નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ ગયું. માલીએ ભાઈઓની સાથે લંકામાં પ્રવેશ કર્યો. લંકાના રાજ્યસિંહાસન પર માલીનો અભિષેક થયો.

કિષ્કિન્ધિ પર્વત પર કિષ્કિન્ધા નગરીમાં આદિત્યનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો.

પુનઃ લંકા અને કિષ્કિન્ધાના વારસદારોએ સ્વરાજ્ય હાંસલ કરી લીધું.

(૩)

અંધકનો વધ કરી અશનિવેગનો કોપ શાંત થઈ ગયો હતો. રથનૂપુર પહોંચ્યા પછી અશનિવેગના જીવનમાં ઝડપી પરિવર્તન થવા લાગ્યું. રાજ્યની ખટપટોમાંથી તેનું ચિત્ત ઊઠી ગયું. જીવનની અસારતાનું તેને સ્પષ્ટ ભાન થવા લાગ્યું. મોક્ષમાર્ગની ઉપાસના કરી લેવાની ભાવના તેના અંતઃકરણમાં અંકુરિત થઈ. સદ્ભાવનાઓના સતત સિંચનથી સંસારત્યાગનો મનોરથ અંકુર પાંગર્યો અને એક મંગલ દિવસે તેણે સંસારનો સાયોસાય ત્યાગ કરી દીધો.

રથનૂપુરના રાજ્ય સિંહાસને અશનિવેગનો પુત્ર સહસ્રાર બેઠો.

સહસ્રારની રાણી ચિત્રસુંદરી. રમણીય શયનગૃહમાં ચિત્રસુંદરી સુતી છે. દીપકો ધીમા ધીમા જલી રહ્યા છે. પશ્ચિમનો વાયુ મંદમંદ વહી રહ્યો છે. ચિત્રસુંદરી અર્ધનિદ્રામાં પડી છે. ત્યાં તેણે એક સુંદર સ્વપ્ન જોયું. કદીય નહિ જોયેલું સ્વપ્ન જોઈને ચિત્રસુંદરી હર્ષિત થઈ ગઈ. જબકીને બેઠી થઈ ગઈ. સહસ્રાર રાજાના શયનગૃહમાં પહોંચી અને રાજાને શુભ સ્વપ્નની વધામણી આપી.

સહસ્રારે સ્વપ્ન સાંભળી, તેના પર ચિંતન કર્યું.

‘દેવી! તમે એક પુત્રરત્નને પ્રાપ્ત કરશો!’ સહસ્રારે કહ્યું.

‘આપનું વચન સફળ બનો!’ કહી ચિત્રસુંદરીએ પતિના વચનને વધાવ્યું.

ચિત્રસુંદરીના પેટે એક ઉત્તમ દેવ અવતર્યા. દિનપ્રતિદિન ગર્ભ વૃદ્ધિને

પામતો ગયો. એક દિવસ ચિત્રસુંદરીના ચિત્તમાં એક ઇચ્છા પ્રગટી. મનોરથ ખૂબ જ ખરાબ હતો. ઘણા કષ્ટે એ પૂર્ણ થઈ શકે એવો અને કોઈને કહી શકાય નહિ એવો! ચિત્રસુંદરીની કેળકોમળ કાયા કૃશ બનતી ચાલી. નથી એ સુખેથી ખાતી, નથી એ સુખેથી સૂતી કે નથી એ સુખેથી ફરતી.

સહસ્રાર રાજા પણ ચિંતાતુર બની ગયો. અંત:પુરમાં આવી ચિત્રસુંદરીને પૂછ્યું :

‘પ્રિય! કેમ સંતાપમાં તું શેકાઈ રહી છે? કોઈ મૂંઝવણ તને પીડી રહી છે? દિલ ખોલીને વાત કર.’

‘ના, ખાસ કંઈ નથી.’

‘એવું બને જ નહિ, ચિંતા વિના આમ દેહ સુકાઈ જાય ખરો?’

‘વાત સાચી છે પણ...’ ચિત્રસુંદરીનું મસ્તક નમી ગયું. પગના અંગૂઠાથી તે ભૂમિ ખોતરવા લાગી.

‘તો કહેતાં શા માટે અચકાય છે?’ રાજાએ નિકટમાં આવી પૂછ્યું.

‘વાત કહી શકાય તેવી નથી.’

‘મારાથી પણ છુપાવવાની છે?’

‘છુપાવવી તો નથી પણ...’

‘પણ શું?’

‘જીભ ઊપડતી નથી... લજ્જાથી મરી પડું છું.’

‘તું નહિ કહે ત્યાં સુધી હું અહીંથી ખસવાનો નથી.’

‘તો તો બહુ સરસ!’

‘ખાવા-પીવાનું પણ બંધ... આ આપણે તો ભગવાનનું નામ જપતા બેઠા! જ્યાં સુધી ન કહેવું હોય, ત્યાં સુધી ન કહેતી!’

રાજાના અતિ આગ્રહ આગળ ચિત્રસુંદરીનો પરાજય થયો. ન દૂટકે તેને પોતાનો આંતરિક મનોરથ કહેવો પડ્યો,

‘ઈન્દ્ર સાથે ભોગ ભોગવવાનો મલિન મનોરથ જ્યારથી મને પ્રગટ્યો છે, ત્યારથી મારું મન ખૂબ જ વ્યાકુળ રહે છે...’

કહેતાં શું કહી તો દીધું, પણ સહસ્રારના શું પ્રત્યાઘાતો પડશે? તેની કલ્પનાથી તે ધ્રુજ ઊઠી.

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૧૭

સહસ્રારે ચિત્રસુંદરીની સરળતાનો ગેરલાભ ન ઉઠાવ્યો. અર્થાત્ ચિત્રસુંદરી પોતાને છોડી ઇન્દ્રને-પરપુરુષને ચાહે છે, તે જાણી રાણી પર દ્વેષ કે તિરસ્કાર ન કર્યો, પરંતુ તેની તે કામના પૂર્ણ કરવાની યુક્તિબદ્ધ યોજના વિચારી.

કર્મની કેવી વિચિત્રતા છે! સહસ્રાર પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમને ધારણ કરનારી ચિત્રસુંદરી ગર્ભાવાસમાં આવેલા જીવના પ્રભાવે તે ઇન્દ્ર પ્રત્યે અનુરાગવાળી બની! આગંતુક જીવનાં કર્મ ચિત્રસુંદરીના મન પર કેવી દુષ્ટ અસરો કરે છે? પેટમાં જીવ આવ્યા પછી માતાને જે મનોરથ થાય છે, તે મનોરથ પેલા જીવના ભાવિનું સૂચન કરતો હોય છે.

સહસ્રાર તો વિદ્યાધર રાજા હતો. વિદ્યાને બળે તેણે ઇન્દ્રનું રૂપ કર્યું અને ચિત્રસુંદરીના મનોરથને પૂર્ણ કર્યો. કાળક્રમે ચિત્રસુંદરીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો.

પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં! જન્મથી જ રાજપુત્રના અંગેઅંગમાંથી શૌર્ય નીતરતું હતું. મંગલમુહૂર્તે પુત્રનું નામ પાડ્યું ઇન્દ્ર. કલાચાયોની છાયામાં ઇન્દ્રની જીવનકલા ખીલવા માંડી. એક પછી એક વર્ષો વીતવા માંડ્યાં. ઇન્દ્ર યૌવનકાળમાં પ્રવેશ્યો.

ઇન્દ્ર ચાહે અને વૈતાલ્યનાં શિખરો ધ્રુજે!

ઇન્દ્ર બોલે અને વૈતાલ્યના રાજાઓ કંપે!

પરાક્રમ તો ઇન્દ્રનું! વિદ્યાબળ તો ઇન્દ્રનું, તેજપ્રતાપ પણ ઇન્દ્રનો!

સહસ્રારે વિચાર્યું કે ‘ઇન્દ્ર હવે રથનૃપુરનું રાજ્ય સંભાળવા શક્તિશાળી છે. મારે આત્મહિતમાં જ લીન બનવું યોગ્ય છે.’

રથનૃપુરનો રાજા ઇન્દ્ર બન્યો.

સહસ્રારે ધર્મસાધનામાં જીવ પડોવ્યો.

ઇન્દ્રે રાજ્યને મહારાજ્ય બનાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પોતાના નામને સાર્થક બનાવવાનો તેને મનસૂબો જાગ્યો.

તેણે ચાર પરાક્રમી વિદ્યાધર રાજાઓને ચાર દિક્પાલ બનાવ્યા.

સાત સૈન્યો અને સાત સેનાપતિઓ બનાવ્યા.

ત્રણ પર્ષદાઓ રચી.

‘વજ્ર’ નામનું શસ્ત્ર બનાવ્યું.

‘ઐરાવત-હાથી’ બનાવ્યો.

‘રંભા, ઉર્વશી’ વગેરે નામવાળી સ્ત્રીઓની સ્થાપના કરી.

‘બૃહસ્પતિ’ નામનો મંત્રી બનાવ્યો.

‘નૈગમેષિ’ નામનો સરસેનાપતિ સ્થાપ્યો.

દેવલોકના ઇન્દ્રના પરિવારમાં દેવોનાં જે જે નામો છે તે બધાં નામો તેણે પોતાના વિદ્યાધર-પરિવારમાં પાડ્યાં અને ‘હું ઇન્દ્ર!’ એવા ઘમંડથી રાજ્યનું પાલન કરવા માંડ્યું.

પણ આ તો સંસાર! કોઈનોય ઘમંડ ટકવા ન દે. કર્મસત્તા મહાન સંપત્તિ અને વૈભવો જીવને ચરણે ધરે છે, પરંતુ જીવ પાસે તે તેના ત્યાગની અપેક્ષા રાખે છે! જો જીવ તે સંપત્તિ અને વૈભવ પર મગરૂબી ધારણ કરનારો બને છે તો તે સંપત્તિ-વૈભવોનો બીજો ઉમેદવાર કર્મસત્તા ઊભો કરીને તેને છીનવી લેવા પ્રેરે છે.

ઇન્દ્રની ‘ઇન્દ્ર’ તરીકેની ખ્યાતિ દેશવિદેશમાં પ્રસરી ગઈ. લંકાપતિ માલી રાજા ઇન્દ્રના અહંકારને સહન ન કરી શક્યો. પોતાની પ્રચંડ શક્તિનું તેને અપમાન થતું હોય એવું લાગ્યું. ઇન્દ્રને મહાત કરવા માલી થનગની ઊઠ્યો, અને યુદ્ધનાં નિશાન ગડગડ્યાં.

સુમાલી, માલ્યવાન વગેરે પરાક્રમી રાક્ષસવીરોની સાથે માલીએ આકાશમાર્ગે વૈતાલ્ય પર પ્રયાણ કર્યું. રાક્ષસવીરોથી આકાશ ઢંકાઈ ગયું. પણ ત્યાં જ સુમાલીએ માલીને કહ્યું-

‘મોટાભાઈ, શુકન સારા થતા નથી.’

‘સુમાલી! તું કાયરનો કાયર જ રહ્યો...’ પ્રચંડ ભુજાબળથી ગર્વિષ્ટ બનેલા માલીએ સુમાલીને હસી કાઢ્યો.

‘પણ આ ગદ્ગદો ભૂંડું ભૂંડી રહ્યો છે...’

‘ભલે ભૂંડે, તું ભૂંડવાનું બંધ કર.’

‘આ શિયાળિયાઓનો વીરસ સ્વર માઠાં ઁંધાણ કરે છે.’

‘બોલતો બંધ થઈશ? માલીની અપ્રમેય શક્તિ પર તને અવિશ્વાસ છે? સુમાલી! બનાવટી ઇન્દ્રને રણમાં ધૂળ ચાટતો કરી આ પાછા વળ્યા સમજ, શુકન-બુકનને પરાક્રમી પુરુષો ગણાકારતા જ નથી હોતા...’

‘રાક્ષસપતિ, શુકન કંઈ અશુભ નથી કરતા પરંતુ, આપણા શુભ-અશુભ ભાવિનું સૂચન કરતા હોય છે. મહર્ષિઓએ...’

‘ચૂપ મર. તારી સલાહની મને જરૂર નથી.’

લંકાનું પતન અને ઉત્થાન

૧૯

બિચારો સુમાલી... માલીના દુરાગ્રહ આગળ સુમાલીને ચૂપ થઈ જવું પડ્યું. આકાશમાર્ગે વેતાઢ્યનાં શિખરો પર રાક્ષસવીરો-વાનરવીરોની વિરાટ સેના ઊતરી પડી.

માલીએ ઇન્દ્રને યુદ્ધની હાકલ કરી. ઇન્દ્ર પણ ગાંજ્યો જાય એમ ન હતો. રથનપુરની શેરીએ-શેરીએ યોદ્ધાઓ ઊભરાવા લાગ્યા. યુદ્ધની નોંબતથી આકાશમાંડલ ઘણાઘણી ઊઠ્યું. અંરાવત હાથી પર ઇન્દ્ર આરૂઢ થયો. હાથમાં વજ્રને ધારણ કર્યું. સાગરના જેવી અપાર સેના સાથે ધમધમતો ઇન્દ્ર ધસમસતા માલીની સામે આવી પહોંચ્યો.

ઇન્દ્રનું સૈન્ય અને માલીનું સૈન્ય પરસ્પર ભટકાયાં.

સામસામાં શસ્ત્રો અથડાયાં. ભીષણ અગ્નિ જેવા તણાના ઝરવા લાગ્યા. પર્વત પરથી જેમ શિલાઓ ગબડે તેમ હાથી અને ઘોડા રણમાં પડવા લાગ્યા. યોદ્ધાઓનાં માથાં ઘડ પરથી ઘડાઘડ પડવા લાગ્યાં. લોહીનાં ખાબોચિયાં ઠેરઠેર ભરાવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં ઇન્દ્રના સૈન્યે માલીના સૈન્યને ભગાડ્યું. હાથી ગમે તેટલો બળવાન હોય, પણ સિંહની સમક્ષ શું કરે?

માલીએ જ્યાં પોતાનું સૈન્ય ભાગતું જોયું ત્યાં તે રોષથી ભભૂકી ઊઠ્યો. માતેલા સાંઢની જેમ માલી ઇન્દ્રના સૈન્ય પર ધસી ગયો. ગદા, મુદ્ગર, બાણથી ઇન્દ્રની સેનાને ત્રાહિમામ પોકારાવી દીધી.

ઇન્દ્ર પણ ધમ... વરુણ... કુબેર વગેરે સાહસિક સાથીદારો સાથે માલીની સામે આવી ઊભો. ઇન્દ્રે માલીની સામે ખૂનખાર જંગ ખેલવા માંડ્યો. જ્યારે ધમ... વરુણ વગેરેએ સુમાલી વગેરેની સાથે બાથ ભીડી.

પ્રાણની પરવા કર્યા વિના રણવીરો ઝૂઝવા લાગ્યા. પ્રાણની પરવા કરે તે રણવીર નહિ. પ્રાણને સાટે પણ વિજય મેળવવા અગણિત યોદ્ધાઓ ભૂશરણ થવા લાગ્યા. ઇન્દ્ર અને માલીનું યુદ્ધ લાંબો સમય ચાલ્યું. ઇન્દ્ર છોડાયો. વજ્રથી માલીના ગળાને રહોંસી નાખ્યું.

માલી મર્યો. રાક્ષસ સુભટો અને વાનર સુભટોએ યુદ્ધનું મેદાન છોડ્યું. ઇન્દ્રે લંકાનું રાજ્ય વૈશ્રવણ નામના વિદ્યાધરને આપ્યું અને પોતે રથનપુરમાં પાછો વળ્યો.

❀ ૩. રાવણનો જન્મ ❀

રાક્ષસ સૈન્ય અને વાનર સૈન્યની તો અતો ભ્રષ્ટ તત્તો ભ્રષ્ટ જેવી સ્થિતિ થઈ. ઇન્દ્ર પર વિજય ન મળ્યો અને બીજી બાજુ રાક્ષસદ્વીપ અને વાનરદ્વીપ પણ ખોયા. ફરીથી રાક્ષસવંશીય વિદ્યાધરોએ લંકા ગુમાવી. સુમાલીની ચિંતાનાં કોઈ પાર ન રહ્યો.

મનુષ્યની ધારણાઓ જો બધી સિદ્ધ થતી હોય તો પછી ધર્મ અને મોક્ષનો પુરુષાર્થ જ કોણ કરે! કર્મોની વિશ્વવ્યાપી સત્તા નીચે દબાયેલા પામર મનુષ્યની નવ્યાણું ટકા ધારણાઓ ધૂળમાં મળી જાય છે.

રાક્ષસવીરો સુમાલીની ચારેકોર ભેગા થઈ ગયા. સુમાલીના મુખ પર ગ્લાનિની સ્પષ્ટ રેખાઓ અંકિત થયેલી હતી. તેનું ઉત્તર મસ્તક વસુંધરાની તરફ નમી પડ્યું હતું. તેનું નિવાસસ્થાન નીરવ શાંતિમાં ડૂબી ગયું હતું.

‘મહારાજ! હાર અને જીત એ તો પ્રારબ્ધના ખેલ છે. તેમાં આટલી બધી ચિંતા શા માટે કરવી?’ લંકાના મહામાત્ય પ્રજ્ઞાનિધિએ મૌન તોડ્યું.

‘પ્રજ્ઞાનિધિ! દુઃખ બે વાતનું જ છે : એક, મોટા ભાઈની કરપીણ હત્યા અને બીજું, સખત પુરુષાર્થ કરવા છતાં પ્રારબ્ધ તરફથી ફટકો.’

‘રાક્ષસોના નાથ! હિંમત હારવાની જરૂર નથી. ફરીથી સૈન્યબળ એકત્રિત કરી ધમંડી ઇન્દ્રનું પાણી ઉતારી નાંખીએ.’ ક્રોધના અગ્નિમાં ધમધમી ઊઠેલા વજ્રનાદ સેનાપતિએ ગર્જના કરી.

‘ના, મારા રણવીર વીરો! એક તો અવિચારી પગલાનો કરુણ અંજામ જોયો... લાખો... કરોડો આત્માઓની ધોર હિંસા થઈ છતાં નિષ્ફળતા! હવે એ ભૂલનું પુનરાવર્તન કરી મારે રાક્ષસવંશને નિર્મૂળ નથી કરવો.’

‘તો પછી હવે...?’ એક રાક્ષસસેનાની બોલી ઊઠ્યાં.

‘હવે થોડોક કાળ વીતવા દેવો પડશે. જ્યાં સુધી રાક્ષસવંશમાં કોઈ મહાપુણ્યવંત અજોડ પરાક્રમી આત્મા ન જન્મે ત્યાં સુધી ધરપત ધરવી પડશે,’ ગંભીર અને નિશ્ચયાત્મક સૂરે સુમાલીએ પોતાની નીતિને જાહેર કરી.

‘એમ ચૂપકી પકડવામાં તો રાક્ષસવંશને લાંછન લગાડવા જેવું છે.’ માલ્યવાને કચવાતે હૈયે વરાળ કાઢી.

‘માલ્યવાન! દીર્ઘદૃષ્ટા બનવાની જરૂર છે. જીવનમાં બનતા પ્રસંગો પરથી

રાવણનો જન્મ

૨૧

આપણાં પુણ્યબળ અને પાપબળનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. પુણ્યબળ નહિ હોય અને પુરુષાર્થ ધરખમ કરવામાં આવશે છતાં પાપબળ તે પુરુષાર્થને પીંખી નાખશે, નાકામિયાબ બનાવશે. હાલને તબક્કે આપણું પુણ્યબળ ઓછું છે. આપણું ખૂટતું પુણ્યબળ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી મૌન પકડવું જ શ્રેયસ્કર છે.’ સુમાલીએ મક્કમતાથી પોતાનો વિચાર સ્પષ્ટ કર્યો.

‘તો હવે છુપાઈ રહેવાનું?’

‘હા.’

‘જીવન છુપાઈને જ પૂરું કરવાનું?’

‘ત્યારે શું જીવન લડીને જ પૂરું કરવા માટે છે?’

માલ્યવાન ચૂપ થઈ ગયો. સુમાલીએ સમગ્ર સૈન્યને આજ્ઞા કરી દીધી કે ‘બધાએ પાતાલલંકામાં જવાનું છે. ત્યાં અયોક્કસ કાળપર્યન્ત રહેવાનું છે.’

સુમાલીના નેતૃત્વ નીચે બધા રાક્ષસો પાતાલલંકામાં પહોંચ્યા. સુમાલીએ પાતાલલંકામાં આવતાં જ રાજ્યનું સંચાલન સંભાળી લીધું. રાજ્યતંત્રને વ્યવસ્થિત ગોઠવી દીધું. તેણે ન્યાય, નીતિ અને નિપુણતાથી રાજ્યનું પાલન કરવા માંડ્યું.

સુમાલીને પ્રીતિમતી નામની પ્રિયા હતી. પ્રીતિમતીની સાથે અનેકવિધ ભોગસુખોને અનુભવતો સુમાલી કોઈ અદ્વિતીય તેજસ્વી પુત્રની પ્રતીક્ષા કરતો હતો.

એક દિવસ પ્રીતિમતીને ગર્ભનાં આધાન થયાં. દંપતીના આનંદની અવધિ ન રહી. પ્રીતિમતી ખૂબ જ સાવધાનીથી ગર્ભનું જતન કરવા લાગી. આહાર-વિહાર અને વિચારમાં તે ખૂબ જ નિયમિત બની ગઈ. મહિનાઓ વીતવા લાગ્યા. જેમ જેમ ગર્ભ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો તેમ તેમ પ્રીતિમતીનું સૌન્દર્ય, શુભ ભાવો અને પ્રસન્નતા વિકસર બનવા લાગ્યાં.

સમય પૂર્ણ થયાં પ્રીતિમતીએ એક સુંદર તેજપુંજસમા પુત્રને જન્મ આપ્યો. સુમાલીએ સમગ્ર પાતાલલંકાને ધજાપતાકાઓથી સજ્જ દીધી, રંગોથી રંગી દીધી, ગીત-ગાન નૃત્યોથી ખીલવી દીધી. તેણે દાન દઈને દરિદ્રતાને ટાળી દીધી! પુત્રના મુખ પરથી જાણે રત્નોનાં શાંત-શીતળ કિરણો સર્વી રહ્યાં હતાં. સુમાલીએ પુત્રનું નામ રત્નશ્રવા પાડ્યું.

એ કાળ એવો હતો કે જ્યારે ગુણોને અનુલક્ષીને વ્યક્તિનાં નામ પાડવામાં આવતાં હતાં. શોવીસેય તીર્થંકરોનાં નામો આ હકીકતમાં સાક્ષીભૂત છે. જ્યારે આજે એ કાળ આવી લાગ્યો છે કે નામ પાડવામાં આવશે ત્યારે વ્યક્તિના ગુણો નહિ પણ માત્ર રાશિ જોવાય છે! કદાચ એવોય કાળ આવશે કે જ્યારે રાશિ

૨૨

જૈન રામાયણ

નહિ જોવાય પણ માત્ર નામ પાડનારની પસંદગી જ રહેશે! ડબ્બો હશે તેલનો અને લેબલ હશે 'ચોખ્ખું ઘી' નું!

સુમાલીના રાજમહાલયમાં રત્નશ્રવા ખૂબ લાલનપાલનથી ઊછરવા લાગ્યો. બાલ્યકાળથી જ અધ્યાપકો દ્વારા સુમાલીએ રત્નશ્રવાનું સર્વાંગી ઘડતર કરવા માંડ્યું. શાસ્ત્રકળા અને જીવન જીવવાની કળાઓનું સર્વાંગીજ્ઞ જ્ઞાન રત્નશ્રવાને મળવા લાગ્યું.

વર્ષો વીતવા લાગ્યાં. જીવનની અવસ્થાઓ પણ પલટાવા માંડી. બાલ્યાવસ્થામાંથી રત્નશ્રવા તરુણાવસ્થામાં પ્રવેશ્યો. જીવનને ભૌતિક આનંદથી રંગી દેવા માટે તલપાપડ બન્યો.

ધનસંપત્તિ, રૂપસંપત્તિ અને વયસંપત્તિનો સુમેળ થયા પછી એ સંપત્તિને આત્મકલ્યાણની સાધના દ્વારા અક્ષય બનાવી લેનાર મહાત્મા કહેવાય છે, જ્યારે એ સંપત્તિઓને વૈષયિક સુખોના ભોગવટા દ્વારા બરબાદ કરી દેનાર સંસારી જીવાત્મા કહેવાય છે.

રત્નશ્રવા જ્યાં યૌવનના થનગનતા અશ્વો પર આરૂઢ થયો ત્યાં તેની કલ્પનાઓને પાંખો આવી. મહાન ભૌતિક સિદ્ધિઓને હાંસલ કરી લેવાના મનોરથોએ તેના ચિત્તને ઘેરી લીધું. પોતાના મહાન મનોરથોને તેણે કલાચાર્ય કુલચંદ્રની સમક્ષ રજૂ કર્યા.

‘રત્ન! વિશ્વ પર વિજય મેળવવા માટે માત્ર દેહબળ, શરીરબળ અને સેનાબળ જ પૂરતાં નથી, તે માટે તો જોઈએ છે માંત્રિક અને તાંત્રિક સિદ્ધિઓ.’ કુલચંદ્રે રત્નશ્રવાના મનોરથોને ઊડતા અટકાવ્યા.

‘તે સિદ્ધિઓ કેવી રીતે મળે?’ ખૂબ ઉત્કંઠિત હૈયે રત્નશ્રવાએ પૂછ્યું.

‘તે માંત્રિક સિદ્ધિઓ માટે તો દેહનાં દમન અને વાસનાઓનાં શમન કરવાં પડે’.

‘તે કરવા હું કબૂલ છું, પણ તમે સિદ્ધિનો માર્ગ બતાવો.’

કલાચાર્ય કુલચંદ્રે રત્નશ્રવાના ખમીરને માપી જોઈ માંત્રિક સિદ્ધિઓ માટેનું સર્વાંગીજ્ઞ માર્ગદર્શન આપ્યું.

○ ધ્યાન માટેની એકાંત નિર્જન ભૂમિ.

○ દેહસ્થૈર્ય માટેનાં આસન અને મુદ્રા.

○ મંત્રાક્ષરની સ્પષ્ટતા.

○ સંભવિત વિધ્નો સામે ટકી રહેવા માટે તે વિધ્નોનાં સ્વરૂપ.

રાવણનો જન્મ

૨૩

મંત્રસાધના દ્વારા થતી સિદ્ધિઓનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રભાવો વગેરેનું કુલચંદ્ર કલાચાર્ય સુંદર વિજ્ઞાન સમજાવ્યું.

માતાના શુભ આશીર્વાદ લઈ એક મંગલ પ્રભાતે, શુભ મુહૂર્તે અને શુભ શુકને રત્નશ્રવા ઘરેથી નીકળ્યો.

નગરની બહાર આવી, નગરથી થોડે દૂર ‘કુસુમોદ્યાન’ નામની વાટિકામાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. કલાચાર્ય કુલચંદ્રનું માર્ગસૂચન તેના ચિત્તમાં હતું. ધ્યાન માટેની સુયોગ્ય ભૂમિ તેણે શોધવા માંડી. વાટિકાના ઈશાન ખૂણામાં તેણે આસોપાલવનાં વૃક્ષોની એક ઘટા જોઈ. તેના ચિત્તમાં આહ્લાદ થયો. ઘટામાં તેણે પ્રવેશ કર્યો અને મધ્યમાં એક જગા નક્કી કરી. પાછો ત્યાંથી નીકળી, પર્ણના દડિયામાં પાણી લઈ આવ્યો અને જાપ માટેની ભૂમિ પર છંટકાવ કરી ભૂમિશુદ્ધિ કરી.

છપ્પદેવનું એકાગ્ર ચિત્તે, અંજલિ જોડી, બહુમાનપૂર્વક સ્મરણ કર્યું. ત્યાર બાદ શુભભાવ ઉલ્લસિત થતાં જાપની ભૂમિમાં તે પ્રવેશ્યો. પદ્માસને બેસી દૃષ્ટિને નાસિકાના અગ્રભાગે ઠેરવી મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા. અલ્પ કાળમાં તો તે મંત્ર-દુનિયામાં ખોવાઈ ગયો.

ધ્યાનસ્થ રત્નશ્રવા જાણે બહુમુખ્યવંત આરસમાં કંડારેલી મૂર્તિ જ જોઈ લો! નથી હાલતો કે નથી ચાલતો! અરે, અંગ પરનાં રુવાંટાં પણ નિશ્ચલ બની ગયાં. કલાકો... દિવસો... વીતવા લાગ્યા. ફળપ્રાપ્તિ માટેની કોઈ અધીરાઈ કે ચંચળતાને રત્નશ્રવાએ સ્થાન ન આપ્યું.

સાધનામાં જ્યાં ફળપ્રાપ્તિની ઝંખના ઊઠે છે ત્યાં ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય, ચિત્તની સ્થિરતા વિદાય લે છે અને ચિત્તનો ક્ષોભ થતાં ત્યાં સાધકની સાધના ભ્રષ્ટ બની જાય છે. ફળની આશા ધૂળમાં મળી જાય છે. પછી દોષ કાઢે છે સાધનાનો, સાધનાને બતાવનારનો!

એક બાજુ રત્નશ્રવા ધ્યાનમગ્ન હતો, બીજી બાજુ એક નવર્યાવના ખૂબસૂરત સ્ત્રી તેની સમક્ષ પ્રગટ થઈ. રત્નશ્રવાના ધ્યાનતરબોળ દેહનું સૌન્દર્યપાન કરતી તે સ્ત્રી ક્ષણવાર થંભી ગઈ. કંઈક મનોમન વિચાર કરી લઈ તેણે રત્નશ્રવાને સંબોધી કહ્યું : ‘હે પરાક્રમી! માનવસુંદરી નામની હું મહાવિદ્યા છું. તારી સાધનાથી હું તારા પર પ્રસન્ન થઈ છું, નયનો ખોલ’.

સુંદરીનાં આ વચન સાંભળી રત્નશ્રવાએ જાણ્યું કે મને વિદ્યાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ! ભ્રમણામાં અટવાયો! તેણે તો જપમાળાને બાજુ પર મૂકી આંખો ખોલી તો સામે માનવસુંદરીને જોઈ.

રત્નશ્રવાને પોતાની સાધનાભ્રષ્ટતા સમજાણી. તે આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો. માનવસુંદરીને પૂછ્યું :

‘તું શા માટે આવી છે? કોની પુત્રી છે? તારું નામ શું?’

વિદ્યાધર કુમારીએ રત્નશ્રવાની સામે એક સ્વચ્છ ભૂમિભાગ પર બેઠક લીધી અને પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા શરૂ કર્યા.

‘હે પ્રિય કુમાર! પૃથ્વીતલ પર પ્રસિદ્ધ વૈતાલ્ય પર્વત પર કૌતુકમંગલ નામનું રમણીય નગર છે. તે નગરીમાં પ્રસિદ્ધ અને પરાક્રમી વ્યોમબિન્દુ રાજા છે. તે રાજાને બે પુત્રીઓ છે. એકનું નામ કૌશિકા અને બીજાનું નામ કૈકસી. કૌશિકાનું લગ્ન યક્ષપુરના રાજા વિશ્રવાની સાથે થયું; તેને વૈશ્રવણ નામનો પુત્ર છે અને તે હાલ લંકામાં રાજ્ય કરે છે. કૈકસી તે હું.

‘એક દિવસ મારા પિતાએ એક ધીમંત જોષીને પૂછ્યું. ‘મારી આ પુત્રીનો વર કોણ થશે?’

‘રાજન! હાલ પાતાલલંકામાં રહેલા સુમાલીનો પુત્ર રત્નશ્રવા તમારી પુત્રીનો ભાવિ ભર્તા થશે.’

‘હાલ તે કુમાર પાતાલલંકામાં જ છે?’

‘હા જી! હાલ તે કુમાર વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ‘કુસુમોદ્યાન’ નામની વાટિકામાં ધ્યાનમગ્ન છે.’

‘હે પ્રિય, આ સાંભળીને મારા પિતા ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ગયા. પિતાએ મને આ વાત કહી અને મને અહીં મોકલી.’

રત્નશ્રવાના અંગેઅંગમાં રોમાંચ પ્રગટ્યો. કૈકસી પણ વિકારવિવશ બની ગઈ. ત્યાં જ રત્નશ્રવાએ પોતાના સ્નેહીવર્ગને બોલાવી લીધો, એ જ સ્થળે રત્નશ્રવાએ, ‘પુષ્પાંતર’ નગર વસાવ્યું, કૈકસીની સાથે મનગમતા ભોગો ભોગવતો રત્નશ્રવા સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી રહ્યો.

કૈકસી નયનરમ્ય શયનગૃહમાં નિદ્રાવશ થઈ હતી. મણિમહેલા દીવાઓથી રત્નમય ભૂમિ ચક્રચક્રિત થઈ રહી હતી. રંગબેરંગી સુશોભિત પંખાઓથી પરિચારિકાઓ મહારાણી પર વાયુ ઢાળી રહી હતી. પશ્ચિમ દિશાનો વાયુ શયનખંડમાંથી સુગંધી બનીને પસાર થતો હતો. ચોથો પ્રહર શરૂ થયો. કૈકસી સ્વપ્નપ્રદેશમાં વિચરવા લાગી.

રાવણનો જન્મ

૨૫

‘મદોન્મત હસ્તીના ગંડસ્થળને ચીરી નાંખતો એક પ્રયંડ સિંહ પોતાના મુખમાં પ્રવેશી રહ્યો છે!’

સ્વપ્ન જોઈ કેકસી જાગી ઊઠી. ભવ્ય સ્વપ્ન જોઈ, આખા શરીરે હર્ષનો રોમાંચ અનુભવી રહી. ચિત્તમાં શુભધ્યાન ધરતી પ્રભાત વેળાની રાહ જોતી રહી. પોતાનાં વસ્ત્રોને ઠીકઠાક કરી કેકસી રત્નશ્રવાના શયનગૃહમાં આવી પહોંચી.

મહારાણીને આવેલી જોઈ રત્નશ્રવાએ બેસવા માટે ભદ્રાસન આપ્યું.

‘મહારાજ! આજે ચોથા પ્રહરમાં મેં એક ભવ્ય સ્વપ્ન દીઠું...’ ભદ્રાસન પર બેસતાં કેકસી બોલી.

‘હા! કહો તો, શું જોયું?’

‘મદોન્મત હાથીના મદજરતા ગંડસ્થળને પોતાના વિકરાળ પંજાથી ચીરી નાંખતો વનરાજ મુખમાં પ્રવેશ્યો!’

‘બહુ સરસ! મહાદેવી, તમે એક મહાન પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપશો, તેમ તમારા સ્વપ્ન પરથી ફલિત થાય છે.’

‘આપનું વચન યથાર્થ બનો.’ કેકસી રત્નશ્રવાને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી નીકળીને પોતાના કામમાં લાગી ગઈ.

જિનચૈત્યોમાં મહોત્સવ રચાયા. ગરીબોને દાન અપાયાં. કેકસીએ ગર્ભને ધારણ કર્યો અને કાળજીપૂર્વક તેનું પાલન કરવા માંડી. ગર્ભના પ્રભાવો કેકસીની જીવનચર્યા પર દેખાવા માંડ્યા.

કેકસીની વાણીમાંથી નરી નિષ્કુરતા નીતરવા માંડી. દાસ-દાસીઓ કેકસીથી ધ્રુજવા લાગ્યાં. એની પડી આજ્ઞા ઉઠાવી લેવા ખડે પગે તૈયાર રહેવા લાગ્યાં. જો જરા ભૂલ થઈ તો તેનું આવી જ બન્યું! જેમ જેમ ગર્ભ વધવા માંડ્યો તેમ તેમ કેકસીનાં અંગોપાંગ વિકસવા માંડ્યાં. દેહનું સૌન્દર્ય અને દેહની દૃઢતા પણ વધતી ચાલી. દર્પણ હોવા છતાં કેકસી દર્પણમાં મુખ જોતી નથી. એ તો ચમકતી તલવાર હાથમાં લે છે. મુખને મગરૂબ બનાવે છે અને તલવારમાં પોતાનું મુખનું જોઈ પ્રસન્ન થાય છે.

એને ભૂમિ પર બેસવું તો ગમે જ નહિ! મોટા મહારાજાની જેમ સોનાના સિંહાસન પર બેસે છે! મનમાની આજ્ઞાઓ ફરમાવે છે! કંઈ કારણ ન હોય તોય સેવકોને, સ્નેહીઓને તતડાવે છે! કંઈ હેતુ ન હોય તોય હુંકારા ને તુંકારા

૨૬

જૈન રામાયણ

કરે છે. ગુરુજનોના ચરણે નમવાની વાત નહિ! ટટ્ટાર ને ટટ્ટાર થઈને ચાલે છે! ટટ્ટાર ને ટટ્ટાર બેસે છે! હાથમાં કટારી લઈ પગ પછાડતી રાજમહાલમાં ચાલે છે. શત્રુઓનાં મસ્તકોને પગ નીચે ચગદી નાંખવા તલપાપડ બને છે. શત્રુઓનાં લોહીની નદીમાં સ્નાન કરવાના કોડ કરે છે.

મહિનાઓ વીત્યા.

કાળ પરિપક્વ થયો.

કૈકસીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો.

જન્મતાં જ પુત્રે પરાક્રમ બતાવ્યું. તેની બાજુમાં એક કરંડિયો પડ્યો હતો, તેમાં નવ માણેકનો એક મૂલ્યવંતો હાર પડ્યો હતો.

કૈકસીના બાલુડાએ તો સીધો જ તે હાર ઉપાડ્યો. હાથમાં રમાડવા માંડ્યો અને પોતાના ગળામાં પહેરી લીધો. કૈકસી તો પુત્રનું આ પરાક્રમ જોઈને તાજુબ બની ગઈ. રત્નશ્રવાને પુત્રજન્મની વધામણી તો મળી જ ગઈ હતી. તરત જ તે પુત્રના મુખને જોવા માટે કૈકસીના શયનગૃહની બહાર આવીને ઊભો હતો. કૈકસીએ રત્નશ્રવાને અંદર બોલાવ્યો અને પુત્રના પરાક્રમની વાત કરી :

‘પ્રાણનાથ! આપના પૂર્વજ મેઘવાહન રાજાને રાક્ષસેન્દ્રે જે હાર આપેલો અને દેવોથી અધિષ્ઠિત જે હાર આજદિન સુધી પૂર્વજો દ્વારા પૂજાતો રહ્યો છે, નવમાણેકનો આ હાર કોઈનાથી ઉપાડી શકાય એવો નથી, એ મહાપ્રભાવિક હારને તમારા આ પુત્રે ઉઠાવીને સીધો ગળામાં નાંખ્યો!’

રત્નશ્રવાએ સૂર્યના તેજને પણ ઝાંખું પાડી દેતા પુત્રના મુખને જોયું! તેના ગળામાં ઓપતા નવમાણેકના હારમાં પ્રતિબિંબિત થયેલાં તેનાં બીજાં નવ મુખ જોયાં. ક્ષણભર વિચાર કરી લઈ કૈકસીને કહ્યું:

‘દેવી! પુત્રનાં દસ મુખડાંનું દર્શન કરી મને વિચાર આવ્યો કે આપણે પુત્રનું નામ ‘દશમુખ’ પાડીએ. કૈકસીએ અનુમતિ આપી અને પુત્રનું નામ ‘દશમુખ’ પાડવામાં આવ્યું.

હડીકત કેટલી બધી સુસંગત છે! ગળામાં રહેલ નવમાણેકમાં બાળકના મુખનાં નવ પ્રતિબિંબ પડે તે સહજ છે. અને તેથી રાવણ ‘દશમુખ’ કહેવાયો; પરંતુ અજ્ઞાનતાના જગતે રાવણનાં દશમુખ... વીસ હાથ ચીતર્યા! કેટલી બધી વિકૃતિ? રાવણ પણ મનુષ્ય હતો.

રાવણનો જન્મ

૨૭

નામ પાડીને રત્નશ્રવાએ ભૂતકાળને ઢંઢોળ્યો, કૈકસીને કહ્યું:

‘પ્રિયે, મારા પિતા સુમાલી એક દિવસ સુવર્ણચલ પર ગયા હતા. ત્યાં એક મહામુનિ સાથે તેમને પરિચય થયો. મહામુનિ મન:પર્યવજ્ઞાનને ધારણ કરનાર હતા. પિતાજીએ મહામુનિને પ્રણામ કરીને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું હતું કે, ‘આ દિવ્ય હારને કોણ ઉપાડશે?’ ત્યારે તે મહામુનિએ કહેલું કે, ‘આ હારને ઉપાડનાર ભારતવર્ષનો સમ્રાટ રાજા બનશે. અર્ધ-ચક્રવર્તી બનશે.’

ભૂતકાળમાં થયેલી ભવિષ્યવાણીને રત્નશ્રવાએ સત્ય પડેલી જાણી તેથી તેના હૈયામાં પરમ આનંદ ઊલસ્યો. કૈકસીને પણ પોતાના પુત્રનું મહાન ઉજ્જવલ ભાવિ આંખ સામે તરવરવા લાગ્યું અને પોતે એક રત્નકુશિ માતા બની છે. તેનો અપૂર્વ હર્ષ અનુભવવા લાગી.

દશમુખ રાવણના જન્મ પછી કૈકસીએ ક્રમશઃ બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો; એક કુંભકર્ણ અને બીજો બિભીષણ.

❀ ૪. વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં ❀

આકાશ-સાગરની સંગમભૂમિ પર સંધ્યારાણીએ રંગબેરંગી રંગોળી પૂરી હતી. પાતાલલંકા એ રંગોળીની રંગ-પ્રભામાં મનમોહક લાગતી હતી.

સંગેમરમરના સોહામણ મહેલની અગાસીમાં કેકસી, એક ભવ્ય સિંહાસન પર આરામ કરી રહી હતી. બાજુમાં દશમુખ, કુંભકર્ણ અને બિભીષણ ખેલી રહ્યા હતા. પોતાનાં તેજસ્વી બાળકો તરફ કેકસી એકીટસે જોઈ રહી હતી અને ભાવિની ભવ્ય શુભ મનોરથ-ઇમારત રચી રહી હતી.

આ ત્રણેય ભાઈઓની દૃષ્ટિ આકાશ તરફ ખેંચાઈ. એક મનોરમ વિમાન આકાશમાર્ગે જઈ રહ્યું હતું.

‘મા! આ કોણ છે?’ દશમુખે કેકસીને પ્રશ્ન કર્યો.

‘તારો ભાઈ!’ બીજા પ્રશ્નની આશા રાખતી કેકસીએ કહ્યું.

‘મારો ભાઈ?’ અમે તો ત્રણ ભાઈ આ રહ્યા અહીં.’

‘તારી કૌશિકા માસીનો એ પુત્ર છે.’ ત્રણેય ભાઈઓ કેકસીની આગળ ગોઠવાઈ ગયા અને એ મસિયાઈ ભાઈ અંગે વધુ જાણવા તલપાપડ થઈ ગયા.

કેકસીએ ગંભીર અવાજે વાત આગળ ચલાવી :

‘અમે બે બહેનો, કૌશિકા મારી મોટી બહેન છે. વિશ્રવા નામના વિદ્યાધરપતિ સાથે તેનું લગ્ન થયું છે. તેમને એક પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ પાડવામાં આવ્યું વૈશ્રવણ. વૈશ્રવણ બાલ્યકાલથી જ પરાક્રમી છે.’ વૈતાલ્ય પર્વત પરના સર્વ વિદ્યાધરોના રાજા ઇન્દ્રનો એ મુખ્ય સુભટ છે.’ ‘વૈશ્રવણને લંકાનું રાજ્ય કેવી રીતે મળ્યું?’ દશમુખે વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો.

‘એ જ કહ્યું છું બેટા, એ ઇન્દ્ર રાજાની સામે તમારા પિતામહના મોટાભાઈ માલી યુદ્ધ કરવા ગયેલા. તમારા પિતામહ સુમાલીએ અપશુકન થતા જોઈ, પ્રયાણ વખતે માલીને વારવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ ‘વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ!’ માલીએ ગણકાર્યું નહિ. ઇન્દ્ર અને માલી વચ્ચે ખૂનખાર જંગ ખેલાયો. તેમાં મહાન પરાક્રમી ઇન્દ્રે માલીના મસ્તકને કાપી નાંખ્યું. રાક્ષસો અને વાનરો હાર્યા.

‘ઇન્દ્રે લંકાનું રાજ્ય પોતાના પ્રિય સુભટ વૈશ્રવણને આપ્યું. તમારા પિતામહ સુમાલી, બચેલી સેના સાથે અહીં પાતાલલંકામાં આવી ભરાયા.

‘લંકા ગઈ, ‘રાક્ષસી’ વિદ્યા હરાણી. હવે તમારા પિતામહ અને પિતા બંને

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં

૨૯

લંકાના કોડ કરતા મડદાની જેમ જીવી રહ્યા છે. મારું તો હૈયું કપાઈને ટુકડેટુકડા થઈ રહ્યું છે. નઘણિયાતા ખેતરોમાં જેમ હરાયા સાંઢ ચરે તેમ અત્યારે લંકામાં શત્રુઓ મહાલી રહ્યા છે.’

કેકસીની આંખોમાંથી અંગારા વરસવા લાગ્યા. તેનું ગોરું ગોરું મુખ લાલચોળ બની ગયું. દાંત તડતડવા લાગ્યા.

‘બેટા, લંકાના લૂંટારાઓને કારાવાસમાં સડતા હું ક્યારે જોઈશ? વિશ્વની સર્વે માતાઓમાં હું શિરોમણિ ક્યારે બનીશ? બસ, આવા આવા આકાશપુષ્પને મેળવવાના મનોરથોમાં મારાં લોહીમાંસ સુકાઈ ગયાં છે. આંસુ સારી સારીને મારી આંખે છારી વળવા માંડી છે.’

કેકસીની વેદનાભરી વાણી સાંભળીને ત્રણેય ભાઈઓનાં કાળજાં કંપી ઊઠ્યાં. નાનો બિભીષણ માનો હાથ પકડી લઈ બોલી ઊઠ્યો :

‘માતા! હવે એ શોક-વિષાદ કરવાથી સર્થું. તું તારા પુત્રોના પરાક્રમને જાણતી નથી. અમે બધાં નહિ, એક વડીલબંધુ આર્ય દશમુખ જ બસ છે. એના પરાક્રમ આગળ ઇન્દ્ર કોઈ વિસાતમાં નથી. વૈશ્રવણ કે બીજા વિદ્યાધરો તો રાંકડા છે રાંકડા! અરે, દશમુખ નહિ, આ આર્ય કુંભકર્ણ શત્રુઓનો સમૂળ ઉચ્છેદ કરી નાખવા સમર્થ છે.’

કુંભકર્ણ દશમુખની સામે તીરછી નજરે જોઈ ખોંખારો ખાધો. બિભીષણે અંતે પોતાની પણ મહેચ્છા દર્શાવી દીધી :

‘મા! તું કહેતી હોય તો તારો નાનો બાળ પણ એ દુષ્ટ લૂંટારાઓને પલવારમાં નષ્ટભ્રષ્ટ કરી શકે એમ છે!’

કેકસીની છાતી ગજગજ ઊછળવા લાગી. બિભીષણને પોતાના ઉત્સંગમાં લઈ, કેકસીએ છાતીસરસો ચાંપ્યો અને એના કમલ જેવા મુખને ચુંબનોથી નવડાવી નાંખ્યું.

‘બેટા! તમારાં પરાક્રમી મુખડાં જોઈને જ હું જીવી રહી છું. નહિતર ક્યારનીય...’

ત્યાં તો દશમુખ દાંત કચકચાવતો, પગથી ધરતી ધ્રુજાવતો બોલી ઊઠ્યો : ‘અરે! મારી એક વજ્ર મુઠ્ઠીના જ એ ધરાક છે. એ ઇન્દ્ર એના ધરનો... એક લાત મારું તો પાતાળમાં પેસી જાય. મારે કોઈ શસ્ત્રની પણ જરૂર નથી.’ પોતાના હ્રષ્ટપુષ્ટ અને કસાયેલા બાહુઓ દેખાડતો દશમુખ કેકસીને ઉત્સાહિત બનાવવા લાગ્યો.

‘છતાં કુલપરંપરાથી ચાલી આવતી વિદ્યાઓને તો મેળવવી જ જોઈએ. કેમ મા, સાચું ને?’

‘જરૂર ભાઈ, વિદ્યાશક્તિવાળા સામે બાથ ભીડવી હોય તો એકલું બાહુબળ કામ ન લાગે, પણ...’

‘પણ શું? તું બોલતાં કેમ અચકાય છે!’

‘બીજું તો કંઈ નહિ પણ એ વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ખૂબ સહન કરવું પડે છે. એ માટે તો અરણ્યમાં જવું પડે.’

‘તે એમાં શું? અમને અરણ્યમાં ડર લાગશે, એમ લાગે છે તને?’

‘ના રે ના, એમ નહિ પણ...’

‘વળી ‘પણ’ આવ્યું?’

‘હા ભાઈ, તમે અરણ્યમાં જાઓ પછી અહીં મારું શું? તમને એક ક્ષણ વાર પણ મારી આંખોથી છેટાં કરવામાં તો મારા પ્રાણ...’

‘છટ્ટ છટ્ટ! એક વીરમાતા તરીકે તને આ શબ્દ શું છાજે છે? વીરમાતા તત્કાલનો વિચાર ન કરે, પરિણામનો વિચાર કરે, દશમુખે પગ પછાડતાં કહ્યું.

કેકસી દશમુખનો જુસ્સાદાર ચહેરો જોઈ જ રહી. તેની આંખો ચમકી ઊઠી. સિંહાસન પરથી ઊભી થઈ, દશમુખના માથે હાથ મૂકી, અંતઃકરણના આશીર્વાદ આપવા લાગી.

દશમુખે, કુંભકર્ણ અને બિભીષણે માતાના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યાં. કેકસીએ ત્રણેય પુત્રોને શુભાશિષ આપી અને ત્રણેય ભાઈઓ ત્યાંથી નીકળીને પિતામહ સુમાલી તથા પિતા રત્નશ્રવાની પાસે પહોંચ્યા.

‘પિતાજી! અનુજ્ઞા આપો.’ દશમુખે પ્રણામ કરીને પ્રસ્તાવ મૂક્યો.

‘શાની અનુજ્ઞા?’ અચાનક ગંભીર બનીને આવેલા ત્રણેય પુત્રોને જોઈને સુમાલી તથા રત્નશ્રવા આશ્ચર્યમાં પડી ગયાં.

‘વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં જવા માટેની,’ દશમુખે સ્પષ્ટતા કરી.

સુમાલીએ રત્નશ્રવા સામે જોયું અને રત્નશ્રવાએ સુમાલી સામે જોયું.

‘એમાં વિચાર શો કરવાનો? કહી દો હા’ મોટા કુંભકર્ણ પોત પ્રકાશ્યું.

બધાં હસી પડ્યાં.

‘હો ભાઈ! અમે કંઈ બોલીએ એટલે તમારે હસવાનું! આપણે તો તડ ને ફડ

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં

૩૧

કરવાના.’ ભૂકુટી ચઢાવીને કુંભકર્ણ જ્યાં કહ્યું ત્યાં ખડખડાટ હાસ્યથી સુમાલીનો ખંડ ભરાઈ ગયો.

ત્રણેય પૌત્રોને પોતાની પડખે બેસાડી, ત્રણેયનાં સોનેરી જુલ્હાં પર હાથ કેરવતાં વૃદ્ધ સુમાલીએ ગંભીર ધ્વનિએ કહ્યું.

‘બેટાઓ! વિદ્યાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી એટલે રમત રમવાની વાત નથી, હોં! વિદ્યાસિદ્ધિ માટે તો દૃઢ મનોબળ જોઈએ. ખૂબ ધૈર્ય જોઈએ. એનો એ અર્થ નથી કે તમારામાં દૃઢ મનોબળ અને ધૈર્ય નથી; મને તમારામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, છતાં તમારે એ વાત તો ખ્યાલમાં જ રાખવાની કે વિદ્યાઓ જ્યારે તમને સિદ્ધ થવાની તૈયારીમાં હશે ત્યારે તમારી કપરી કસોટીઓ થશે. તમારાં લોખંડી ચિત્તને પણ વિચલિત કરી નાંખનારા ઉપદ્રવો થશે. તમારા પહાડી દેહને પણ ધ્રુજાવી નાંખનારા દૃશ્યો તમારી સમક્ષ રજૂ થશે, એમાં જ્યારે તમે લેશમાત્ર પણ ચંચળ નહિ બનો અને મંત્રજાપમાં મેરુવત્ નિશ્ચલ રહેશો ત્યારે વિદ્યાઓ તમારા ગળામાં વરમાળા આરોપશે.’ શ્વાસ ભરાઈ જતાં સુમાલી અટક્યા. ગળું ખોંખારી, ઝીણી આંખોને ખેસથી લૂછી નાંખી, ત્રણેય કુમારોની મુખમુદ્રાને નિહાળી પુનઃ વાત આગળ ચલાવી.

‘મારા પ્રિય પુત્રો! મારું અંતઃકરણ સાક્ષી પૂરે છે કે તમે જરૂર વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરી શકશો, પરંતુ ભગવાન શાંતિનાથના પુણ્યનામનું સ્મરણ કરીને પછી અહીંથી નીકળજો. વળી હા, એક વાત તો ભૂલી જ ગયો. તમારી માતાની અનુજ્ઞા લીધી તમે?’

‘હા બાપુજી, પહેલાં ત્યાંથી રજા લઈને જ પછી અહીં આવ્યા છીએ,’ નાના બિભીપણે તરત જ જવાબ વાળ્યો.

‘બહુ સરસ! માતા-પિતાની અંતઃકરણની આશિષ મેળવનાર જ મહાન કાર્યો સિદ્ધ કરી શકે છે! જાઓ વહાલા પુત્રો! તમારા કાર્યને તમે સિદ્ધ કરો, એમ કહી વયોવૃદ્ધ સુમાલીએ ત્રણેયને પોતાના બાહુપાશમાં લઈ, તેમના મસ્તકે સ્નેહ-ચુંબન કર્યો.

ત્રણેય ભાઈઓ પિતામહ પાસેથી પિતાજી પાસે ગયા. ચરણોમાં નમસ્કાર કરી, પિતા રત્નશ્રવાના પણ આશીર્વાદ મેળવ્યા.

આખા રાજમહાલયમાં વાયુવેગે વાત પ્રસરી ગઈ. સ્નેહીજનોનાં ટોળેટોળાં ત્રણેય રાજપુત્રોને વિદાય આપવા માટે એકઠાં થવા લાગ્યાં. નગરજનો પણ પ્રિય કુમારોના વિદ્યાસિદ્ધિ માટેના પ્રયાણમાં શુભેચ્છાઓ વ્યક્ત કરવા રાજમાર્ગો પર ઊભરાવા લાગ્યાં.

૩૨

જૈન રામાયણ

કેકસીએ ત્રણેય પુત્રોનાં તેજસ્વી લલાટમાં કુમકુમનાં તિલક કર્યાં, હાથમાં શ્રીફળ આપ્યાં.

રાજમહાલયને દ્વારે વૃદ્ધ સુમાલી અને રત્નશ્રવા આશીર્વાદ આપવા ઊભા હતા. ત્રણેય કુમારોને સ્નેહચુંબનથી નવડાવી દીધા. કુમારોએ પણ ખૂબ નમ્રતાથી પૂજ્યોનાં ચરણોમાં પોતાનાં મસ્તક ઝુકાવ્યાં.

દ્વારની બહાર જ્યાં કુમારો આવ્યા ત્યાં તો નગરજનોએ ‘શાંતિનાથ ભગવાનની જય!’ ના અવાજોથી આકાશને ગજવી દીધું.

બે રથો તૈયાર ઊભા હતા. એક રથમાં દશમુખ આરૂઢ થયો. બીજા રથમાં કુંભકર્ણ અને બિભીષણ, બન્ને ભાઈઓ આરૂઢ થયા.

પાતાળલંકાના રાજમાર્ગો પરથી સુશોભિત રથો પસાર થવા લાગ્યા. કોઈ ઊંચા હાથ કરીને, કોઈ અક્ષત ઉછાળીને, કોઈ જયધ્વનિ કરીને કુમારોને વિદાય આપવા લાગ્યા. કુમારો પણ મસ્તક નમાવીને, બે હાથ જોડીને જવાબ આપવા લાગ્યા.

નગર છોડીને રથો અરણ્યમાર્ગે દોડવા લાગ્યા. વૃદ્ધ સુમાલી અને રત્નશ્રવા પુનઃ લંકાના સ્વરાજ્યની મધુર કલ્પનામાં મહાલી રહ્યા.

જોતજોતામાં તો રથો ભીમારણ્યની સરહદે આવી પહોંચ્યા. ત્રણેય ભાઈઓ રથમાંથી ઊતરી ગયા. સારથિઓએ રથ પાછા વાળ્યા.

છત્રદેવનું એકાગ્રચિત્તે સ્મરણ કરી, ત્રણેયએ અટવીમાં પ્રવેશ કર્યો. આગળ દશમુખ, વચ્ચે બિભીષણ અને પાછળ પહાડકાય કુંભકર્ણ! ચારેકોર દૃષ્ટિપાત કરતા, સુયોગ્ય સ્થાનને શોધતા, મધ્ય અટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તો એક જાડો અજગર કુંભકર્ણના પગ આગળ થઈને પસાર થયો. કુંભકર્ણ તો પૂંછડું પકડીને ઉછાળ્યો! ત્યાં વળી કેસરી સિંહની ગર્જના સંભળાઈ, કુંભકર્ણ સામી સિંહ ગર્જના કરી!

‘અલ્યા કુંભકર્ણ! જાપમાં બેઠા પછી જોજે, આવી ગર્જના કરતો!’ દશમુખે હસતાં હસતાં કહ્યું.

‘મોટાભાઈ! એ તો ત્યાંય સીધા નહિ બેસે!’ બિભીષણે તીરછી નજરે કુંભકર્ણ સામે જોતાં કહ્યું, ત્યાં તો કુંભકર્ણનો પોલાદી પંજે બિભીષણની પીઠ પર ઘણાઘણી ઊઠયો!

‘ઓ બાપ રે... કરતો બિભીષણ કુંભકર્ણના પગમાં પેસી ગયો અને પગ

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં

૩૩

કર્યા પહોળા! કુંભકર્ણ ધબાંગ કરતો પડ્યો નીચે! દશમુખ બન્ને ભાઈઓની નિર્દોષ રમત જોઈ ખડખડ હસી પડ્યો.

‘ચાલો હવે જાપસ્થળની તપાસ કરો.’ ત્રણેય કુમારોએ જગા શોધવા માંડી.

લીલાંછમ વૃક્ષોની ઘટામાં જાપસ્થળ રાખવાનો નિર્ણય થયો.

ક્રમશઃ ત્રણેય ભાઈઓ ગોઠવાઈ ગયા.

થેત વસ્ત્રો પહેરી તેમણે પન્નાસન લગાવ્યાં. હાથમાં લીધી જપમાળા, નાસિકાના અગ્રભાગે દૃષ્ટિને સ્થાપિત કરી અને પ્રબળ પ્રણિધાન કરી ‘અષ્ટાક્ષરી’ વિદ્યાનો જાપ શરુ કર્યો.

રાત્રિની શરૂઆત તો ક્યારની થઈ ચૂકી હતી. જંગલી પશુઓની ચિચિયારીઓથી અરણ્યની ધરતી ઘણાઘણી રહેલી હતી. ત્રણેય રાજકુમારો વિદ્યાસિદ્ધિના દઢ સંકલ્પથી, તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક અષ્ટાક્ષરી મંત્રના જાપમાં તલ્લીન બનેલા હતા. રાત્રિના બે પ્રહર વીત્યા, ત્યાં તો ત્રણેય ભાઈઓને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ.

તરત જ ‘ષોડશાક્ષરી’ મંત્રનો જાપ શરૂ કરવામાં આવ્યો. આ જાપનું પ્રમાણ દસ કરોડ હજારનું હતું. ખૂબ જ નિશ્ચયતાથી અને સ્વસ્થતાથી જાપનું કાર્ય આગળ ધપાવ્યું.

દૃઢનિશ્ચયી અને દેવગુરુની કૃપાને પાત્ર બનેલા આત્માઓ કઈ સિદ્ધિ હાંસલ નથી કરતા? મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં પણ આ બે જ શરતો આવશ્યક હોય છે. દોષોનો ક્ષય કરી નાંખવા કૃતનિશ્ચયી બનેલા આત્મા દેવ અને ગુરુની કૃપા દ્વારા અલ્પ કાળમાં કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે છે. પરંતુ કપરી કસોટીમાંથી પસાર થયા વિના પ્રાયઃ મહાસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી!

ત્રણેય રાજપુત્રોનો કસોટીકાળ આવી લાગ્યો.

જંબુદ્વીપનો રાજા અનાદૃત નામનો દેવ, પોતાના અંતઃપુરની દેવાંગનાઓ સાથે આનંદ-પ્રમોદ માટે ઊતરી પડ્યો.

દેવકુમારો જેવા નયનરમ્ય ત્રણેય રાજકુમારોને ધ્યાનમગ્ન દશામાં તેણે જોયા. તેના ચિત્તમાં કુતૂહલ જાગ્યું. ધ્યાનસ્થ કુમારોના મનોબળને ચકાસી જોવાનો મનોરથ થયો.

તરત જ પોતાની અંગનાઓને આદેશ કર્યો:

‘આ ધ્યાનના ઢીંગલા જોયા?’ ત્રણેય કુમારો સામે આંગળી ચીંધી અનાદૃતે પોતાની સ્ત્રીઓનું તે તરફ ધ્યાન દોર્યું.

૩૪

જૈન રામાયણ

‘હા! કેવા મહાતપસ્વી જેવા ત્રણેય જુવાનો લાગે છે!’ આશ્ચર્યભરી આંખે એકીટસે ત્રણેય કુમારો સામે જોતી દેવાંગનાઓ બોલી.

‘અરે ઘેલી થાઓ મા. તેમના ધ્યાનની પરીક્ષા કરવાની છે, માટે તમારી સર્વ કળાઓ અજમાવી જુઓ.’

‘ઓહો! ભલભલા દેવોને પણ પાણીપાણી કરી નાંખનારી અમે, અમારી આગળ આ નાનકડા મનુષ્યો શી વિસાતમાં છે? હમણાં જ એમના ધ્યાનની રાખ એક કૂંકમાં ઉડાડી દઈએ છીએ!’

દેવાંગનાઓનું મંડળ રાજકુમારોની આગળ આવ્યું. રાવણ, કુંભકર્ણ અને ભિભીષણનાં અસાધારણ અને અત્યુત્તમ સૌન્દર્ય નિહાળીને દેવાંગનાઓ ત્યાં જ સ્તબ્ધ બની ગઈ!

શું કરવા આવી હતી અને શું થઈ ગયું? કુમારોને ચલાયમાન કરવાને બદલે દેવાંગનાઓ જ ખુદ વિકારવશ બની ગઈ! નિર્વિકાર, નિશ્ચલ અને મૌની કુમારોને જોઈ સહજ આકર્ષણથી પ્રેમવશ થઈ ગયેલી દેવીઓએ કહ્યું.

‘અરે... અરે... ભગતડાંઓ! આંખો તો ખોલો. આ અમારી સામે જુઓ, તમારા પુરુષાર્થથી અમે દેવાંગનાઓ તમને વશ થઈ ગઈ છીએ. હવે આનાથી વધીને કઈ સિદ્ધિ તમારે હાથ કરવી છે?’

મીઠાં ઠપકાભર્યાં વચનોથી જંગલના પશુઓનો ઘોંઘાટ ઓછો થયો પણ રાજકુમારોના હૃદય સુધી એ વચનો પહોંચી શક્યાં નહિ, પછી મુખ પર તો અસર દેખાય જ ક્યાંથી? દેવીઓએ ફેરવીને બીજો પાસો નાંખ્યો.

‘આ ઘોર ક્લેશ અને કષ્ટ શા માટે સહન કરો છો? શા માટે તમારાં ગુલાબી સૌન્દર્યને વેડફી નાંખો છો? એ વિદ્યાઓથી તમે શું કરશો? અમે દેવીઓ તમારાં ચરણો ચૂમવાને અધીર બની છીએ. આવો અમારા હૃદયનું હરણ કરનારા પ્યારા કુમારો! ત્રણેય લોકના રમ્ય પ્રદેશોમાં આપણે જઈએ, મનમાન્યા ભોગવિલાસ કરીએ, દેવેન્દ્રને પણ ઈર્ષ્યા ઊપજે તેવાં સુખોમાં મહાલીએ.’

વ્યર્થ! દેવીઓની બધી વિનવણી હવામાં ઊડી ગઈ! પાપાણની પ્રતિમા બોલે તો આ રાજકુમારો બોલે! દેવાંગનાઓની વિહ્વળતા ખૂબ વધી ગઈ. છેવટે તેમને મન વાળીને રહેવું પડ્યું.

તાળી એક હાથે ન પડે. દેવાંગનાઓએ હાથ ખંખેરી નાંખ્યા ત્યારે અનાદિતદેવ પોતે આગળ આવ્યો.

‘અરે, અજ્ઞાન બાળકો! આ કષ્ટમય ક્રિયા તમે શા માટે આરંભી છે? મને

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં

૩૫

લાગે છે કે કાઈ ધૂર્તે તમારાં મોત માટે આ પાખંડ તમને શીખવ્યું છે. તમારે વળી આ વયમાં કષ્ટ સહેવાનાં હોય? જાઓ, જાઓ, ઘર ભેગા થઈ જાઓ. હા, તમારે કંઈ જોઈતું હોય તો માંગો. તમારું ઇચ્છિત વરદાન હું પૂર્ણ કરું. પણ મને તમારા આ બધા ઢોંગધતૂરા પસંદ નથી.'

અનાર્દત સમજતો હશે કે આ કોઈ મામૂલી બાળકો હશે, પોતાનો સત્તાવાહી સૂર સાંભળીને ઊભા થઈ જશે! પણ રાજકુમારોની મુખમુદ્રામાં તો જરાય ફેરફાર દેખાયો નહિ. ત્યારે અનાર્દતદેવ ધૂંધવાયો. પગ પછાડતો, ત્રાડ પાડતો, તે બોલ્યો :

‘આ હું દેવ પ્રત્યક્ષ પ્રસન્ન થયો છું. છતાં તમે તમારું ધ્યાનનું પૂંછડું છોડતા નથી અને કોઈ બીજાને ઇચ્છી રહ્યા છો? હમણાં તમારી ખબર લઉં છું!’

તરત જ આંખોને ઇશારે પોતાના સેવક દેવોને બોલાવ્યા. આંગળીનો કંઈક ઇશારો કર્યો અને સેવકો ‘હા જી!’ કહીને ચાલ્યા ગયા.

અલ્પકાળમાં તો ભયાનક રૂપોને ધારણ કરી સેવક દેવોએ ભયંકર ગર્જનાઓ કરવા માંડી. પર્વતોનાં આખાંને આખાં શિખરોને ઉપાડી લાવીને કુમારોની સમક્ષ ધડડ ધડડ પછાડવા માંડ્યા! કેટલાક દેવોએ તો વિકરાળ સર્પોનાં રૂપ કર્યાં અને ચંદનના વૃક્ષને વીંટળાઈ વળે તેમ ત્રણેયના શરીરે ભરડા લેવા માંડ્યા! છતાં કુમારો તો મેરુની જેમ નિશ્ચલ રહ્યા.

દેવોએ સિંહનું રૂપ ધારણ કર્યું અને કુમારોની સામે વિકરાળ ડાચું ફાડીને ધુરકિયાં કરવા માંડ્યા. તો પણ કુમારોનું રુંવાંડું ય ફરક્યું નહિ.

દેવોએ ભીષણ વરૂઓનાં રૂપ ધારણ કર્યાં. કુમારોના કોળિયા કરી જવા દોડી આવ્યા. પણ કુમારોની આંખોનું પોપચું ય ઊંચું થયું નહિ.

પછી તો શિયાળ, બિલાડા, ઉંદરડા, વીંછી વગેરે અનેકાનેક થઈ શકે તેટલાં બિહામણાં રૂપ કરવા માંડ્યાં. કુમારોના ધ્યાનને તોડી નાંખવા માટે ખૂબ ધમપછાડા કર્યા.

ત્રણેય ભાઈઓ તો મંત્રદેવતાના સાંનિધ્યમાં એવા સ્થિર થઈ ગયા હતા કે બાહ્ય દુનિયામાં શું થઈ રહ્યું છે તે તેમની કલ્પનામાં પણ નહોતું.

એક દુન્યવી સિદ્ધિ માટે પણ મનુષ્ય કેટલું મનોબળ કેળવે છે? ત્યારે જેને પારલૌકિક મોક્ષસિદ્ધિ કરવી છે તેણે કઈ કક્ષાનું મનોબળ કેળવવું જોઈએ? સહેજ આપત્તિમાં-કષ્ટમાં જે રોદણાં રુએ તે ઇહલૌકિક કે પારલૌકિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો જ નથી. કષ્ટ સહન કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

અનાદૈતે હવે મર્યાદા વટાવી.

કસોટી કરતાં કરતાં હવે પોતાના સ્વમાનને સાચવવાનો પ્રશ્ન આવી લાગ્યો; અને સ્વમાન સાચવવાની પાછળ તો મનુષ્ય કયું મનસ્વી પગલું ભરતાં અચકાય છે?

તેણે કૈકસી, રત્નશ્રવા અને ચન્દ્રનખાનાં રૂપો બનાવ્યાં. ત્રણેયને મુશ્કેટાટ બાંધ્યાં, અને આ કુમારોની આગળ પછાડ્યાં. માયાવી રત્નશ્રવા... કૈકસી વગેરેએ કરુણ સ્વરે આકંઠ શરૂ કર્યું. આંખોમાંથી ચોધાર આંસુઓ વહેવા માંડ્યાં... અને દીન મુખે રોતાં કહેવા લાગ્યાં :

‘ઊભો થા, ઊભો થા બેટા દશમુખ! શિકારીઓ જેમ પશુઓને પકડે તેમ આ દુષ્ટોએ અમને પકડ્યાં છે અને તું જોઈ રહ્યો છે? તું અમારો પરમ-ભક્ત થઈને આમ જડ જેવો થઈને શું બેસી રહ્યો છે? તારા હૈયામાંથી ભક્તિ તો નાશ પામી ગઈ, પણ દયાનો ઝરોય સુકાઈ ગયો? તારું પરાક્રમ ક્યાં સંતાઈ ગયું? તારો જુસ્સો ક્યાં ભાગી ગયો? મોટી મોટી શેખી મારતો હતો. તે બધું તારું ડહાપણ ક્યાં ખોવાઈ ગયું?’

‘અલ્યા કુંભકર્ણ? શું તું ય અમારાં વચનો સાંભળતો નથી? શું આમ આંખો બીડીને બેસી રહ્યો છે? માતેલા પાડા જેવો થઈને આમ કેમ અત્યારે ગળિયા બળદ જેવો લાગે છે? કંઈ નહિ, તું ન સાંભળે તો ભલે, પણ આ અમારો લાડકો બિભીષણ તો જરૂર અમને... ઓ બાપ રે! આ મરી ગયાં અમે... બચાવ બેટા, આ માર સહન થતો નથી. મરી ગયાં... રે,’

માયાવી માતા-પિતા અને બહેને ચીસાચીસ પાડવા માંડી. પરંતુ નથી તો દશમુખનું હૈયું પીગળતું, નથી તો કુંભકર્ણ આંખો ખોલતો કે નથી તો બિભીષણ ભરમાતો! ત્રણેય કુમારો સમાધિમાંથી જરાય સ્ખલના પામતા નથી ત્યારે અનાદૈતે પાશવી માયા કરવા માંડી.

વિકરાળ તલવારથી કરપીણ રીતે માતા-પિતા અને બહેનનાં મસ્તકો કુમારોની સમક્ષ કાપી નાંખ્યાં. લોહીના ફુવારા ઊડ્યા. ધરતી લોહીથી તરબોળ થઈ ગઈ. છતાં કુમારોનાં ધ્યાનનો ભંગ થયો નહિ ત્યારે નવી માયા રચી. દશમુખની આગળ કુંભકર્ણ અને બિભીષણનાં ઘડ પરથી ડોકાં ઉડાવી દીધાં પણ પરમાર્થનો જ્ઞાતા રાવણ એમ ભરમાઈ જાય ખરો? એ તો જાપમાં આગળ ધપ્યે જ ગયો.

બિભીષણ અને કુંભકર્ણની આગળ માયાવી દેવે રાવણનું નિર્દય રીતે ખૂન કરી નાંખ્યું. ત્યાં કુંભકર્ણની અને બિભીષણની ભૂકુટી ઊંચી ચઢી! દાંત પિસાયા, ઢોઠ ફફડી ઊઠ્યાં.

વિદ્યાસિદ્ધિ માટે ભીમારણ્યમાં

૩૭

વડીલ ભાઈ પ્રત્યેના દૃઢ અનુરાગે તેમને સમાધિમાંથી કંઈક વિચલિત કરી નાખ્યા; નહિ કે તેઓ સત્ત્વહીન હતા!

અનુરાગે એ ભુલાવી દીધું કે આ બધું તો બનાવટી છે, માયાના ખેલ છે! પારમાર્થિક જ્ઞાને રાવણની નિશ્ચલતાને અડગ રાખી.

ત્યાં તો આકાશમાં દિવ્યધ્વનિ ગાજી ઊઠ્યો:

‘શાબાશ! શાબાશ! સરસ! સરસ!’

અનાદૃત અને એના સેવક દેવો તો અચંબો પામી ગયા. દૂર જઈને ઊભા રહ્યા.

આકાશમાં પ્રકાશ પથરાઈ ગયો.

‘હે પરાક્રમી દશમુખ! અમે તારી સેવિકાઓ છીએ.’ એમ કહેતી ક્રમશઃ એક હજાર વિદ્યાદેવીઓ પ્રગટ થઈ.

પ્રબળ સત્ત્વશાળી મહાન દશમુખને અલ્પ દિવસોમાં જ વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઈ. પ્રજ્ઞપ્તિ, રોહિણી, ગૌરી, ગાન્ધારી, આકાશગામિની, કામદાયિની, કામગામિની, અણિમા, લઘિમા, અશોભ્યા, મનઃસ્તંભનકારિણી, સુવિધાના, તપોરૂપા, દહના, વિપુલોદારી, શુભપ્રદ, રજોરૂપા, દિનરાત્રિકારિણી, વજ્રોદરી, સમાકૃષ્ટિ, અદર્શણી, અમરામરા, અનલસ્તંભની, તૌયસ્તંભની, ગિરિદારણી, અવલોકની, વહ્નિન, ઘોરા, ધીરા, ભુજંગિની, યોગેશ્વરી, ચંડા વગેરે એક હજાર વિદ્યાઓ સ્વેચ્છાથી દશમુખને વરી.

જ્યારે કુંભકર્ણને સંવૃદ્ધિ, જૃંભિણી, સર્વહારિણી, વ્યોમગામિની અને ઇન્દ્રાણી નામની મહાવિદ્યાઓ સિદ્ધ થઈ.

સિદ્ધાર્થ, શત્રુદમની, નિર્વ્યાધાતા અને આકાશગામિની આ ચાર મહાવિદ્યાઓ બિભીષણને સિદ્ધ થઈ.

ત્રણેય ભાઈઓના હર્ષની કોઈ અવધિ ન રહી.

પેલો અનાદૃતદેવ તો સાવ શરમિંદો બની ગયો. પોતાના અપરાધોની શિક્ષા મળશે, તેની કલ્પનાથી પણ તે ધ્રુજી ઊઠ્યો. રાવણના અપરાધમાંથી શી રીતે મુક્તિ મેળવવી એનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો.

❀ પ. દશમુખનાં લગ્ન ❀

‘પરાક્રમી! ક્ષમા કરો, બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવી અનાર્દતદેવે ક્ષમા યાચી.

‘એમાં ક્ષમા શાની માગવાની? તમે તો ઉપકારી બન્યા!’ રાવણે કહ્યું.

‘એક તો તમને યમદૂત જેવી પીડાઓ આપી અને ઉપકાર?’

‘હાસ્તો?’

‘તે કેવી રીતે?’

‘તમે આટલા ઉપદ્રવો ન કર્યા હોત તો આટલી ત્વરાથી વિદ્યાઓ સિદ્ધ જ ન થાત! કહો, ઉપકાર ખરો કે નહિ?’

રાવણ અને અનાર્દત હસી પડ્યા.

મહાન પુરુષોનાં હૈયાં ઉદાર હોય છે. ગુનેગાર જ્યાં પોતાના ગુનાનો એકરાર કરતો આવે છે ત્યાં જ મહાન પુરુષ ગુનેગારના ગુના માફ કરી દે છે. ગુનાને ગળી જાય છે. એમના હૃદયમાં પછી એના પ્રત્યે ઊંડે ઊંડે પણ તિરસ્કાર રહેતો નથી. ફરીથી પેલો ગુનેગાર નવો ગુનો કરે ત્યારે તેના જૂના ગુના યાદ કરાવવાની બાલિશ ચેષ્ટા તે કરે નહિ.

મહાપુરુષો જૂનાં પુરાણો ખોલીને વારંવાર ગુનેગારનો તિરસ્કાર ન કરે અને આવા મહાપુરુષો પ્રત્યે, પછી પેલો ગુનેગાર કેવો દાસાનુદાસ બનીને રહે! મહાપુરુષ બનવાની આ શરત સ્વીકાર્યે જ છૂટકો, કે બીજાના ગુના તમારા મગજમાંથી ભૂંસી નાંખવાના, કે એના લિસોટા પણ ન વરતાય!

રાવણને આ શરત સહજ રીતે જ વરેલી હતી.

પરિણામ એ આવ્યું કે પેલો અપરાધી દેવ રાવણનો ગુલામ બની ગયો! તેનું હૃદય રાવણની ખેલદિલી પર ઓવારી ગયું.

‘રાવણની... ઉદાર રાવણની... પરાક્રમી રાવણની હું સેવા શી રીતે કરું? એવી સેવા કરું કે રાવણની સ્મૃતિમાંથી હું ક્યારેય ન ભૂંસાઉ!’

અનાર્દતદેવને તત્ક્ષણ એક વિચાર સ્ફુર્ચો.

‘પરાક્રમીની વિદ્યાસિદ્ધિની આ ભૂમિને સ્વર્ગનો એક નમૂનો બનાવી દઉં!’

સેવાના આ વિચારે દેવતા ધનગની ઊઠ્યો. પોતાના દિવ્ય બળથી તરત જ ભીમારણ્યને એક નવલી નગરીમાં ફેરવી નાંખ્યું!

દશમુખનાં લગ્ન

૩૯

નગરનું નામ પાડ્યું સ્વયંપ્રભ.

નગરના મધ્યમાં એક આલિશાન મહેલ ઊભો કરી દીધો. ત્રણેય રાજકુમારોને સોનાનાં સિંહાસનો પર બેસાડી, અનાદિતદેવે દેવાંગનાઓના સમૂહ સાથે અદ્ભુત ભક્તિનૃત્ય કર્યું. રાવણને પ્રણામ કરીને, દેવે જવાની રજા માંગી. જતાં જતાં તેણે રાવણને ‘ચન્દ્રહાસ’ ખડ્ગની સાધના કરી લેવાની સલાહ આપી દીધી. દિગંતપર્યંત રાક્ષસવંશનો વિજયધ્વજ ફરકાવી દેવાની કામનાએ રાવણને પુનઃ સાધના માટે ઉત્સાહિત કરી દીધો.

ઉપવાસ સાથે જાપ-ધ્યાનનો એકાંતમાં પ્રારંભ કરી દીધો. એક... બે... ત્રણ એમ છ દિવસના ઉપવાસ થયા.

છઠ્ઠા દિવસે આકાશમાં એક ઝળહળતો પ્રકાશપુંજ પથરાયો. તરત જ દિવ્ય ખડ્ગ ધ્યાનસ્થ રાવણની સમક્ષ પ્રગટ થયું.

ચન્દ્રહાસ ખડ્ગની સિદ્ધિ થતાં રાવણે ધ્યાન સમાપ્ત કર્યું. આંખો ખોલી જુએ છે તો એક બાજુ વયોવૃદ્ધ સુમાલી મરક મરક હસતા, આશીર્વાદ આપતા, ઊભા હતા! એક બાજુ પિતા રત્નશ્રવા પરાક્રમી પુત્રને અનિમેષ દૃષ્ટિએ જોતા ઊભા હતા! બીજી બાજુ માતા કૈકસી દાસીઓથી વીંટળાયેલી, પુત્રને આલિંગન આપવા ઉત્સુક થયેલી, ઊભી હતી! રાવણે ઊભા થઈ વડીલોનાં ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવ્યું, આશીર્વાદ ઝીલ્યા. સ્વજનો અને પરિજનોથી નૂતન સ્વયંપ્રભનગર ભરાઈ ગયું હતું.

ત્રણ સુશોભિત દિવ્ય રથો મહેલને દ્વારે આવીને ઊભા રહ્યા.

એકમાં દશમુખ રાવણ, બીજામાં પ્રચંડ કુંભકર્ણ અને ત્રીજામાં પ્રશાંત બિભીષણ આરૂઢ થયા.

વાજિંત્રોના ગગનવ્યાપી સૂરો શરૂ થયા. સ્ત્રીઓનાં મંગલગીતો ગવાવા લાગ્યાં. આખા નગરમાં ત્રણેય રાજપુત્રોનાં દર્શન કરવા વિદ્યાધર સ્ત્રી-પુરુષો કરોડોની સંખ્યામાં ઊભરાયા!

ધન્ય માતા!

ધન્ય પિતા!

ધન્ય કુમારો!

મહાન પરાક્રમી!

ગજબ ધૈર્ય!

મુખે મુખે કુમારોની ગુણસ્તુતિ ગવાવા લાગી. સુમાલી અને રત્નશ્રવાનાં હૃદયમાં હર્ષનાં મોજાં ઊછળવા લાગ્યાં. તેઓને હવે લંકાનું સ્વરાજ્ય હાથવેંતમાં લાગ્યું! ત્રણેય કુમારોને જોતાં શેર શેર લોહી ઊછળવા લાગ્યું.

દિવસ આથમ્યો.

ત્રણેય કુમારો કૈકસીની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા.

ત્યાં તો કૈકસીની મુખમુદ્રા ગંભીર બની. નાના બિભીષણના મસ્તકે હાથ ફેરવતી કૈકસી બોલી :

‘બેટાઓ! હવે હું જગતમાં શ્રેષ્ઠ માતા બનીશ. દુશ્મનોને તમારા હાથે રણમાં રોળાયેલા જોઉં છું... ને મારી છાતી ગજગજ ફૂલે છે.’

‘મા! હવે તારા પુત્રોનાં પરાક્રમો તું જોયા જ કર. અલ્પકાળમાં જ તારી કામના પૂર્ણ કરીને અમે રહીશું.’ દશમુખે કૈકસીનો હાથ પોતાના હાથમાં લેતાં કહ્યું.

‘મને સો ટકા વિશ્વાસ છે બેટા! જાઓ હવે સૂઈ જાઓ... મોડું થઈ ગયું છે. શાંતિનાથ ભગવાન તમારું રક્ષણ કરો!’

ત્રણેય ભાઈઓ પોતપોતાના શયનખંડમાં પહોંચી ગયા; અને ભાવિના ભવ્ય મનોરથમાં પરોવાઈ ગયા.

સ્વયંપ્રભનગરની શેરીએ શેરીએ... બજારે બજારે... ચોતરે ચોતરે કુમારોની કીર્તિકન્યા રમણે ચઢી. નાના બાળકથી માંડીને વયોવૃદ્ધપર્યંત દરેકના મુખે કુમારોના પરાક્રમની પ્રશંસા થવા લાગી. આખો દિવસ ગીત-ગાન અને મહોત્સવમાં મહાલી સ્વયંપ્રભનગર નિદ્રાવશ થઈ ગયું.

એક માત્ર કૈકસીને નિદ્રા વશ ન કરી શકી. કુમારોના પોતાના પાસેથી ગયા પછી કૈકસીએ પોતાના શયનખંડમાં દીવા ઝાંખા કરી દીધા અને પલંગ પર પડી. ઊંઘવા માટે પાસાં બદલવા માંડ્યાં પણ તે ઊંઘી ન શકી. પુત્રોની ચિન્તામાં તે ઊંડી ઊતરતી ગઈ.

ત્રણેય પુત્રોને યૌવનને આગણે આવીને ઊભેલા તેણે જોયા. તેના ચિત્તમાં તે કુમારોને યોગ્ય કન્યાઓની શોધ બાબત મોટી ગડમથલ ઊભી થઈ હતી. પલંગમાં પડી પડી તે ઘણા વિદ્યાધર રાજાઓનાં મહેલોમાં લટાર મારી આવી. એક પછી એક સેંકડો વિદ્યાધર કન્યાઓ તેની આંખ આગળથી પસાર થઈ ગઈ, પણ કુમારોનાં રૂપ, કુળ અને પરાક્રમના માપકયંત્રથી માપતાં કોઈના પર પસંદગી ન ઊતરી તે ન જ ઊતરી!

દશમુખનાં લગ્ન

૪૧

કેકસી ઊભી થઈ. વસ્ત્રો બરાબર ઠીકઠાક કરી લીધાં. દીવાઓને પુનઃ તેજસ્વી કર્યાં. રાત્રિની નીરવ શાંતિનો ભંગ ન થાય તે રીતે ધીમે પગલે તે શયનખંડમાંથી બહાર નીકળી. એક પછી એક સોહામણા ખંડો વટાવી, તે એક અતિ રમણીય શયનખંડની પાસે આવી પહોંચી.

શયનખંડને દ્વારે ઊભેલા ચોકીદારોને આંગળીને છશારે બાજુએ ખસેડી દીધા. ચોકીદારોએ મસ્તક નમાવી મહારાણીને પ્રણામ કર્યાં.

કેકસીએ શયનખંડમાં પ્રવેશ કરી દ્વારો બંધ કરી દીધાં. દ્વારોનો ખડખડાટ થતાં તરત જ રત્નશ્રવા પલંગમાં બેઠા થઈ ગયા.

‘કોણ?’

‘એ તો હું છું.’ કહેતી કેકસી રત્નશ્રવાનાં પલંગ નજીક પહોંચી, પાસેના દીવાની જ્યોતિને મોટી કરી.

‘કેમ અત્યારે?’

‘કહું છું’ બાજુમાં પડેલા ભદ્રાસન પર બેસતાં કેકસીએ કહ્યું. ક્ષણ વાર થાક ખાઈને, કેકસીએ વાતનો પ્રારંભ કર્યો.

‘પ્રાણનાથ! કુમારો મહાન વિદ્યા સિદ્ધ કરી આવી ગયા! નિર્વિઘ્ને મહાન કાર્ય થઈ ગયું.’

‘હા, દેવી, કુમારોનું પરાક્રમ તો દેવોને પણ ઇર્ષ્યા ઉપજાવે તેવું છે.!’

‘નગરમાં ચોરે ને ચૌટે કુમારોની જ પ્રશંસા થઈ રહી છે.’

‘સાચી વાત છે, પરાક્રમીઓ જ પૃથ્વી પર પૂજાય છે.’

‘હું તો પુત્રોને જોઉં છું ને શેર શેર...’

‘લોહી વધે છે ખરું ને?’ હસતાં હસતાં રત્નશ્રવાએ વાક્ય પૂરું કર્યું.

‘હવે મારું સ્વપ્ન સિદ્ધ થશે.’

‘કયું સ્વપ્ન?’

‘લંકાના સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિનું.’

‘ખરેખર પ્રિયે! હવે તો દુશ્મનોનાં માથાં પર કાળનગારાં વાળી રહ્યાં છે.’ સહેજ મોટા અવાજે રત્નશ્રવાએ કહ્યું.

‘પણ પુત્રોનાં લગ્નનાં નગારાં ક્યારે વગાડવાનાં છે?’

‘ઓહો! એ તો વિચાર જ નથી કર્યો!’

‘એ માટે તો અત્યારે અહીં આવી છું.’

‘ઠીક, કંઈ વિચાર કર્યો ખરો?’

‘ઘણો વિચાર કર્યો. વિચારમાં ને વિચારમાં તો ઊંઘ પણ ઊડી ગઈ છે મારી!’

‘કોઈના પર પસંદગી ઊતરી?’

‘ના રે ના. મારા પરાક્રમી પુત્રોને યોગ્ય મને તો કોઈ કન્યા દેખાતી નથી.’

‘તો પછી?’

‘લ્યો, અમારે જ એકલાએ વિચારવાનું?’ કૃત્રિમ રોષ બતાવતી કૈકસી બોલી.

‘તો કન્યાઓ શોધવાનું કામ પણ મારે કરવાનું?’ મજાક ઉડાવતા રત્નશ્રવાએ કહ્યું.

‘હાસ્તો!’

બંને જણાં હસી પડ્યાં.

‘પ્રાણપ્રિયે! તું અને હું બહુ ચિંતા કરીએ તે વ્યર્થ છે.’ કંઈક ગૂઢ રહસ્ય કહેવાની ભૂમિકા કરતાં રત્નશ્રવાએ કહ્યું.

‘કેમ વારુ? પુત્રોને માટે માતાપિતાએ ચિંતા ન કરવી જોઈએ?’

‘કરવી જોઈએ, પણ મર્યાદિત કરવી જોઈએ. ઊંઘ ઊડી જાય તેવી ચિંતા ન કરવી જોઈએ.’

‘મને કંઈ સમજાયું નહિ!’

‘એ જ કે તું અને હું ચિંતા કરીએ તે સહજ છે. પરંતુ પુણ્યશાળી આત્માઓની ચિંતા તેમનું પુણ્ય જ કરતું હોય છે. તારા પુત્રો પ્રબળ પુણ્યશાળી છે, તેમની ચિંતા તેમનું પુણ્ય કરી જ રહ્યું હશે. જોજે ને, અલ્પકાળમાં જ તેમનું પુણ્ય તેમને માટે સુયોગ્ય કન્યાઓ ખેંચી લાવશે!’

‘વાત તો સાચી છે પણ...’

‘પણ શું? ચિંતા તમને નથી છોડતી એમ ને!’

‘હા એ જ છે!’

‘તમે તમારે ભગવાન શાંતિનાથનું ધ્યાન ધરતાં સૂઈ જાઓ. ચિંતાડાકણ ભાગી સમજો!’

દશમુખનાં લગ્ન

૪૩

રત્નશ્રવાની પુણ્ય-પાપ પરની શ્રદ્ધાનાં વચનોથી કેકસીનું મન હળવું થઈ જ ગયું હતું. પુત્રના મહાન પુણ્ય તરફ દ્રષ્ટિ જતાં જ તેના હંધામાં આનંદની લાગણી વ્યાપી ગઈ હતી.

પ્રસન્નવદને કેકસીએ પતિનાં વચનોને સ્વીકારી લીધાં.

મનુષ્ય સુખ... સુખ ઝંખ્યા કરે છે, પણ તે બિચારો એવી ભ્રમણામાં અટવાઈ ગયો છે કે સુખની આછી રેખા પણ જોઈ શકતો નથી. ‘શ્રદ્ધાવાન લભતે સુખમ્’ સુખ માટે શ્રદ્ધા જોઈએ છે. પુણ્ય-પાપના સિદ્ધાંતો પરની શ્રદ્ધા સુખને લાવી આપે છે. પુણ્ય-પાપ પરની શ્રદ્ધાવાળો આત્મા બીજાને સુખનો માર્ગ ચીંધી શકે છે. આજે મનુષ્યસૃષ્ટિ દુઃખના દાવાનળમાં સળગી રહી છે. તેનું આ એક જ કારણ છે કે મનુષ્ય પુણ્ય-પાપના સિદ્ધાંતો પરની શ્રદ્ધાને વીસરી ગયો છે. દુઃખી બને છે ત્યારે બીજાનો દોષ જુએ છે! સુખી બને છે ત્યારે પોતાની હોશિયારી માને છે! પરિણામ એ આવે છે કે દુઃખી અવસ્થામાં બીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર, દ્વેષ અને અરુચિની દુનિયા સર્જે છે. સુખી અવસ્થામાં અભિમાન, અહંકાર અને વ્યસનોની દુનિયામાં રાચે છે. બંને અવસ્થાઓમાં મનુષ્ય વાસ્તવિક સુખ-શાંતિને પામી શકતો નથી. પુણ્ય-પાપની શ્રદ્ધાવાળો જ સાચું મનઃસ્વાસ્થ્ય પામી શકે છે.

દશમુખના પુણ્યબળે વૈતાલ્ય પર્વત પરના ‘સુરસંગીત’ નગરને ઢંઢોળ્યું. સુરસંગીતનગરનો વિદ્યાધરરાજા મયરાજ ચિંતાના સાગરમાં ડૂબ્યો હતો.

મયરાજની રાણી હેમવતી. હેમવતીની પુત્રી મંદોદરી. મંદોદરી એટલે ગુણોની મૂર્તિ અને સૌન્દર્યની મૂર્તિ. મંદોદરીના અંગેઅંગે યૌવનના અંકુરો ફૂટ્યા. તેનું યૌવન ફાટફાટ થવા લાગ્યું.

વૈતાલ્યની ઉત્તરશ્રેણી અને દક્ષિણશ્રેણીનાં અગ્રગણ્ય નગરોમાં મયરાજે મંદોદરીને અનુરૂપ વરની શોધ કરાવી, પણ કોઈ વિદ્યાધરકુમાર મંદોદરીને અનુરૂપ ન મળ્યો ત્યારે મયરાજ અને હેમવતીની ચિંતા નિરવધિ બની.

મયરાજનો વિપાદમગ્ન ચહેરો જોઈ મંત્રીશ્વરે પૂછ્યું :

‘મહારાજ! કેટલાક દિવસથી આપના મુખ પર આનંદઉલ્લાસ દેખાતો નથી.’

‘સાચી વાત છે મંત્રીશ્વર!’

‘કઈ વાત-વસ્તુની ચિંતા આપને પીડી રહી છે, તે કહી શકાય એમ હોય તો...’

૪૪

જૈન રામાયણ

‘મંત્રીશ્વર! તમારાથી શું છુપાવવાનું હોય? પુત્રી મંદોદરીનો વિચાર મને અકળાવી રહ્યો છે. સારા વ વૈતાલ્ય પર મંદોદરીને અનુરૂપ ભર્તા મને દેખાતો નથી.’ મંત્રીની સામે જોતાં મયરાજે કહ્યું.

રાજાની વાત સાંભળી મંત્રીના મુખ પર ચિંતા કે વ્યથા ન પથરાઈ, બલકે આનંદ અને ઉલ્લાસ ઊછળ્યો.

‘મહારાજ! ભલેને વૈતાલ્યગિરિ પર કોઈ સુયોગ્ય રાજકુમાર ન રહ્યો! પૃથ્વી બહુરત્નોથી ભરેલી છે.’

‘તમારા ખ્યાલમાં છે કાઈ?’

‘જી હા!’

‘કોણ?’

‘રત્નશ્રવાનો પુત્ર, સુમાલીનો પૌત્ર દશમુખ.’

‘એમ?’

‘હા જી. તેણે એક હજાર વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરી છે. અગણિત વિદ્યાધરો અને દેવો તેના પરાક્રમ પર આકર્ષીત બન્યા છે. મંદોદરી માટે દશમુખ જ સુયોગ્ય ભર્તા મને લાગે છે.’

વૃદ્ધ મંત્રીશ્વરની વાત સાંભળી મયરાજ ચિંતાના સાગરની બહાર નીકળ્યો. તેના મુખ પર હર્ષની રેખાઓ અંકિત થઈ.

‘તો પછી સ્વયંપ્રભવનગરે જવાની તૈયારી કરો. હું મહારાણીનો અભિપ્રાય જાણી લઉં.’

‘જેવી મહારાજાની આજ્ઞા’ કહી મંત્રીશ્વર પ્રયાણની તૈયારી માટે ઊપડી ગયા. રાજા ઝડપભરે અંતઃપુર તરફ દોડ્યા.

ઝડપથી મયરાજને આવતા જોઈ હેમવતી પણ ત્વરાથી સામે ગઈ.

‘કેમ? ઉતાવળા ઉતાવળા શા માટે?’ હર્ષ-વિષાદની મિશ્ર લાગણીઓને અનુભવતી હેમવતીએ પૃચ્છા કરી.

‘મહાદેવી! મંદોદરીને યોગ્ય કુમાર મળી ગયો!’

‘એમ? કોણ?’

‘સુમાલીનો પરાક્રમી પૌત્ર દશમુખ. એક હજાર વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરનાર, વિદ્યાધરોની દુનિયામાં હેરત પમાડનાર, તે રાજપુત્રની કીર્તિ ચોમેર પ્રસરી રહી છે.’

દશમુખનાં લગ્ન

૪૫

‘બહુ સરસ! મારી મંદોદરી ભાગ્યશાળી તો ખરી!’ હર્ષથી ધબકતા હૃદયે હેમવતી બોલી.

‘તો હવે સ્વયંપ્રભનગરે જવાની તૈયારી કરો... મહામંત્રીને મોકલીને નક્કી કરું છું. ક્યાં ગઈ મંદોદરી?’ અંતઃપુરમાં દ્રષ્ટિ નાંખતાં મયરાજે પૂછ્યું.

મંદોદરી તો ક્યારનીય બારણાની ઓથે માતાપિતાનો વાર્તાલાપ સાંભળી રહી હતી. ભાવિજીવનનાં મીઠાં સ્વપ્નોમાં તે મહાલી રહી હતી. જ્યાં મયરાજે હાક મારી ત્યાં તરત જ અજાણી થઈને પિતાની સમક્ષ આવી.

‘જા, તારી માતાને તને એક વાત કહેવી છે.’

માતા-પુત્રીને મૂકી મયરાજ હસતા હસતા ત્યાંથી નીકળી ગયા.

હેમવતીએ પૂર્ણ પ્રેમથી મંદોદરીને પોતાના ઉત્સંગમાં લઈ કહ્યું.

‘બેટા! હવે તૈયારી કરવાની છે.’

‘શાની બા?’ જાણે કંઈ જાણતી નથી તેમ ઠાવકે મોંએ મંદોદરીએ કહ્યું.

‘સાસરે જવાની!’

મંદોદરીનું મુખ લજ્જાથી લાલ થઈ ગયું. તે કંઈ જ બોલી શકી નહિ.

‘સુમાલીના પૌત્ર દશમુખ સાથે તારો વિવાહ થાય તો કેમ?’ પુત્રીની અનુમતિ છે કે નહિ, તે જાણી લેવા, હેમવતીએ પૂછ્યું.

‘મા! એમાં મને શું પૂછવાનું? તને અને મારા પિતાજીને જે યોગ્ય લાગે તે જ કરવાનું. તમે બન્ને જે કરશો તે મારા હિત માટે જ કરશો.’

મહામંત્રીએ ખાસ ખાસ રાજપુરુષોને લઈને સ્વયંપ્રભનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અલ્પકાળમાં નગરને દ્વારે આવી પહોંચ્યા. ગગનગામી વિદ્યાધરોને પહોંચતાં કેટલી વાર લાગે!

અનાર્દતદેવે ભક્તિભાવથી રચેલા ભવ્ય નગરને નિહાળતા રાજપુરુષો સુમાલીની રાજડેલીએ આવી પહોંચ્યા. દ્વારપાલે જઈ, સુમાલીને સમાચાર આપ્યા.

‘મહારાજા! સુરસંગીતનગરના મહામંત્રી અંદર આવવાની અનુજ્ઞા માંગે છે.’

‘ખુશીથી આવવા દો અંદર.’

મયરાજના મહામંત્રી રાજપુરુષોના મંડળ સાથે સુમાલીના ખંડમાં પ્રવેશ્યા. સુમાલીએ યોગ્ય સ્વાગત કરી તેમને યોગ્ય આસનો આપ્યાં.

૪૬

જૈન સામાયણ

‘કહો, કેમ પધારવું થયું?’ મયરાજ આનંદમાં છે ને?’ સુમાલીએ આગમનના પ્રયોજન સાથે મયરાજની ખબરઅંતર પૂછી.

‘વિદ્યાધરનરેશ મયરાજ સુખશાંતિમાં છે અને તેમણે એક માંગણી કરવા મોકલ્યા છે.’ મંત્રીએ સ્પષ્ટ વાત કરી.

‘જરૂર, કહો, શી માંગણી છે? મારી બનતી શક્યતાએ માંગણી પૂરી કરીશ.’

‘અમારા મહારાજને મંદોદરી નામે પુત્રી છે, રૂપે અને ગુણે પૂરી. આપના પ્રતાપી પૌત્ર દશમુખ સાથે લગ્ન કરાવવા મયરાજ ઇચ્છે છે.’

મંત્રીની વાત સાંભળી સુમાલીને આનંદ થયો. તરત જ રત્નશ્રવાને બોલાવીને પૂછી લીધું. સુમાલીએ મયરાજની માંગણીને સ્વીકારી.

એક બાજુ દશમુખને યોગ્ય કન્યા મળે છે, જ્યારે બીજી બાજુ દુશ્મનોના અભેદ કિલ્લારૂપ વૈતાલ્યગિરિ પર એક મિત્રરાજ્ય વધે છે! સામાજિક અને રાજકીય, બંને ભૂમિકાએ આ કાર્ય સુમાલીને સુયોગ્ય લાગ્યું.

મયરાજનું મંત્રીમંડળ સુરસંગીતનગરે પહોંચ્યું. જઈને મયરાજ તથા હેમવતીને શુભ સમાચાર આપ્યા. તરત રાજપુરોહિતને બોલાવી નજીકમાં જ લગ્નનું શુભ મુહૂર્ત કાઢી આપવા મયરાજે કહ્યું.

રાજપુરોહિતે પણ શુભ દિવસ અને શુભ સમય જોઈ આપ્યો. લગ્ન-મહોત્સવની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી. સ્વયંપ્રભનગરે સુમાલી તથા રત્નશ્રવાને પણ સમાચાર પહોંચાડી દીધા. લગ્નનો દિવસ નજીક આવી પહોંચ્યો. મંદોદરીને લઈ મયરાજ ભવ્ય આડંબર સાથે સ્વયંપ્રભનગરના ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા.

મહેમાનો માટે દિવ્ય મહાલયો નગરીની બહાર ઊભા કરી દેવામાં આવ્યા હતા. આખું સ્વયંપ્રભનગર રાક્ષસવંશીય કલાકારોએ અલકાપુરીની હરીફાઈ કરે તેવું શણગારી દીધું હતું.

જ્યાં વિદ્યાદેવીઓ અને દેવો સાંનિધ્યમાં હોય ત્યાં કઈ વાતની કમી હોઈ શકે?

મંગલમુહૂર્ત, દેશદેશના રાજેશ્વરોની હાજરીમાં પરાક્રમી દશમુખ રાવણનું મંદોદરી સાથે લગ્ન થઈ ગયું.

❀ ૬. પરાક્રમનો આરંભ ❀

મંદોદરી સાથે ભોગ-વિલાસમાં દશમુખ રાવણના દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. ક્યારેક મંદોદરીને લઈ આકાશમાર્ગે કોઈ પર્વતની કોતરોમાં પહોંચી જતો તો ક્યારેક કોઈ રમણીય ભુમિપ્રદેશ પર જઈ પહોંચતો. ક્યારેક કોઈ ગગનચુંબી ગિરિશિખર પર આરોહણ કરતો, તો ક્યારેક કોઈ અતિરમ્ય સરોવરની પાળે પ્રેમરસને લૂંટતો. ક્યારેક દશમુખ એકલો જ કોઈ અણદીકવા પ્રદેશની મુલાકાતે પહોંચી જતો અને કંઈ ને કંઈ નવાજૂની કરીને પાછો આવતો!

એક દિવસની વાત છે.

દશમુખ એકલો જ આકાશમાર્ગે નીકળી પડ્યો. ઊંચે ને ઊંચે... ઊંચે ને... ઊંચે... ઊડતો જ ગયો. મેઘરવ પર્વતની ટોચે પહોંચ્યો. વાદળો નીચે અને દશમુખ ઉપર! જાણે વાદળલોક પર વિજય ન વર્ષો હોય! દશમુખે પર્વતની ટોચ પરથી ચારેકોર નજર નાંખી, ત્યાં તેની આંખો વિકસ્વર બની ગઈ. તેના અંગેઅંગમાં રોમાંચ પ્રગટી ગયો.

ઉત્તર દિશાના સરોવરની વિપુલ જલરાશિમાં હજારો વિદ્યાધર કન્યાઓ મનમાની જલકીડા કરી રહી હતી.

દશમુખ ધીમે પગલે એ મન્મથ રાજ્ય તરફ આગળ વધ્યો. સરોવરને કિનારે એક વટ વૃક્ષ હતું. વટ વૃક્ષની નીચે આવી દશમુખ ઊભો રહ્યો. વિદ્યાધર કન્યાઓની દૃષ્ટિ ખેંચાણી. દૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિ પરોવાઈ. વિદ્યાધર પુત્રીઓ વિકારવિવશ બની ગઈ. દશમુખનું અસાધારણ સૌન્દર્ય વિદ્યાધર કન્યાઓના મનોરાજ્યનું માલિક બની ગયું. છ હજાર કન્યાઓ દશમુખને વરવા ઉત્કંઠિત બની.

પદ્માવતી, અશોકલતા અને વિદ્યુત્પ્રભા આ કન્યામંડળની અગ્રણી હતી. સરોવરની બહાર નીકળી, વસ્ત્રોનું પરિધાન કરી, એ અનંગપરવશ પડેલી કન્યાઓ દશમુખની સામે આવીને ઊભી રહી. તેમને કંઈ કહેવું હતું પણ બોલી શકતી ન હતી.

વિકારનો આવેશ જ એવો હોય છે કે તે શબ્દશક્તિને હરી લે છે.

‘હે પ્રિય! તમારા પ્રથમવારનાં જ દર્શને અમારા પર અજબ કામણ કર્યું!’

સર્વશ્રી વિદ્યાધરની કન્યા પદ્માવતીએ સર્વ શબ્દશક્તિને એકઠી કરી કહી નાંખ્યું :

‘પ્રિય! મારી પણ એવી જ સ્થિતિ થઈ છે!’ રાવણ બોલ્યો.

મૌન પથરાયું.

શું બોલવું તે કન્યાઓને ઝટ સૂઝ્યું નહિ. ત્યાં અશોકલતાએ હામ ભીડી!

‘તો હવે અમારો સ્વીકાર કરો...’

દશમુખ તો તૈયાર જ હતો. ગાંધર્વવિધિથી ત્યાં ને ત્યાં તેણે છ હજાર કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. વિદ્યાશક્તિથી તરત જ ત્યાં એક વિશાળ અને રમણીય વિમાનનું દશમુખે સર્જન કર્યું. છ હજાર નવોઢા પત્નીઓની સાથે વિમાનમાં આરૂઢ થયો. પણ ત્યાં તો વિદ્યાધર આલમમાં ખળભળાટ મચી ગયો.

ખેચર કન્યાઓના રક્ષક વિદ્યાધરો વિદ્યાધર સમ્રાટ અમરસુંદરની પાસે પહોંચ્યા. હાંફળાફાંફળા થઈ ગયેલા તે વિદ્યાધરોએ સમાચાર આપ્યા :

‘પ્રભુ! કોઈ વિદ્યાધરપુત્ર તમારી વિદ્યાધર કન્યાઓની સાથે વિવાહ કરી કન્યાઓને ઉપાડી જાય છે! જુઓ, આ જતો દેખાય...’ આકાશમાર્ગે જતાં વિમાન સામે આંગળી ચીંધી બતાવ્યું.

અમરસુંદર ફૂંફાડા મારતો ઊભો થઈ ગયો. દશમુખના દાંડિયા ફૂલ કરી નાખવા, તેણે દોટ મૂકી. પાછળ અમરસુંદરના આજ્ઞાંકિત વિદ્યાધરો તથા મિત્ર વિદ્યાધરો પણ વિવિધ હથિયારો લઈ આકાશમાર્ગે ઊભરાવા લાગ્યા.

અમરસુંદરને ત્વરાથી આવતો જોઈને નવોઢા સ્ત્રીઓએ દશમુખને કહ્યું :

‘સ્વામી ઉતાવળ કરો... ઉતાવળ કરો.’

‘કેમ વારુ?’ બેપરવાઈથી જેમ વિમાન ચલાવતો હતો તેમ જ ચલાવતાં દશમુખે પૂછ્યું... પણ તેણે જોયું તો સ્ત્રીઓના મુખ પર ભય અને ગ્લાનિની રેખાઓ ઊપસી આવી હતી.

‘સ્વામી! આ વિદ્યાધર સમ્રાટ અમરસુંદર આપણી પૂંઠે...’

‘અરે... એ તો સાક્ષાત્ત્વ યમ છે, યમ.’ બીજી સ્ત્રીએ દશમુખની બાજુમાં ખસતાં કહ્યું.

‘એકલો અમરસુંદર જ ભલભલા મહારથીઓને પૂરા કરે એમ છે.’

‘અરે બહેન, વળી સાથે કનકબુધ રાજા પણ લાગે છે. ખલાસ... આપણું અને આપણા સ્વામીનું...’

સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રીઓ કાયર સ્વભાવની હોય છે. આપત્તિઓનો સામનો કરવા માટેનું મનોબળ બહુ જ ઓછી સ્ત્રીઓમાં રહેલું હોય છે. સ્ત્રીઓની ભયાકુળ સ્થિતિ જોઈ દશમુખ હસ્યો.

‘હે પ્રિયાઓ! એ તમારો અમરસુંદર યમ છે કે હું એનો યમ છું, એ વાત તમને હમણાં જ સમજાશે!’

પરાક્રમનો આરંભ

૪૯

બિચારી સ્ત્રીઓ ક્યાં જાણતી હતી કે તેમનો ભત્રી એક હજાર વિદ્યાશક્તિઓનો સ્વામી છે? તેમને ક્યાંથી ખ્યાલ હોય કે તેમનો સ્વામી એક પ્રચંડ પરાક્રમી વિદ્યાધર રાજકુમાર છે?

ત્યાં તો જોતજોતામાં ચારેકોરથી આકાશ વિદ્યાધરોથી છલકાયું. ધૂંધવાયેલા વિદ્યાધર વીર સુભટોએ દશમુખને ખતમ કરી નાંખવા શસ્ત્રોની સતત ઝડી વરસાવી.

દશમુખ ક્યાં ગાંજ્યો જાય એમ હતો!

કળાબાજ દશમુખે વિમાનને ચારેકોર એવું ઘુમાવ્યું કે એક વિમાન નહિ પણ સેંકડો - હજારો વિમાનો દેખાવા લાગ્યાં અને શસ્ત્રોની સામે પ્રતિપક્ષી શસ્ત્રોની રમઝટ બોલાવા માંડી!

વિદ્યાધર સુભટોનાં આવતાં શસ્ત્રોને અધવચ્ચેથી જ પ્રતિપક્ષી શસ્ત્રો વડે દશમુખ તોડવા માંડ્યો. બીજી બાજુ દશમુખે જોયું તો સ્ત્રીઓની વિહ્વળતા વધી રહી હતી! બાકી એને મન તો આ યુદ્ધની રમતને જરા વધુ લંબાવવાની ઇચ્છા હતી, પણ હવે યુદ્ધનો અંત લાવવાનો જ નિર્ણય કર્યો.

શસ્ત્રને છોડી તેણે અસ્ત્રને પકડ્યું.

સરસર... કરતું પ્રસ્વાપના અસ્ત્ર અમરસુંદર વગેરે બધા વિદ્યાધર સુભટો પર પહોંચ્યું. પ્રસ્વાપના અસ્ત્ર એટલે પૂછવાનું જ શું! જ્યાં એ અસ્ત્ર પહોંચ્યું ત્યાં જ તેની અસર પથરાઈ ગઈ. વિદ્યાધરોની આંખો ઘેરાવા માંડી... હાથ, પગ શિથિલ પડવા માંડ્યા. હાથમાંથી શસ્ત્રો સરી પડવા લાગ્યાં.

પદ્માવતી વગેરે નવોઢા સ્ત્રીઓ તો આશ્ચર્ય સાથે આનંદમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. પોતે મહાપરાક્રમી પતિને પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી બની છે, તે વાતની તેમને પૂર્ણ પ્રતીતિ થઈ.

ત્યાં તો દશમુખે બીજા અસ્ત્રને છોડ્યું. નર્ચા સાપ જ સાપ! કાળા કાળા... જાડા જાડા અને લાંબા લાંબા! ફૂંકાડા મારતા સાપો પહોંચ્યા વિદ્યાધર સુભટો પાસે અને એક પછી એક ટપોટપ વીંટળાવા માંડ્યા.

જોતજોતામાં તો રાવણના નાગપાશમાં અમરસુંદર વગેરે હજારો વિદ્યાધરો બંધાઈ ગયા! જેમ ઢોરને બાંધીને ખેંચી જાય તેમ રાવણે વિદ્યાધરોને બાંધીને, હવે તેમને અંતિમ ન્યાય આપવાનો વિચાર કર્યો, ત્યાં પેલી સ્ત્રીઓ આગળ આવી.

‘હે સ્વામી, કૃપા કરો. આ વિદ્યાધરો એટલે અમારા કોઈ પિતા છે, કોઈ ભાઈ છે, તેમને બંધનથી મુક્ત કરી અમને આનંદિત કરો.’

રાવણ તો ઉદાર હૃદયનો હતો. તેને મન તો ગુનેગારને યોગ્ય શિક્ષા થઈ ગઈ હતી. સ્ત્રીઓને પણ પોતાના પરાક્રમનો પરચો બતાવવાનું કાર્ય થઈ ગયું.

હતું. દશમુખે સ્ત્રીઓની વિનંતીને માન્ય રાખી. અમરસુંદર વગેરે બધા જ વિદ્યાધરોને બંધનમાંથી મુક્ત કર્યા. વિદ્યાધરોનાં મુખ મ્લાન થઈ ગયાં. નતમસ્તકે અંજલિ જોડી યુવાન દશમુખની સામે ઊભા રહ્યા.

‘હે વીર પુરુષ! ક્ષમા કરો. અમે તમને ઓળખી શક્યા નહિ. તમારા જેવા અજેય પુરુષ અમારા જમાઈ બન્યા, તેનો હર્ષ કરવાને બદલે અમે તમારી સામે યુદ્ધનું પગલું ભર્યું.’ નમ્રતાભર્યા વચનોથી અમરસુંદર વિદ્યાધરે કહ્યું.

‘ના રે ના. શાનું અયોગ્ય પગલું? તમે જે કર્યું છે તે યોગ્ય જ કર્યું છે. તમારી અનુજ્ઞા વિના કોઈ અજાણ્યો પુરુષ તમારી પુત્રીઓને ઊપાડી જાય અને તમે હાથ જોડી બેસી રહો તો તે તમારા જેવા પરાક્રમી રાજેશ્વરો માટે અયોગ્ય કહેવાય!’

રાવણે યથાર્થ ન્યાય તોલ્યો. વિદ્યાધરોને આનંદ થયો.

‘અમે આપને ઓળખી શક્યા નહિ. કૃપા કરીને...’

‘ઓહો! માતા કેકસીનો હું પુત્ર છું, સુમાલી મારા દાદા થાય!’

‘શું તમે જ દશમુખ?’ એકીસાથે બધા વિદ્યાધરો પૂછી ઊઠ્યા.

પ્રત્યુત્તરમાં રાવણનું મુખ સહેજ મલક્યું. દશમુખની હજાર વિદ્યાઓની સિદ્ધિએ વિદ્યાધરોની દુનિયામાં દશમુખના નામને પરિચિત બનાવી દીધું હતું.

વિદ્યાધરોએ ત્યાં દશમુખનાં ખૂબ ખૂબ અભિવાદન કર્યાં. છ હજાર સ્ત્રીઓ પણ પોતાનો પતિ દશમુખ બન્યો છું, એ જાણતાં હર્ષથી રોમાંચિત બની ગઈ.

વિદ્યાધરો પોતપોતાને નગરે વળ્યા. દશમુખનું વિમાન સ્વયંપ્રભનગર તરફ ઊપડ્યું. સૂર્ય દશમુખને છેલ્લી સલામી આપી અને હસતો હસતો લાલચોળ બની અસ્તાચલ પર ઊપડી ગયો.

દશમુખ રાવણના પરાક્રમની આ શરૂઆત!

પરાક્રમનો પ્રારંભ સ્ત્રીઓના અપહરણથી!

પરાક્રમનો અંત પણ સ્ત્રીના અપહરણમાં!

સ્વયંપ્રભનગરના ઉદ્યાનમાં દશમુખે વિમાન ઉતાર્યું. છ હજાર પત્નીઓના કાફલા સાથે દશમુખે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરવાસીઓએ પ્રેમ અને આદરપૂર્વક સ્વાગત કર્યું.

દશમુખ તો માતા કેકસીની પાસે પહોંચ્યો સીધો. દશમુખે કેકસીનાં ચરણોમાં પ્રણિપાત કર્યો. છ હજાર પત્નીઓએ પણ દશમુખનું અનુકરણ કર્યું. કેકસીએ પ્રેમભર્યા આશીર્વાદ આપ્યા. ઇશારાથી સ્ત્રીઓને માતા પાસે બેસવાનું કહી, દશમુખ પહોંચ્યો મંદોદરી પાસે.

પરાક્રમનો આરંભ

૫૧

સવારથી માંડીને પતિની રાહ જોતી મંદોદરી વાસગૃહમાં વીલેવદને પલંગમાં પડી હતી. ઝરૂખામાંથી દૂર દૂર દ્રષ્ટિ નાંખતી નિરાશામાં ડૂબી ગઈ હતી.

દશમુખ ગમે તેટલાં ધીમાં પગલાં ભરતો આવે, પણ નીરવ શાંતિનો ભંગ થયા વિના રહે ખરો? પગલાંના અવાજથી મંદોદરી પલંગમાં બેઠી થઈ ગઈ.

દશમુખને સામે જ ઊભેલો જોતાં પલંગમાંથી નીચે ઊતરી રીસભર્યા વદને નીચું માં રાખી ઊભી રહી. દશમુખ મંદોદરીની સામે ખડખડાટ હસી પડ્યો. દશમુખ પલંગ પર બેઠો. મંદોદરી પણ પતિનાં ચરણોમાં બેસી ગઈ.

‘આજે તારે માટે એક મોટું કામ લઈ આવ્યો છું!’ દશમુખે સ્મિત કરતાં કહ્યું.

‘તમે કયે દિવસે કામ નથી લાવતા?’

‘પણ આજે તો તું ખૂબ ચિડાઈ જાય તેવું કામ છે!’

‘તો જ ખાધેલું પચે ને!’

‘સમજ પડી?’

‘કહ્યા વિના સમજ પડી જાય તેવું જ્ઞાન હોય તો પછી તમારી પાસે રહે કોણ?’

ત્યાં તો વાસગૃહની બહાર માતા કૈકસીનો અવાજ સંભળાયો.

‘લે, હમણાં તારી સામે જ બધી વાત આવે છે!’ કહેતો રાવણ ઊઠીને માતાની સામે દ્વાર પાસે પહોંચ્યો.

‘બેટા મંદોદરી.’ કહેતી કૈકસી વાસગૃહમાં પ્રવેશી.

‘આ રહી માતાજી!’ કૈકસીની નજીક આવતાં મંદોદરીએ તીરછી નજરે દશમુખ સામે જોઈ લીધું.

‘બેટા! તારી છ હજાર બહેનો આવી છે.’

‘બહેનો? મારી?’ કંઈક આશ્ચર્ય સાથે હોઠ દબાવી હસતા દશમુખ સામે શંકાની દ્રષ્ટિએ જોતી મંદોદરી બોલી ઊઠી.

‘હા, તારી બહેનો અને મારી પુત્રવધૂઓ!’ મંદોદરીને માથે હાથ ફેરવતી કૈકસીએ હસતાં હસતાં સ્પષ્ટતા કરી. ત્યાં પન્નાવતી વગેરે છ હજાર સ્ત્રીઓ એક પછી એક પ્રવેશવા માંડી અને કૈકસી તથા મંદોદરીની પાછળ આવી ઊભી રહી.

મંદોદરી તત્કાલ પતિના પરાક્રમને સમજી ગઈ. તેના ઉદાર હૃદયમાં આનંદ ઊભરાયો. પતિની સુખસંપત્તિ વધતી જોઈ સુશીલ પત્ની હર્ષને જ અનુભવે.

કૈકસીએ દશમુખના શયનગૃહનો ત્યાગ કર્યો. મંદોદરી તો પન્નાવતી વગેરે વિદ્યાધર પુત્રીઓને જોઈને આનંદિત થઈ ગઈ.

૫૨

જૈન રામાયણ

બીજી બાજુ દશમુખના સેવક વિદ્યાધરોએ વાસમંદિરના બીજા ભવ્ય ખંડોને શણગારીને સુશોભિત બનાવી દીધા હતા.

વિદ્યાપતિ દશમુખે ‘બહુરૂપિણી’ વિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું. વાસમંદિરમાં છ હજાર દશમુખ દેખાવા લાગ્યા. દરેક સ્ત્રીને દશમુખનું પ્રેમભર્યું સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત થયું. દિવસો વીતવા લાગ્યા.

વૈતાલ્ય પર્વત પર કુંભપુરનો મહોદર નામે રાજા હતો.

તેને સુરૂપ નયનાદેવી રાણી અને તડિન્માલા પુત્રી હતી.

મહોદરે તડિન્માલાનું લગ્ન કુંભકર્ણની સાથે કર્યું.

જ્યોતિષ્પુરનગરના વીર નૃપે પંકજશ્રી નામની પોતાની પુત્રીને બિભીષણની સાથે પરણાવી.

ત્રણેય ભાઈઓની સંસારયાત્રાનો પ્રારંભ થયો.

અનંત અનંત કાળથી જીવ આ જ કરતો આવ્યો છે ને! બસ, એ જન્મવું, મોટા થવું, ભોગવવું અને મોત પામવું. ભૂતકાળમાં ભોગનાં સુખો અનુભવવામાં કંઈ બાકી નથી રાખ્યું. છતાં ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત નથી થઈ. ક્યાંથી થાય? અગ્નિમાં લાકડાં નાંખવાથી આગ બુઝાય નહિ, પરંતુ વધે. ભોગેચ્છા એ ભયંકર અગ્નિ છે, એ ખ્યાલને દૃઢ કરવાની જ સૌપ્રથમ જરૂર છે.

કૈકસી પુત્રોએ સર્જેલી તેમની નવી દુનિયાને જોઈને અતિ આનંદિત બની. પરંતુ તેના હૈયાના ઊંડાણમાં હજુ દુઃખની આગ ધીમી ધીમી જલી રહી હતી. અલબત્ત, તે પુત્રોના સુખભોગમાં વિક્ષેપ કરવા નહોતી ઇચ્છતી અને તેથી પુત્રોની સમક્ષ થોડો સમય પોતાના દુઃખના કારણની સ્મૃતિ પણ ન કરાવી. વળી, દશમુખ તો ક્યાં સ્વયંપ્રભનગરમાં બહુ રહેતો જ હતો! એ તો મસ્ત થઈને આકાશને આંગણે પ્રિયાઓ સાથે રમતો રહેતો હતો.

થોડાક મહિના વીત્યા.

કૈકસીએ કુંભકર્ણ અને બિભીષણને બોલાવ્યા.

બંને ભાઈઓ તરત જ માતાની સમક્ષ આવીને નતમસ્તકે ઊભા રહ્યા.

ધણા દિવસો, મહિનાઓ બાદ આજે માતાને તેમણે ગંભીર મુખવાળી અને દુઃખની લાગણીઓ અનુભવતી દીઠી. માતા શું કહેશે? એના સાચા-ખોટા તર્ક-વિતર્કો બંને ભાઈઓના મનમાં થવા લાગ્યા.

❀ ૭. લંકાવિજય ❀

‘બેટાઓ! હવે મારી ઇચ્છા તમે ક્યારે પૂર્ણ કરશો?’ કેકસીએ કંઈક વેદનાભર્યા અવાજે કહ્યું.

‘કંઈ ઇચ્છા?’ બિભીષણે કંઈક સમજવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘તમારા બાપ-દાદાનું લંકાનું રાજ્ય લેવાની.’ સીધી જ સ્પષ્ટ વાત કેકસીએ કરી.

‘ઓહો! એ વાત છે... લંકા લેવી એ તો અમારે મન મામૂલી વાત છે મા!’

બિભીષણે કુંભકર્ણની સામે જોયું.

મંદિરોમાં સંઘ્યાની આરતીના ઘંટ વાગી ઊઠ્યા.

કેકસીની રજા લઈ બંને ભાઈઓ ત્યાંથી ઊઠ્યા. કેકસી પોતાના શયનગૃહમાં પહોંચી, ત્યાં શુભ સમાચાર સાંપડ્યા કે મંદોદરીએ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો છે. કેકસીના હૈયામાં હર્ષ ઊભરાયો. તરત જ તેણે નગરમાં ભવ્ય જિનભક્તિ-મહોત્સવ ઊજવવાની સેવકોને આજ્ઞા કરાવી, દીન-અનાથોને દાન દેવાની ઘોષણા કરાવી.

પણ બીજી બાજુ કુંભકર્ણ અને બિભીષણ તો હવે એ જ યોજનામાં પડી ગયા કે લંકાનું રાજ્ય કેમ પ્રાપ્ત કરવું?

‘ચાલ ને બિભીષણ, સીધા જઈને વૈશ્રવણને જ ખોખરો કરી નાખીએ.’

ટૂંકી ને ટચ વાત કરતાં કુંભકર્ણે કહ્યું.

‘ભાઈ! આપના માટે એ અશક્ય નથી, પરંતુ મને તો એક બીજો જ ઉપાય સૂઝે છે!’ બિભીષણે કહ્યું.

‘શું?’

‘પહેલાં આપણે વૈશ્રવણને ત્રાસ ત્રાસ પોકારાવી દઈએ! હેરાન-પરેશાન કરી નાંખીએ, પછી એ શું કરે છે તે જોઈએ. કામનું કામ અને ગમ્મતની ગમ્મત!’

‘ચાલો! આપણે તો તૈયાર જ છીએ.’ હાથમાં ગદાને ઉછાળતો કુંભકર્ણ આગળ થયો.

બંને મહાન પરાક્રમી.

બંને વિદ્યાસિદ્ધ યોદ્ધાઓ.

બંને ઉત્સાહભર્યા અને સાહસિક.

કાળી રાતનો ગાઢ અંધકાર તેમને ડરાવી ન શકે. વિકરાળ પશુઓના ભીષણ સ્વરો તેમનાં કાળજાને થથરાવી ન શકે. પ્રતિસ્પર્ધીઓનાં હથિયારોના ખણખણાટ તેમની સાહસિકતાને ડરાવી ન શકે.

કુંભકર્ણ ગદા લીધી.

બિભીષણે ધનુષ્ય અને બાણ લીધાં.

આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું. લંકાની સરહદ પર આવી પહોંચ્યા. દ્વીપકોની ઝળહળી જ્યોતિમાં લંકા અલકાની સરસાઈ કરતી લાગતી હતી.

સુવર્ણનો કિલ્લો લંકાની રક્ષા કરતો ચારેકોર વીંટળાઈને રહેલો હતો. રાજા વૈશ્રવણના યુનંદા વફાદાર સૈનિકો પ્રજાના રક્ષણ માટે કિલ્લાનાં અનેક ભવ્ય દ્વારો પર જાગતા રહેલા હતા.

‘બિભીષણ.’

‘કેમ મોટાભાઈ?’

‘આ આપણી લંકા અને એમાં મહાલે છે વૈશ્રવણ.’

‘હવે એનો કાળ આવી પહોંચ્યો છે.’

‘સાચી વાત છે.’

‘હવે આપણે આપણું કાર્ય શરૂ કરીએ.’

‘શું?’

‘જુઓ, પેલું છે લંકાનું મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર! જોયું?’

‘હા.’

‘ત્યાં જઈએ. પછી વિચારીએ કે શું કરવું.’

બંને ભાઈઓ લંકાના વિરાટ દ્વાર આગળ આકાશમાંથી ઊતર્યા. ત્યાં જુએ છે તો દ્વારપાલો ઝોકાં ખાઈ રહ્યા છે! બિભીષણની આંખો ચમકી. તેના મગજમાં એક તુક્કો જાગ્યો. ધીમે પગલે તે દ્વારપાલોની પાસે પહોંચ્યો.

બંને દ્વારપાલો એકબીજાના ખભાને ટેકવીને નસકોરાં બોલાવી રહ્યા હતા. બંને મોટી મોટી મૂછોવાળા હતા.

સાચવી રહીને બિભીષણે બંનેની મૂછો ભેગી કરીને ગાંઠ મારી! પાછા આવીને કુંભકર્ણને એક ઇશારો કર્યો. ક્ષણ વારમાં કુંભકર્ણ આકાશમાં ચાલ્યો ગયો. બિભીષણ એક મોટા ઝાડ પર ચઢી ગયો.

લંકાવિજય

૫૫

થોડોક સમય વીત્યો ત્યાં તો આકાશમાં એક મોટો ડુંગર આવતો દેખાયો. કિલ્લાની બહાર બ્રહ્માંડને ફાડી નાંખે તેવો ધબાંગ કરતો મોટો ધબાકો થયો. જ્યાં ધબાકો થયો ત્યાં આખી લંકા ધ્રુજી ઊઠી. એકે એક સૈનિક ચમકી ઊઠ્યા! હાથમાં આયુધો લઈ જે દિશામાંથી અવાજ આવ્યો તે દિશામાં સૈનિકોએ દોટ મૂકી. પેલા દ્વારપાલો તો ધબાંગ કરતો ધબાકો થતાં ઝબકીને જાગ્યા... અને ઊછળ્યા! પણ મોઢાં ફેરવવા જાય ત્યાં તો મૂછ બંધાયેલી! એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા!

ત્યાં આકાશમાં કુંભકર્ણનું ભયાનક અટ્ટહાસ્ય સંભળાયું. વૈશ્રવણના સુભટો ચારેકોર જોવા લાગ્યા. જોતજોતામાં તો દરવાજા આગળ હજારો સુભટો આવી પહોંચ્યા. બસ, કુંભકર્ણને અને બિભીષણને તો આટલું જ જોઈતું હતું! વૃક્ષ પરથી બિભીષણ નીચે ઊતર્યો અને વૈશ્રવણના સુભટો પર તીક્ષ્ણ તીરોની વૃષ્ટિ કરવા માંડી. સુભટો બિભીષણની તરફ ધસ્યા. અનેક શસ્ત્રોથી બિભીષણનો સામનો કરવા લાગ્યા.

આકાશમાંથી જંગી ગદા સાથે કુંભકર્ણ સુભટોને માથે ત્રાટક્યો! સુભટો ત્રાસ પોકારી ગયા... કુંભકર્ણ અને બિભીષણના એકધારા પ્રહારો સામે સુભટો ન ટકી શક્યા... વાત પહોંચી વૈશ્રવણની પાસે.

વૈશ્રવણ ધૂધવાયો. તરત જ પોતાના મહાસેનાપતિ વીરેન્દ્રને આજ્ઞા કરી: ‘જાઓ... એ બંને દુષ્ટોને જીવતા ને જીવતા પકડી લાવો અને સાથે સાથે એ પણ તપાસ કરજો કે એ છે કોણ?’ સેનાપતિ પોતાના ચુનંદા સૈનિકો સાથે નગરની બહાર આવ્યો, ત્યાં બિભીષણે કુંભકર્ણને આંખોનો ઇશારો કર્યો. બંનેએ પાતાળલંકાનો રસ્તો પકડ્યો.

આગળ બન્ને ભાઈઓ અને પાછળ વૈશ્રવણના સુભટો. બંને પાસે આકાશ ઉડ્યનની વિદ્યા હતી! શીઘ્રવેગે બંને ભાઈઓ આગળ વધી ગયા, સુભટો પાછળ રહી ગયા. પરંતુ સેનાપતિએ સમજી લીધું કે આ બન્ને પાતાળલંકાને માર્ગે જાય છે, માટે જરૂર આ સુમાલીના જ પૌત્રો લાગે છે. પણ ત્રણમાંથી આ બે કોણ કોણ હશે? શું દશમુખ અને કુંભકર્ણ હશે? શું દશમુખ અને બિભીષણ હશે? કે કુંભકર્ણ અને બિભીષણ હશે?

સેનાપતિ સુભટો સાથે પાછો ફર્યો. વૈશ્રવણની પાસે આવી ને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો.

બંને ભાઈઓ સ્વયંપ્રભનગરમાં પહોંચ્યા. સીધા પોતપોતાના શયનગૃહમાં જઈને સૂઈ ગયા.

પાછા આવ્યા, પણ રસ લઈને આવ્યા અને રસનો ચટકો લાગ્યો એટલે હવે મનમાં એની જ યોજનાઓ! એના જ મનોરથો!

મનુષ્યના ચિત્તમાં શાના વિચારો, શાની યોજનાઓ અને શાના મનોરથો ચાલે છે; તેના પરથી તેની રસવૃત્તિનું માપ નીકળે છે.

સવારે ઊઠીને બંને સીધા માતા કૈકસી પાસે પહોંચ્યા. જઈને રાત્રિનો આખો અહેવાલ એવો તો રસમય શૈલીમાં કહ્યો કે કૈકસી તો હસીહસીને બેવડ વળી ગઈ. બસ! માતાને આનંદ થાય એટલું જ એમને જોઈતું હતું.

‘હજુ તો માતા! આ કંઈ નથી કર્યું... વૈશ્રવણને એવો હેરાન-પરેશાન કરી નાંખીશું કે એ પણ બચ્ચાજી અમને જિંદગીપર્યંત યાદ કરશે!’ કુંભકર્ણે કહ્યું.

પ્રાભાતિક કાર્યો પતાવી, પછી કુંભકર્ણ-બિભીષણની જોડીએ લંકાનો રસ્તો પકડ્યો. પહોંચતાં કેટલી વાર! જોતજોતામાં તો લંકાની નજીક આવી પહોંચ્યા. જોયું તો વૈશ્રવણે લંકાની ફરતો ચાંપતો પહેરો ગોઠવી દીધો હતો. પણ આમને ક્યાં દરવાજામાંથી પસાર થવું હતું! તે તો આકાશમાર્ગે જ સીધા લંકાની મધ્યમાં પહોંચ્યા. એક ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા.

‘બિભીષણ, ચાલ ને ભાઈને ભેટી આવીએ!’

‘ક્યાં, વૈશ્રવણની પાસે?’

‘હા!’

‘ત્યાં જઈને શું કરશું?’

‘એના અંતઃપુરને જ ઉપાડી લાવીએ!’

‘છટ... છટ... આ શું બોલ્યા ભાઈ?’

‘કેમ?’

‘પરસ્ત્રીને ઉપાડી લાવી શું નિર્મળ કુળને કલંકિત કરવું છે? આ વિચાર પણ ન કરવો જોઈએ. એ કામ તો સર્વવિનાશને નોતરનારું છે.’

‘ઠીક, ત્યારે તું જ બોલ, શું કરવું છે?’

‘સાંભળો ત્યારે...’ બંને ભાઈઓ આસોપાલવના વૃક્ષ નીચે બેઠા. બિભીષણે આખી યોજના કુંભકર્ણને સમજાવી દીધી અને કુંભકર્ણે ક્યારે શું કરવું તેનો પણ વ્યવસ્થિત ખ્યાલ આપી દીધો.

તેજઃસ્વામી સહસ્રરશ્મિએ ગગનના મધ્ય સિંહાસને આસન જમાવ્યું હતું; બંને આકાશમાં ઊડ્યા. રાજમહાલયના ગગનચુંબી શિખર પર પહોંચ્યા, કે

લંકાવિજય

૫૭

જ્યાં યુદ્ધભેરી રહેલી હતી. યુદ્ધભેરીની રક્ષા કરવા માટે વૈશ્રવણના ચાર સશસ્ત્ર સુભટો ત્યાં ઊભેલા હતા. કુંભકર્ણ ગર્જના કરી, ગદાના એક પ્રહારે એક સુભટને ઢાળી દીધો. બાકીના ત્રણ સુભટોએ મરણિયા થઈને કુંભકર્ણ અને બિભીષણનો સામનો કરવા માંડ્યો. પરંતુ કેકસીના પુત્રો આગળ તે કેટલું ઝઝૂમી શકે? ત્રણેય સુભટોને બિભીષણનાં તીક્ષ્ણ તીરોએ પરલોકના યાત્રિક બનાવી દીધા.

કુંભકર્ણ ત્યાં જોરશોરથી યુદ્ધની નોબત બજાવી. બિભીષણે યુદ્ધની દુંદુભિને ઘઘડાવી. અચાનક યુદ્ધના સૂચનથી યુદ્ધવીરો રાજમહાલયના પટાંગણમાં ત્વરાથી આવી પહોંચ્યા. સેનાપતિ વીરેન્દ્ર તો હાંફળોફાંફળો થઈ ગયો. સીધો વૈશ્રવણની પાસે પહોંચ્યો.

‘કેમ અચાનક યુદ્ધભેરી વગાડવામાં આવી?’ સેનાપતિએ પૂછ્યું.

‘મને ખબર નથી, મને પણ આશ્ચર્ય થયું કે મને પૂછ્યા વિના કોણે યુદ્ધ ભેરી બજાવી?’ વૈશ્રવણ બોલ્યો. ‘ચાંપતી તપાસ કરવી પડશે. કોણ છે એ નરાધમ?’ આંખમાંથી અંગારા વરસાવતો સેનાપતિ યુદ્ધભેરીના સ્થળે જવા રવાના થઈ ગયો.

હજારો સુભટોને તેણે મહાલયના પટાંગણમાં ઊભરાયેલા જોયા; તરત જ પોતાના ખાસ પ્રતાપી યોદ્ધાઓને હાક મારી બોલાવ્યા. ‘જાઓ, એ તપાસ કરો કે યુદ્ધભેરી કોણે બજાવી? ભેરીરક્ષકોને અહીં મારી પાસે હાજર કરો.’

સુભટો તરત જ મહાલયની પાસે ઊભેલા ગગનચુંબી મિનારા પર ચઢ્યા, ઉપર જઈને જુએ છે તો વિરાટકાય કુંભકર્ણ અને તેજસ્વી બિભીષણને અનેક શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ ઊભેલા જોયા.

‘કોણ છે...?’ પૂછતાં પૂછતાં તો સુભટોનાં મોઢાં બિભીષણે તીરોથી ભરી દીધાં. સુભટો ઉપરથી સીધા જ નીચે પટકાયા!

‘જરૂર કોઈ દુષ્ટો ઉપર છુપાયા છે.’ સેનાપતિએ ત્રાડ પાડી.

‘છુપાયા નથી, આ રહ્યા તારી સામે!’ કહેતાં બિભીષણે આકાશમાં રહ્યા રહ્યા તીરોની વર્ષા વરસાવી.

ખલાસ! ધોર સંગ્રામ મચી ગયો. લડતા જાય છે અને બંને સરકતા જાય છે... તેઓ લંકાની બહાર નીકળી આવ્યા... ઠીક ઠીક પરચો દેખાડી પાતાળલંકાના માર્ગે આગળ વધવા માંડ્યા. ધીરે ધીરે લંકાથી ખૂબ દૂર સુધી સૈન્યને ખેંચી લાવ્યા. જ્યાં પાતાળલંકાની સરહદ આવી, વૈશ્રવણનું સૈન્ય ચોંક્યું અને થંભી

ગયું. કુંભકર્ણ અને બિભીષણ તો જોતજોતામાં અદૃશ્ય થઈ ગયા. સંત્ય પાછું લંકા તરફ વળ્યું. બીજી બાજુ વૈશ્રવણ ખૂબ ચિડાયો. જ્યારે કુંભકર્ણ અને તો તોફાનનો ચટકો લાગ્યો! દિવસ ઊગે અને કંઈ ને કંઈ ધાંધલ મચાવવા જોઈએ. ઘણા દિવસો સુધી આમ ચાલ્યું. છેવટે વૈશ્રવણે દૂતને સ્વયંપ્રભનગરે મોકલ્યો અને કુંભકર્ણ તથા બિભીષણની સામે પોતાનો સખત વિરોધ નોંધાવ્યો. દૂત સ્વયંપ્રભનગરમાં આવી પહોંચ્યો. સીધો જ રાજસભામાં આવીને સુમાલી સમક્ષ ઊભો રહ્યો.

‘કહો, કેમ આવવું થયું?’ સુમાલીએ પૂછ્યું.

‘હું લંકાપતિ વૈશ્રવણનો દૂત છું અને તેમનો એક સંદેશો કહેવા માટે અહીં આવ્યો છું.’

‘શું કહેવું છે?’

‘એ જ કે તમારા સ્વચ્છંદી પૌત્રોને સંભાળો. કૂવાનાં દેડકાં જેવા એમને પોતાની શક્તિનું ભાન નથી, અભિમાનની કોઈ સીમા નથી. કપટથી અમારી લંકામાં વારંવાર આવીને તોફાન મચાવે છે. તેથી અમારા નાથ વૈશ્રવણ નરેશે બાળકો જાણી અત્યાર સુધી ઉપેક્ષા કરી છે. હે સુમાલી, હવે જો એમને તમે નહિ રોકો તો માલીને માર્ગે તમને, તમારા પૌત્રોસહિત વળાવવા માટે લંકાપતિ આતુર છે.’

પણ આવાં પડકારરૂપ વચનો સાંભળી દશમુખ રાવણ ક્યાં સુધી બેઠો રહી શકે! પણ પછાડતો તે સિંહાસન પરથી ઊભો થઈ ગયો.

‘કોણ છે એ ગધેડા જેવો વૈશ્રવણ? બીજાનો ગુલામ બનીને પોતાની જાતને લંકાપતિ મનાવતો એ મોટો નિર્લજ્જ લાગે છે. તું દૂત છે એટલે તારા પ્રાણ નથી લેતો, પણ હવે તારા એ ગુલામ લંકાપતિને જ યમનાં દ્વાર દેખાડવા હું આવું છું. જા તારા નાથને કહેજે.’

દૂત ત્યાંથી સીધો જ લંકામાં આવી પહોંચ્યો અને વૈશ્રવણને રાવણનો પ્રત્યુત્તર મરચુંમીઠું ભભરાવીને સંભળાવ્યો.

આ બાજુ દૂતના ગયા બાદ તરત જ રાવણે યુદ્ધની જાહેરાત કરી. વિરાટ સેનાને શસ્ત્ર સજ્જ કરી. ત્રણેય ભાઈઓ મહાન હર્ષપૂર્વક માતા કૈકસીના આશીર્વાદ લેવા તેમની પાસે પહોંચ્યા.

‘મારા વહાલા પુત્રો! તમારો વિજય જ થશે! તમે શત્રુઓને પરાજિત જ કરવાના, તમે તમારા પિતામહનું રાજ્ય જરૂર લેવાના!’ ત્રણેયને ખૂબ ખૂબ આશીર્વાદ આપ્યા.

લંકાવિજય

૫૯

માતાના મહેલમાંથી જ્યાં નીકળ્યા ત્યાં સુવર્ણના થાળમાં કુમકુમ, અક્ષત અને શ્રીફળ લઈને મેદાંદરી, તડિન્માલા અને પંકજશ્રી સામે આવી. કમશઃ ત્રણેયએ રાવણ, કુંભકર્ણ, બિભીષણના કપાળમાં તિલક કર્યા. અક્ષતથી વધાવ્યા અને હાથમાં શ્રીફળ આપ્યાં.

જ્યાં ત્રણેય ભાઈઓ રાજમહાલયના પટાંગણમાં આવ્યા ત્યાં હજારો રાક્ષસવીરોએ વિજયઘોષણાનો દિવ્યધ્વનિ કર્યો. ત્રણેય મહારથીઓ પોતપોતાના ખાસ રથોમાં આરૂઢ થયા. પાસે ઊભેલા વયોવૃદ્ધ, પિતામહ સુમાલી અને પિતા રત્નશ્રવાએ પુત્રરત્નોને આશીર્વાદ આપ્યા. રાજપુરોહિતે પ્રયાણની ઘડી આવતાં ઘોષણા કરી.

‘મહારાજ! પ્રયાણ આરંભો.’

લશ્કરના મહાન કોલાહલથી આકાશ ધમધમી ઊઠ્યું. દેવોએ આકાશમાંથી સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. સહસ્ત્રરશ્મિ પરથી વાદળો દૂર ખસી ગયાં, પૃથ્વીતલ પ્રકાશના પુંજથી ઊભરાઈ ગયું.

વાયુવેગી અશ્વોએ લશ્કરને જોતજોતામાં સ્વયંપ્રભનગરથી દૂર દૂર લાવી મૂક્યું. દશમુખનો રથ આગળ નીકળી ગયો. કુંભકર્ણને તો તેના તાનમાં ને તાનમાં ખબર પડી નહિ ત્યાં બાજુમાં બિભીષણનો રથ આવી લાગ્યો.

‘કેમ ભાઈ, શો વિચાર છે?’ રથની એક બાજુમાં સરકીને મોટા અવાજે બિભીષણે કુંભકર્ણને પૂછ્યું. પણ કુંભકર્ણ એટલે કુંભકર્ણ! એમ પહેલી બૂમ સાંભળે તે બીજા! બિભીષણે લોખંડના ભાથામાંથી અણીદાર તીર ખેંચીને કાઢ્યું અને ચઢાવ્યું બાણ ઉપર. દોરી ખેંચીને નિશાન તાક્યું.

સરસર કરતું તીર કુંભકર્ણના કુંડલમાંથી પસાર થઈ ગયું. ખલાસ! કુંભકર્ણ વિકર્યો! ઊછળ્યો! ગદાને ઘુમાવી! આંખોને ચગાવી! ત્યાં તો બાજુમાં બિભીષણને ખડખડ હસતો જોયો.

‘આ તારું પરાક્રમ લાગે છે ખરું ને?’

‘મારું નહિ, તમારા નાના ભાઈનું!’

બન્ને હસી પડ્યા.

‘કેમ શું કહેવું છે?’

‘એ જ કે આપણે વૈશ્રવણની સામે જંગ ખેલી લઈએ.’ બિભીષણે કહ્યું.

‘એટલે?’

‘મોટાભાઈને કહેવાનું કે તેઓ બધું જોયા કરે.’

‘માનશે?’ શંકા ઉઠાવતાં કુંભકર્ણ કહ્યું.

‘ચાલો ને અત્યારે જ પૂછી લઈએ!’

‘હા, એ ઠીક છે... પણ... બાજુમાં જુએ છે તો દશમુખનો રથ દેખાતો નથી.

‘આગળ નીકળી ગયા લાગે છે.’

‘હા, એમ જ લાગે છે.’

તરત બંનેના રથ ઊપડ્યા. સૈન્યને વટાવતા વટાવતા દશમુખના રથની બાજુમાં આવી પહોંચ્યા.

‘મોટાભાઈ!’ મોટા ઢોલના અવાજ જેવો કુંભકર્ણનો અવાજ સાંભળી દશમુખે બાજુમાં જોયું.

‘કેમ?’

‘એક વાત કહેવી છે.’ કુંભકર્ણ કહ્યું.

‘કહી નાંખો!’ કુંભકર્ણને જુએ ને રાવણ હસે નહિ તે બંને ખરું?

‘આજે તમે જોયા કરો, અમે બન્ને જ વૈશ્રવણને ખોખરો કરી નાખીએ!’

‘પછી!’

કુંભકર્ણ મૂંઝાયો! શો જવાબ આપે?

‘અરે, તમે તો વૈશ્રવણને સારી રીતે પજવ્યો છે, આજે તો મારા હાથની ખણજ મિટાવવાનો મોકો છે! માટે તમે જોયા કરજો કે તમારો અગ્રજ શું કરે છે!’ રાવણે કહ્યું:

‘થઈ રહ્યું ભાઈ ત્યારે! અમારી વાત અમારી પાસે!’ કુંભકર્ણને લાંબી ખેંચપકડ ન આવડે! એ તો સીધી ને સટ વાત કરનારો માણસ.

લંકાની સરહદ પર રાવણનું જંગી સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. બ્રીજ બાજુ પોતાના પ્રચંડ સૈન્યની સાથે યમના દૂત જેવો વૈશ્રવણ લંકાની બહાર નીકળ્યો.

વૈશ્રવણ એટલે વીરતાની મૂર્તિ. વૈશ્રવણ એટલે પરાક્રમીઓનો સ્વામી.

ભાઈ ભાઈની સામે લડવા નીકળે છે! ભાઈ ભાઈનું લોહી લેવા થનગને છે! વૈશ્રવણ કૌશિકાનો પુત્ર, દશમુખ કેકસીનો પુત્ર, કૌશિકા મોટી બહેન અને કેકસી નાની બહેન. ભ્રાતૃત્વનો સ્નેહઝરો વેરના પ્રચંડ તાપમાં સુકાઈ ગયો.

લંકાવિજય

૬૧

સુકાઈ જ જાય ને! ઝરો હતો માટે સુકાઈ ગયો. સાગર હોત તો સુકાઈ ન જાત. ભલેને ગમે તેવો પ્રયંડ તાપ પડે, સાગર ન સુકાય.

દેહનો સ્નેહ ઝરો છે, આત્માનો સ્નેહ સાગર છે. નાથ તીર્થંકરદેવોને વિશ્વ પર આત્મવિષયક સ્નેહ હોય છે, તેને સ્નેહસાગર કહેવાય. ગમે તેવા તાપ પડે છતાં ન સુકાય. ગોશાળાએ અને ગોવાળે ગમે તેટલા તાપ આપ્યા છતાં ભગવંત મહાવીરનો સ્નેહસાગર ન સુકાયો. સંસારમાં વળી સ્નેહસાગર હોય ક્યાંથી?

વૈશ્રવણ અને દશમુખનો ખૂનખાર જંગ જામ્યો. લોહીથી ઘરતી રંગાઈ ગઈ. ચારેકોર શસ્ત્રોના સંઘર્ષથી તણાખાઓ ખરવા લાગ્યા. કૂર, નિષ્કુર અને વીરતાપ્રેરક શબ્દોનો મહાન કોલાહલ મચી ગયો.

દશમુખ વૈશ્રવણને શોધે છે, વૈશ્રવણ દશમુખને ખોળે છે, પણ એ બે ભાઈઓ મળે ત્યાં તો દશમુખના સૈન્યે વૈશ્રવણના સૈન્યને નષ્ટભ્રષ્ટ કરી નાંખ્યું. જેમ જેમ વૈશ્રવણની સેના પાછી હઠવા લાગી તેમ તેમ દશમુખના યોદ્ધાઓનું શૌર્ય ઊછળવા માંડ્યું. વૈશ્રવણની સેના ભાગી. દશમુખના યોદ્ધાઓએ તેનો પીછો પકડ્યો. પરંતુ જ્યાં પોતાની સેનાને પરાજિત અવસ્થામાં જોઈ ત્યાં વૈશ્રવણની વિચારધારાએ અજબ વળાંક લીધો.

તેના અંતઃકરણમાં પ્રગટેલો વૈરાગ્નિ વિરામ પામ્યો. તે વિચારે છે :

‘માન નષ્ટ થયા પછી જીવતર ઝેરતુલ્ય છે. જીવન ધિક્કારને પાત્ર છે. કમલો નષ્ટ થયા પછી સરોવરની શોભા રહેતી નથી. દંતૂશળ તૂટ્યા પછી હાથી મૃતપ્રાયઃ જ રહે છે... ડાળીઓ કપાઈ ગયા પછી વૃક્ષનું અસ્તિત્વ નિર્રથક હોય છે.’

પરાજિત અવસ્થા પરાક્રમી પુરુષને અકળાવનારી હોય છે. પરાજિત અવસ્થાનું જીવન જીવવા કરતાં તે મૃત્યુને અધિક માને છે.

‘શું કરવું?’ વૈશ્રવણ રાજા ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો.

‘એમ અપમાન... પરાજય... ના ભયથી મહામૂલ્યવંત જીવનને મોતના ખપ્પરમાં હોમી દેવું, તે તો યોગ્ય નથી જ, જ્યારે બીજી બાજુ અનર્થદાયી રાજ્યને ચીટકી રહેવું તે પણ તેટલું જ અયોગ્ય છે... રાજ્યે મને દગો આપ્યો? કુંભકર્ણ અને બિભીપણ તો મને ઘેરી મોહનિદ્રામાંથી જાગ્રત કરનારા બન્યા છે!

હું સંસારવાસનો ત્યાગ કરીશ. હું મહેલોને ત્યજી દઈશ. હું અરણ્યવાસ સ્વીકારીશ, હું પરમાત્માને શરણે જઈશ. મારા તન-મન પરમાત્માને સમર્પિત કરી દઈશ.

‘વૈશ્રવણ, આમ દુઃખથી... હારથી... કાયર બની ભાગી છૂટવું એ સાચો વૈરાગ્ય નથી!’ અંતરમાંથી એક અવાજ સંભળાયો.

‘હું ભાગી છૂટું છું? મારો વૈરાગ્ય સાચો નથી?’

‘હા તું ભાગી છૂટે છે, તારો વૈરાગ્ય દુઃખમૂલક છે, જ્ઞાનમૂલક નથી...’

‘ખોટી વાત, ખોટી વાત, હું ભાગી છૂટતો નથી. શું ઠોકર લાગતાં પથરાળ ભાગ ત્યજી ધોરી માર્ગે ચાલવું એનું નામ ભાગી છૂટવું? શું દગો જાણ્યા પછી દગાખોરનો સંગ ત્યજી દેવો એટલે ભાગી છૂટવું? શું ખોરાકમાં ઝેર જાણ્યા પછી, ખોરાક ખાતાં ઝેરની અસરો વર્તાતાં, એ ખોરાકનો ત્યાગ કરવો... એ અસરોને નાબૂદ કરવાના ઉપચારો કરવા એટલે ભાગી છૂટવું? નહિ નહિ, હું ભાગી છૂટતો નથી, હું સાચો ત્યાગ કરું છું. મારો વૈરાગ્ય દુઃખમૂલક નથી, જ્ઞાનમૂલક છે. દુઃખનો પ્રસંગ પણ જો જ્ઞાનનયનનું ઉદ્ઘાટન કરી વૈરાગ્યમાં પ્રેરક બની જાય તો તે પ્રસંગ દ્વારા જાગેલો વૈરાગ્ય દુઃખગર્ભિત અને દુઃખમૂલક નહીં પણ જ્ઞાનમૂલક જ હોય છે.’

‘દશમુખ દ્વારા થયેલા પરાજયે મને જાગ્રત કર્યો છે; મારી મોહમય દૃષ્ટિ ખોલી નાંખી છે... મને સર્વોચ્ચ કર્તવ્યપાલન માટે પ્રેરણા કરી છે.’

‘પણ અત્યારે તું સાધુ બની જઈશ, તો લોકો તારી નિંદા કરશે. તને કાયર ગણાશે. તું કલંકિત થઈ જઈશ.’

‘લોકની નિંદાના ભયથી... લોકોના અવર્ણવાદના ભયથી ડરીને જો હું મારા સદ્વિચારને અમલમાં મૂકતાં અચકાઈશ તો, તે શું મારી કાયરતા નહિ ગણાય? તો હું અનંત સિદ્ધાત્માઓની દૃષ્ટિએ પામર નહિ ગણાઉં? ભલે, લોકો અલ્પકાળ માટે મારી નિંદાનો માર્ગ લે, એ નુકસાન થોડું છે. થોડા નુકસાનને ભોગે મહાન લાભ થાય છે તો તે સ્વીકાર્ય જ છે! હવેનું અવશિષ્ટ જીવન મુક્તિના પુરુષાર્થમાં જ વ્યતીત કરવાનો મારો નિશ્ચય સદાને માટે અફર જ રહેશે.’

‘સબૂર, વૈશ્રવણ! તારો નિશ્ચય ભલે અફર રહે, પણ એક વાત સાંભળ. દશમુખ રાવણનો ફરી એક વાર પરાજય કર્યો પછી તું મુક્તિના પુરુષાર્થમાં પરોવાજે.....’ ચિત્તે નવો વિકલ્પ ખડો કર્યો.

અહાહાહાહા! રાવણ મારો દુશ્મન છે? ના રે ના. રાવણ પૂર્વે પણ મારો ભાઈ હતો... મારી માસીનો પુત્ર છે અને અત્યારે પણ એ મારો ભાતા જ છે! એ રાજ્ય ભોગવે, એ લંકાપતિ બને, તેમાં કદાચ મારો અપયશ થશે તો પણ

લંકાવિજય

૬૩

તે હું સહન કરીશ. સામનો કરવા કરતાં સહન કરવામાં વિશેષ બલવત્તા રહેલી છે.’

ગગનને આંગણે સંધ્યાએ રંગોળી પૂરી. આત્માના આંગણે વૈશ્રવણે સંયમની રંગોળી પૂરી.

એ જ યુદ્ધની ભૂમિ પર લંકાપતિ વૈશ્રવણે સાધુતાનો ભેખ ધારણ કર્યો. તેણે વિશ્વની સાથે જન્મજન્માંતરના ગુનાઓની ક્ષમાપના કરી દીધી. વિશ્વજંતુઓની સાથે મૈત્રીભાવને ધારણ કરી દીધો. અંતઃકરણની ભૂમિમાંથી ક્રોધ, અભિમાનની બીજરાશિને કોચી નાંખી. ક્ષમા, મૃદુતા, સરળતા, નિર્લોભતાનાં બીજ વાવી દીધાં.

રાવણે વૈશ્રવણને જોયો, પણ ત્યારે વૈશ્રવણ રાજા નહોતો ‘મહારાજા’ હતો. રાવણનો રોષ ઓગળી ગયો. અંગ પરથી શસ્ત્રો ઉતારી નાંખી, દશમુખ વૈશ્રવણનાં ચરણોમાં નમી પડ્યો. આંખોમાં આંસુ છલકાયાં. કંઠ ડુંધાયો. બે હાથ જોડી તેણે વૈશ્રવણને વીનવ્યો.

‘પરાક્રમી! તમારા નાનાભાઈના આ અપરાધને માફ કરો. તમે મારા મોટાભાઈ છો. લંકામાં નિર્ભયતાથી તમે રાજ્ય કરો. અમે બીજે ચાલ્યા જઈશું, કંઈ પૃથ્વી આટલી જ નથી. કૃપા કરો...’

દશમુખની કેવી ઉદાર અને ઉદાત્ત વિચારણા છે? દશમુખનો આ દંભ કે કપટ નથી. આત્મમંદિરમાં સુપુત્ર શુભ ભાવો જેના જીવનમાં ઝબકીને જાગી જાય છે ત્યારે તે મહાન અસરકારક બની જાય છે અને આપણું હૈયું તેના ઉચ્ચ આત્મત્વને નમી પડે છે.

વૈશ્રવણનો તો આ અંતિમ ભવ છે. તત્ત્વનિષ્ઠા હવે વૈશ્રવણને કોઈ પ્રલોભનમાં ખેંચાઈ જવા દે નહિ. રાવણની ગદ્ગદ વિનંતી પણ વૈશ્રવણના ચિત્તને ચંચળ ન બનાવી શકી.

જો વૈશ્રવણનાં વૈરાગ્ય મોહગર્ભિત કે દુઃખગર્ભિત હોત તો રાવણના સ્નેહભીના આમંત્રણનો સ્વીકાર વૈશ્રવણ તરત જ કરી લેત. પરંતુ જ્ઞાનમૂલક વૈરાગ્ય હોવાથી પુનઃ રાગને માર્ગે દૃષ્ટિ નાંખવા માટે પણ તે તૈયાર ન હતો!

❀ ૮. લંકાની રાજસભામાં ❀

રાવણ પુષ્પક વિમાનમાં બેઠો.

અલ્પ સમયમાં જ તે સમેતશિખર પર્વતની ટોચ પર આવી પહોંચ્યો.

રાવણ એટલે પરમ જિનભક્ત. અનેક તીર્થંકર ભગવંતોની નિર્વાણભૂમિ પર રહેલી અદ્ભુત જિનપ્રતિમાઓને તેણે વંદી.

રાવણના અંતઃકરણને સમજવાની જરૂર છે. લંકા પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યા પછી લંકાના રંગીલા મહેલોમાં મહાલવાને બદલે તેને તીર્થંકરોની કલ્યાણક ભૂમિઓને સ્પર્શવાનો મનોરથ પ્રગટ્યો! હજારો નવયૌવના સ્ત્રીઓથી ઘેરાયેલા દશમુખને વિલાસની શેરીએ શેરીએ ભટકવાને બદલે વૈરાગ્યનાં શિખરોની સહેલગાહ કરવાનાં અરમાન જાગ્યાં! સેંકડો, હજારો પ્રશંસકોની બિરુદાવલીની શરણાઈના મધુરા સ્વરો સાંભળવાને ટાણે તેને ત્રિભુવનપતિ તીર્થંકરોના ગુણાનુવાદ કરવાની અભિલાષા પ્રગટી! વિજયના સુવર્ણ સિંહાસન પર આરૂઢ થઈ 'લંકાપતિ' કહેવરાવવાના પ્રસંગે પાષાણોના ડુંગરો પર જઈ જિનભક્ત બનવાની તમન્ના પ્રગટી!

તીર્થયાત્રા કરી દશમુખ પરિવાર સાથે સમેતશિખર પરથી નીચે ઊતરતો હતો ત્યાં એક વનહાથીની ગર્જના સંભળાઈ.

દશમુખના વિશાળ પરિવારના કોલાહલથી વનહાથી દૂર દૂરથી ધમપછાડા કરતો ગર્જ રહ્યો હતો.

'લંકાપતિ!' પ્રહસ્ત નામનો પ્રતિહારી દશમુખની પાસે આવ્યો.

'કેમ?'

'આ હાથી સામાન્ય નથી.'

'ત્યારે?'

'આ હસ્તીરત્ન છે!'

'તું શું કહેવા માગે છે?' દશમુખે પ્રહસ્ત સામે જોયું.

'આપના માટે તે સુયોગ્ય છે!'

રાવણે એ મદ્યોન્મત હાથીને ટસીટસીને જોયો. કેવો એ સોહામણો હાથી હતો! તેના ગંડસ્થળમાંથી મદની ગંગા વહી રહી હતી... લાંબા લાંબા સુવર્ણરંગી દંતૂશળો સહસ્ત્રરશ્મિનાં કિરણોથી ઝગમગી રહ્યા હતા. દશમુખને વાર કેટલી!

લંકાની રાજસભામાં

૬૫

જોતજોતામાં... રમત કરતાં કરતાં હાથીને વશ કરી લીધો અને એના ઉપર બેસી ગયો...

ઐરાવત પર બેઠેલો ઇન્દ્ર પણ ઝાંખો પડી ગયો!

રાવણે પરિવારને પૂછ્યું.

‘બોલો ભાઈઓ, આપણે આ હસ્તીરત્નનું નામ શું પાડીશું?’

‘પાડોને જંગલી હાથી!’ કુંભકર્ણ પ્રકાશ્યું ને આખો પરિવાર ખડખડાટ હસી પડ્યો.

‘ના ના, એનું નામ પાડો વિશ્વરત્ન!’ બિભીષણે નામ સૂચવ્યું.

‘એના કરતાં તો ‘લંકાભૂષણ’ રાખો ને!’ સેનાપતિ બોલ્યા.

‘મને લાગે છે કે આ હાથીનું નામ આપણે ‘શત્રુજિત’ પાડીએ!’ એક પરાક્રમી યોદ્ધાએ કહ્યું. બધાંને આ નામ ગમ્યું... પણ દશમુખનું મોં મલક્યું નહિ એટલે કોણ બોલે? ત્યાં દશમુખે કહ્યું :

‘આ મારા પ્રિય હાથીનું નામ ‘ભુવનાલંકાર’ રાખીએ!’

બસ! નામ નક્કી થઈ ગયું. બધાંને ગમ્યું. જયજયકાર સાથે ‘ભુવનાલંકાર’ નામની જાહેરાત થઈ.

ત્યાં અંશુમાલીનો રથ ક્ષિતિજ પર પહોંચી ગયો હતો. રાત્રિ ત્યાં જ પસાર કરવાનો નિર્ણય થયો. હાથીને એક મજબૂત થાંભલે બાંધી દીધો. આજે રાક્ષસવીરોના આનંદની કોઈ અવધિ નથી. એક બાજુ લંકા પર વિજય! બીજી બાજુ તીર્થંકરોની કલ્યાણ-ભૂમિની પુણ્યયાત્રા અને વિશેષમાં ‘ભુવનાલંકાર’ની પ્રાપ્તિ!

ઇષ્ટસિદ્ધિ કોને આનંદિત નથી કરતી? બાળક હોય, યુવાન હોય કે વૃદ્ધ હોય, ઇષ્ટની સિદ્ધિ સદુ કોઈને હર્ષિત બનાવી દે છે! ડાકુ હોય કે સાધુ હોય, ઇષ્ટસિદ્ધિ બંનેને મલકાવી દે છે!

હર્ષિત બનવા, આનંદિત બનવા ઇષ્ટસિદ્ધિ આવશ્યક છે. એ ઇષ્ટસિદ્ધિ એવી હોવી જોઈએ કે પછીથી અનિષ્ટ આવીને અડપલું કરી ન જાય!

આકાશમાં પ્રકાશની ઝંધાણીઓ દેખાઈ. પંખીઓનો કલરવ શરૂ થયો. દશમુખની નિદ્રા પૂર્ણ થઈ. જાગીને તે કોઈ વિચારમાં મગ્ન થઈ ગયો અને પથારીમાં બેસી રહ્યો.

ત્યાં પ્રતિહારીએ આવીને કહ્યું : ‘દેવ, એક વિદ્યાધર સેવક કોઈ મહત્વના સમાચાર લઈને આવ્યો છે અને તરત આપને મળવા ઇચ્છે છે.’

‘આવવા દે,’ કંઈક સ્વસ્થ બનીને દશમુખે કહ્યું.

વિદ્યાધરે દશમુખના આવાસમાં પ્રવેશ કર્યો. મસ્તકે અંજલિ જોડી, રાવણને પ્રણામ કર્યા અને નતમસ્તકે ઊભો રહ્યો.

‘કેમ આવવું થયું છે?’ દશમુખે ગંભીર વદને પૂછ્યું.

‘લંકાપતિ! હું પવનવેગ નામનો વિદ્યાધર છું. આપનો વફાદાર સેવક છું. મારે એક મહત્વની વાત કહેવી છે.’

‘કહો, મુંઝાશો નહિ...’

‘પાતાલલંકામાંથી કિષ્કિન્ધિના પુત્રો સૂર્યરજા અને યક્ષરજા પણ પોતાની નગરીમાં ગયા. પરંતુ ત્યાં તો વૈતાલ્ય પર્વતના રાજા ઇન્દ્રનો પરાક્રમી સુભટ યમ શાસન કરે છે. સૂર્યરજા અને યક્ષરજાને તેણે પેસવા ન દીધા.’

‘એમ! એટલું અભિમાન છે?’ મિત્રો પ્રત્યેના અનુરાગથી રાવણ ઉશ્કેરાયો.

‘હા દેવ! પછી તો સૂર્યરજા અને યક્ષરજાએ યમની સાથે યુદ્ધ કર્યું, પરંતુ યમ એટલે મહાદાસ, મહાન પરાક્રમી. બંને ભાઈઓએ અને વાનરવીરોએ ખૂબ સમય સુધી ટકકર ઝીલી છતાં તેઓ ન ટકી શક્યા. યમે બંને ભાઈઓને પકડી કચકચાવીને બંધનોથી બાંધ્યા અને નરકાગાર જેવા કેદખાનામાં ધકેલી દીધા. એની સાથે એના સમગ્ર પરિવારની, સૈન્યની પણ એ જ દૃદશા કરી. હે પરાક્રમી રાજા! આ તબક્કે આપની સમક્ષ મહાન કર્તવ્ય અદા કરવાની ફરજ ખડી થઈ છે.

વાનરવંશના એ ભાઈઓ આપના વંશપરંપરાગત સેવકો છે, એટલું જ નહિ પણ આપના માટે તે પ્રીતિના પાત્ર છે. તેમને યમના નરકાગારમાંથી મુક્ત કરવા એ આપનું કર્તવ્ય છે.

રાવણે દાંત કચકચાવ્યા અને તેણે પવનવેગને કહ્યું :

‘ખરેખર, મારા તે આશ્રિતોની દૃદશાનું કારણ હું જ છું. આશ્રય આપનારની નબળાઈ વિના આશ્રિતની કદર્યના થઈ ન શકે. મેં એમનું ધ્યાન ન રાખ્યું અને દુષ્ટ યમે એમની આવી વિટંબણા કરી... હમણાં જ એ યમને તેમનું ફળ ચખાડું છું.’

યુદ્ધપ્રિય દશમુખે યુદ્ધનાં નિશાન ગગડાવ્યાં! સૈન્યના આશ્વર્યનો પાર ન રહ્યો.

‘વળી કોના બાર વાગ્યા?’ હાથમાં ગદા ઉઠાળતો કુંભકર્ણ દોડતો આવ્યો અને પૂછ્યું.

‘જે ફાટયા હોય તેના...’

લંકાની રાજસભામાં

૭૭

‘કોણ ફાટ્યો છે વારું?’

‘પેલા બનાવટી ઇન્દ્રનો બનાવટી દિક્રપાલ યમ!’

દશમુખે બધો વૃત્તાંત કુંભકર્ણને કહ્યો. સૈન્ય તો તૈયાર જ હતું. પુષ્પક વિમાનમાં બેસી સૈન્ય સાથે રાવણ કિષ્કિન્ધાનગરીની નજીક આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે યમે બનાવેલ સાત નરકાગાર જોયાં.

પોતાના પ્રિય સેવક સૈનિકોની તેમાં થતી ભયંકર કદર્થના જોઈ દશમુખનું હૈયું ધ્રુજી ઊઠ્યું.

યમના સુભટો, યક્ષરજા અને સૂર્યરજા વગેરેને ધખધખતો સીસાનો રસ પાતા હતા. પથ્થરની શિલા પર પછાડતા હતા. તીક્ષ્ણ તલવારથી છેદનભેદન કરતા હતા. દશમુખ આ જોઈ શકે ખરો? ક્ષણ વારમાં તેણે નરકાવાસના રક્ષકોને મારી-મારીને ભગાડી મૂક્યા... નરકાવાસોને તોડીફોડી નષ્ટ કરી દીધા. સૂર્યરજા... યક્ષરજા વગેરે સેવકગણને મુક્ત કરી દીધો.

મહાન પુરુષોનું આગમન થાય અને કલેશ, વિષાદ ટકે એ તો દીવો આવે છતાં અંધકાર ટકે, તેના જેવી વાત કહેવાય!

નરકાવાસના રક્ષકો તો દોડ્યા યમની પાસે! બૂમ પાડતા, હાથ ઉછાળતા રક્ષકો યમની પાસે આવી પહોંચ્યા.

આમ અચાનક આવી પડેલી આફતમાં રક્ષકો બેબાકળા બની ગયા. યમ પણ ક્ષણ વાર વિચારમાં પડી ગયો; એ કંઈ પૂછે એ પહેલાં તો રક્ષકોએ થોથરાતી જીભે કહેવા માંડ્યું.

‘અરે... અમે તો મરી ગયા, મહારાજ...’

‘શું થયું પણ?’

‘દશમુખ અચાનક તેના યુનંદા સૈનિકો સાથે આવી પહોંચ્યો છે. નરકાવાસોને નષ્ટ કરી દઈ દુશ્મનોનો કબજો લઈ લીધો છે. હવે...’

‘હવે? એ તોફાની દશાનનનો અંત આવ્યો સમજો...’ યમનો ચહેરો લાલચોળ બની ગયો. નગરમાં યુદ્ધનાં નિશાન ગડગડ્યાં. ગણ્યા ગણાય નહિ તેટલા સૈનિકોની ફાંજ સાથે યમ નગરની બહાર નીકળ્યો.

દશમુખ તો તૈયાર જ હતો.

સૈન્યની સામે સૈન્ય અગ્રડાયું. ક્ષણવારમાં તો કિષ્કિન્ધાની ધરતી રુધિરથી રંગાઈ ગઈ.

યમ મરણિયો થઈને ઝઝૂમી રહ્યો હતો. દશમુખને હંફાવવા તેણે બાણોનો વરસાદ વરસાવ્યો. પણ દશમુખે ય ક્યાં ગાંજ્યો જાય એવો હતો! તેણે એવાં તીર ફેંકવા માંડ્યાં કે યમનાં તીર વચ્ચેથી જ ચૂરેચૂરા થઈ ગયાં! યમ યમદંડ લઈને ત્રાટક્યો. રાવણે ‘ક્ષુરપ્ર’ શસ્ત્રથી ક્ષણવારમાં તે દંડના ભૂકા ઊડાવી દીધા. ફરીથી યમે બાણો છોડવા માંડ્યાં... એવાં છોડ્યાં કે આકાશ બાણોથી છવાઈ ગયું! દશમુખ છેડાઈ પડ્યો! તેનો મિજાજ ગયો. અત્યાર સુધી તો તે યુદ્ધને એક રમત ગણીને લડી રહ્યો હતો, પરંતુ હવે તેણે અલ્પકાળમાં જ યુદ્ધનો અંત લાવવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેણે એવા જોરથી બાણોનો મારો ચલાવ્યો કે યમના અંગેઅંગમાં તીક્ષ્ણ તીરો ભોંકાઈ ગયાં. યમનું સૈન્ય ત્રાસ ત્રાસ પોકારી ગયું.

યમ મૂંઝાયો. તેણે વિચાર્યું;

‘નાહક કમોતે મરવું પડશે. આમેય આ રાજ્ય ક્યાં મારું છે! ‘જીવતો નર ભદ્રા પામે...’ માટે અહીંથી ઇન્દ્રની પાસે પહોંચી જવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.’

યમ ભાગ્યો. સીધો રથનૂપુર પહોંચ્યો. ઇન્દ્રની સામે અંજલિ જોડીને કહ્યું:

‘સ્વામી! તમારા યમપણાને આજે તિલાંજલિ આપું છું.. મારે આવું યમપણું નથી કરવું. તમે રાજા થાઓ કે નારાજ થાઓ પણ હવે, ત્રાસ ત્રાસ પોકારી ગયો છું. દશમુખ જમનો પણ જમ પાક્યો છે!’

‘શું કર્યું તેણે?’ યમની વાતોથી વિહ્વળ બની ગયેલા ઇન્દ્રે પૂછ્યું.

‘અરે ગજબ કરી નાંખ્યો...’

‘એ ખરું, પણ શું ગજબ કર્યો, એ કહોને?’

‘નરકાવાસના રક્ષકોને મારી ભગાડ્યા, નરકાવાસો તોડી નાંખ્યા, યુદ્ધમાં કેટલાય સુભટોનો સંહાર કર્યો.’

‘પછી?’

‘પછી? જાણતા નથી? વૈશ્રવણને પરાજિત કરી લંકા લીધી, પુષ્પક વિમાન લીધું.’

‘હું?’ લંકા હાથમાંથી ગયાના સમાચાર સાંભળી ઇન્દ્ર સ્તબ્ધ બની ગયો અને સાથે જ આવેશથી ધમધમી ઊઠ્યો.

‘હા જી રાજન, હવે એ દશમુખ શું નહિ કરે તે...’

‘હું જરાય નહિ ચલાવી લઉં. એ આજકાલનો છોકરો...’

લંકાની રાજસભામાં

૩૯

‘અરે એ દણેકરો નથી, એ તો હજાર વિદ્યાઓનો નાથ છે, નાથ!’ કુલમંત્રીઓએ ઇન્દ્રને ઠંડો પાડ્યો. બળવાન શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરવું એટલે સામે ચાલીને કુલના ક્ષયને નોંતરવાનું. એવી મૂર્ખાઈ એ વૃદ્ધમંત્રીઓ ઇન્દ્રને કરવા દે નહિ. યમને વૈતાલ્ય પર્વત પરનું ‘સુરસંગીત’ નગર આપ્યું. યમે ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી, રાજ્ય કરવા માંડ્યું.

યમ ભાગ્યો એટલે યમની સેના પણ ભાગી. દશમુખે કિષ્કિન્ધામાં પ્રવેશ કર્યો, સૂર્યરજાને કિષ્કિન્ધાના સિંહાસને સ્થાપિત કર્યો અને યક્ષરજાને યક્ષપુરનગરનો અધિપતિ બનાવ્યો. રાવણ ત્યાંથી સીધો જ પુષ્પક વિમાનમાં બેસી લંકામાં ગયો. પિતામહના સિંહાસન પર વિધિપૂર્વક રાવણનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો.

એ દિવસે લંકાવાસીઓના હર્ષસમુદ્રમાં ભવ્ય ભરતી આવી. રાવણ જેવો અજોડ પરાક્રમી અને હજાર વિદ્યાઓનો સ્વામી પોતાના રાજ્યનો શાસક બનતો હોય ત્યારે કોને હર્ષ ન થાય?

દિવસો, મહિનાઓ અને વર્ષો વીત્યાં.

એક દિવસ રાવણની સ્મૃતિમાં મેરુગિરિ ઉપસ્થિત થયાં. મેરુ પરનાં શાશ્વત જિનયૈત્યોને જુહારવાની અભિલાષા પ્રગટી.

શુમે શીઘ્રમ્ ।

તેણે તરત જ પોતાના અંતઃપુરની સાથે ગિરિયાત્રાનો કાર્યક્રમ ગોઠવી દીધો. પૂરા આડંબર સાથે પ્રયાણ કરી દીધું. પરંતુ રાવણના ગયા પછી લંકામાં એક રોમાંચક કિસ્સો બની ગયો.

મેઘપ્રભ નામનો એક વિદ્યાધરનો પુત્ર ‘ખર’ લંકા પર થઈને પસાર થતો હતો.

લંકાના રાજમહાલયની અગાસીમાં રાવણની બહેન ચંદ્રનખા બેઠી હતી.

ચંદ્રનખાની યૌવનથી લચી પડેલી દેહવેલડી પર ખર વિદ્યાધરની દૃષ્ટિ પડી. ચંદ્રનખા પ્રત્યે તેના હૈયામાં અનુરાગ પ્રગટ્યો. ચંદ્રનખાએ પણ ખરને જતાં જોયો ત્યાં વિકારને પરવશ થઈ ગઈ. ખરે ચંદ્રનખાના ભાવોને પરખ્યા; ખર ત્યાંથી જ ચંદ્રનખાને ઉપાડી પાતાલલંકામાં પહોંચ્યો.

પાતાલલંકામાં આદિત્યરજાના પુત્ર ચન્દ્રોદરને રાવણે રાજગાદી પર સ્થાપેલો હતો. પરાક્રમી ખરે ચન્દ્રોદરને ભગાડી મૂક્યો, અને પોતે પાતાલલંકાનો સ્વામી બન્યો.

મેરુની યાત્રા કરી, રાવણે જ્યાં લંકામાં પગ મૂક્યો ત્યાં જ તેને સમાચાર

૭૦

જૈન સમાચાર

મળ્યા. બહેનના અપહરણની વાત સાંભળતાં જ રાવણના દેહમાં આગ લાગી, પણ મંદોદરી સાથે જ હતી. નણંદના અપહરણના સમાચારે પતિ પર પાડેલા પ્રત્યાધાતો ચતુર મંદોદરી કળી ગઈ.

‘આટલો બધો ધમધમાટ કરવાની શી જરૂર છે?’ મંદોદરીએ કહ્યું.

‘કેમ?’

‘આ પ્રસંગે આપ જે વિચાર કરો છો તે સુયોગ્ય નથી.’

‘પણ તને શું ખબર કે હું કયો વિચાર કરું છું?’

‘ઓહો! મારા નાથ, આપની સાથે આટલાં વર્ષો એક સહધર્મિણી તરીકે પસાર કર્યા, તે શું પાણીમાં ગયાં છે? મારા હૃદયેશના મુખ પરના ભાવોથી સમજી શકું છું કે આપ કયા વિચારમાં છો!’

‘કહો ત્યારે હું શું વિચાર કરું છું?’

‘બહેનનું અપહરણ કરનારને શિક્ષા કરવાનો!’

‘બરાબર!’

‘ના, બરાબર નથી! આપ જરા સ્વસ્થચિત્તે વિચારો. જીવનમાં બનતા પ્રસંગોએ મનુષ્ય જો સ્વસ્થતાપૂર્ણ વિચાર કરતો નથી તો તે પાછળથી પસ્તાય છે.’

‘તારે શું કહેવું છે?’

‘એ જ કે યુદ્ધનો વિચાર માંડી વાળો. કન્યા અવશ્ય કોઈને આપવાની જ છે. તે સ્વયં જ કુલીન વરને પ્રેમપૂર્વક વરી છે. તેમાં શું ખોટું છે? ચન્દ્રનખા માટે ખર સુયોગ્ય ભર્તા છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ પરાક્રમી ખર તમારો પણ એક વિશ્વાસપાત્ર સેવક બનશે. માટે હું તો કહું છું કે આપણા પ્રધાન પુરુષોને મોકલી ચન્દ્રનખાનો ખરની સાથે વિવાહ કરી દેવો જોઈએ અને પાતાલલંકા સન્માન સાથે સોંપવી જોઈએ!’

રાવણ તો સાંભળી જ રહ્યો. મંદોદરીની રાજકારણમાં પ્રવેશતી સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞા પર રાવણના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

મંદોદરી રાવણને કેવા માર્ગે દોરી રહી છે? શાંતિના માર્ગે. એટલું નહિ, પરંતુ આ નીતિ દ્વારા તે રાવણની પ્રતિષ્ઠાને વધારી રહી છે. જ્યારે ખરને આ વાતની જાણ થશે ત્યારે તેના હૈયામાં રાવણ પ્રત્યે કેવો સદ્ભાવ તથા સ્નેહ જાગશે!

ત્યાં ખૂબ એકાગ્ર ચિત્તે મંદોદરીની વાત સાંભળી રહેલા બિભીષણે અને કુંભકર્ણે પણ મંદોદરીના માર્ગદર્શન પર મસ્તક ધુણાવ્યાં, મહોરછાપ મારી.

લંકાની રાજસભામાં

૭૧

તરત જ રાવણે મય અને મારીચ નામના બે રાક્ષસવીરોને બોલાવ્યા અને આજ્ઞા કરી:

‘જાઓ, પાતાલલંકામાં જઈને ચન્દ્રનખાનો ખર વિદ્યાધર સાથે મહોત્સવપૂર્વક વિવાહ કરી આવો.’

બંને રાક્ષસ વિદ્યાધરો પાતાલલંકામાં પહોંચ્યા. ખરની સાથે ચન્દ્રનખાનું લગ્ન કરી, પાતાલલંકા ખરને સોંપી લંકા પાછા આવ્યા.

કાળની ગતિ અસ્ખલિત છે. વર્ષો વીત્યાં.

લંકાનું રાજ્ય સુવ્યવસ્થિત બન્યું. રાવણની રાજ્યસભામાં સર્વ વિષયો ચર્ચાવા લાગ્યા. દેશ અને પરદેશની કથનતી કે સુધરતી પરિસ્થિતિઓ પર સમાલોચનાઓ થવા લાગી. રાવણની સભામાં, કલાકારો કીર્તિ કમાવા માંડ્યા. સંગીતકારો આવે છે, રાવણને રીઝવી જાય છે. ચિત્રકારો આવે છે, રાવણને પ્રસન્ન કરી જાય છે. નૃત્યકારો આવે છે, રાવણને ખુશ ખુશ કરી જાય છે. કથાકારો આવે છે, રાવણને રસતરબોળ કરી જાય છે.

રાવણ પણ તેમને એવા ધનભરપૂર કરી દેતો કે સંગીતકારો સંગીતમાં ગાવા લાગ્યા! ચિત્રકારો ચિત્રમાં રંગ પૂરવા લાગ્યા! નૃત્યકારો નૃત્યમાં ઉતારવા લાગ્યા અને કથાકારો કથામાં પ્રવાહ વહેતો કરવા માંડ્યા! એક દિવસ એક કથાકારની વાતમાંથી એક વાત નીકળી પડી.

વાત આ હતી.

કિષ્કિન્ધામાં સૂર્યરજા સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરતો હતો. તેની ઇન્દુમાલિની રાણીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ પાડવામાં આવ્યું વાલી. વાલીની વીરતા અજોડ. વાલી જ્યાં તરુણવયમાં આવ્યો ત્યાં તેણે કમાલ કરવા માંડી.

રોજ તે ‘જંબૂદ્વીપ’ ને પ્રદક્ષિણા દેવા માંડ્યો અને સર્વ જિનચૈત્યોની યાત્રા કરવા માંડ્યો.

ઇન્દુમાલિનીએ બીજા એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ ‘સુગ્રીવ’ પાડવામાં આવ્યું અને ત્યાર બાદ જે પુત્રીને જન્મ આપ્યો તેનું નામ સુપ્રભા હતું. સૂર્યરજાના ભાઈ યક્ષરજાની અર્ધાંગના હરિકાન્તાએ પણ બે પ્રબળ પરાક્રમી યુવાનોને જન્મ આપ્યો. તેમનાં નામ નલ અને નીલ પાડવામાં આવ્યાં.

વૃદ્ધ સૂર્યરજાએ નવી પ્રજાને નિહાળી. તેણે જોયું કે ‘વાલી વિશ્વનો અજોડ પરાક્રમી છે.’ બસ! રાજ્ય વાલીને સોંપી સૂર્યરજાએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો.

૭૨

જૈન રામાયણ

સંયમ સ્વીકારી, કર્મવનને સજગાવી દેવા, તીવ્ર તપને તપવા માંડ્યા. જ્યાં કર્મવન બળીને ખાખ થઈ ગયું ત્યાં તો મુક્તિવાસમાં જઈ પહોંચ્યા.

રાવણ કથાકારની આ કથા એક રસે સાંભળી રહ્યો હતો.

‘વાલી વાનરદ્વીપનો અધિપતિ બન્યો. પોતાના નાનાભાઈ સુગ્રીવને યુવરાજપદે સ્થાપ્યો. સુગ્રીવ પણ વાલીને પગલે પગલે ચાલનારો છે. તેની દૃષ્ટિમાં નિર્મળતા છે. તેના વિચારો ન્યાયપૂત છે, તેનું અંતઃકરણ કરુણાભીનું છે. તેના બાહુ પરાક્રમી છે. આમ સુગ્રીવ, નલ અને નીલની સાથે વાલી પ્રચંડ શક્તિને ધારણ કરી રહ્યો છે.’

કથાકારે વાલીના પરાક્રમની પેટ ભરીને પ્રશંસા કરી.

પરંતુ એ કથાકાર ક્યાં જાણતો હતો કે એની કરેલી પ્રશંસા એક ભયંકર વિગ્રહનું બીજ બનનારી છે!

ગુણીપુરુષોની પ્રશંસા પણ ક્યારેક ગુણીપુરુષોને સંકટમાં મૂકી દેનાર બને છે. ગુણીપુરુષોની પ્રશંસા પણ એવી વ્યક્તિઓ આગળ ન કરવી જોઈએ કે એ પ્રશંસા પર જેઓ અંતરના અનુમોદન પાથરવા માટે તૈયાર ન હોય.

બીજાના મહાન ઉત્કર્ષની કથા સાંભળી એના અનુમોદનની પુષ્પાંજલિ ચઢાવનારા પુરુષો પૃથ્વી પર બહુ થોડા મળશે.

વીર વાલીને પોતાનાં ચરણોમાં ઝુકાવવાની મેલી મુરાદ રાવણના હૈયામાં જન્મી. સભાનું વિસર્જન કરી દઈ, રાવણ પોતાના ખાનગી મંત્રણાલયમાં પહોંચી ગયો અને પોતાના વિશ્વાસપાત્ર દૂતને બોલાવ્યો. દૂતને વિસ્તારથી વાલી પરનો સંદેશો આપી, કિષ્કિન્ધા તરફ રવાના કર્યો અને વાલી શો પ્રત્યુત્તર આપે છે તેની રાહ જોતો બેઠો.

૩૬૯. વીર વાલી

રાજદૂત ત્વરિત ગતિએ કિષ્કિન્ધાના બાહ્ય ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો.

આજે એ રાજદૂતે કિષ્કિન્ધાને નવી રોનકમાં નીરખી. કોઈ નયનરમ્ય ગગનચુંબી જિનમંદિરો પર ઘજાઓ લહેરાઈ રહી હતી, પંક્તિબદ્ધ ભવ્ય મહાલયોની વચ્ચેથી આરસમહેલા અને વિશાળ રાજમાર્ગો પર હજારો... લાખો મનુષ્યો સુખ અને શાન્તિથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. ધન, યૌવન અને આનંદથી કિષ્કિન્ધાની ગલીઓ હસી રહી હતી. રાજદૂત રાજમાર્ગ પરથી પસાર થયો. ચોરે અને ચોટે તેણે વાલીની એકધારી પ્રશંસા સાંભળી; વાલીના ગુણો, વાલીનાં પરાક્રમો, વાલીની જિનભક્તિ... નાનાં નાનાં બાળકો પણ-

‘વાલી રાજા જયવંતા જયવંતા!

વાલી રાજા બહુ ગમતા બહુ ગમતા!’

બોલતાં ને નાચતાં હતાં!

રાજદૂત રાજમહાલયના પ્રાંગણમાં આવીને ઊભો રહ્યો.

રાજમહાલયની ભવ્યતાએ તેને આંજી નાંખ્યો. લંકાના રાજમહાલયની શોભા તે વીસરી ગયો.

ત્યાં એક રાજરક્ષક પુરુષ રાવણના દૂતની પાસે આવી પહોંચ્યો.

‘જય જિનેન્દ્ર!’ રાજ્યરક્ષક પુરુષે પ્રણામ કર્યા!

‘જય જિનેન્દ્ર!’ સામેથી રાજદૂતે પણ પ્રણામ કર્યા!

બંને જિનભક્ત રાજેન્દ્રોના અનુયાયીઓ છે, એટલે જિનેન્દ્ર તો તેમની જીભ પર જ રમતા હોય.

‘ક્યાંથી પધાર્યા છો અને ક્યાં જવું છે?’

‘હું લંકાપતિનો ખાસ રાજદૂત છું અને રાજા વાલીને મારે મળવું છે.’

પેલા રાજ્યરક્ષક પુરુષે ઇશારો કર્યો અને પોતે ચાલવા માંડ્યું. રાજદૂતે પણ તેની પાછળ પાછળ જવા માંડ્યું. રાજ્યરક્ષક પુરુષ રાજદૂતને રાજ્યસભાને દ્વારે ઊભો રાખી, પોતે સીધો જ વાલીની પાસે પહોંચી ગયો, અને લંકાથી રાજદૂતના આગમનની વાત કહી.

‘રાજદૂતને અંદર આવવા દો.’ વાલીએ અનુજ્ઞા આપી.

તરત જ રાજદૂતને લઈ રાજપુરુષ હાજર થયો. રાજદૂતે વાનરપતિ વાલીને ઝૂકીને પ્રણામ કર્યા.

‘હે રાજના! હું લંકાપતિ મહારાજ દશમુખનો દૂત છું અને તેમનો એક મહત્વનો સંદેશો લઈને આવ્યો છું’ દૂતે વાતનો પ્રારંભ કર્યો.

‘કહો, મિત્રે શો સંદેશો મોકલ્યો છે?’

‘આપથી અજાણ નહિ જ હોય છતાં કહી દઉં કે અમારા પૂર્વજ કીર્તિધવલ અને તમારા પૂર્વજ શ્રીકંઠ. શ્રીકંઠ દુશ્મનોથી ત્રાસ પામી અમારા પૂર્વજ કીર્તિધવલના શરણે આવેલા.

કીર્તિધવલે શ્રીકંઠનું શત્રુથી રક્ષણ કરી, પોતાના તે સાળાને આ વાનરદ્વીપ આપેલો. બસ, પછી તો જે જે વાનરદ્વીપના રાજાઓ થયા, તેમણે લંકાપતિનું સ્વામીત્વ સ્વીકાર્યું. લંકાપતિઓએ પણ તેમને પોતાના સેવકો ગણીને અવસરે અવસરે તેમનું રક્ષણ કર્યું... અને તમારા પિતા સૂર્યરજાને યમના નરકાગારમાંથી કોણે મુક્ત કર્યા, તે સહુ કોઈ જાણે છે. તે સૂર્યરજાના તમે ન્યાય-નીતિ સંપન્ન પુત્રરત્ન છો! તમારે પણ તમારા પૂર્વજોને પગલે ચાલીને લંકાપતિનું સ્વામીત્વ સ્વીકારી તેમની સેવામાં ઉપસ્થિત થવું જોઈએ.’

દૂતે જે કંઈ કહેવાનું હતું તે, અટક્યા વિના, મીઠી જબાને કહી દીધું. પરંતુ વાલીના અંતઃકરણમાં દ્વેષનો દાવાનળ સગળી ઊઠ્યો. છતાંય તે આંતરિક ભાવને તેણે પોતાના મુખ પર આવવા દીધો નહિ.

ગંભીરતાનો ગુણ મનુષ્યના દેહમાં વિકૃતિ આવવા દેતો નથી. જ્યારે જેનામાં ગંભીરતા નથી હોતી તે, સામાન્ય આપત્તિના પ્રસંગમાં પણ વિકૃતિને વશ થઈ જાય છે.

વાલીએ જિનવાણી દ્વારા પોતાના અંતરાત્માને ગંભીર, ઉદાર અને પ્રશાંત બનાવ્યો હતો. તેણે ખુબ જ મધુર સ્વરે તેને પ્રત્યુત્તર આપ્યો :

‘હે વિચક્ષણ! લંકાપતિના સંદેશને મેં સાંભળ્યો. તે સંદેશના પ્રત્યુત્તરરૂપે હું જે કહું તે, તું તારા નાથને કહેજે.’

‘હું રાક્ષસરાજા અને વાનરરાજાઓના પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા સ્નેહસંબંધને જાણું છું. તે સ્નેહસંબંધ આજદિનપર્યંત અખંડ રહેલો છે અને ભવિષ્યમાં પણ અખંડિત રહે તે હું ઇચ્છું છું.

પરંતુ તે સ્નેહસંબંધ સેવ્ય-સેવક તરીકેનો પૂર્વે હતો નહિ અને આજ પણ નથી. પૂર્વકાળથી આપત્તિ અને સંપત્તિમાં બન્ને વંશો સહભાગી રહેલા છે... પરસ્પર સહાયક બનેલા છે. શું મિત્ર પર આપત્તિ આવે અને બીજો મિત્ર તે આપત્તિ દૂર કરે તેથી તે બન્ને વચ્ચે સેવ્ય-સેવક સંબંધ થઈ જાય છે? લંકાપતિએ

વીર વાલી

૭૫

માતા-પિતાને યમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કર્યા તેથી શું લંકાપતિ અમારો પણ રાજા બની ગયો? અમે તેના સંવકો બની ગયા? હરગિજ નહિ.'

'હે પ્રિયવાદી દૂત! આ વાલી વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવનાં ચરણોમાં અને સદ્ગુરુ સાધુનાં ચરણોમાં જ નમે છે. તેમને જ પોતાના સ્વામી, નાથ માને છે. તારા લંકાપતિને વળી આવો કોડ ક્યાંથી જાગ્યો? ખરેખર, લંકાપતિએ આજે ગંગાજળ જેવા પવિત્ર સંબંધને મલિન કરી દીધો. અસંખ્ય કાળથી ચાલ્યા આવતા સ્નેહને ભાંગી નાખ્યો છે.

બાકી, એ દશમુખ મિત્રકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, તેમ જ પોતાની શક્તિનું તેને ભાન નથી, તેથી હું એવું પગલું નહિ ભરું કે જેથી વાનરવંશના ઉજ્જવળ યશને કલંક લાગે. હા, તે જો અમારું અદિત કરવાની બાલિશ ચેષ્ટા કરશે તો, અમે જરૂર તેનો વળતો જવાબ અમારા પ્રયંત સામર્થ્યથી વાળીશું. વિગ્રહની શરૂઆત અમે નહિ કરીએ, કે જે શરૂઆત સ્નેહના લીલાછમ વૃક્ષનો ઉચ્છેદ કરનાર છે. માટે, તારા સ્વામીને કહેજે કે એની શક્તિ પહોંચે તેટલું કરી લે!'

કિષ્કિન્ધિ પર્વતનાં શિખરો ધણધણી ઊઠ્યાં. કિષ્કિન્ધિનગરીની શેરીઓ ખળભળી ઊઠી.

સુગ્રીવ, નલ, નીલ વગેરે સેંકડો અગ્રગણ્ય સેનાનીઓનાં કાળજાં કંપી ઊઠ્યાં. અસંખ્ય અસંખ્યકાળથી ચાલી આવતી બે પ્રદેશોની મૈત્રીના ચૂરા થઈ ગયા. શાથી? પરના ઉત્કર્ષને નહિ સહી શકવાની તુચ્છ વૃત્તિથી! મિત્રરાજ્યના રાજવીની પ્રશંસા સાંભળવા માટે રાવણ અસમર્થ બન્યો. કહો કે, તેના દુષ્ટ ભવિષ્યની આ એક સૂગક ઘટના હતી. રાજદૂત અલ્પ સમયમાં જ લંકા પાછો ફર્યો. લંકાપતિ દશમુખની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો અને વાલીના પ્રતિસંદેશને અભરશ: કહી સંભળાવ્યો.

બસ, એની ધારણા સાચી પડી. તેણે યુદ્ધનાં નિશાન વગડાવ્યાં. લાખો સૈનિકો રાવણની પાછળ ખડા થઈ ગયા. વાર કેટલી! જોતજોતામાં તો કિષ્કિન્ધિ પર્વત પર રાક્ષસ સૈનિકોનાં ટોળેટોળાં ઊતરી આવ્યાં. વાલી તો દૂતના જતાં જ સમજી ચૂક્યો હતો કે હમણાં રાવણ આવ્યો સમજો!

કિષ્કિન્ધાના એક એક સ્ત્રીપુરુષને વાલીના અજોડ પરાક્રમમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. વાલીનો વિજય જ થાય, વાલી કદીયે હારે નહિ તેવી અવિચલ શ્રદ્ધાથી પ્રજાજનો નિર્ભય હતા.

સુગ્રીવ, નલ અને નીલ, ત્રણેયની સાથે પોતાના જુસ્સાભર્યા સૈનિકોની સાથે

૭૬

જૈન રામાયણ

વાલીએ યુદ્ધના મેદાનમાં પ્રયાણ કર્યું. પરાક્રમીને યુદ્ધનો અતિથિ ખરેખર પ્રિય હોય છે!

ખૂનખાર જંગ જામ્યો.

બંને પક્ષે જીવોની ભયંકર ખુવારી થવા લાગી. પરંતુ આ ખુવારી જોઈ વાનરપતિ વીર વાલીનું હૃદય રડી ઊઠ્યું.

‘શા માટે આટલો બધો નિરર્થક પ્રાણીસંહાર?’ તરત જ વાલીએ પોતાના રથને રાવણની તરફ હંકાર્યો. રાવણની સામે આવી, વાલીએ રાવણને કહ્યું:

‘હે દશમુખ! વિવેકી મનુષ્યને સૂક્ષ્મ જંતુ-માત્રનો વધ કરવો ન શોભે તો પછી આ પંચેન્દ્રિય જીવોની હત્યા તો કેવી રીતે શોભે? કદાચ તું કહીશ કે દુશ્મન પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે, આ હત્યા કરવી પડે. તો પણ હું કહું છું - પરાક્રમીઓ પરાક્રમીઓની સાથે લડી લઈ આ નિર્દોષ જીવોનો સંહાર શું ન અટકાવી શકે? તું પરાક્રમી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ પરમાત્મા જિનેશ્વરનો ઉપાસક શ્રાવક છે. આ સૈન્ય દ્વારા યુદ્ધ કરવાનું મૂકી દે. જે યુદ્ધ સાથે જ રૌરવ નરક માટે છે.’

વાલીનાં સત્ત્વછલોછલ સત્યવચન દશમુખના માનસ પર ધારી અસર ઉપજાવી શક્યાં. દશમુખે ધર્મના મર્મને પિછાડ્યો.

બંને પક્ષે સૈન્યોને યુદ્ધવિરામનો આદેશ અપાઈ ગયો. સૈન્યનું યુદ્ધ થંભી ગયું. બંને રાજેશ્વરોનું યુદ્ધ પ્રારંભાઈ ગયું.

રાવણો-મંત્રપૂત અસ્ત્રો છોડવા માંડ્યાં. કપીશ્વરે પ્રતિપક્ષી અસ્ત્રોથી રાવણનાં અસ્ત્રોને છેદી નાંખ્યાં. રાવણનાં શસ્ત્રો મંત્રો, અને અસ્ત્રો... વીર વાલીએ બધાંને નિષ્ફળ બનાવી દીધાં.

જેમ જેમ રાવણ નિષ્ફળ થતો ગયો તેમ તેમ તેનો રોષ વધતો ચાલ્યો. રાવણે અંતિમ ચન્દ્રલાસ ખડગ ઉપાડ્યું.

મહાદારુણ ખડગ લઈને રાવણ વાલીની તરફ ધસ્યો, ત્યાં વાનરસૈન્યમાં હાહાકાર મચી ગયો. સુગ્રીવ, નલ, નીલ, વગેરે પરાક્રમી વીરોની આંખોમાંથી અંગારા વરસવા માંડ્યા. બીજા બાજુ રાક્ષસ સૈન્યમાં હર્ષની ચિચિયારીઓ થવા માંડી.

પણ ક્ષણ વારમાં કેઈ અવનવું જ બની ગયું! માતેલા સોઢની જેમ ધસમસતા આવતા રાવણને મહાવીર વાલીએ રમતમાં ને રમતમાં દડાની જેમ ડાબા હાથે ઉપાડ્યો, બગલમાં દબાવ્યો અને વાલી આકાશમાં ઊડ્યો. બિચારું ચન્દ્રલાસ

વીર વાલી

૭૭

ખડ્ગનું તો રાવણના હાથમાં લટકતું જ રહી ગયું. જ્યાં રાવણ જ વાલીની બગલમાં લટકતો થઈ ગયો, પછી ચન્દ્રહાસનું તો પૂછવું જ શું!

કુંભકર્ણ, બિભીષણ, ઇન્દ્રજિત, મેઘવાહન વગેરે રાક્ષસ સુભટોના પ્રાણ ઊંચા થઈ ગયા. વાલીએ તો જંબૂદ્વીપને પ્રદક્ષિણા દેવા માંડી: એક વાર, બે વાર... ત્રણ વાર અને ચાર વાર!

બગલની ભીંસમાં જકડાયેલા રાવણની દશા તો અધિક દુઃખદાયી બની ગઈ. લાખો, કરોડો સૈનિકોની સમક્ષ વાલીએ કરેલી પોતાની ભયંકર કદર્થના તેના સ્વમાની... અને અભિમાની આત્માને માટે નરક કરતાં પણ અધિક લાગી. હજાર હજાર વિદ્યાઓનો સ્વામી પણ વીર વાલીની આગળ અશરણ અને અનાથ બની ગયો!

વાલીએ ચાર વાર પ્રદક્ષિણા દઈ આવીને દશમુખને બગલમાંથી મુક્ત કર્યો. શરમથી, લજ્જાથી રાવણનું મસ્તક નીચું નમી ગયું. એક બાજુ રાક્ષસ સૈન્ય અને બીજી બાજુ વાનર સૈન્ય, વચમાં ઊભા છે રાવણ અને વાલી. વીર વાલીએ ત્યાં ગંભીર ધ્વનિથી કહ્યું :

‘વીરરાજ સર્વજંદેવ શ્રી અરિહંતપરમાત્મા સિવાય આ વિશ્વમાં મારે કોઈ વંદનીય નથી, પૂજનીય નથી. ધિક્કાર છે એ દ્વેષમૂલક અભિમાનને કે જે અભિમાને, મને નમાવવાની આશા રાખનારા એવાની આ મહાદુર્દશા કરી.’

‘તેં કરેલા અમારાં માતાપિતા પરના ઉપકારની સ્મૃતિથી મેં તને મૃત્યુના ભયમાંથી મુક્ત કર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ આ ધરતીનું રાજ્ય પણ તને આપું છું માટે તું રાજી થા! જ્યાં સુધી હું તારો પ્રતિસ્પર્ધી છું ત્યાં સુધી તારી રાજ્યપિપાસા પૂર્ણ નહિ થાય. માટે હું આજે પરમ પારમેશ્વરી દીક્ષા સ્વીકારીશ. કિષ્કિન્ધાનાં રાજા સુગ્રીવ બનશે. પરંતુ તે તારી આજ્ઞાને ધારણ કરશે. બસ! તમારું મંગલ થાઓ.’

સુગ્રીવ, નલ, નીલ... વગેરે હજારો નરવીરોની આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ વહેવા માંડી. વહાલા વાલીને દૂર દૂર જતા જોઈ વાનરસૈન્ય ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા માંડ્યું.

રાવણની આંખોમાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ ગયાં. કુંભકર્ણ, બિભીષણ વગેરે વાલીના પરાક્રમ ઉપર અને અંતીય અધિક વાલીના મહાત્યાગ પર સ્તબ્ધ બની ગયા.

વાલીએ આમ આણધાર્યો સંસારત્યાગનો નિર્ધાર કેમ કર્યો? વાલીને એવું તે શું નિમિત્ત મળ્યું કે આમ અચાનક તેણે સંયમમાર્ગે જવાનો નિર્ણય કર્યો?

ઉપલકિયા દૃષ્ટિથી આ વાત નહિ સમજાય. સ્થૂલ બુદ્ધિથી આ મર્મ નહીં પમાય. વૈશ્રવણે પરાજિત અવસ્થામાં સંયમ સ્વીકાર્યો. તે પણ સુયોગ્ય જ કર્યું હતું. આજે વાલી વિજયી અવસ્થામાં સંયમ સ્વીકારે છે, તે પણ તેટલું જ સુમેળવાળું છે.

બંને યુદ્ધભૂમિ પર સંયમી બન્યા!

બંને રાવણની સામે સંયમી બન્યા!

વાલીની આંતરિક ભૂમિકાની ભવ્યતા સાથે એના અણધાર્યા નિર્ણયને સંબંધ છે. બાલ્યકાળથી તે જિનદેવની નિકટમાં આવેલો છે, કહો કે જન્મજન્માંતરથી તેનો વીતરાગીની સાથે પરિચય છે. તે પરિચયે તેને વીતરાગતાની દૃષ્ટિ આપેલી છે.

વિરાગીને વિજયી અવસ્થા પણ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ માટે જ બને! કારણ કે વૈરાગ્યની વેધક દૃષ્ટિમાં સાંસારિક ભૂમિકા પરના વિજયોમાં પણ પરાજય જ દેખાય છે. એના મને આવા વિજયો મૂલ્યહીન સમજાય છે. સાંસારિક વિજય કદીય ચરમ વિજય બની શકતો નથી. સાંસારિક વિજય પછી પરાજય આવે જ છે! સંસારની ભૂમિકા પર બધું ચંચળ છે!

પરાજય પણ ચંચળ છે.

વિજય પણ ચંચળ!

વાલીની દૃષ્ટિમાં રાવણ પરનો આ વિજય પણ ચંચળ દેખાય છે! એટલું જ નહિ, પરંતુ આવા મેળવેલા વિજયો પાછળ એ અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ, વ્યથાઓ અને વ્યગ્રતાઓની કલ્પના કરે છે, કલ્પનાના વિસ્તારમાં તેને સમગ્ર સંસાર, વિજયી સંસાર કે પરાજિત સંસાર અસાર ભાસે છે, ત્યાજ્ય ભાસે છે. તેની ચિનગારીસ્વરૂપે રહેલી વૈરાગ્યભાવના એક વિરાટ દાવાનળરૂપે પ્રગટ થઈ અને એ દાવાનળમાં સમગ્ર સાંસારિક વાસનાઓ બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ.

વાલીના રાવણ પરના વિજય કરતાં પણ વિજયીઅવસ્થામાં સંસારનાં ઓણે કરેલો સર્વત્યાગ, મનુષ્યજાતને એક માર્મિક બોધ આપી રહ્યો છે.

આજે વિજય મનુષ્યજાતને રાગ ભણી ખેંચી જાય છે, ત્યારે ‘વિજય વૈરાગ્ય ભણી પણ લઈ જઈ શકે છે.’ આ દિવ્ય દૃષ્ટિ, વાલીનો આ જીવનપ્રસંગ આપી જાય છે. વિજય જ્યારે રાગ તરફ ખેંચી જાય ત્યારે સમજવું કે આપણે પુનઃ પરાજય તરફ ઠસડાઈ રહ્યા છીએ. વિજય વૈરાગ્ય તરફ ખેંચી જાય ત્યારે સમજવું કે હવે આપણો પરાજય સર્વદા અસ્ત પામી ગયો! આપણે સદા વિજયી જ બન્યા રહેવાના.

વીર વાલી

૭૯

ગગનચન્દ્ર મહર્ષિ પાસે વાલી રાજાએ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી.

દિનપ્રતિદિન વાલી મહામુનિ અધ્યાત્મની ઉન્નત ભુમિકાએ પહોંચવા લાગ્યા. ઇન્દ્રિયનિરોધ અને વૃત્તિનિરોધની સિદ્ધિ માટે રોજ વાલીમુનિ નવી નવી ઉગ્ર પ્રતિજ્ઞાઓ કરવા લાગ્યા, મહાન તપશ્વર્યાઓ તપવા લાગ્યા અને સ્મશાન વગેરે ભયંકર સ્થળોએ જઈને કાયોત્સર્ગ-ધ્યાને રાત્રિઓ પસાર કરવા લાગ્યા.

નિર્મમતા અને નિરહંકારિતાની કોકિલાઓએ આ મુનિવૃક્ષની સાધનાપદ્ધતિ ડાળીઓ પર બેસી બેનમૂન ગીત ગાવા માંડ્યાં. મહર્ષિની પવિત્રતમ સાધનાએ વિશ્વની અતીન્દ્રિય શક્તિઓને આકર્ષી. છતાં મુનિવર એ લબ્ધિ, શક્તિઓ પ્રત્યે જરાય ન આકર્ષાયા! વિચરતા વિચરતા મહર્ષિ અષ્ટાપદની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમના ચિત્તમાંથી એક સાધનાશૂરો વિચાર વિદ્યુતની ગતિથી પસાર થઈ ગયો.

આ તો ચારણમુનિ! આંખના પલકારામાં તો તે અષ્ટાપદ જેવા વિરાટકાય પર્વતની ટોચે આવી ઊભા. ભગવાન ઋષભદેવના નિર્વાણથી ગૌરવપૂર્ણ બનેલો આ પહાડ ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્મૃતિ કરાવતો હતો. ભરત ચક્રવર્તીએ પિતાના નિર્વાણનો કારમો ઘા અહીં મંદિરોનાં સર્જન દ્વારા રૂઝવ્યો હતો! શોકની આગ રત્નમય જિનપ્રતિમાઓને કંડારીને બુઝાવી હતી.

મહામુનિ વાલીએ એ જિનેશ્વરદેવોની ભાવનાપૂર્ણ ભાવપૂજા કરી.

બસ... એક શિખરના એકાંત ભાગમાં પહોંચી જઈ ધ્યાનારૂઢ થયા. ખાવાનું તો હવે એક મહિનાને અંતે હતું! માસખમણના પારણે માસખમણ કરવાનો સંકલ્પ કરીને જ તેઓ શિખર ઉપર આવ્યા હતા! સાધનાને માર્ગે ગતિ જોઈએ... તીવ્રગતિ જોઈએ છે.

જે સાધના લીધી, તપની કે ત્યાગની, જ્ઞાનની કે ધ્યાનની, વિનયની કે ભક્તિની... બસ... એમાં આગળ ધપવું... ગાડાની ગતિએ નહિ, પરંતુ રોકેટની ગતિએ! ગતિ એટલે ગતિ. માત્ર વિસામો લેવા અટકવાનું. વિસામો લેતાં યાદ રાખવું જોઈએ કે 'હું વિસામો લઈ રહ્યો છું.' વિસામો ગતિને વેગવતી બનાવનાર હોય છે. ગતિને વેગવંત બનાવે તે જ વિસામો કહેવાય.

બીજી બાજુ કિષ્કિન્ધામાં સુગ્રીવે રાવણને પોતાની બહેન શ્રીપ્રત્મા આપી... લગ્નોત્સવ કર્યો. આમ કરવાથી વાનરદ્વીપ અને રાક્ષસદ્વીપનો તૂટતો સંબંધ અતૂટ રહ્યો. સુગ્રીવે ઢશમુખની આજ્ઞાને સ્વીકારી. વાલીના પુત્ર ચન્દ્રરશ્મિને સુગ્રીવે યુવરાજ બનાવ્યો.

દશમુખ લંકા તરફ પાછો વળ્યો. જે જે રાજાઓની રૂપવતી કુંવરીઓ જુએ છે તેની માગણી કરે છે. જો રાજાખુશીથી પરણાવે તો ઠીક, નહિતર બળજબરીથી પણ પરણે છે!

આજ કર્મની વિચિત્રતા છે ને! એક બાજુ ગુણોની સુવાસ, બીજી બાજુ દોષોના કાંટા! ગુલાબમાં સુવાસની સાથે કાંટા મૂક્યા! રાવણમાં જિનભક્તિ, ઔદાર્ય વગેરે ગુણોની સુવાસની સાથે વિષયાંધતા અને ક્રૂરતા વગેરે દોષોના કાંટા હતા. પણ હતું એ પુષ્પ! કારણ કે એ ભવ્ય હતો કારણ કે એ ભાવિનો તીર્થંકર હતો.

❀ ૧૦. વિશ્વવિજયની યાત્રાએ ❀

સૂર્યોદય થઈ ગયો હતો. પુષ્પક વિમાન તીવ્ર વેગથી નિત્યાલોક નગર તરફ ઊડી રહ્યું હતું.

દશમુખના પ્રતાપી મુખ ઉપર ઉન્માદ અને ઉમંગની રેખાઓ ઊપસી રહી હતી. નિત્યાલોક નગરીની રૂપસુંદરી રત્નાવલીને પરણવા માટે તે જઈ રહ્યો હતો, વિમાન અષ્ટાપદ પર્વત પરથી પસાર થઈ રહ્યું હતું ત્યાં એક સખત આંચકા સાથે તે થંભી ગયું. અસ્ખલિત ગતિશીલ પુષ્પક વિમાન આમ અકસ્માતથી અટકી જતાં દશમુખ છેડાઈ પડ્યો.

‘કોને મોતના મહેમાન બનવાની ઇચ્છા જાગી છે?’ ગર્જના કરતા દશમુખે વિમાનને પર્વતના એક શિખર પર ઉતાર્યું. સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી તેણે ચારેકોર નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યાં તેણે બાજુના જ એક શિખર પર મહામુનિ વાલીને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં ઊભેલા જોયા. રાવણના મુખમાંથી સળગતા શબ્દો છૂટ્યા.

‘શા માટે આ દંભ કરે છે? શા માટે હજુ મારો પીછો નથી મૂકતો? પહેલાં પણ કોઈ અજબ માયાથી મને બગલમાં દબાવ્યો. હજુ પણ, ના ના, આજે તો હું તારી અંતિમ વિધિ જ કરી નાખું! ચન્દ્રહાસની સાથે મને ઉપાડીને તં સમુદ્રની આસપાસ ઘુમાવ્યો તો આજે આ આખા પર્વતની સાથે તને ઉપાડીને લવણ સમુદ્રમાં પધરાવી દઉં!’

અભિમાની મનુષ્યની આવી જ ઘેલછા હોય છે. એક વખત વીર વાલીએ પોતાની જે દુર્દશા કરી છે તેની વેદના હજી શમી નથી. ત્યાં ફરીથી એ પરાક્રમીની સામે ધૂળ ઉડાડવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે! જાણે છે કે પોતાની એક હજાર વિદ્યાઓ, વાલીના બગલમાં પોતે સપડાયો ત્યારે નાકામિયાબ નીવડી હતી, છતાં એ વિદ્યાશક્તિના બળ પર પુનઃ વિશ્વાસ ધારણ કરી નવી આફત વહોરી રહ્યો છે.

એ અષ્ટાપદ પર્વતની તળેટીમાં આવ્યો. પૃથ્વીને ચીરીને પર્વતની નીચે ઘૂસ્યો. હજારે વિદ્યાઓનું એક સાથે સ્મરણ કરીને વિરાટકાય પર્વતને તેણે ઉપાડવાની શરૂઆત કરી.

ઘડાઘડ શિલાઓ ગબડવા માંડી. શિખરો તૂટવા લાગ્યાં. એવો ભયાનક અવાજ થવા લાગ્યો કે હજારો યોજન સુધી તેના પડઘા પડવા લાગ્યા.

વાલી મહર્ષિએ અવધિજ્ઞાનના દિવ્યપ્રકાશમાં દશમુખના અધમ કૃત્યને જોયું. તેમનું કરુણાભર્યું હૃદયું કમકમી ઊઠ્યું.

‘અરરર, આ પાપી કેવું દુષ્ટ સાહસ કરી રહ્યો છે? મારા પ્રત્યેના રોપથી આ ભયંકર સંહાર કરવા પ્રેરાયો. ભરતેશ્વરે નિર્માણ કરેલા આ ભવ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ કરી નાંખશે.’ મહામુનિએ રાવણના કુકૃત્યનું પરિણામ વિચાર્યું.

‘પણ તેથી મારે શું? મારે અને વિશ્વને શો સંબંધ છે? મેં જગતથી સંબંધને તોડી નાંખ્યો છે. અરે, જ્યાં મારા શરીર પરથી પણ મેં મમત્વનું વિસર્જન કર્યું છે, ત્યાં મારે આ બધાં પરિણામના વિચાર કરવાથી શું?’

મહામુનિ એકત્વ ભાવમાં ગયા; પરંતુ પાછા વળી ગયા. જ્યારે અનેકના વિચાર કરવાની પવિત્ર ફરજ ઉપસ્થિત થઈ હોય ત્યારે કેવળ જાતનો વિચાર કરનાર જ્ઞાની ન કહેવાય. મહામુનિ વિચારે છે :

‘ચૈત્યરક્ષા અને જીવરક્ષાનાં કર્તવ્યો આજે મારી સામે છે. મારાથી એના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કેમ થઈ શકે? રાગ અને દ્વેષને જરાય ઊંચાનીચા થવા દીધા વિના આ નરાધમને કંઈક પરચો દેખાડું.’

અનેક મહાન શક્તિઓના સાગરસમા મહામુનિએ માત્ર પોતાના પગના એક અંગૂઠાને જ પર્વતના શિખર પર દબાવ્યો.

ઊંચો થયેલો પહાડ નીચે જવા માંડ્યો. પૃથ્વી ફાડીને નીચે પેઠેલો રાવણ દબાયો, ખૂબ દબાયો, અરે એવો દબાયો કે ભયાનક ચીસ પાડી ઊઠ્યો, રાડ પાડી ઊઠ્યો.

ત્યારથી એ ‘રાવણ’ કહેવાયો.

દીનતાભર્યો અવાજ જ્યાં મહામુનિને કાને પડ્યો તરત જ તેમણે દબાયેલો અંગૂઠો ઉપાડી લીધો! કૃપાના સાગર મહામુનિને રાવણ પ્રત્યે ક્યાં રોષ જ હતો! એક માત્ર અનર્થથી એનું વારણ કરવું હતું, તે થઈ ગયું એટલે બસ!

શિક્ષામાત્ર કરવાની બુદ્ધિથી જે પગલું ભરાય તે જુદું અને રોપથી જે પગલું ભરાય તે જુદું. મહાન પુરુષો બીજાની ભૂલ દેખતાં અનિવાર્ય સંજોગોમાં દ્વેષ વિના શિક્ષા કરે ખરા, પરંતુ જ્યાં એ ભૂલ દૂર થયેલી જુએ એટલે શિક્ષા બંધ કરી દે. જ્યારે જગતના પામર જીવો બીજાની ભૂલ જોઈ રોષે ભરાય છે, ગુસ્સો કરે છે. પછી રોષમાં ને રોષમાં બીજાને શિક્ષા કરવા જાય છે, ભલેને પછી સામાએ પોતાની ભૂલ કબૂલી લીધી હોય, દોષ દૂર કર્યો હોય, છતાં પેલો તો રોષમાં એ જ વિચારવાનો કે ‘બરાબર, એવી શિક્ષા કરું કે ફરીથી માથું જ ન ઊંચકે, તેને સીધોદોર કરી નાખું. હમણાં તો એ ભૂલ કબૂલે છે, પણ ફરીથી પાછા એવા ને એવા! માટે ભયંકર શિક્ષાના જ આ તો વરાક!’ પાછા એ શિક્ષા

વિશ્વવિજયની યાત્રાએ

૯૩

કરીને જંપે નહિ; એના પ્રત્યે શંકાની જ દૃષ્ટિથી જોવાના. એ દોષિત વ્યક્તિને જોવાનાં ચશ્માં જ જુદાં રાખવાના!

મહામુનિ તો પુનઃ પોતાના ધ્યાનમાં પરોવાઈ ગયા. એમને ક્યાં બીજી ફરસદ જ હતી!

રાવણની દશા જોવા જેવી થઈ ગઈ. તેના મુખ પરથી પ્રતાપની લાલિમા લય પામી ગઈ, વિદ્યાશક્તિઓનો ગર્વ ઓસરી ગયો અને ઉન્નત મસ્તક નીચું ઢળી પડ્યું. બહાર નીકળી તે સીધો જ ઉપર આવ્યો. પશ્ચાત્તાપપૂર્ણ અંતઃકરણથી તેણે મહામુનિ વાલીનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા. અભિમાનનો હિમાલય પશ્ચાત્તાપના પ્રખર તાપથી પાણી પાણી થઈ મહામુનિનાં ચરણોનું પ્રક્ષાલન કરી રહ્યો.

‘ત્રાહુ! નિર્લજ્જ બની વારંવાર મેં આપના અપરાધ કર્યા છે. આપ મહાન શક્તિશાળી હોવા છતાં મહાત્મા બની આપે પરમકૃપાથી તે અપરાધોને સહન કર્યા...’ રાવણનો કંઠ શોષાયો. પરંતુ આજે મહામુનિની સમક્ષ લંકાપતિ રાવણ તરીકે નહિ, પરંતુ એક નિકૃષ્ટ અપરાધી તરીકે ગુનાઓનો એકરાર કરવા તલસી રહ્યો છે.

‘આપે રાજ્ય છોડ્યું, કુટુંબ છોડ્યું, તે આપનામાં શક્તિ નથી માટે નહિ, પરંતુ મારા પરની કરુણાથી જ; એ વાત મને આજે બરાંબર સમજાઈ. આજે આપના અને મારા વચ્ચેના અંતરનું મને ઠીકઠીક ભાન થયું, આપ જો એક વિરાટકાય પર્વત છો તો હું એક રાફડા જેવો છું. આપ જો ગરુડના સ્થાને છો તો હું એક તુચ્છ ગીધના જેવો છું. ખરેખર, મોતના જડબામાં ચવાઈ જતા મને આજે આપની સર્વોત્તમ કૃપામય દૃષ્ટિએ જ ઉગાર્યો છે. અપકારી પ્રત્યેની પણ આપની આ મહાન ઉદારવૃત્તિને મારાં કોટિ કોટિ વંદન છે...’

ભક્તિભરપૂર વચનોથી મહામુનિના ગુણોનું કીર્તન કરી, પોતાના અપાર અપરાધોની ક્ષમા યાચી, લંકાપતિએ મહામુનિને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા દઈ, વારંવાર વંદના કરી.

મહામુનિ તો કેવલ્યની નજીકમાં હતા! રાગ અને દ્વેષને નામશેષ પ્રાયઃ કરી નાંખ્યા હતા. મહામુનિના ઉજ્જવલ આત્માએ અમરલોકના અમરોને પણ આકર્ષ્યા. તીર્થરક્ષા અને જીવરક્ષા કરવાની પ્રશસ્ત અભિલાષા... રાગ કે દ્વેષ વિના રાવણને કરેલી શિક્ષા, રાવણ નમતો આવ્યો છતાં એના પર એટલી જ સમભાવદશા... દેવોએ ઉપરથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી; પ્રશંસાના શબ્દોનો દિવ્યધ્વનિ કર્યો.

રાવણના ભક્તિજલભર્યા જલધિમાં વેગ આવ્યો. પુનઃ તેણે મુનિવરનાં ચરણોમાં મસ્તકસ્પર્શ કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવી.

રાવણને ‘રાક્ષસ’ તરીકે નિહાળતા મનુષ્ય માટે રાવણના આ જીવનપ્રસંગો દીવાદાંડીરૂપ છે. રાવણના ઉચ્ચ વ્યક્તિત્વને સમજવાની તક આ જીવનપ્રસંગો આપે છે.

પુષ્પક વિમાનમાંથી રાવણનું અંતઃપુર અને પરિવાર વગેરે રાવણની પાસે ઉપસ્થિત થઈ ગયા. રાવણ બધાંની સાથે ત્યાંથી ભરતેશ્વરે નિર્માણ કરેલા અનુપમ જિનચૈત્યો તરફ ગયો.

ચન્દ્રલાસ વગેરે શસ્ત્રોને બહાર મૂકી તે અંદર ગયો. ઋષભદેવથી માંડી વીર-વર્ધમાનસ્વામી પર્યન્ત ચોવીસે તીર્થંકરોની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી.

પછી ભાવપૂજા શરૂ કરી. રાવણે હાથમાં વીણા લીધી. વીણાના તારો ઝણઝણી ઊઠ્યા. અંતઃપુરની રાણીઓએ ઝાંઝરના ઝમકાર સાથે કોકિલકંઠના કમનીય સૂરો છેડ્યા, વીણાના સૂરો સાથે કંઠના સૂરોનું મિલન થયું અને ભક્તિરસની છોળો ઊછળવા માંડી.

સમય વીતતો જાય છે, રાવણના દિલનું દર્દ દીનાનાથના દિલને ભીંજવી દેવા મથી રહ્યું છે. રાવણની સૃષ્ટિમાં ફક્ત નાથ તીર્થંકર દેવ સિવાય કોઈ નથી. પરમાત્મસૃષ્ટિની પરમ માધુરીમાં મસ્ત બની રાવણ ડોલી રહ્યો છે.

બીજી બાજુ જિનાલયના એકાંત ખૂણામાં ઊભો ઊભો એક દિવ્યપુરુષ રાવણમાં લીન બની ગયો હતો. રાવણની જિનભક્તિ પર એ દિવ્યપુરુષ આફરીન બની ગયો હતો.

એ હતો ધરણેન્દ્ર.

એ પણ તીર્થની યાત્રા કરવા માટે આવ્યો હતો. પરંતુ જ્યાં તેણે જિનાલયના ભવ્ય દ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં જ તેના કાને દિવ્ય ભાવપૂજાના સૂરો પડ્યા. પછી તો એ ધીમે પગલે એવી રીતે અંદર પ્રવેશ્યો કે કોઈ જાણી ન શકે.

રાવણે જ્યાં પૂજા પૂર્ણ કરી ત્યાં ધરણેન્દ્ર બોલ્યો :

‘રાવણ! તું કમાલ કરી ! અરિહંતના ગુણોનું તું જે કીર્તન કર્યું તે અદ્ભુત છે! તારા પર હું તુષ્ટ થઈ ગયો છું!’

‘ના રે ના. હું સ્તવના કરી શકું? હું તો મારા ભાંગ્યા તૂટ્યા...’

‘ના ના. તું તને શોભે એવી ભવ્ય ભક્તિ કરી છે કે જે ભક્તિનું ફળ મોક્ષ

વિશ્વવિજયની યાત્રાએ

૮૫

છ. છતાં તું કહે : હું તને શું આપું! તું કેઈક મારી પાસે માગ.' ઘરણેન્દ્રે ખુબ પ્રસન્ન મુખે રાવણના બરડે હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

‘નાગેન્દ્ર! ત્રિલોકપતિની ગુણસ્તુતિથી તમે પ્રસન્ન બનો, તે યોગ્ય જ છે! સ્વામીનો ભક્ત સ્વામીના ગુણો સાંભળીને હસે જ, નાચે જ! બાકી તો હે ઘરણેન્દ્ર! પ્રસન્ન બનીને તમે મને વિભૂતિ આપવા ઉત્કંઠિત બન્યા છો તે, તમારી સ્વામીભક્તિનો ઉત્કર્ષ સૂચવે છે, જ્યારે હું જો એ લઉં તો, મારી સ્વામીભક્તિને હીણપત લાગે!’

રાવણની નિઃસ્પૃહતા પર ઘરણેન્દ્ર તાજુબ બની ગયો.

‘દશમુખ ધન્ય છે તારી નિઃસ્પૃહતાને! હું તારા પર અધિક તુષ્ટ બન્યો છું. હું તારી નિઃસ્પૃહતાને નતમસ્તકે વારંવાર અનુમોદું છું!’ કહીને ઘરણેન્દ્રે રાવણને ‘અમોઘ વિજયા’ નામની બહુરૂપકારિણી વિદ્યા આપી અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

નિરાકાંક્ષભક્તિનો આદર્શ આપનાર દશમુખનું કેવું ઉજ્જવલ આત્મત્વ! પ્રભુભક્તિ એટલે બજારમાં સોદો કરવાની વસ્તુ નથી, એ વાત રાવણના અંતસ્તલમાં કેવી અંકિત થઈ ગઈ હશે? જગતની તમામ ભૌતિક વસ્તુઓનાં મૂલ્ય કરતાં પરમાત્માની ભક્તિનું મૂલ્યાંકન એને હૈયે કેવું ચઢિયાતું વસ્યું હશે? પરમાત્માની ભક્તિથી જગતની કોઈ પણ સમૃદ્ધિ ખરીદવાનો નાનો શો પણ ખ્યાલ એના મનમાં ન હતો, તે શું રાવણની ઉત્તમતા પુરવાર કરવા સમર્થ નથી?

અહીં રાવણને અમોઘવિદ્યા વરી ત્યારે બીજી બાજુ મહામુનિ વાલીને કેવલ્યશ્રી વરી! મહામુનિને કેવળજ્ઞાન થાય અને દેવ-દાનવો બેસી રહે? લાખો દેવ-દાનવો અષ્ટાપદ પર્વત પર ઊતરી આવ્યા. કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો. કેવલજ્ઞાની મહામુનિવરે ત્યાં મધુર દેશના આપી અને ત્યાંથી કેવળજ્ઞાનીએ વિહાર કર્યો.

રાવણે ત્યાંથી પુષ્પક વિમાન ઉપાડ્યું. જોતજોતામાં નિત્યાલોકપુરમાં આવી પહોંચ્યો. વિવાહના મહોત્સવ મંડાયા. દશમુખ જેવો પરાક્રમી રાજા પોતાની પુત્રીનો ભર્તા બનતો હતો. રત્નાવલીના પિતાએ ભવ્ય દબદબાપૂર્વક રત્નાવલીનો દશમુખની સાથે વિવાહ કર્યો. વિવાહમહોત્સવ પતી જતાં રાવણે રત્નાવલીને લઈને લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

રાત્રીનો પ્રારંભ હતો.

લંકાના રાજમાર્ગો, રાજભવનો, મહાલયો અને નૃત્ય-શાળાઓ દેદીપ્યમાન દીપકોની રોશનીમાં જળહળી રહ્યાં હતાં ત્યારે લંકામાંથી કોઈ હાસનો, નિરાશાનો

કે શોકનો સ્વર સંભળાતો ન હતો, બલકે આનંદ, પ્રમોદ, વિલાસ અને વિનોદનો ધ્વનિ સ્વર્ગલોકે પડઘા પાડી દેવોને પણ ઈર્ષ્યા જન્માવતો હતો.

રાજમહાલયની અટારી પર એક ભવ્ય સુખાસન પર લંકાપતિ બેઠો છે, તેની ચમકદાર આંખો અવકાશના તારામંડળ તરફ મંડાઈ છે. વિચારના વિરાટોદ્ધિમાં તે ખૂબ લાંબે પહોંચી ગયો છે, તેના વિચારમાં કોઈ મહાન મહત્વાકાંક્ષાના ઘબકારા વર્તાય છે, કોઈ અજબ-ગજબની સિદ્ધિઓના આનંદનાં ઔઘાણ દેખાય છે.

તે ઊભો થયો. તે અટારીને કિનારે ગયો અને પાછો ફર્યો. તેણે આંટા મારવા શરૂ કર્યા. પાછો તે સુખાસન પર બેસી ગયો. હાથની એક તાલી વગાડી. દ્વાર પરનો સશસ્ત્ર સુભટ આવીને નતમસ્તકે આવી ઊભો.

‘ભાઈઓને બોલાવો.’

‘જી હજૂર...’ મસ્તક નમાવી સુભટ ત્યાંથી અદ્વશ્ય થયો. થોડીક મિનિટમાં બિભીષણ અને કુંભકર્ણ અટારીને દ્વારે આવીને ઊભા. રાવણની દૃષ્ટિ દ્વાર પર પડી, સુખાસન પરથી ઊઠી ઝડપથી તે દ્વાર આગળ ગયો અને બંને ભાઈઓ સાથે સ્નેહાલિંગન કર્યું. બે બાજુ બંને ભાઈઓના હાથ પકડી રાવણ સુખાસન પર બેઠો.

‘કેમ મોટાભાઈ...’ બિભીષણે આતુર આંખે રાવણની સામે જોયું.

‘તમને જોઈને ઘણો જ આનંદ ઊભરાય છે! બિભીષણને સહેજ બગલમાં દબાવતાં રાવણ બોલ્યો.

‘મોટાભાઈ કોઈ મોટા વિચારમાં લાગે છે!’ કુંભકર્ણે એક નિપુણ જોષીની અદાથી પ્રકાશ્યું!

‘સાચી વાત છે તારી, કુંભકર્ણ!’

‘એમ તો મેં થોડોક જ્યોતિષનો પણ...’

‘અભ્યાસ કર્યો છે, એમ ને?’ રાવણે વાક્ય પૂરું કર્યું અને ત્રણેય ભાઈઓનું નિર્દોષ હાસ્ય રેલાયું.

રજનીપતિ ત્યારે પૂર્વ દિશામાં લાલધૂમ દેખાયા.

‘કુંભકર્ણ! હવે એક વિચાર આવે છે.’

‘શો?’

‘તું જ કહે ને!’

વિશ્વવિજયની યાત્રાએ

૮૭

‘કહ્યું?’

‘કહે.’

‘પણ એક શરત!’

‘શી?’

‘હસવાનું નહિ!’

‘કબૂલ!’

‘શરતમાં તમારો સાક્ષી કોણ!’

‘આ બિભીષણ.’

‘ત્યારે કહ્યું છું હો?’

‘કહી નાંખ.’

આંખો બંધ કરી, હોઠ ફફડાવવા શરૂ કર્યા. ટેરવાં ગણવા માંડ્યા. જાણે કોઈ ઋષિએ ધ્યાન લગાવ્યું! આંખો ખોલીને કહ્યું :

‘કોઈની સાથે બાખડવાનો વિચાર કરતા લાગો છો. બોલો, ખરું ને?’

ખલાસ! રાવણે પેટ પકડીને હસવા માંડ્યું! કુંભકર્ણ જ્યારથી આંખો બંધ કરી હતી ત્યારથી રાવણે હાસ્યને દબાવી રાખ્યું હતું!

‘સાચું, જોષીમહારાજ સાચું! સોળ આના ને સત્તર પાઈ સાચું!’ સહેજ ગંભીર બની રાવણે મૂળ વાત પર આવતાં કહ્યું :

‘મને વિચાર આવે છે કે આપણે વિશ્વવિજય માટેની યાત્રા શરૂ કરીએ. કહો, તમને આ વિચાર ગમ્યો?’

‘મોટાભાઈને જે ગમ્યું તે અમને કયા દિવસે નથી ગમ્યું?’ બિભીષણે કહ્યું.

‘તો તે માટેની તૈયારીઓ કરવી જોઈએ.’

‘તૈયાર છીએ.’

‘તો પ્રથમ યાત્રાપ્રયાણનું મુદ્દર્ત રાજજોષીને પૂછો.’

‘એ બેઠાને જોષી મહારાજ?’ બિભીષણે કુંભકર્ણ સામે આડ નજરે જોતાં કહ્યું. ત્યાં તો કુંભકર્ણના હાથમાં બિભીષણનો કાન કચડાવા માંડ્યો!

‘લુચ્ચા, મારી મશકરી?’

‘નહિ કરું બાપા, છોડો...’ ચીસ પાડતો બિભીષણ કુંભકર્ણના હાથમાંથી છટક્યો, ભાગ્યો. આગળ બિભીષણ અને પાછળ કુંભકર્ણ. બંને ધમાધમ

કરતા રાજપુરોહિતના મકાને પહોંચ્યા. જઈને દ્વાર ખખડાવ્યાં. મોડી રાતે દ્વાર ખખડતાં પુરોહિતે પૂછ્યું :

‘કોણ છે?’

ખલાસ! કુંભકર્ણનો મિજાજ ગયો. પણ બિભીપણે હાથ દબાવી તેને ઠંડો પાડ્યો. ‘અરે, અમે છીએ, દરવાજા ખોલો...’ બિભીપણનો અવાજ ઓળખતાં પુરોહિત ડઘાઈ ગયો. ‘અત્યારે કેમ આવ્યા હશે? શું હશે? હું કોઈ ગુનામાં તો નહીં આવ્યો હોઉં ને!...’ તર્ક-વિતર્ક કરતા પુરોહિતે ધ્રુજતે હાથે દરવાજા ખોલ્યા. સામે જ કુંભકર્ણ અને બિભીપણને જોયા.

‘કેમ સ્વામી! અત્યારે સેવકને યાદ કરવો પડ્યો?’

‘ટીપણું જોવાનું છે.’

‘અત્યારે?’

‘તો શું કાલે?’

‘પણ શા માટે તે કહેવા કૃપા કરશો?’

‘શું એટલી સમજણ નથી પડતી? હવે શાનું મુદ્દત જોવાનું હોય? લગ્ન તો થઈ ગયાં છે...!’ કુંભકર્ણની વાગ્ધારા અસ્મલિત ગતિએ ચાલી.

‘શું યુદ્ધયાત્રા માટે?’

‘હવે સમજ્યા!’

‘ગુણનિધિ! સારા સમયે મુદ્દત જોઈને લંકાપતિનાં ચરણોમાં ઉપસ્થિત થઈશ!’

‘બહુ સારું.’ કહીને બંને કુમારો પોતપોતાના મહેલમાં ગયા. તેઓ યુદ્ધયાત્રાનો વ્યૂહ વિચારતા વિચારતા નિદ્રાધીન થયા.

બીજા દિવસની શરૂઆતથી લંકા વિજયયાત્રાની તકમાર તૈયારીઓથી ધમધમી ઊઠી. આજુબાજુના કેટલાય વિદ્યાધરો, વિદ્યાધર રાજાઓ લંકામાં આવવા લાગ્યા. સૌપ્રથમ રથનૂપુરના ઇન્દ્ર રાજા પર ચઢાઈ કરવાનો નિર્ણય લેવાયો.

પ્રશસ્ત મુદ્દત આવી પહોંચ્યું. કુંભકર્ણ, બિભીપણ, ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન વગેરે અગ્રગણ્ય વીરોની સાથે રાવણે પ્રયાણ કર્યું. બીજા બાજુ કિષ્કિન્ધાથી સુગ્રીવ પણ પોતાના મહાન સૈન્યની સાથે રાવણને આવી મળ્યો. પાતાલલંકાથી ખર વિદ્યાધર પોતાના યુનંદા ચાંદ હજાર વિદ્યાધર વીરોની સાથે આવી પહોંચ્યો.

૨૬૧. રેવાના તટે

વૈતાલ્યના પર્વતો તરફ લક્ષ કેન્દ્રિત કરી રાવણે વેગથી પ્રયાણ આરંભ્યું. વચ્ચે જે કોઈ નહિ જિતાયેલા દેશ-પ્રદેશ આવે તેને જીતતા-જીતતા આગળ વધવાનું હતું. પરંતુ એ વચગાળાનું કામ તો ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહનની કીડાકેલી માટેનું હતું! તેમાં રાવણ કે કુંભકર્ણ-બિભીષણે કશું જોવાનું ન હતું.

પ્રયાણ આગળ આગળ વધતું જ જતું હતું. રાવણની દૃષ્ટિ સૃષ્ટિના સૌન્દર્યનું અમીપાન કરી રહી હતી. ત્યાં તેણે વિન્ધ્યાચલ પર્વત પરથી ઊતરતી ‘રેવા’ નદીને જોઈ. વિશાળ પટ, ઊંડાં ઊંડાં કાળાં પાણી, ધસમસતો પ્રવાહ, ઊછળતા તોફાની છતાંય નયનરમ્ય તરંગો, ઊંચા ઊંચા તટ પર મનોહર મોરલાઓની કતારો અને પક્ષીઓની મધુર સૂરાવલી.

રાવણ આકર્ષાયો. તેણે અહીં પ્રથમ પડાવ નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો. સુગ્રીવ વગેરેને રેવાના વિશાળ તટ પર પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા ફરમાવી, જોતજોતામાં રેવાના તટ પર કરોડોનું સૈન્ય પથરાઈ ગયું. લાખો અશ્વો, હાથીઓ, રથોના મહાન કોલાહલથી રેવાનો તટ ધમધમી ઊઠ્યો.

કિનારા પરના એક સોહામણા સ્થાને રાવણની છાવણી નાંખવામાં આવી હતી. બાજુમાં જ કુંભકર્ણ-બિભીષણ, ઇન્દ્રજિત-મેઘવાહન તથા સુગ્રીવ-ખર વગેરે મહાન પરાક્રમીઓની છાવણીઓ હતી.

રાવણની જિનપૂજા હજુ બાકી હતી. રાવણ હમેશાં જિનેશ્વરદેવનું પૂજન કરતો હતો! નગરમાં ય પૂજન કરતો અને જંગલમાં પણ કરતો! તીર્થયાત્રામાં ય કરતો અને યુદ્ધયાત્રામાં ય કરતો! એક દિવસ પૂજા વિના જાય નહિ. આ વિશ્વવિજયની યાત્રામાં પણ તેણે જિનેશ્વરદેવની રત્નમય પ્રતિમા સાથે રાખી હતી. રાવણે સ્નાન કર્યું, સુંદર શ્વેત વસ્ત્રો પહેર્યાં. એક રમણીય વૃક્ષની નીચે, ભૂમિને સુગંધીજલથી પવિત્ર કરી, મણિમઢેલાં નાનકડાં સિંહાસન પર નાજુક રત્નમય પ્રતિમા પધરાવી અને પૂજન શરૂ કર્યું.

રેવાના નિર્મળ નીરથી પ્રતિમા પર અભિષેક કર્યો. રેવાના તટ પરનાં ખીલેલાં પંકજ-પુષ્પોથી પરમાત્માનાં અંગ સજ્યાં. રાવણનાં તન અને મન પરમાત્મામાં પરોવાઈ ગયાં. પરંતુ અચાનક રેવાનાં પાણી ઊછળ્યાં, ખૂબ ઊંચાં ઊછળવા માંડ્યાં, ગાંડાંતૂર બનીને ઊછળવા માંડ્યાં, કિનારાની તોતિંગ ભેખડો ધસવા માંડી, વિરાટકાય વૃક્ષો તૂટી તૂટીને રેવાના પ્રલયકારી પૂરમાં તણાવા લાગ્યાં. ઊંચા ઊંચા કિનારાઓ પર પણ પાણી રેલાવા માંડ્યાં. મોટા મોટા મગરમચ્છો પાણીનાં મોજાંઓની સાથે ઊછળવા માંડ્યા...

૯૦

જૈન સમાયણ

ત્યાં એક ધસમસતો મલિન પાણીનો પ્રવાહ રાવણની આસપાસ ફરી વળ્યો. પરમાત્મા શ્રી જિનેન્દ્રદેવની પ્રતિમા પર પણ એ મલિન જલે આક્રમણ કર્યું. રાવણે ભાવભક્તિથી કરેલી પૂજા જોતજોતામાં નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ ગઈ. પ્રશાન્ત સમાધિસ્થ રાવણ, આમ અચાનક આવી પડેલી આફતથી ધમધમી ઊઠ્યો. પરમાત્માની પૂજાનો નાશ એને માથું કપાવવાથી પણ અધિક લાગ્યો. છંછેડાયેલા કેસરી સિંહની જેમ રાવણે ત્રાડ પાડી.

‘કોણ એ દુષ્ટ દુશ્મન પાક્યો છે? કોણે આ અરિહંતદેવની પૂજામાં ભંગ પાડી મોતનો ખોફ વહોર્યો છે?’

બહાર અચાનક ધાંધલ મચી ગયેલી જોઈ અને એમાંય રાવણનો ધ્રુજારીભર્યો અવાજ સાંભળી કુંભકર્ણ, બિભીષણ વગેરે દોડતા રાવણની પાસે આવી ઊભા. રાવણે રૌદ્રસ્વરૂપ ધારણ કર્યું.

‘કયો એ મિથ્યાત્વી રાજા છે? કયો પાપી વિદ્યાધર, અસુર કે સુર પાક્યો છે?’ કોણ જવાબ આપે? બધા અંદર સમસમી રહ્યા.

ત્યાં એક વિદ્યાધર સુભટ બોલ્યો :

‘દેવ! અહીંથી કેટલાક ગાઉ દૂર ‘માહિષ્મતી’ નામની નગરી છે. તે નગરીમાં ‘સહસ્રકિરણ’ નામનો પરાક્રમી અને પ્રસિદ્ધ રાજા છે. હજારો રાજાઓ એની સેવા કરે છે. અત્યારે તે નગરીમાં જલકીડામહોત્સવ ચાલી રહ્યો છે. રાજાએ જલકીડા કરવા માટે રેવાનાં પાણી સેતુબંધ કરીને આવર્યાં છે. એમાં પોતાની એક હજાર રાણીઓની સાથે તે સ્વૈચ્છિત કીડા કરી રહ્યો છે. બંને બાજુના કિનારે લાખ લાખ રક્ષક સુભટો શસ્ત્રસજ્જ બનીને સહસ્રકિરણની સંભાળ રાખી રહ્યા છે. જલકીડા કરતાં કરતાં પાણી ઊભરાય છે, ખૂબ પાણી ભેગું થતાં બંધને છોડી દે છે. હે સ્વામી! આ પૂર જે આવ્યું છે તેમાં આ જ કારણ છે! એ જ જલકીડાનાં મલિન થયેલાં પાણી અહીં ધસી આવ્યાં છે અને જિન પૂજામાં ભંગ પડ્યો છે. જુઓ, રેવાના તીર પર, સહસ્રકિરણની રાણીઓનાં અંગ પરથી ઊતરેલાં પુષ્પો, વિલેપનો, નિર્માલ્ય દેખાઈ રહેલ છે.

વિદ્યાધર સુભટની વાત સાચી હતી. પાણી શરીરના મેલથી હહોળાયેલું અને હજારો ઊતરેલી પુષ્પમાળાઓથી યુક્ત દેખાતું હતું. સુભટની વાત સાંભળી રાવણ ઉશ્કેરાયો. અગ્નિમાં આહુતિ અપાઈ!

‘અહો, કેવી એ સહસ્રકિરણની ધૃષ્ટતા? મલિન પાણીથી એણે આ જિનપૂજાનો ભંગ કર્યો... જાઓ, એ અભિમાની રાજાને બરાબર બાંધીને મારી સમક્ષ હાજર કરો...’

રેવાના તટે

૯૧

રાવણની આજ્ઞા થતાં લાખો રાક્ષસ સુભટો રેવાના કિનારે દોડ્યા. માહિષ્મતીની નજીક આવ્યા. દૂરથી તેમણે સહસ્રકિરણના લાખો સૈનિકો શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈને ઊભેલા જોયા.

રેવાનો રમણીય કીડાતટ જોતજોતામાં યુદ્ધમેદાનમાં પલટાઈ ગયો. રાક્ષસવીરો અને સહસ્રકિરણના સુભટો વચ્ચે ખૂનખાર જંગ જામ્યો. રાક્ષસવીરોએ આકાશમાં રહીને તીરોનો મારો ચલાવ્યો અને વિદ્યાશક્તિથી અનેક સુભટોને મૂંઝવી દીધા.

જલકીડા કરતા સહસ્રકિરણે પોતાના સૈન્યની કદર્યના થતી જોઈ, જલકીડા ત્યજી દીધી. રાણીઓને છોડી, તે રણમેદાનમાં આવ્યો.

સુરસિન્ધુમાંથી જાણે કે ઔરાવત બહાર આવ્યો! હાથમાં લીધાં ધનુષ્ય અને બાણ. મધ્યાહ્નનો સૂર્ય જેમ અસંખ્ય તારાને ઢાંકી દે તેમ સહસ્રકિરણની સખત અને સતત તીરવૃષ્ટિમાં રાક્ષસ-સુભટો છવાઈ ગયા, ઢંકાઈ ગયા.

...સહસ્રકિરણનું પરાક્રમ એટલે અજોડ સહસ્રકિરણનું બાહુબળ એટલે અજેય. સહસ્રકિરણની તીરવર્ષા એટલે અંગારવર્ષા!

પોતાના સુભટોને રાડ પાડતા અને ભાગતા જોઈ રાવણ મેદાને પડ્યો. ક્રોધથી ધમધમતા રાવણે સહસ્રકિરણ પર અસંખ્ય તીરોની વર્ષા વરસાવી. પરંતુ સહસ્રકિરણે રાવણના એક-એક તીરોનો સામનો કરી રાવણને હંફાવવા માંડ્યો. રાવણે તીર મૂકીને મુદ્ગર ઉપાડ્યું. સહસ્રકિરણે પણ મદ્ગર લીધું. રાવણ થાક્યો અને ગદા લીધી. સહસ્રકિરણે ગદાથી સામનો કર્યો. રાવણને ગદા પણ મૂકી દેવી પડી. એક પછી એક શસ્ત્રોમાં રાવણ નિષ્ફળ નીવડવા લાગ્યો. સહસ્રકિરણનું અપૂર્વ પૌરુષ જોઈ રાવણ દંગ થઈ ગયો. એણે જોયું કે શસ્ત્રોથી આ પરાક્રમીને પરાજિત કરી શકાશે નહિ. તેણે વિદ્યાશક્તિનો આશરો લીધો.

વિદ્યાશક્તિના પ્રભાવથી સહસ્રકિરણ પરવશ બની ગયો. અને સહસ્રકિરણ પકડાયો, પણ રાવણના મુખ પર વિજયનો આનંદ નહોતો. તેનું હૃદય કહી રહ્યું હતું-

‘વિજય તો ખરેખર સહસ્રકિરણનો છે.’

તેણે સહસ્રકિરણની પીઠ થાબડી.

‘હે પરાક્રમી! ખરેખર આજે વિજય તમારો છે... તમારું અદ્ભુત અને અજેય પરાક્રમ જોઈ મારો બળમદ ઓગળી ગયો છે...’

માનપૂર્વક સહસ્રકિરણને લઈને, રાવણ પોતાની છાવણીમાં આવ્યો. પોતાના સિંહાસન પર, પોતાની સાથે સહસ્રકિરણને બેસાડી, લાખો સુભટોની સમક્ષ રાવણે સહસ્રકિરણની વીરતાને ભાવભરી અંજલિ આપી.

રાવણની કેવી અનુમોદનીય ગુણદૃષ્ટિ!

રાવણની કેવી પ્રશંસનીય ગુણસૃષ્ટિ!

સહસ્રકિરણના ગુનાને સહસ્રકિરણના વીરતાગુણને જોઈ, જાણે રાવણ સાવ ભૂલી ગયો! એટલું જ નહિ પણ સહસ્રકિરણ પ્રત્યે, એક વીરને છાજે તેવું વર્તન રાખ્યું!

બીજા સમયે, અનેક વીરોથી વીંટળાઈ રાવણ રાજસભામાં બેઠો હતો ત્યાં તો આકાશમાર્ગથી એક તપોમૂર્તિ મહર્ષિ સભામાં પ્રવેશ્યા.

રાવણ ઝડપથી હર્ષ અને ઉમંગ અનુભવતો સિંહાસન પરથી ઊભો થઈ ગયો. પગમાંથી મણિમય પાદુકાને કાઢી નાંખી, મસ્તકે અંજલિ જોડી, તે મહામુનિની સન્મુખ ગયો. ચરણકમલમાં મસ્તકનો સ્પર્શ કરી, ખૂબ ખૂબ ખુશી અનુભવતો મહામુનિને સાક્ષાત્ જાણે ગણધર ભગવંત સમજવા લાગ્યો.

મહામુનિને એક સ્વચ્છ કાષ્ટાસન પર બિરાજમાન કરી, પોતે પૃથ્વી પર હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક બેઠો.

મહામુનિ તો જાણે સમસ્ત વિશ્વના હિતની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જ જોઈ લ્યો! તેઓશ્રીના મુખ પર સંસારના ભાવો પ્રત્યેની ઉદાસીનતા, જ્ઞાનતેજનો પ્રકાશ, સંયમ સાધનાની શૂરતા, વિશ્વહિતની પરમ કરુણા સ્પષ્ટ તરવરી રહેલાં હતાં.

રાવણને તેઓશ્રીએ ‘ધર્મલાભ’ની આશિષ સમર્પણ કરી.

‘ધર્મલાભ’ની આશિષ એટલે કલ્યાણમાતા! જેને ‘ધર્મલાભ’ની આશિષ પ્રાપ્ત થઈ, તેને કલ્યાણની જનેતા પ્રાપ્ત થઈ! બસ, એ માતા પાસેથી કલ્યાણ, કલ્યાણ અને કલ્યાણ જ મળ્યા કરવાનું! જેની પાસે આ કલ્યાણજનેતા ‘ધર્મલાભ’ની આશિષ છે તેને જગતનાં અનિષ્ટો અને દુઃખો સતાવી ના શકે. ‘ધર્મલાભ’ની આશિષ જેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેને જગતની સર્વશ્રેષ્ઠ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

રાવણે પ્રેમ અને ભક્તિભર્યા વિનમ્ર શબ્દોમાં પૂછ્યું-

‘પ્રભુ! આપને જોઈને મને નિરવધિ આનંદ થયો છે. હે કરુણાનિધિ! અત્રે પધારવાનું કારણ કહી સેવકને પ્રસન્ન કરશો?’

શેરડીના રસ જેવી મીઠી મધુરી વાણીમાં મહર્ષિ બોલ્યા :

‘રાજન! માહિષ્મતી નગરીમાં હું રાજા હતો. મારું નામ શતબાહુ હતું. ભવની ભીષણતાનું એક દિવસ ભાન થયું. ભવનાં દુઃખો કરતાં ય ભવનાં સુખોની દારુણતા સમજાઈ. રાજ્ય અને સારા ય સંસાર પરથી મારું મન ઊઠી ગયું. રાજ્યસિંહાસન મને કાંટાનું બિછાનું લાગ્યું. માદક રસપ્રચુર ખાદ્યપદાર્થો

રેવાના તટે

૯૩

ઝેરના કોળિયા દેખાવા લાગ્યા. રાજરમણીઓમાં મને ભયંકર અને ઝેરી સાપણોનું દર્શન થયું.

મેં મારો મનોરથ... સંસારત્યાગનો મનોરથ... મંત્રીવર્ગને કહ્યો. મારા પુત્ર સહસ્રકિરણને રાજગાદી પર બેસાડી, મેં ચારિત્રજીવન સ્વીકાર્યું...'

'હું? શું પરાક્રમી સહસ્રકિરણ આપ પૂજ્યશ્રીનું પુત્રરત્ન છે?' આશ્ચર્ય અને આવેગમાં રાવણે વચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો.

'હા' મુનીન્દ્રે કહ્યું.

'હું દિગ્વિજય માટે લંકાથી નીકળ્યો છું. આ રમણીય પ્રદેશ જોઈ અહીં પડાવ નાંખી પરમાત્મા જિનેશ્વરના પૂજનમાં તલ્લીન બનેલો ત્યાં સહસ્રકિરણે જલકીડા કરી મલિન પાણીને છૂદું મૂક્યું, રેવાનાં પાણી ઊછળ્યાં. મારી જિનપૂજા ધોવાઈ ગઈ, હું આવેશમાં આવ્યો અને મારે સહસ્રકિરણને પકડવો પડ્યો.

પરંતુ મને લાગે છે, કે એણે ખ્યાલ બહાર જ આ કાર્ય કર્યું છે. આપનો આ મહાન પુત્ર શું જિનેશ્વરદેવની આશાતના કરે ખરો?'

આમ કહીને રાવણ અંદરના વિભાગમાં જઈ સહસ્રકિરણને નમન કરી પ્રેમપૂર્વક હાથ પકડી બહાર લઈ આવ્યો.

લજ્જા અને મર્યાદાથી નમ્ર બનેલા સહસ્રકિરણે મુનિપિતાનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. મહામુનિએ 'ધર્મલાભ'ની આશિષ આપી.

રાવણ તો આવા ગણધરસમા ગુરુદેવ અને મહાપરાક્રમી સહસ્રકિરણ પિતા-પુત્રને જોઈને ગદ્ગદ્ બની ગયો. એની આંખો હર્ષનાં આંસુથી ઊભરાઈ ગઈ. સહસ્રકિરણના હાથને પોતાના હાથમાં લઈ રાવણ બોલ્યો :

'પરાક્રમી! તું આજથી મારો ભાઈ અને મહામુનિ જેમ તારા પિતા, તેમ મારા પણ પિતા. તમને બંનેને જોઈ મારા હૈયામાં જે હર્ષ ઊભરાઈ રહ્યો છે, તેનું હું કેવી રીતે વર્ણન કરું? જાઓ, ખુશીથી રાજ્ય કરો અને આ ભાઈની ભેટ તરીકે બીજી પણ પૃથ્વીને સ્વીકારો. અમે ત્રણ ભાઈ છીએ, આજથી અમે ચાર ભાઈ થયા!'

સહસ્રકિરણની દૃષ્ટિ ભૂત અને ભાવિના પડદા ચીરીને ખૂબ દૂર દૂર દોડી રહી છે. સંસારની આ બધી ગડમથલમાંથી તે જીવનનું પરમ સત્ય શોધી રહ્યો છે, પારમાર્થિક સુખમય આત્મતત્ત્વના ઉદ્ધારની કોઈ સર્વાંગીણ વિચારણાનું ચિત્ર તે દોરી રહ્યો છે.

તેના મુખ પર પ્રાંઠ ગંભીરતા છવાઈ ગઈ.

'દશમુખ! હવે મારે રાજ્યનું પ્રયોજન નથી.'

‘હું?’ રાવણ વિહ્વળ બની ગયો.

‘હા, દેહનું પણ પ્રયોજન નથી...’

‘એટલે?’

‘હું પરમકલ્યાણી પિતાને ચરણે જઈશ. હું પિતા પાસે મહાવ્રતો લઈશ.’

રાવણના મુખ પર ગ્લાનિ છવાઈ ગઈ. સભામાં નિસ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ. સહસ્રકિરણનો આ નિર્ણય પ્રત્યેક રાક્ષસવીરને આશ્ચર્યની સાથે મહાન ગ્લાનિ જન્માવનાર હતો. સહસ્રકિરણના ઉચ્ચતમ વ્યક્તિત્વથી કોણ નહોતું આકર્ષાયું? એ સહસ્રકિરણના અજેય પરાક્રમથી કોણ નહોતું અંજાયું? એ સહસ્રકિરણ શું, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જશે? સંયમની કઠોર સાધનાઓ કરશે?

રેવાનાં પૂર ઓસરી ગયાં. પંખીઓના અવાજ બંધ થઈ ગયા.

‘મને બરાબર સમજાય છે, નિર્વાણનો આ જ એક મહામાર્ગ છે.’

‘દેહના માળખામાં પુરાયેલા આત્મતત્ત્વના આવિર્ભાવનો આ જ એક પરમ ઉપાય છે,’ સહસ્રકિરણનો નિર્ણય વધારે સ્પષ્ટ થતો ગયો.

રાવણની આંખમાંથી આંસુ સરવા લાગ્યાં, આંસુઓથી ધરતી ભીંજાવા લાગી. નતમસ્તકે મૂંગે મોઢે રાવણ સહસ્રકિરણના અતિ ભવ્ય ત્યાગને સમજવા મથી રહ્યો.

‘સહસ્રકિરણ આ શું કરી રહ્યો છે? એનો આ નિર્ણય જ્યારે એની એક હજાર પ્રિયતાઓ, માહિષ્મતીનાં લાખો પ્રજાજનો જાણશે ત્યારે કેવું કરુણ આકંઠ કરશે? કેવા ઊંડા શોકના સમુદ્રમાં ડૂબી જશે?’ રાવણનું મનોમંથન લાંબું ચાલે ત્યાં તો સહસ્રકિરણે રાવણના ખભે હાથ મૂક્યો; બંનેની દૃષ્ટિ મળી. રાવણે સહસ્રકિરણને બાથમાં લઈ લીધો અને ગરમ ગરમ આંસુથી અભિષેક કર્યો.

સહસ્રકિરણે પોતાનો નાનો પુત્ર રાવણને સોંપ્યો.

અને ત્યાં જ એ ચરમદેહી નરેશ્વરે મુનિ પિતાનાં ચરણોમાં જીવન સમર્પણ કર્યું. તેણે સંસારવાસને ત્યજીને, સંયમના દુષ્કર વ્રતને ધારણ કર્યાં.

રેવાનો તટ ત્યારે માહિષ્મતીનાં લાખો પ્રજાજનોનાં ચોધાર આંસુઓથી ભીંજાઈ રહ્યો હતો. હજારો રાણીઓના હૃદયફાટ આકંઠથી દ્રવી ઊઠ્યો હતો.

ત્યાં અચાનક સહસ્રકિરણ રાજર્ષિને એક સ્મરણ થયું.

એક દૂતને બોલાવ્યો અને કહ્યું :

‘તમે અયોધ્યા જાઓ અને અયોધ્યાપતિ ‘અનરુણ’ને સમાચાર આપો, કે તમારા મિત્ર સહસ્રકિરણે આજે સંયમ સ્વીકાર્યું છે.’

રેવાના તટે

૯૫

વાત એમ હતી :

અયોધ્યાપતિ અનરણ્ય અને સહસ્રકિરણને પરમ મૈત્રી હતી. બંને મિત્રોએ નિર્ણય કર્યો હતો, કે બંનેએ સાથે સંયમ સ્વીકારવું! જ્યારે એક દીક્ષા લે ત્યારે બીજાને સમાચાર આપવા અને બીજાએ પણ દીક્ષા લેવી.’

દ્વૃત ઝડપથી અયોધ્યા આવી પહોંચ્યો. સીધો જ રાજમહેલમાં પહોંચી ગયો. અનરણ્ય રાજાને પ્રણામ કરી ઊભો રહ્યો.

‘ક્યાંથી અને શા માટે આવવાનું થયું છે?’ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘હું રેવાના તટ પરથી આવું છું અને માહિષ્મતીના રાજા સહસ્રકિરણનો સંદેશો આપવા માટે આવ્યો છું.’

સહસ્રકિરણનું નામ સાંભળતાં જ અનરણ્ય રાજા સિંહાસન પરથી ઊભો થઈ ગયો. દ્વૃતનો હાથ પકડી પ્રેમથી અને આતુરતાથી પૂછે છે :

‘કહો, મારા એ પ્રિય મિત્ર કુશળતામાં તો છે ને?’

દ્વૃતની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. અનરણ્ય રાજાની આતુરતા વધી ગઈ. દ્વૃતનો ચહેરો જોતાં કંઈક અમંગળની આશંકાઓ થવા લાગી. ત્યાં દ્વૃતે તોતડાતી જબાને કહ્યું :

‘મહારાજા સહસ્રકિરણે આજે સંસારત્યાગ કર્યો.’

‘એમ?’ ખૂબ જ ગંભીર બની અનરણ્ય રાજા ઊંડા ચિંતનમાં ડૂબી ગયા. તેમની સામે ભૂતકાળ તરવરવા માંડ્યો.

એ સમીસાંજના સમયે, સહસ્રકિરણની સાથે થયેલી જીવનના મૂલ્ય અંગેની માર્મિક અને રસભરપૂર વિચારણા. આ બન્નેનો નિર્ણય કરવો કે ‘બંને સાથે સંસારત્યાગ કરવો.’

પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું અનરણ્યને ભાન થયું. સહસ્રકિરણની ધર્મમૈત્રીએ તેને પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે ઊભો કરી દીધો.

અનરણ્યે પોતાના પુત્ર દશરથને રાજ્ય સોંપ્યું અને ચારિત્રના મહામાર્ગ ચાલી નીકળ્યો.

આ બાજુ રાવણે શતબાહુ મહર્ષિ અને સહસ્રકિરણ મહર્ષિને ભાવપૂર્વક વંદન કર્યા.

રાવણે પોતે માહિષ્મતીના રાજ્યસિંહાસને સહસ્રકિરણના પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કર્યો અને આકાશમાર્ગે પ્રયાણ આગળ લંબાવ્યું.

❀ ૧૨. નારદજીનો ભેટો ❀

‘ભાઈ! આ પશુઓને અહીં કેમ ભેગાં કર્યા છે?’

‘તમે કોઈ પરદેશી લાગો છો! અહીં એક મહાયજ્ઞ થાય છે...’

‘તેમાં આ પશુઓની શી જરૂર છે?’

‘તમે ય ભલાભોળા લાગો છો? યજ્ઞમાં આ પશુઓને હોમવામાં આવશે, સમજ્યા?’

‘હું?’

‘હા!’

માથે ઊંચી જટા, હાથમાં વીણા, પગમાં પાવડી, દેવર્ષિ નારદ જલમાર્ગે, સ્થલમાર્ગે અને આકાશમાર્ગે પૃથ્વી પર પરિભ્રમણ કરતા કરતા રાજપુરનગરમાં આવી ચઢ્યા. અને એ તો દેવોના લાડકવાયા ઋષિ! સીધા પહોંચ્યા રાજમહેલમાં, પરંતુ રાજમહેલની બહાર તો મોટા ભવ્ય મંડપો બંધાયેલા અને સેંકડો, હજારો પશુઓનાં ટોળાં તેમણે જોયાં. રાજમહેલમાં અનેક ભૂદેવોની અવરજવર જોઈ. દેવર્ષિ દ્વારે જ થંભી ગયા. એક નાના બ્રાહ્મણપુત્રની સૌમ્યાકૃતિ જોઈ દેવર્ષિએ તેને બોલાવ્યો અને તેની સાથે વાતચીત કરી. પશુવધની વાતથી દેવર્ષિને દુભાયેલા અને રોષે ભરાયેલા જોઈ બ્રાહ્મણપુત્ર યજ્ઞમંડપમાં સરકી ગયો.

નારદજીનું કમલકોમળ હૈયું કમકમી ઊઠ્યું. ધર્મના નામે, ધર્મના પડદા પાછળથી થતી ધોર હિંસા, મહાત્મ અન્યાય, ભયંકર ધર્મિંગ જોઈ તેમણે આ યજ્ઞને બંધ કરાવવાનો મનોમન દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

‘અરે... ઓ... ભૂદેવ...’

‘કેમ? કોણ છે તું?’

‘પણ જરા ઊભા તો રહો?’

‘શું કામ છે? મોઢેથી ભસ ને...’

યજ્ઞમંડપમાં જતા એક ગોળી જેવડા પેટવાળા, મોટા કોળા જેવડા મોંવાળા, અને થાંભલા જેવડા જાડા પગવાળા ભૂદેવને જતા જોઈ, નારદજીએ તેમને ઊભા રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ ભૂદેવે તો શંકરનું ત્રીજું નેત્ર ખોલ્યું અને ક્ષણ વારમાં યજ્ઞમંડપમાં અલોપ થઈ ગયા.

નારદજી યજ્ઞમંડપ તરફ વળ્યા. લાલપીળાં પીતાંબરોથી વીંટાળેલા, ભસ્મ,

નારદજીનો ભેટો

૯૭

સિંદૂર, ને કંકુથી કપાળને રંગતા, મંત્રોચ્ચારથી હોઠને ફફડાવતા, અનેક બ્રાહ્મણોની વચ્ચે તેમણે મનોમન વિચાર્યું કે જરૂર આ રાજા જ મહાઅનર્થનું મૂળ છે. એ જ આ યજ્ઞ કરાવતો લાગે છે.

નારદજી તો રાજાની પાસે પહોંચ્યા.

‘અરે રાજન! આ તમે શું શરૂ કર્યું છે?’ પશુઓની કારમી ચિચિયારીઓ સાંભળીને ખળભળી ઊઠેલા કૃપાસાગર નારદજીએ રાજાને જ પ્રશ્ન કર્યો.

‘કેમ આપને ન સમજાયું? આ તો બ્રાહ્મણનું પરમ ધર્મભૂત યજ્ઞકર્મ થઈ રહ્યું છે!’ મરુત રાજાએ નારદજીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો.

‘પણ તે યજ્ઞમાં આ પશુઓની શી જરૂર?’

‘તે પશુઓને આ યજ્ઞની ભડભડતી આગમાં હોમવામાં આવશે...’

‘અરરર... ભયંકર પાપ... ભયંકર પાપ!’ નારદજીને રાજાની આ વાત સાંભળતાં ત્રાસ ત્રાસ થઈ ગયો.

‘તેમાં તમે કેમ અકળાઈ ગયા? આ પશુઓને હોમવાથી પશુઓને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે, દેવો તૃપ્ત થશે!’

‘આવું ભૂત તમને કોણે વળગાડ્યું? પશુઓને હોમવાથી પશુઓને સ્વર્ગ મળશે એમ? તો પછી તમે જ ફટી પડો ને? તમારે સ્વર્ગ નથી જોઈતું? પહેલાં તો આ બધા ગોળમટોળ પેટાળિયા ધર્મચાંડાલોને જ હોમવા જોઈએ.’

નારદની આગઝરતી વાણીથી બ્રાહ્મણો સમસમી ઊઠ્યા. પરંતુ મરુત રાજાએ નારદજીને પૂછ્યું :

‘તો શું આ મહાધર્મ નથી?’

‘ના, જરાય નહિ. યજ્ઞ જો તારે કરવો હોય તો અહિંસક યજ્ઞ કર.’

‘તે કેવી રીતે?’

‘શરીરને યજ્ઞની વેદિકા સમજ.

આત્મા એ યજ્ઞ કરનાર છે.

તપ એ અગ્નિ છે.

જ્ઞાન એ ધી છે.

કર્મો એ સમિધ (લાકડાં) છે.

કોધાદિ એ પશુઓ છે.

સત્ય એ યજ્ઞનો યૂપ (ખીલો) છે.

સર્વ-જીવરક્ષા એ દક્ષિણા છે.

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ ત્રણ વેદી છે.

રાજન! વેદોની અંદર આ યજ્ઞ... આ રીતે કરવાનો કહેલો છે કે જેનાથી આત્મા સર્વ કર્મનાબંધનથી મુક્ત બને. બાકી જે દુષ્ટ રાક્ષસ જેવા બનીને ધોર હિંસક યજ્ઞ કરે છે તે મરીને રૌરવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાજન! તમે બુદ્ધિશાળી છો. ઉત્તમ કુળના રત્ન છો. આ દારુણ ઘાતકી કૃત્યથી તમે પાછા...'

પણ નારદજીનું વાક્ય પૂરું થાય ત્યાં તો નારદજીના શરીર પર ઘડ...ઘડ...ઘડ...દંડાઓ તૂટી પડ્યા. બ્રાહ્મણો ઉશ્કેરાયા, કેટલાક તો તલવાર લઈને નારદજીની પાછળ પડ્યા, નારદજી દોડ્યા, દોટ મૂકીને ભાગ્યા!

યજ્ઞમંડપની બહાર આવીને સીધા જ આકાશમાં ઊડ્યા! આકાશમાં ગેથી રાવણનો વિરાટ કાફલો પસાર થઈ રહ્યો હતો. નારદજીએ પુષ્પક વિમાન જોયું. સીધા નારદજી વિમાનની આગળ જઈને ઊભા. પોકાર કર્યો, 'બચાવો બચાવો.'

રાવણે જતા દેવર્ષિને જોતાં, તરત જ વિમાન થંભાવી દીધું.

હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને રાવણે પૂછ્યું : 'કેમ આમ બેબાકળા?'

'કાળો કેર વર્તાઈ રહ્યો છે...' ધ્રુજતા અવાજે દેવર્ષિ બોલ્યા.

'કોના પર? કોણ વર્તાવે છે? શા માટે?' રાવણે એક સાથે પ્રશ્નો કર્યા. નારદજીએ અથથી છતિ સુધી બધી જ વાત કરી. રાવણનું કાળજું કંપી ઊઠ્યું. રાવણે વિમાનને રાજપુરનગરના ઉદ્યાનમાં ઉતાર્યું. મરુત રાજાને ખબર પડી કે ઉદ્યાનમાં પુષ્પક વિમાન સાથે લંકાપતિ રાવણ આવ્યો છે. તરત જ રાજા મરુત ઉદ્યાનમાં આવ્યો... રાવણનાં ચરણોમાં નમન કરી, રાવણનું યોગ્ય સન્માન કર્યું અને સ્વાગત કર્યું. પરંતુ રાવણ પ્રસન્ન ન થયો. કેવી રીતે પ્રસન્ન થાય? એક બાજુ પોતાના અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધ વર્તે અને બીજી બાજુ પોતાની આગતાસ્વાગતા કરે, તેવા મનુષ્યો પ્રત્યે વિવેકી મનુષ્ય આકર્ષાતો નથી, પ્રસન્ન થતો નથી. બીજાને પ્રસન્ન કરવા, એના અભિપ્રાયને સમજી, એ અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધ આચરણનો ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય હોય છે.

રાવણે કહ્યું : 'અરે મરુત, આ તે શું આરંભ્યું છે? આવો હિંસક યજ્ઞ કરીને તારે ક્યાં જવું છે? સમજી રાખ, જેવી રીતે જીવન તને પ્રિય છે, એવી રીતે આ

નારદજીનો ભેટો

૯૯

નિર્દોષ જીવોને પણ જીવન પ્રિય છે. તેમની આ રીતે ધર્મને નામે ફર કતલ કરવાથી જ જો સ્વર્ગ મળતું હોય તો તેવા સ્વર્ગને ધિક્કાર છે. પરમાત્મા સર્વજનાથે અહિંસામય ધર્મ કહેલો છે. હિંસક યજ્ઞધર્મ કરીને તો તું ઉભય લોકને બગાડી રહ્યો છે. પરલોકનું સ્વર્ગ તો પછી, પણ અહીં તો નર્કાગાર જેવી મારી જેલના સળિયાની પાછળ પુરાવું પડશે.’

રાવણની આજ્ઞા એટલે વિશ્વના માટે અલંઘ્ય! જે રાવણની આજ્ઞાને અવગણે, તેના પર મોતના ઓળા ઊતરે, રાવણના આગમનના સમાચાર સાંભળતાં જ પેલા પહાડકાય પહેલવાન ભૂદેવોના અંગે કંપારી વદ્ધૂટી! પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ ગયા. અને યજ્ઞમંડપ મૂકીને ઘરભેગા થઈ જવા લાગ્યા. પરંતુ ત્યાં તો કોલાહલ થઈ ગયો! કુંભકર્ણ અને બિભીષણની જોડી યજ્ઞમંડપના દ્વારે પહોંચી ગઈ હતી! ભાગતા ભૂદેવોને કુંભકર્ણ પડકાર્યા :

‘ઊભા રહો, ઊભા રહો... ક્યાં ભાગો છો હત્યારાઓ? ઊભા રહો, તમને જ આ યજ્ઞની વેદી પર વધેરીને સ્વર્ગના દેવતા બનાવીએ! મૂંગાં પ્રાણીઓને...’ કોઈની ચોટલી પકડીને ધુણાવ્યા, તો કોઈને બોચી પકડીને ધુણાવ્યા. મેઘવાહન અને ઇન્દ્રજિતે જઈને પશુઓના વાડા ભાંગી નાખ્યા. પશુઓને બંધનમાંથી મુક્ત કરી દીધાં અને બન્ને યજ્ઞના મંડપમાં આવ્યા.

‘અરે, કાકા! લાવોને, આ હોમનો કુંડ એમને એમ સળગી રહ્યો છે તો ભૂદેવોને સ્વર્ગની યાત્રા કરાવીએ...’

ખલાસ! કુંભકર્ણને તો કોઈ કહેનાર જ જોઈતું હતું. હ્રષ્ટપુષ્ટ ભૂદેવને બે હાથે ઉપાડ્યા, હાહાકાર વર્તાઈ ગયો. એકએક બ્રાહ્મણના હાંજા ગગડી ગયા. ‘એક પછી એક બધાની આ દશા કુંભકર્ણ કરશે...’ એ વિચારે બ્રાહ્મણોને જીવતા જીવે યમનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. પરંતુ યજ્ઞના અગ્નિમાં બ્રાહ્મણ હોમાય, તે પહેલાં મરુત રાજા દોડતો યજ્ઞમંડપમાં પહોંચ્યો અને યજ્ઞનું વિસર્જન કરી દેવાની આજ્ઞા કરી. કુંભકર્ણ અને બિભીષણને પણ હાથ જોડી, બ્રાહ્મણોને મુક્ત કરવાની વિનંતી કરી. ત્યારે કુંભકર્ણ કહ્યું :

‘રાજન! આ ભૂદેવોને સ્વર્ગમાં મોકલીએ, બિચારા આ મનુષ્યલોકમાં દુઃખી થઈ રહ્યા છે!’

‘ભાઈસાબ, છોડો, કૃપા કરો. આવી હિંસા નહિ કરીએ.’ બ્રાહ્મણો હાથ જોડીને કરગરવા લાગ્યા.

કુંભકર્ણને દયા આવી. બ્રાહ્મણોને મુક્ત કર્યા. મરુત રાજાનો રાજમહાલય

૧૦૦

જૈન રામાયણ

જોતજોતામાં પલટાઈ ગયો! બ્રાહ્મણોની દોડધામ દૂર થઈ. રાવણના વિશાળ પરિવારની અવરજવર શરૂ થઈ ગઈ. સ્નાન-પૂજા-ભોજન વગેરે નિત્યકૃત્યોથી પરવારી બધા રાજસભામાં ભેગા થયા. એક સુંદર સિંહાસન પર દેવર્ષિ નારદજીને બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા. બીજા એક સિંહાસન પર લંકાપતિ આરૂઢ થયો, અને બીજા પોતપોતાને યોગ્ય આસને બેઠા. ત્યાં લંકાપતિએ દેવર્ષિ સામે દૃષ્ટિ કરી. દેવર્ષિએ રાવણની તરફ જોયું.

‘દેવર્ષિ! એક વાત પૂછું!’ લંકાપતિએ કહ્યું.

‘પૂછો ને?’

‘મને સમજાતું નથી, કે આ બ્રાહ્મણોએ આવો હિંસાત્મક યજ્ઞ ક્યારથી શરૂ કર્યો?’

‘એ વાત પણ સમજવા જેવી છે, ખૂબ જ રોમાંચક રસભરપૂર એ વાત છે!’

‘તો તો જરૂર સંભળાવો, દેવર્ષિજી!’ બિભીષણે કહ્યું.

ત્યારે સાંભળો!

શક્તિમતી સરયુના તટ પર શુક્તિમતી નામની નગરી હતી,

અભિયન્દ્ર નામે એક ભૂપતિ ત્યાં થઈ ગયો. તેને એક પુત્ર હતો. તેનું નામ વસુ હતું. તેનો બુદ્ધિવૈભવ અપૂર્વ હતો. સત્યવ્રતથી તે દેશપ્રસિદ્ધ બન્યો હતો. જ્યારે તે તરુણવયમાં આવ્યો ત્યારે રાજેન્દ્ર અભિયન્દ્રે ‘ક્ષીરકર્દબ’ આચાર્યના આશ્રમમાં અધ્યયન માટે મૂક્યો. હું પણ તે જ આશ્રમમાં અધ્યયન માટે રહેલો હતો. મારે, વસુ અને ગુરુપુત્ર પર્વતને પરસ્પરમાં પ્રીતિ બંધાઈ. ત્રણેય ગુરુદેવની પાસે વિનયપૂર્વક, મર્યાદાપૂર્વક અધ્યયન કરવા લાગ્યા.

આશ્રમની રમણીયતા પણ ગજબ! બાજુમાં જ શુક્તિમતીનાં શાંત, શીતલ નીર વહેતાં હતાં. આસોપાલવ, આમ્ર, વડ, લીમડા વગેરે લીલાંછમ વૃક્ષોની છાયા પથરાયેલી હતી... જંગલનાં નિર્દોષ પશુઓની અવરજવરથી આશ્રમમાં આનંદનું વાતાવરણ ઊભરાતું હતું. ગુરુદેવ અતિ પ્રેમથી, કાળજીથી અને પરલોકની દૃષ્ટિથી અમને શાસ્ત્રાધ્યયન કરાવતા હતા.

વરસો વીત્યાં.

એક રાતે અમે ગુરુદેવની સાથે આશ્રમની અગાસીમાં સૂતા હતા. આખો દિવસ અધ્યયન કરીને અમે શ્રમિત થઈ ગયા હતા, તેથી પથારીમાં પડતાં જ અમે નિદ્રાધીન થયા. પરંતુ ગુરુદેવ જાગતા જ સૂતા હતા. ત્યાં આકાશમાર્ગે બે ચારણ મુનિવરો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે અમને ત્રણેયને જોઈ અમારા અંગે પરસ્પર વાર્તાલાપ કર્યો :

નારદજીનો ભેટો

૧૦૧

‘આ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓમાંથી એક મોક્ષે જશે, બે નરકે જશે.’

મુનિવરો તો આકાશમાર્ગે આગળ ચાલી ગયા, પરંતુ તેમની વાતચીત અમારા ગુરુદેવે સાંભળી. તે ચમકી ઊઠ્યા. તેમના કરુણાસભર અંતઃકરણમાં તીક્ષ્ણ વેદના થઈ. ખિન્ન ચિત્તે તેમણે વિચાર્યું :

‘અહો! આ નિર્જન્ય મુનિવરો હતા... તેમણે તો મહાવ્રતોનું પાલન કરવાનું હોય છે. તેઓ અસત્ય તો કદાપિ ન બોલે. તો શું મારા શિષ્યો નરકમાં જશે? વળી આ ત્રણમાંથી કોણ મોક્ષે જશે અને કોણ નરકે જશે? એ સ્પષ્ટતા મુનિવરોએ કરી નથી, તો હવે સૌપ્રથમ મારે આ નિર્ણય કરવો જોઈએ.’

આખીય રાત અમારા ત્રણેયના પરલોક અંગેના વિચાર કરતાં ગુરુદેવ ક્ષણવાર પણ ઊંઘ્યા નહિ અને અમારા પરલોકનો નિર્ણય કરવાની યોજના ઘડી કાઢી. હજુ પ્રભાત થયું ન હતું ત્યાં ગુરુદેવે અમને ત્રણેયને જગાડ્યા. ગુરુદેવનાં ચરણમાં વંદના કરી ત્યારે ગુરુદેવે અમારા હાથમાં દરેકને એક એક કૂકડો આપ્યો. અમે કંઈ સમજી શક્યા નહિ. તેથી અમે પૂછ્યું :

‘ગુરુદેવ! આને અમે શું કરીએ?’

‘એનો વધ કરવાનો છે, પણ એવી જગ્યાએ કે જ્યાં કોઈ પણ જોતું ન હોય.’ ગુરુદેવે કહ્યું. અમે ત્રણેય એ જ ક્ષણે મનમાં તર્ક-વિતર્ક કરતા એ કૂકડાઓ લઈને જંગલના માર્ગે વળ્યા.

રાજપુત્ર વસુ અને ગુરુપુત્ર પર્વત નિર્જન પ્રદેશ આવતાં વિચારવા લાગ્યા કે ‘ગુરુદેવના કહેવા મુજબ આ સ્થાન બરોબર છે. અહીં કોઈ જોતું નથી.’ આમ વિચારીને ત્યાં કૂકડાનો વધ કરીને પાછા વળ્યા.

હું આશ્રમથી ઘણો દૂર નીકળી ગયો. એવા અરણ્યમાં પહોંચ્યો કે જ્યાં મનુષ્ય કે પશુ-પંખીઓ, કોઈ દેખાતું ન હતું. હું ત્યાં ઊભો રહી ગયો અને ગુરુદેવની આજ્ઞાનું પુનઃસ્મરણ કરી, એના પર ચિંતન કરવા લાગ્યો. ‘ગુરુદેવે કહ્યું છે : ‘આ કૂકડો તારે એવા પ્રદેશમાં મારવાનો છે જ્યાં કોઈ જોતું ન હોય...’ જ્યારે અહીં તો આ કૂકડો જોઈ રહ્યો છે, હું જોઈ રહ્યો છું, અસંખ્ય તારાઓ જોઈ રહ્યા છે, લોકપાલો જોઈ રહ્યા છે, દિવ્યદૃષ્ટા જ્ઞાનીપુરુષો જોઈ રહ્યા છે. અહો! આમ વિચારતાં તો એવું કોઈ સ્થાન નથી કે જ્યાં કોઈ ન જોતું હોય! અને આ હકીકત ગુરુદેવ જાણતા જ હોય, છતાં તેમણે આવી આજ્ઞા કરી, તેમાં તેઓનું તાત્પર્ય કૂકડાને નહિ મારવાનું જ હોવું જોઈએ. તેઓ વિશ્વના તમામ જીવો પ્રત્યે કરુણા, કૃપાને ધારણ કરનાર હિંસા કરવાની

૧૦૨

જૈન રામાયણ

આજ્ઞા આપે ખરા? જરૂર, જરૂર એ કૃપાનિધિ ગુરુદેવે અમારા ત્રણેયની પ્રજ્ઞાની પરીક્ષા કરવાનો જ, આ એક પ્રસંગ પ્રયોજ્યો લાગે છે!’

ટંગમગતા તારલાઓ અને ઝાંખો ઝાંખો ચન્દ્ર જાણે મારા વિચારમાં સંમતિ આપતા હસી રહ્યા હતા. મેં કૂકડાને માર્યો નહિ; હું આશ્રમ તરફ પાછો વળ્યો. હાથમાં કૂકડો લઈને હું ગુરુદેવની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો. કૂકડાને માર્યા વિના મને આવેલો જોઈ સ્તેજ ઉગ્ર અવાજે મને કહ્યું :

‘કેમ, તને શું આજ્ઞા નહોતી કરી?’

‘ગુરુદેવ! આપશ્રીની આજ્ઞા મુજબ જ મેં કર્યું છે.’ સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

‘મેં તો તને કૂકડો મારીને લાવવાનું કહ્યું હતું.’

‘પણ આપશ્રીએ સાથે શરત મૂકી હતી ને! કે જ્યાં કોઈ જોતું ન હોય ત્યાં કૂકડાને મારવો.’

‘હા, તે શું તને એવી જગા ન મળી?’

‘ના, ગુરુદેવ!’

મેં અરણ્યમાં કરેલું ચિંતન, વિચારણા ગુરુદેવને કહી સંભળાવી. ગુરુદેવના મુખ પર પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ. વાસ્તવમાં એ કૂકડો લોટનો હતો ને લાક્ષારસથી ભરેલો હતો. તેઓ બોલી ઊઠ્યા :

‘સરસ! સરસ!’ અને મને છાતી સરસો ચાંપી, ગાઢ આલિંગન કર્યું. તેઓશ્રીને નિર્ણય થયો કે ‘જરૂર આ વિદ્યાર્થી મોક્ષગામી છે.’

ત્યાં તો પર્વત અને વસુ આવી પહોંચ્યા. ગુરુદેવને પ્રણામ કરી તેમણે કહ્યું:

‘આપની આજ્ઞા મુજબ અમે કૂકડા મારીને પાછા આવ્યા છીએ.’

‘અરે મેં કઈ જગાએ મારવાનું કહ્યું હતું?’

‘કોઈ ન જોતું હોય તેવી જગ્યાએ જ અમે કૂકડાને મારીને આવ્યા છીએ.’

‘અરે પાપાત્માઓ, શું તમે જોતા હતા કે નહિ? અસંખ્ય તારાઓ અને લોકપાલો જોતા હતા કે નહિ?’

ક્ષીરકદંબ ઉપાધ્યાયને ખેદ, ચિંતા અને વ્યગ્રતાનો પાર ન રહ્યો. જ્યારે ‘રાજપુત્ર અને સ્વપુત્ર પર્વત નરકગામી છે.’ આ વાત સમજઈ ત્યારે તેમણે એક સખત આંચકો અનુભવ્યો. તેમણે વિચાર્યું :

‘હવે આમને ભણાવવાથી સર્યુ, અત્યાર સુધી મેં વ્યર્થ અધ્યાપન કરાવ્યું, પરંતુ ગુરુપદેશો હિ યથાપાત્રં પરિણમેત્’ વર્ષાનું પાણી જેવા સ્થાનમાં પડે તે મુજબ પરિણમે છે. સર્પના મુખમાં પડેલું જલબિંદુ ઝરે અને છે, કૂવામાં પડેલું પાણી મીઠું અને છે, સાગરમાં પડેલું ખારું અને છે. પુત્ર પર્વત મને પ્રિય છે ત્યારે એના કરતાંય વસુ અધિક પ્રિય છે... તે બંને જો નરકગામી છે તો હવે ઘરવાસમાં રહેવાથી સર્યુ...’ ઉપાધ્યાયનું ચિત્ત સંસાર પ્રત્યે ઉદ્ધાસીન બન્યું. ખરેખર! ગુરુદેવનો વૈરાગ્ય વધતો ચાલ્યો. તેમણે એક દિવસ ઘરવાસ ત્યજી અરણ્યવાસ સ્વીકાર્યો.

ગુરુદેવ ચાલ્યા ગયા પછી મને જરાય ચેન ન પડવા લાગ્યું. ગુરુદેવની કૃપાથી મેં સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા મેળવી લીધી હતી. હું મારા સ્થાને પહોંચી ગયો. રાજપુત્ર વસુ પણ પોતાની રાજધાનીમાં ગયો. ગુરુદેવને સ્થાને પર્વત બેઠો. આમ અમે ત્રણેય જુદા પડી ગયા.

અભિયન્દ્ર રાજા એક દિવસ રાજપાટ ત્યજી દઈ સાધુ બન્યા. શુક્તિમતી નગરીના રાજસિંહાસને વસુનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. વસુરાજા દિનપ્રતિદિન પૃથ્વી પર સત્યવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ બનતો ગયો. બુદ્ધિ, શક્તિ અને સત્યથી તેણે સમસ્ત ભૂમંડલને આકર્ષ્યું.

એક વખતની વાત છે.

શિકારીઓનો એક સમૂહ શિકાર કરવા અરણ્યમાં ગયો. તેણે એક મૃગને પોતાના શિકારનું લક્ષ્ય બનાવ્યું. પરંતુ ચપલ અને ચંચળ મૃગ શિકારીઓને જોઈને ચારે ય પગે ઊછળીને ભાગવા માંડ્યું. શિકારીઓએ મૃગનો પીછો પકડ્યો. મૃગ વિંધ્યાચલની ખીણમાં અદૃશ્ય થયું. શિકારી પણ અત્યંત વેગથી ખીણમાં પ્રવેશ્યો. શિકારીએ ધનુષ્ય પર તીર ચઢાવ્યું. કાન સુધી દોરી ખેંચી, સનનનન કરતું તીર મૃગ તરફ છોડ્યું. પરંતુ આશ્ચર્ય! તીર વચ્ચે જ કોઈ અદૃશ્ય પદાર્થ સાથે અથડાયું અને ભાંગીને ચૂરો થઈ ગયું. શિકારી જ્યાં તીર ભાંગીને પડ્યું ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તીર કોની સાથે અથડાયું, તે તપાસવા તેણે હાથ લંબાવ્યા. તેના હાથ એક અદૃશ્ય શિલાને અડક્યા. તેણે ઊંચે, નીચે હાથ ફેરવીને માપી જોયું કે શિલા કેવડી છે! શિકારીએ વિચાર્યું : ‘આકાશના જેવી સ્ફટિકમય શિલા છે, અડક્યા વિના કોઈ સમજી ન શકે કે આ શિલા છે!’ જરૂર આ રાજા વસુના માટે સુયોગ્ય છે. જઈને હું મહારાજાને વાત કરું...! શિકારીએ નગરમાં આવી મહારાજા વસુને સ્ફટિકમય શિલાની વાત કહી. વસુ શિકારી પર પ્રસન્ન થયો. ગુપ્ત રૂપે તેણે શિકારી દ્વારા શિલાને મહેલના એક

૧૦૪

જૈન રામાયણ

ગુપ્ત સ્થળમાં મંગાવી લીધી. શિકારીને પુષ્કળ ધન આપી રાજરાજા કરી દીધો. શિલાનું સિંહાસન બનાવવાનો વસુને મનોરથ જાગ્યો. તાબડતોબ શિલ્પીઓને બોલાવી સિંહાસન બનાવવાની આજ્ઞા કરી. શિલ્પીઓએ ખૂબ જ કળા અને ખંતથી અલ્પ કાળમાં જ સિંહાસન તૈયાર કરી દીધું.

વસુરાજાને બોલાવી સિંહાસન બતાવ્યું. વસુરાજાને સિંહાસન ખૂબ જ ગમી ગયું. પરંતુ સાથે સાથે વસુરાજાના ચિત્તમાં એક ભયંકર વિચાર સ્ફુર્પ્યો.

તેણે વિચાર્યું : ‘આ રહસ્યમય સિંહાસનનું રહસ્ય આ શિલ્પીઓ ગુપ્ત નહિ રાખે અને જો સિંહાસનનું રહસ્ય પ્રગટ થઈ જાય તો, તો પછી મારી બધી જ મુરદ મનમાં રહી જાય, માટે આ શિલ્પીઓને જીવતા ન જ રહેવા દેવાય. તેમનો ગુપ્ત રીતે વધ જ કરાવી દઉં.’

વસુએ કેવી ભયાનક કૃત્તવ્ય વિચારણા કરી? આ જ છે સંસારની દારુણતા. આ જ છે સંસાર! એના સાચા સ્વરૂપે, આ જ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સ્પૃહાનું વિનાશ-તાંડવ...!’

નારદજી લંકાપતિ રાવણને જરાય ખમયાયા વિના કહી દે છે :

‘રાવણ! રાજાઓ કોઈના પણ સગા થયા નથી. વસુએ કરપીણ રીતે શિલ્પીઓને મારીને ભૂમિમાં ભંડારી દીધા. રાત્રિના સમયે રાજસભામાં તેણે આ સ્ફટિકમય શિલાનું સિંહાસન બરાબર ગોઠવી દીધું. કોઈને સિંહાસન દેખાય નહિ અને કોઈ સિંહાસનને અડી શકે નહિ તેવી રીતે ખૂબ વ્યવસ્થિત બંદોબસ્ત કરી દીધો. બીજે દિવસે રાજસભા ભરાઈ. બધા જુએ છે તો રાજાનું સિંહાસન જ દેખાતું નથી. બધા તર્ક-વિતર્ક કરે છે, ‘મહારાજા આજે ક્યાં બિરાજમાન થશે?’ સિંહાસન કેમ ઉઠાવી લીધું છે? આજે મહારાજા સભામાં નહિ પધારે?...’ ત્યાં તો પૂરા ઠાઠમાઠથી વસુ રાજા રાજસભામાં પ્રવેશ્યો અને જ્યાં ખાલી જગા દેખાતી હતી ત્યાં જ આકાશમાં પગથિયાં ચઢવા લાગ્યો! સભા તો દંગ થઈ ગઈ.

‘મહારાજા વસુ ખરેખરા સત્યવાદી! સત્યના પ્રભાવથી દેવોની અદૃશ્ય સહાયથી આજે આકાશમાં કોઈ જ આધાર વિના બેઠા!’ ક્યાં કોઈને વસુના કપટની ગંધ પણ હતી? વાતને તો વાયરો પોતાની પાંખે બેસાડી, સારી ય પૃથ્વી પર ફેરવી આવ્યો. કેટલાય રાજા, મહારાજાઓ વસુના આ દિવ્ય પ્રભાવને જાણી, સ્વયં જ આધીન થવા લાગ્યા.

સાચી કે ખોટી પ્રસિદ્ધિ મનુષ્યને વિજય અપાવે છે.

નારદજીનો ભેટો

૧૦૫

બીજી બાજુ હું ફરતો ફરતો ગુરુદેવ ક્ષીરકદંબ ઉપાધ્યાયના આશ્રમમાં જઈ ચઢ્યો. ત્યાં ગુરુદેવને સ્થાને તેમનો પુત્ર પર્વત પ્રજ્ઞાવંત શિષ્યોને ઋગ્વેદની વાચના આપતો હતો. 'અર્જયષ્ટવ્યમ્' આ વેદના વિધાનનો અર્થ તેણે શિષ્યોને સમજાવ્યો, અર્જ: એટલે મેષ: મેષ = બકરાઓથી યજ્ઞ કરવો. મેષ નામના પશુ દ્વારા યજ્ઞ કરવો. આ સાંભળી હું ચોંક્યો. મેં પ્રેમથી કહ્યું :

‘ભાઈ! વેદ વાક્યનો અર્થ કરવામાં મને કંઈક ભૂલ લાગે છે.’

‘કંઈ ભૂલ?’ તેણે ગર્વથી પૂછ્યું.

અજ: નો અર્થ મેષ નથી, પરંતુ આપણા ગુરુદેવે તો ત્રણ વર્ષ જૂના ધાન્યને, કે જે વાવવાથી ઊગે નહિ, તેને ‘અજ’ કહેલું, તે તું કેમ ભૂલી ગયો?’

‘વાહ રે વાહ! ગુરુદેવ તો જેમ તમારા હતા તેમ મારા પણ હતા. ગુરુદેવે એવી વ્યાખ્યા કરી જ નહોતી. તેમણે તો ‘અજ’નો અર્થ ‘મેષ’ જ કરેલો. વળી કોશની અંદર પણ ‘અજ’નો અર્થ ‘મેષ’ કરવામાં આવ્યો છે.’ પોતે કરેલા મિથ્યા પ્રતિપાદનને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં પર્વતે કહ્યું.

‘શબ્દોનો અર્થ બે રીતે થાય : (૧) મુખ્ય, (૨) ગૌણ. ગુરુદેવે ‘અજ’ શબ્દનો મુખ્યાર્થ નથી કહ્યો, પરંતુ ગૌણાર્થ કહેલો છે. મુખ્ય અર્થ ભલે ‘મેષ’ હોય, પરંતુ અહીં યજ્ઞ કરવામાં ‘અજ’ શબ્દનો ગૌણ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ ‘ત્રણ વર્ષનું જૂનું ધાન્ય’ એ ‘અજ’ શબ્દનો ગૌણાર્થ છે.’ મેં કહ્યું.

‘મારી વાત સાંભળી પર્વત છોડાઈ પડ્યો; અને આગ્રહવશ થઈને બોલ્યો : ‘બિલકુલ ખોટું. ગુરુદેવે ‘અજ’નો અર્થ ‘મેષ’ જ કરેલો છે.’

જ્યારે પર્વતને પોતાના મંતવ્યમાં અતિ આગ્રહવાળો જોયો ત્યારે મેં એને કહ્યું :

‘મિત્ર! ગુરુ હમેશાં ધર્મના જ ઉપદેશક હોય, યજ્ઞમાં બોકડાના વધનો ઉપદેશ ગુરુ ન આપે. જ્યારે ‘અજ’નો અર્થ ‘મેષ’ કરવામાં તો અધર્મનો ઉપદેશ અપાય છે. વળી વેદશ્રુતિ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે, અધર્મ કરવાનું પ્રતિપાદન વેદશ્રુતિ ન કરે. તું જે અર્થ કરે છે તેથી તો શ્રુતિને પણ અન્યાય થાય છે અને આ રીતે મિથ્યા અર્થ કરવાથી તું પાપ બાંધી રહ્યો છે.’

અમારા બંને વચ્ચેનો વિવાદ ઉગ્ર બન્યો. આમ અમારા બંનેમાંથી કોઈ એક નિર્ણય પર આવે એમ ન લાગ્યું. ત્યાં તે જ બોલ્યો :

‘આપણામાંથી જેની વાત મિથ્યા ઠરે તેની જીભનો છેદ થાય. બોલો, છે કબૂલ?’

‘મને કબૂલ છે. પરંતુ આપણો ન્યાય તોલનાર કોણ?’

‘આપણો સહાધ્યાયી રાજા વસુ.’

‘મને કબૂલ છે!’ મેં કહ્યું, સત્યવક્તાને વળી શોભ શાનો? મને જરાય ભય ન હતો. પરંતુ અમારી આ ચર્ચા પર્વતની માતા સાંભળી રહી હતી. તેણે જ્યારે અમારી શરત સાંભળી ત્યારે તે ધ્રુજી ઊઠી. પર્વતની માતાએ પર્વતને એકાંતમાં બોલાવ્યો. અને કહ્યું : ‘મેં તમારા પિતાના મુખે સાંભળ્યું હતું કે ‘અજ’ એટલે ‘ત્રણ વર્ષનું જૂનું ધાન્ય’, માટે નારદ કહે છે તે સાચું છે.’

‘પણ મેં તો...’

‘પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે અયોગ્ય કર્યું છે. અભિમાનમાં જિહ્વાચ્છેદની શરત કરીને તમે મહાન અનર્થ કર્યો છે...’ માતાએ દુભાતે હૈયે કહ્યું.

‘ખરેખર, વિચાર્યા વિના, પુખ્ત વિચાર કર્યા વિના, મનુષ્ય પગલું ભરે છે તો તે આપત્તિઓના ખાડામાં જ ધકેલાઈ જાય છે.

‘મા, હવે જે થયું તે થયું, હવે તે મિથ્યા ન થઈ શકે.’

પર્વતની ભાવિ વિપત્તિની કલ્પનાથી માતા વિહ્વળ બની ગઈ.

❀ ૧૩. એ મહાકાળ અસુર કોણ? ❀

‘પધારો માતા! આજે આપને જોઈને મેં જાણે ક્ષીરકદંબ ગુરુદેવને જ જોયા!’

‘પુત્ર! તું કુશળ તો છે ને?’

‘આપના પુનિત આશીર્વાદથી. પરંતુ હવે આપ કહો, હું આપનું આતિથ્ય શું કરું? હું આપને શું અર્પણ કરું?’

પુત્રરક્ષણની પૂર્વભૂમિકા સર્જવા ક્ષીરકદંબાચાર્યની પત્ની વસુ રાજાની રાજસભામાં આવી પહોંચી. કોઈ દિવસ નહિ અને આજે ગુરુપત્નીને આવેલ જોઈ વસુ તરત જ સિંહાસન પરથી ઊભો થઈ ગયો. ગુરુપત્નીને નમન કરી, સત્કાર કર્યો.

‘હે રાજેન્દ્ર! ધનનું પ્રયોજન નથી, ધાન્યની જરૂર નથી. પુત્ર વિના ધન-ધાન્યને મારે શું કરવું?’

‘પણ માતાજી પર્વત...’

‘એની પ્રાણભિક્ષા માગવા આવી છું રાજન...’

‘માતાજી! ગુરુદેવ ક્ષીરકદંબાચાર્ય જેમ મારા માટે પૂજ્ય અને પાલનીય હતા, તેવી જ રીતે આજે પર્વત પણ મારે માટે પૂજનીય છે, પાલનીય છે. ગુરુપુત્ર પ્રત્યે ગુરુની જેમ જ વર્તવું જોઈએ, એ વેદની આજ્ઞા છે.’

‘રાજન! તમને ધન્ય છે.’

‘પણ એ તો કહો કે અકાળે કોણ મોત માગી રહેલો છે? મારા ભાઈને મારવાની કોને કુબુદ્ધિ સૂઝી છે? માતાજી, શા માટે આટલી બધી વિહ્વળતા?’ ગુરુપુત્ર પર્વત પર કોઈ મહાન આપત્તિ આવી પડેલી જાણી, વસુનો રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો.

ત્યારે ગુરુપત્નીએ પર્વત અને મારા વચ્ચે ‘અજ’ શબ્દ અંગે થયેલો વિવાદ, તેમાં થયેલી શરત, વસુની લવાદી, નારદના મતની સત્યતા, છતાં પુત્રરક્ષા માટે પુત્રના મતનો પક્ષ કરવાની હિમાયત, વગેરે વસુને સારી રીતે સમજાવ્યું.

વસુ ગુરુપત્નીની વાત સાંભળીને ચોંકી ઊઠ્યો. અસત્યનું સમર્થન કરવાની વાત એટલે સત્યવાદી વસુના માટે કારમો આઘાત. તેણે ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક ગુરુપત્નીને કહ્યું :

‘માતા, મારાથી અસત્ય કેમ જ બોલાય? પ્રાણ જાય તો ભલે, પરંતુ સત્યવાદી અસત્ય કદાપિ ન બોલે.’

‘પણ આ એક વાર...’

‘અરે, પાપભીરુ આત્મા બીજું કોઈ પણ અસત્ય ન બોલે, જ્યારે આ અસત્ય તો ગુરુદેવના વચનને મિથ્યા કરનાર છે. તેવું અસત્ય તો મારાથી ન જ બોલાય.’

જિંદગીપર્યંત સત્યનો જ સાક્ષી બનેલો વસુ અસત્ય અને ગુરુવચનનો અપલાપ કરનારું અસત્ય કેવી રીતે ઊંચરી શકે? તેણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અસત્ય નહિ બોલવાનો પોતાનો નિર્ણય કહી દીધો, પરંતુ પોતાના પુત્ર પ્રતિ અથાગ રાગને ધારણ કરનારી ગુરુપત્ની, પોતાના પતિ ક્ષીરકર્દબ આચાર્યના વચનની, વસુની અવિચલ સત્યવાદિતાની કિંમત નથી આંકી શકતી.

પુત્રનો રાગ તેને સમજાવી રહ્યો છે. ‘પતિનું વચન કે વસુનું સત્ય તારા પુત્રના રક્ષણની આગળ નગણ્ય છે, તુચ્છ છે!’

સત્યનો રાગ વસુને સમજાવી રહ્યો છે : ગુરુદેવનું વચન અને સત્યની રક્ષા સમક્ષ વિશ્વની કોઈ પણ વસ્તુ કિંમતી નથી!

‘જો ભાઈનું રક્ષણ કરવા ચાહતો હોય તો ‘અજ’નો અર્થ ‘મેષ’ તારે કરવો જોઈએ. મહાન પુરુષો પ્રાણના જોખમે પણ બીજાનું રક્ષણ કરે છે, જ્યારે અહીં તો માત્ર સહેજ બોલવાનો જ પ્રશ્ન છે.’ ગુરુપત્ની બોલી.

‘માતાજી, અહીં માત્ર બોલવાનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ સત્યધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન છે. ગુરુદેવના વચનની તથ્યતા રક્ષવાનો પ્રશ્ન છે. મારી સત્યવાદી તરીકેની પ્રસિદ્ધિનો પ્રશ્ન છે.’

વસુને પોતાના મંતવ્યમાં દૃઢ જોઈ, ગુરુપત્ની રોપથી સળગી ઊઠી.

‘તને તારું સત્ય વહાલું હોય તો તેનું રક્ષણ કર. તને ગુરુપુત્ર વહાલો હોય તો તેનું જતન કર.’

રોપથી કહી, ગુરુપત્નીએ રાજસભામાંથી બહાર નીકળવા માંડ્યું. રાજા વસુ ધૂજી ઊઠ્યા. ‘શું કરવું? કોને પ્રાધાન્ય આપવું? ગુરુપુત્રની રક્ષા કરવા જતાં આદર્શનું મૃત્યુ થાય છે, આદર્શની રક્ષા કરવા જતાં ગુરુપુત્રનું મોત થાય છે અને ગુરુપત્નીનું દિલ દુભાય છે.’ વસુનું ચિત્ત વ્યગ્ર બન્યું. તેની આંખ સામે ગુરુપત્નીનો રોષ અને ગુરુપુત્રનો જિહ્વાછેદ તરવરવા લાગ્યાં. તે દોડ્યો. રાજદ્વારમાંથી નીકળતી ગુરુપત્નીની સમક્ષ જઈને ઊભો રહ્યો, તેણે કહ્યું :

એ મહાકાળ અસુર કોણ

૧૦૯

‘પર્વતના પક્ષમાં ન્યાય તોલાશે...’ ઝડપભેર તે આશ્રમમાં આવી. અમે બંને, હું અને પર્વત, વસુરાજાની રાજસભામાં આવ્યા. હું નિર્ભય હતો, કારણ કે મારું અંતઃકરણ વિશુદ્ધ હતું. પર્વતના મુખ પર ભયની સૂચક અનેક રેખાઓ તરવરતી હતી, કારણ કે તેનું અંતઃકરણ મલિન હતું. રાજસભા અનેક પ્રસિદ્ધ પंडितો, કવિઓ અને પ્રજાવંતોથી ભરાઈ ગયેલી હતી, વાદસભાને યોગ્ય પુરુષોની હાજરી સારી હતી.

વાદસભામાં તો જોઈએ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ! વાદસભામાં જોઈએ હંસલાઓ. ક્ષીર અને નીરનો વિભાગ કરનારા. ક્ષીર એટલે સત્ય અને નીર એટલે અસત્ય. સત્યાસત્યનું યથાર્થ વિભાગીકરણ કરનારા સભાસદોથી વાદસભા શોભે.

વસુ સ્ફટિકના સિંહાસન પર આરૂઢ થયો. જાણે આકાશમાં ચન્દ્રમા ખીલી ઊઠ્યો! વાદસભાનું કામ શરૂ થયું. પર્વતે પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કર્યું. મેં મારું મન્તવ્ય રજૂ કર્યું. અમે બંનેએ વસુરાજાને સત્ય કહેવા માટે પ્રાર્થના કરી.

વસુના માટે એ છેલ્લો દિવસ હતો, ન્યાય તોલવાની એ છેલ્લી તક હતી. સત્યવાદી તરીકેની એ ચરમ ક્ષણ હતી. ગુરુપત્નીના અનુરોધથી અસત્ય ભાષણ માટે વસુ તૈયાર જ હતો. અમારાં બંનેનાં મંતવ્યો સાંભળી, તેના પર કૃત્રિમ પરામર્શ કરવા લાગ્યો અને થોડીક વારમાં તેણે કહ્યું :

‘ગુરુદેવે ‘અજ’ની વ્યાખ્યા ‘મેષ’ કરી હતી.’

હું તો સાંભળતા જ ડઘાઈ ગયો... પરંતુ હજુ હું વિચાર કરું છું ત્યાં તો એક ભયાનક હોનારત સર્જાઈ ગઈ... ધડડડ... ધડડડ... ધડડડડ સ્ફટિક સિંહાસન પર અદૃશ્ય ઘણાના પ્રહારો થવા લાગ્યા. સિંહાસન ભાંગીને ચૂરેચૂરા થઈ ગયું. વસુ ભૂમિ પર પછડાયો. તેના મુખમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. અસત્ય ન્યાય તોલવાથી ક્ષેત્રદેવતાઓ ક્રોધાયમાન થયા હતા અને એ દેવોએ જ આ કરાલ વિનાશ તાંડવ સર્જ્યું હતું. ઊંચા સિંહાસન પરથી પછડાયેલો વસુ તત્કાળ મૃત્યુને શરણે થયો, મરીને તે ઘોર નરકમાં પટકાઈ ગયો.

હું તો આ દૃશ્ય જોતાં જ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તત્કાળ હું કંઈ જ સમજી ન શક્યો, પરંતુ વસુનો વિનિષાત્ત જોઈને મારું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. વસુના મૃત્યુ પછી વસુના સિંહાસને તેનો મોટો પુત્ર ‘પૃથુવસુ’ બેઠો. પરંતુ ક્રોધાયમાન થયેલા દેવોએ એને પણ ખતમ કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી ક્રમશઃ એના પુત્રો સિંહાસન પર બેસતા ગયા અને દેવો તેમને મારતા ગયા. આઠ પુત્રો માર્યા ગયા. સુવસુ નામનો નવમો પુત્ર ભાગ્યો. તે નાગપુર પહોંચી ગયો, જ્યારે દશમો પુત્ર બૃહદ્ધ્વજ મથુરામાં ચાલ્યો ગયો.

વસુના વંશનું પતન થયું. એક દિવસમાં શુક્તિમતીનો રાજમહાલય હતો નહતો થઈ ગયો. બીજી બાજુ પ્રજાએ આ સકલ અનર્થના મૂળ પર્વતને મારી મારીને નગરની બહાર તગેડી મૂક્યો. હું ત્યાંથી ખૂબ દુઃખ સાથે મારા સ્થાને ચાલ્યો ગયો.'

નારદજીની આંખોમાં દિલદર્દ ઊભરાયું. રાવણ, કુંભકર્ણ, બિભીષણ એકતાન થઈને નારદજીની વાણી સાંભળી રહ્યા હતા. નારદજી થંભી ગયા.

દશમુખે પૂછ્યું : 'દેવર્ષિ, પછી એ પર્વત ક્યાં ગયો? તેનું શું થયું?'

દેવર્ષિએ દીર્ઘ શ્વાસ લઈને કહ્યું : 'એ અભાગી પર્વત નગરની બહાર ગયો. શુક્તિમતી નદીના તટ પર આમતેમ ફરતો હતો ત્યાં મહાકાલ નામના એક અસુરે તેને પકડ્યો.'

'એ મહાકાલ-અસુર કોણ દેવર્ષિ?' વચ્ચે જ રાવણે પ્રશ્ન કર્યો.

હિંસક યજ્ઞની શરૂઆતમાં આ મહાકાલ-અસુર પ્રધાન પાત્ર છે. રાવણ! તેને જ્યાં પર્વતનો ભેટો થયો ત્યાં તેણે પોતાનું કાર્ય આગળ ધપાવ્યું! પરંતુ મહાકાલ અસુરનો પૂર્વભવ સાંભળવા જેવો છે!'

'જરૂર સાંભળાવો દેવર્ષિ!' કુંભકર્ણને નારદજીની વાતોમાં ખૂબ મજા આવતી હતી. મહાકાલ અસુરનો પૂર્વભવ સાંભળવા તે ખૂબજ ઉત્કંઠિત બન્યો. નારદજીને વાત કહેવા, તેણે ઉત્સાહિત કર્યા.

નારદજીએ મહાકાલ અસુરનો પૂર્વભવ કહેવો શરૂ કર્યો.

ચારણાયુગલ નામની એક નગરી હતી.

ત્યાં 'અયોધન' નામનો રાજા એની પ્રિય પત્ની 'દિતિ' સાથે સુખપૂર્વક પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી રહ્યો હતો.

તેમને એક સંતાનની પ્રાપ્તિ થઈ. પુત્રી દિનપ્રતિદિન મોટી થતી ગઈ. તેનું નામ સુલસા પાડવામાં આવ્યું.

પુત્રીનું રૂપ અને લાવણ્ય જોઈને રાજા-રાણીનો ઉમંગ માતો નહોતો. પરંતુ સાથે જ એમને ચિંતા થવા લાગી - 'પુત્રીને અનુરૂપ રાજપુત્ર કેવી રીતે મળશે?' મંત્રીની સલાહથી અયોધન રાજાએ સ્વયંવરનું આયોજન કર્યું. દેશ-વિદેશના અનેક રાજાઓ સુલસાને વરવાના કોડે ચારણાયુગલ નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમાં સગર રાજા અતિ ઐશ્વર્યથી શોભતો હતો. સગરે પોતાની દ્વારપાલિકા મંદોદરીને અયોધનના રાજમહેલમાં જતી-આવતી રાખી અને અયોધનના અંતઃપુરમાં શું ચર્ચા-વિચારણા ચાલી રહી છે, તેના પર લક્ષ

એ મહાકાળ અસુર કોણ

૧૧૧

રાખવા લાગ્યો. હજુ સ્વયંવરનો દિવસ દૂર હતો. તે અરસામાં એક દિવસ સુલસા અને તેની માતા દિતિ, મહેલની પાછળના ભાગમાં આવેલા ઉદ્યાનમાં ગયાં. પાછળ દૂખી રીતે પેલી સગરરાજની ગુપ્તચર મંદોદરી પણ ઉદ્યાનમાં ઘૂસી ગઈ.

દિતિ અને સુલસા એક લતામંડપમાં આવીને બેઠાં.

‘મા, તું બોલતી નથી, પરંતુ તારા મનમાં કોઈ ઊંડું ઊંડું દુઃખ રહેલું છે.’ સુલસાએ માતાના મુખનું નિરીક્ષણ કરતાં કહ્યું.

‘તે શું છે? મને કહે.’

‘તારી વાત સાચી છે બેટી!’

‘એ મારું દુઃખ દૂર કરવાનું તારા હાથમાં જ છે!’ દિતિએ મૂળ વાત પર આવતાં કહ્યું.

‘તું કહે, મારાથી શક્ય હશે તો તારું દુઃખ દૂર કરીશ. શું મારી માને હું દુઃખી કરવા ચાહું છું?’

‘ના, મારી વહાલી પુત્રી! હું તારા પ્રેમને પરખું છું!’

‘તો હવે તારું ગુપ્ત દુઃખ મને કહે.’

‘તું સ્વયંવરમાં કોને વરીશ?’ દિતિએ ધીમે અવાજે સુલસાની ખૂબ જ નજીક આવી પૂછ્યું.

‘એનો હજુ મેં નિર્ણય નથી કર્યો.’

‘તો તારે...’

‘બોલને, અચકાય છે શા માટે?’

‘મારા ભાઈ તૃણાભિન્દુના પુત્ર મધુપિંગને તો તું ઓળખે છે ને?’

‘સારી રીતે.’

‘કેવો છે એ?’

‘ધીર અને વીર.’

‘બસ, તું એના ગળામાં વરમાળા આરોપે, તે હું ચાહું છું.’

માતા અને પુત્રીનો વાર્તાલાપ મંદોદરી ખૂબ એકાગ્રતાથી સાંભળી રહી હતી. દિતિના પ્રસ્તાવનો સુલસા શો પ્રત્યુત્તર આપે છે, તે સાંભળવા તેને ખૂબ જ ઉત્સુકતા થઈ ગઈ.

સુલસાએ માતાના પ્રસ્તાવને વિચારી જોયો. ‘મધુષિંગ સોમવંશનો કુલીન રાજપુત્ર છે. રૂપ, ગુણ અને શૌર્યનો તેનામાં સંગમ થયેલો છે. તેને વરવાથી માતાનું દુઃખ દૂર થશે અને હું પણ સુખી થઈશ.’

‘મા, તારી ઇચ્છા મુજબ સ્વયંવરમાં હું મધુષિંગને વરીશ.’

‘બસ, બસ! ઘણું સરસ, મારી પુત્રી!’ દિતિએ સુલસાને બાહુપાશમાં લઈ આલિંગનથી પ્રેમ અભિવ્યક્ત કર્યો.

સુલસાનો પ્રત્યુત્તર સાંભળી સગરરાજની ગુપ્તચર મંદોદરી ચોંકી ઊઠી. ત્વરાથી ત્યાંથી નીકળી ગઈ. સગરરાજના ઉતારે આવી પહોંચી.

સંધ્યાના રંગો હમણાં જ ઊડી ગયા હતા અને પૃથ્વી પર કાળું અંધારું છવાવા લાગ્યું હતું. સગરરાજના ઉતારામાં દીપમાળાઓ જલી ઊઠી હતી. મંદોદરી ઝડપથી સગરરાજના ઓરડામાં પ્રવેશી. આંટા મારી રહેલો સગરરાજ એકદમ થંભી ગયો. તેણે મંદોદરીના મુખ પર ઉત્સુકતા સાથે ભયની લાગણી તરવરતી જોઈ.

‘કેમ, શા સમાચાર છે, મંદોદરી?’ શ્વેત આદરથી આચ્છાદિત એક ઊંચી ગાદી પર બેસતાં સગરરાજે પૂછ્યું.

‘મહારાજા, જે કાર્ય માટે આપ અહીં પધાર્યા છો, તે કાર્ય સિદ્ધ નહિ થાય’

‘એટલે?’ મંદોદરીની વાત ખૂબ મહત્ત્વની અને પોતાના મુખ્ય કાર્ય અંગેની હતી.

‘એટલે એ જ. આપ હવે રસાલા સાથે રાજધાનીમાં પાછા ફરો.’ મંદોદરીએ સગરરાજની ઇન્તેજારી ખૂબ વધારી દીધી.

‘પણ શી વાત છે એ તો કહે.’

‘સુલસાએ પોતાની પસંદગી કરી લીધી છે.’

‘કોની?’

‘મધુષિંગની, કલિંગદેશના રાજપુત્રની.’

‘તે કોના મોઢે સાંભળ્યું?’ સગરરાજની વ્યાકુળતા વધી.

‘ખુદ સુલસાના મોઢે.’ મંદોદરીએ સગરરાજને સુલસા અને દિતિ વચ્ચેનો અથથી હતિ સુધીનો બધો જ વાર્તાલાપ કહી સંભળાવ્યો.

સગરરાજે મંદોદરીને રવાના કરી. પોતે ચિંતાના સાગરમાં ડૂબકીઓ ખાવા લાગ્યો. જો સુલસા મધુષિંગને વરે તો સગરરાજની પ્રસિદ્ધિ, સગરરાજનું પરાક્રમ, સગરની મહત્તા, સગરની સર્વોપરિતા... બધા જ પર પાણી ફરી

એ મહાકાળ અસુર કોણ

૧૧૩

વળે. સગરને પોતાના નગરમાં જવું લજ્જાસ્પદ બની જાય. ‘શું કરું તો સુલસા મધુપિંગને ન વરે? ‘સાપ મરે નહિ અને લાકડી ભાંગે નહિ તેવો જ કોઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. સગર મનોમન વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ. પલંગમાં પડ્યો પડ્યો તે અપાર વેદના અનુભવવા લાગ્યો. સુલસાને પરણવાના પ્રશ્ન કરતાં હવે તેને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનો પ્રશ્ન..., પ્રસિદ્ધિ જાળવવાનો પ્રશ્ન વધુ પીડી રહ્યો હતો.

એક વિષયની સ્પૃહા જીવાત્મા કરે છે. તે વિષયમાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરી લેવાનો મનોરથ કરે છે. તે મુજબ પ્રવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ વિષયમાંથી મનોરથ મુજબ સુખ તો મળશે પણ તે પહેલાં દુઃખ, ત્રાસ અને પરિશ્રમ તો ખરાં જ! સુલસા એ જગતનો વિષય હતો. સગરે એની સ્પૃહા કરી. સુલસામાંથી સુખ મેળવવા તેને પરણવા આવ્યો! એને પરણીને સુખ મેળવશે ત્યારે ખરું, પણ તે પૂર્વે એ કેટલાં દુઃખ, ત્રાસ અને મૂંઝવણ અનુભવી રહ્યો છે?

બીજી બાજુ હવે સુલસાને મેળવવા મધુપિંગનો ઘાટ ઘડી નાંખવાનું સગર વિચારે છે! સુખની સ્પૃહા... વિષય-જન્ય સુખની સ્પૃહા કેટલી ભયંકર હોય છે! બીજાને મારીને, બીજાને બદનામ કરીને પણ જો વિષયજન્ય સુખ મળે છે, તો સુખલોલુપી જીવ તે જતું નહિ કરે.

‘સંસારનાં સુખો આવાં છે.

કોઈના પતન પર કોઈનું ઉત્થાન છે! કોઈના સ્મશાને કોઈનું સદન છે! કોઈના વિસર્જનમાં કોઈનું સર્જન છે! કોઈના સ્ખલનમાં કોઈનું શરણ છે! કોઈના દફનમાં કોઈની વાસનાનું શમન છે! કોઈના કંઠનમાં કોઈનું મનોહર રમણ છે!

મધુપિંગને બદનામ કરી નાખવાનો એક ઉપાય સગરે વિચાર્યો. તરત જ પોતાના પુરોહિત વિશ્વભૂતિને બોલાવ્યો અને કહ્યું :

‘વિશ્વભૂતિજી! આજે તમારું એક મહત્ત્વનું કામ ઉપસ્થિત થયું છે.’

‘ફરમાવો રાજેશ્વર! આપના પ્રત્યેક કાર્ય માટે સેવક તૈયાર જ છું.’

‘જો કે તમારા જેવા તેજસ્વી માટે આ કાર્ય અશક્ય નથી, છતાંય કઠિન તો જરૂર છે.’

‘રાજન! જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં કંઈ જ કઠિન નથી. આપ ફરમાવો!’

રાજપુરોહિતે સગરના ચિત્તને પ્રફુલ્લિત કરી દીધું.

‘તમારે કાલે ને કાલે ‘નૃપલક્ષણસંહિતા’ નામનો ગ્રંથ રચવાનો છે, તેમાં રાજાનાં કેવાં લક્ષણ હોવાં જોઈએ તેનું વિશદ વર્ણન કરવાનું; કે જે લક્ષણો

૧૧૪

જૈન રામાયણ

બધાં જ મારામાં ઘટતાં હોય અને સાથે સાથે મધુષિંગમાં લક્ષણો ઘટતાં ન હોય. બલકે મધુષિંગ રાજા તરીકે અયોગ્ય ઠરવો જોઈએ.’ સગરે પોતાની તરકીબ કહી સંભળાવી...

‘જરૂર મહારાજ! કાલે તૈયાર થઈ જશે.’

‘તો હું મારા પુરોહિતજીનો અપૂર્વ સત્કાર કરીશ.’

‘આપનો પ્રેમ એ જ...’ કહી પુરોહિત રવાના થયો.

સગર પૂર્વવત્ હર્ષથી રાચી રહ્યો.

રાજસભા ભરાઈ હતી. સ્વયંવર માટે આવેલા નાના મોટા બધા રાજાઓની હાજરી હતી. મુખ્ય સિંહાસન પર પરાક્રમી અને પ્રસિદ્ધ સગરરાજ બેઠો હતો. અયોધન રાજા તેના પાસેના સિંહાસન પર આરૂઢ થયા હતા. ત્યાં રાજપુરોહિત વિશ્વભૂતિ એક નાનકડી, નાજુક પરંતુ પુરાણી પેટી લઈને રાજસભામાં હાજર થયો. પુરોહિતના હાથમાં પેટી જોઈ અયોધને પૂછ્યું :

‘પુરોહિતજી! ક્યું પુરાણ લઈ આવ્યા છો?’

‘મહારાજા! જો કે આ પુરાણ નથી, પરંતુ પુરાણ જેટલું આ એક મહત્ત્વનું પુસ્તક છે!’ વિશ્વભૂતિએ ગંભીર વદને પેટીને પોતાના આસનના એક ભાગ પર મૂકતાં કહ્યું.

‘શું નામ છે એ પુસ્તકનું?’ અયોધને જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી.

‘નૃપલક્ષણસંહિતા’ સ્પષ્ટ શબ્દોચ્ચાર કર્યો.

‘ઓહો! નામ તો બહુ સરસ છે! વારુ, પેટી ખોલીને થોડુંક વાંચી સંભળાવો ને!’

‘જરૂર મહારાજ! કંઈ નવું ને નવું, આપને સંભળાવવું એ તો અમારું કામ છે!’ પુરોહિતે મસ્તક નમાવીને, વિનમ્ર શબ્દોથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો. પેટી ખોલીને અંદરથી મૂલ્યવંત વસ્ત્રથી વીંટાયેલી પોથી બહાર કાઢી.

‘જરા થોભો, પુરોહિતજી મારે કંઈ કહેવું છે...’ સગરરાજ બોલ્યા.

‘જરૂર ફરમાવો મહારાજા!’

‘પહેલાં અહીં બેઠેલા બધા જ રાજા-મહારાજાઓએ એક નિર્ણય કરવો જોઈએ.’

‘શાનો નિર્ણય રાજન?’ અયોધને સગરને પૂછ્યું.

‘એ કે, આ ‘નૃપલક્ષણસંહિતા’ એટલે રાજાઓનાં લક્ષણોનો ગ્રંથ. તો આ લક્ષણો સાંભળ્યા પછી, આ લક્ષણોથી જે હીન હોય તેનો વધ કરવો યા તો કાઢી મૂકવો!’

એ મહાકાળ અસુર કોણ

૧૧૫

સભામાં સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ. સગરરાજનો પ્રસ્તાવ પ્રસ્તુત છે કે અપ્રસ્તુત, તેની ચર્ચાઓમાં રાજાઓનો આછો આછો ગણગણાટ સંભળાવા લાગ્યો.

જો રાજાઓ સગરરાજના પ્રસ્તાવને આવકારે નહિ તો એમ સિદ્ધ થાય કે રાજાઓને ભય છે કે પોતે લક્ષણહીન ઠરે તો? માટે નિષેધ કરે છે. જો આવકારે તો જરૂર કોઈને અન્યાય થયા વિના રહે નહિ! શું કરવું? વળી આ તો સ્વયંવરનો અવસર, તેમાં કોઈના પર આફત ઊતરે તો... વિચાર કરતાં રાજાઓને સગરરાજનો પ્રસ્તાવ અયોગ્ય લાગ્યો. પરંતુ હવે વિરોધ કોણ રજૂ કરે? અયોધન રાજાથી તો કંઈ બોલાય જ નહિ, કારણ કે તેના ઘરે પ્રસંગ છે! બધાં જ તેના મહેમાનો છે. જો અયોધન રાજા વિરોધ કરે તો સગરરાજનું ભારોભાર અપમાન થાય...

મૌન છવાયું.

‘મૌનં અનુમતમ્ બધા મૌન છે, માટે પ્રસ્તાવ સાથે કોઈને વિરોધ નથી, એમ હું સમજું છું. માટે પુરોહિતજી, હવે તમે ગ્રંથનું વાંચન શરૂ કરો.’ સગરરાજે વિશ્વભૂતિને ગ્રંથ વાંચવાની આજ્ઞા ફરમાવી.

વિશ્વભૂતિ પુરોહિતે ગ્રંથનો પ્રારંભ કર્યો. તેમણે એક પછી એક લક્ષણ એવી ઢબથી રજૂ કરવા માંડ્યાં કે જેથી સભાને ભાન થવા માંડ્યું કે આ બધાં લક્ષણોથી યુક્ત સગર છે, જ્યારે મધુષિંગ લક્ષણહીન છે! સભાની દૃષ્ટિ વારંવાર મધુષિંગ તરફ પડવા લાગી, ધિક્કારની દૃષ્ટિ, તિરસ્કારની દૃષ્ટિ, હાસ્યની દૃષ્ટિ, બુદ્ધિશાળી મધુષિંગ પણ સમજી ચૂક્યો હતો કે ‘આ મને બદનામ કરવાનું, સુલસા મને ન વરે અને સગરને વરે એ માટેનું ભયંકર કાવતરું છે,’ પરંતુ મધુષિંગ પાસે એવો કોઈ જ પુરાવો ન હતો કે જેથી તે આ ગ્રંથને અપ્રામાણિક સિદ્ધ કરી શકે. એની સ્થિતિ કફોડી બની ગઈ. તેને પોતાનું ઘોર અપમાન થતું ભાસ્યું. તેણે એક ક્ષણ વિચાર કરી લીધો. ક્ષણ વારમાં તે રાજસભામાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો. તે ચાલ્યો ગયો, રોષ, આવેશ અને વેરથી ધમધમતો ચાલ્યો ગયો. તેણે નગરો છોડ્યાં, ઉદ્યાનો છોડ્યાં. તે ગાઢ અરણ્યમાં ગયો, ત્યાં તેણે તપશ્ચર્યા તપવા માંડી. એવી શક્તિઓ મેળવવા કે જે શક્તિઓ દ્વારા સગરના કુકૃત્યનો બદલો આપી શકાય. સગરને ખતમ કરી શકાય.

એ ભવમાં તો મધુષિંગ એવી શક્તિઓ પામી ન શક્યો. સગર સુલસાને પરણીને પોતાના નગરમાં ચાલ્યો પણ ગયો.

મધુષિંગનું મૃત્યુ થયું. મરીને તે મહાકાલ અસુર થયો. નારદજીએ કુંભકર્ણની સામે જોયું.

❀ ૧૪. વેરની વચૂલાત ❀

‘ભાઈ, તું મને ઓળખે છે?’ શુક્તિમતી નદીને કિનારે નિરાધાર સ્થિતિમાં રખડતા પર્વતને જોઈને મહાકાલ-અસુરે બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કર્યો અને એની પાસે આવીને પૂછ્યું.

‘ના, હું આપને નથી ઓળખતો.’ પર્વતે જવાબ આપ્યો.

‘મારું નામ શાંડિલ્ય. તારા પિતા કીરકદંબ ઉપાધ્યાયનો હું મિત્ર છું!’ મહાકાલે ડિંગ મારી.

‘મારા પિતાના તમે મિત્ર?’

‘હા! ગૌતમ નામના ઉપાધ્યાયની પાસે તારા પિતા અને હું સાથે અધ્યયન કરતા હતા.’

‘આપ અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યા?’

‘મેં બાજુના જ ગામમાં સાંભળ્યું કે મારા મિત્રના મહામતિમંત પુત્ર પર્વતને લોકોએ તથા નારદે તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યો છે, ત્યારે હું મારાં બધાં જ કામ પડતાં મૂકી અહીં દોડી આવ્યો. તને જોઈને ભાઈ, હવે મને નિરાંત થઈ.’

ક્ષણ વાર થંભીને મહાકાલે આગળ ચલાવ્યું :

‘પણ હવે તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. હું તારી પડખે છું.’

‘તમે શું કરશો?’

‘હું મંત્રશક્તિથી સારા યે વિશ્વને વશ કરીશ. તારા મતને વિશ્વવ્યાપી બનાવીશ. તારા નામને દેશના ખૂણેખૂણે ગુંજતું કરી દઈશ.’

શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણની વાત સાંભળીને પર્વત નાચી ઊઠ્યો. એની આંખે ભાવિનો ભવ્ય સ્વપ્નલોક દેખાવા લાગ્યો. પુનઃ પ્રતિષ્ઠા અને પ્રસિદ્ધિની તેને તક દેખાવા લાગી.

ખરેખર, અધોગતિમાં જનાર જીવને નિમિત્તો પણ એવાં જ મળી જાય છે! તે શાંડિલ્ય પ્રત્યે આકર્ષાયો. શાંડિલ્યે પર્વતને બરાબર સંકેજમાં લીધો. પર્વત દ્વારા, તેણે પોતાનું ઇષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો.

‘રાવણા! હિંસક યજ્ઞનો પ્રારંભ હવે થાય છે...’ નારદજીએ રાવણના પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરની આટલી પૂર્વભૂમિકા સમજાવી.

વેરની વસૂલાત

૧૧૭

‘શું એ મહાકાલ અસુર (શાંડિલ્ય) હિંસક યજ્ઞનો પ્રયોજક છે?’ રાવણે પૂછ્યું.

‘હા! સગર પ્રત્યેના વેરની વસૂલાત માટે હિંસક યજ્ઞનું મહાકાલે પ્રયોજન કર્યું!’

‘મુનિવર! એ તો કહો, એણે કેવી રીતે હિંસક યજ્ઞ શરૂ કર્યો! અને એમાં સગર સાથેનો વેરનો બદલો કેવી રીતે લીધો?’

નારદજીએ જરા ગળું ખોંખારીને વાતને આગળ ચલાવી.

‘શાંડિલ્ય અને પર્વત ત્યાંથી આગળ વધ્યા... શાંડિલ્યે પોતાની આસુરી શક્તિથી ગામોમાં, નગરોમાં રોગો, વ્યાધિઓ, પીડાઓ ફેલાવવા માંડી. ચારેકોર લોકો ત્રાસ ત્રાસ પોકારવા લાગ્યા. બીજી બાજુ શાંડિલ્ય પ્રચાર કરવા માંડ્યો;

‘જે કોઈ પર્વતનો મત સ્વીકારશે તેના રોગો શાંત થઈ જશે!’ અને જે કોઈ પર્વતના અનુયાયી થવા લાગ્યા તેના રોગો તત્કાળ દૂર થવા લાગ્યા. શાંડિલ્ય પોતાની આસુરી શક્તિથી અદૃશ્યપણે રોગોને દૂર કરવા લાગ્યો. બસ, જોતજોતામાં પર્વતના અનુયાયીઓનો એક વિરાટ વર્ગ તૈયાર થઈ ગયો. ફરતા ફરતા બન્ને સગરરાજના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓએ આખા નગરમાં અનેક ભયંકર રોગો ફેલાવી દીધા. રાજાના અંતઃપુરમાં, રાજાના મંત્રીવર્ગમાં, રાજાના આખા ય પરિવારમાં જીવલેણ દર્દો ફાટી નીકળ્યાં.

કણોપકણ સગરરાજને પણ સમાચાર મળ્યા હતા કે ‘આ રોગચાળામાંથી મુક્ત કરનાર કેવળ પર્વત છે. જે પર્વતનો અનુયાયી બને છે, તેના રોગો તત્કાળ ઉપશમી જાય છે. પરિવારની પારાવાર પીડા જોઈને સગરરાજે પર્વતની ભાજ મેળવવી શરૂ કરી. ત્યાં તો સામેથી તેને સમાચાર મળ્યા કે પર્વત પોતાના નગરના ઉદ્યાનમાં જ આવેલો છે. તરત જ પોતાના પ્રધાન પુરુષોને લઈ સગરરાજ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં આવ્યો. એક ઊંચા કાષ્ઠાસન પર પર્વતે આસન જમાવ્યું હતું. શરીરે સોનાની જનોઈ, કપાળે અનેક રંગના તિલક, લાલ પીતાંબર અને ચારેકોર અનેક રોગગ્રસ્ત માણસોની ભીડ જામેલી હતી.

સગરે આવીને પર્વતનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું.

‘હે મહાઋષિ! આપની કૃપાથી મારી પ્રજા નીરોગી બને, મારો પરિવાર, મારું અંતઃપુર નીરોગી બને તેમ કરવા અનુગ્રહ કરો.’ સગરે પર્વતની સામે બેસી, વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને વિનંતી કરી.

‘રાજન! અમારું તો એ કર્તવ્ય જ છે કે દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાં.’ પર્વતે

૧૧૮

જૈન રામાયણ

ઠાવકા મોઢે જવાબ આપ્યો. શાંડિલ્યની દૈવી સહાયથી અલ્પકાળમાં જ પર્વતે સગરરાજના સારા યે નગરને રોગમાંથી મુક્ત કર્યું. સગરરાજના આનંદની સીમા ન રહી. પર્વતનો એ અદનો સેવક બની ગયો. પર્વતના દૈવી પ્રભાવોમાં સગર અંજાઈ ગયો.

બિચારો સગરરાજ! એને ક્યાં સમજ છે, કે એનું જ કાસળ કાઢી નાંખવાની આ એક વ્યવસ્થિત જાળ બિછાવવામાં આવી છે. અજ્ઞાનતા એ કેટલો ભયંકર શત્રુ છે? અજ્ઞાનતા સગરરાજને પર્વતનો ભયંકર ભેદ પરખવા દેતી નથી, અજ્ઞાનતા મહાકાલ અસુરની મેલી રમતનો તાગ પામવા દેતી નથી. અજ્ઞાનતાએ સગરરાજને મોતના મુખમાં ધકેલી દીધો.

માટે જ પરમપિતા જિનેશ્વરદેવોએ કેવળજ્ઞાન માટેનો પુરુષાર્થ કરવા, અજ્ઞાનતાને નિર્મૂળ કરી દેવા ઉપદેશ કર્યો છે. અજ્ઞાનતામાં મનુષ્ય મિત્રને મિત્રરૂપે ઓળખી શકતો નથી, શત્રુને શત્રુરૂપે ઓળખી શકતો નથી. એટલું જ નહિ, પરંતુ મિત્રને શત્રુ સમજે છે... શત્રુને મિત્ર માને છે! અરે, અજ્ઞાનતામાં મનુષ્ય પોતાની જાતને... પોતાના જ સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી. આનાથી વધીને બીજી કઈ કરુણતા હોઈ શકે? મનુષ્ય જ્યાં સુધી પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપને ન સમજી શક્યો હોય ત્યાં સુધી એ અજ્ઞાનતામાં અટવાયેલો છે. એ સત્ય સ્વીકાર્યે જ છૂટકો.

સગરરાજે પર્વતનાં પડખાં સેવવાં શરૂ કર્યાં.

યજ્ઞકર્મના બહાના નીચે પર્વતે સગરને સુરાપાન કરતો કર્યો, વેશ્યાગામી બનાવ્યો તેમજ માંસાહારી બનાવ્યો. સગરરાજના ચિત્તમાં ઠસાવ્યું કે : ‘યજ્ઞમાં દારૂ પીવો એ પાપ નથી! યજ્ઞના નિમિત્તે પરસ્ત્રીને ભોગવવી તે પાપ નથી! યજ્ઞના પ્રસાદરૂપે માંસાહાર કરવો તે પાપ નથી! એટલું જ નહિ, પરંતુ જ્યાં સગરરાજ પાકો સુરાપાની, માંસાહારી અને પરસ્ત્રીગામી બન્યો એટલે મહાકાલની સૂચનાનુસાર પર્વતે સગરરાજને માતૃયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ વગેરે યજ્ઞોનો મહિમા સમજાવવા માંડ્યો. તેણે સમજાવ્યું :

‘માતાને સ્વર્ગે મોકલવી હોય તો યજ્ઞમાં માતાને હોમવી જોઈએ, પિતાને સ્વર્ગમાં મોકલવા પિતાને યજ્ઞના અગ્નિમાં હોમી દેવા જોઈએ...’ સાથે સાથે મહાકાલે (શાંડિલ્યે) પોતાની આસુરી શક્તિથી એવી માયા રચી : તેણે આકાશમાં વિમાનો બતાવ્યાં, વિમાનોમાં દેવો બતાવ્યા, તેણે દેવોના મોઢે એવી વાણી બોલાવી, ‘અમે આ પવિત્ર યજ્ઞથી સ્વર્ગમાં આવ્યા છીએ!’

વેરની વસૂલાત

૧૧૯

ખલાસ! પછી તો પૂછવું જ શું? લોકોએ આંખો મીચીને હિંસક યજ્ઞો કરાવવા માંડ્યા. ‘યથા રાજા તથા પ્રજા.’ સગરરાજે વારે ને તહેવારે ઠેર ઠેર યજ્ઞો કરાવવા માંડ્યા, ત્યાં પ્રજા શું બાકી રાખે? હજારો, લાખો અને કરોડો પશુઓનાં યજ્ઞની વેદિકા પર બલિદાન અપાવા લાગ્યાં. નારદજીએ રાવણને કહ્યું -

‘હે દશમુખ! મેં જ્યારે જાણ્યું કે પર્વતે મહાકાલના સહારે માઝા મૂકીને હિંસક યજ્ઞો આરંભ્યા છે ત્યારે મારા હંયામાં અપાર દુઃખ થયું. નિર્દોષ પશુઓને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારી લેવા મેં ‘દિવાકર’ નામના મારા એક વિદ્યાધર મિત્રને વાત કરી. તેણે પણ મારી વાત સ્વીકારી અને તેણે જ્યાં યજ્ઞ માટે પશુઓ ભેગાં કર્યા હતાં ત્યાં જઈ પશુઓનું અપહરણ કરવા માંડ્યું. શરૂઆતમાં તો અમારી આ યોજના ખૂબ કારગત નીવડી. પરંતુ ઠેર ઠેર જ્યારે પશુઓનું અપહરણ થવા માંડ્યું ત્યારે પેલો સુરાધમ મહાકાલ ચીંક્યો! તેણે પોતાના વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો. તેણે અમારી યોજના જોઈ. દિવાકર વિદ્યાધરને પશુઓનું અપહરણ કરતાં જોયો. વિદ્યાધરની વિદ્યાનો પ્રતિકાર કરવાનો મહાકાલે એક પ્રબળ ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તેણે પરમાત્મા ઋષભદેવની પ્રતિમાની સ્થાપના કરવા માંડી. વિદ્યાધર પોતાની વિદ્યાનો ઉપયોગ ન કરી શક્યો. તેની વિદ્યા પાછી પડવા લાગી. હું નિરુપાય થઈ ગયો... હાથ ખંખેરીને અન્ય સ્થળે ચાલ્યો ગયો.

સગરરાજની પાસે અનેક પ્રકારના યજ્ઞો કરાવતાં કરાવતાં, હવે સુરાધમ મહાકાલે એનો ઘાટ ઘડી નાંખવાની તૈયારી કરી.

સગરના રાજમહેલે પિતૃમેધ અને માતૃમેધ યજ્ઞ થવા માંડ્યા. સગરના પુત્રોને પર્વતે સમજાવી દીધું : ‘હવે તમારું કર્તવ્ય માતાપિતાને સ્વર્ગમાં મોકલવાનું છે. આ પરમ યજ્ઞકાર્ય તમારે વિના વિલંબે કરવું જોઈએ.’ સગરના પુત્રો પણ પર્વતના પ્રભાવથી પ્રભાવિત થયેલા હતા. માતાપિતાને યજ્ઞમાં હોમી દેવાનું નક્કી થયું.

યજ્ઞના મંત્રોચ્ચારો થવા લાગ્યા. નિર્દોષ પશુઓનાં સ્વાદિષ્ટ માંસની મહેફિલ જામી. નશાદાર સુરાની પ્યાલીઓ ઊડવા લાગી, ભેદી પડદાઓની પાછળ સગરના અંતઃપુર સાથે, નશામાં ચક્ર્યુર બની દંભી ધાર્મિકોએ પાપલીલાઓ આચરવા માંડી. આજે પર્વતે સગરરાજ અને સુલસાને ખૂબ ખૂબ માંસ ખવડાવ્યું. ખૂબ ખૂબ સુરાપાન કરાવ્યું. પર્વતે ઊંચા સ્વરે પિતૃમેધનો મંત્રાક્ષર ઉચ્ચાર્યો.

૧૨૦

જૈન રામાયણ

સંકેત મુજબ સગરના પુત્રે સગરને ઉપાડીને યજ્ઞના ધમ્મધખતા અગ્નિમાં હોમી દીધો. પર્વતે મોટા સ્વરે માતૃમધનો મંત્રાક્ષર ઉચ્ચાર્યો. સુવસાને ઉપાડીને હોમમાં હોમી દેવામાં આવી.

બસ! કાર્ય સમાપ્ત થઈ ગયું.

મહાકાલના કલેજે ઠંડક વળી. વેરની વસૂલાત લેવાઈ ગઈ. પર્વતને રખડતો મૂકી, મહાકાલ પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો!

કેવી સ્વાર્થસાધકતા! પોતાના સ્વાર્થને સાધવાની પાછળ કેટલા, અસંખ્ય જીવોનો કારમો હત્યાકાંડ! પાપ-લીલાનું કેવું દારુણ અને હિતવિધાતક પ્રવર્તન!!

દશમુખ! ત્યારથી આ હિંસક યજ્ઞ ચાલી રહ્યો છે. ત્યારથી ધર્મને નામે હિંસા, જૂઠ, દુરાચાર વગેરે સેંકડો પાપો આચરાઈ રહ્યાં છે. પરંતુ હવે મારે તમને એક જ વાત કહેવી છે કે જ્યાં જ્યાં આવા હિંસક યજ્ઞો થતા હોય ત્યાં ત્યાં તે યજ્ઞો તમારે અટકાવવા જોઈએ, કારણ કે તમે સમર્થ છો, શક્તિસમૃદ્ધ છો.'

‘દેવર્ષિ! આપની આજ્ઞા હું શિરે ચઢાવું છું. મારાથી બનતા બધા જ પ્રયત્નોથી આ હિંસક યજ્ઞો નાબૂદ કરીશ.’

રાવણે દેવર્ષિનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા. મરુત્ રાજાએ નારદજીનાં ચરણોમાં પડી, પોતાના અપરાધની ક્ષમા ચાચી. નારદજીએ પણ ઉદાર હૃદયે ક્ષમા બક્ષી અને જવા માટે રજા માગી. બંને રાજાઓએ દ્વાર સુધી જઈને નારદજીને વિદાય આપી. નારદજી તો ત્યાંથી ક્ષણવારમાં આકાશમાર્ગે અદૃશ્ય થઈ ગયા.

મરુત્ રાજા તો અચરજ પામી ગયો. આ દિવ્ય પુરુષ કોણ? રાવણ પણ જેમને નમે, બહુમાન કરે!’

‘પરાક્રમી! આ કૃપાસાગર મહાપુરુષ હતા કે જેમણે મને ઘોર પાપમાંથી ઉગારી લીધો?’

મરુતે રાવણ પાસેથી નારદજી અંગે જાણવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

‘રાજન! એ મહાપુરુષ ‘નારદજી’ તરીકે પૃથ્વી પ્રસિદ્ધ દેવર્ષિ હતા! તેમનો ઇતિહાસ પણ રમૂજ અને રોમાંચક છે!’

‘મોટા ભાઈ! કહોને ત્યારે એ ઇતિહાસ! ભૂતકાળના અનંત ક્ષેત્ર પર જ પરિભ્રમણ કરવાનો આજનો દિવસ છે!’ બિભીષણે કહ્યું :

નમતો પહોર હતો.

વેરની વસુલાત

૧૨૧

નારદજીએ કહેલો હિંસક યજ્ઞનો લાંબો ઇતિહાસ સાંભળ્યા પછી, બધા જ નારદજી અંગે સાંભળવા માટે આતુર હતા. તેમાંય રાવણને મોઢે સાંભળવાની તક મળતાં સહુને આનંદ થયો.

રાવણે ધીમા સ્વરે વાતનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું :

એક અરણ્ય હતું પણ મનને મહેકાવી દે તેવી ત્યાં મધુરતા હતી. દિલને ડોલાવી દે તેવું ત્યાં સૌન્દર્ય હતું. આત્માને રસતરબોળ કરી દે તેવી ત્યાં શાંતિ અને શીતળતા હતી. ત્યાં એક આશ્રમ હતો. નાનકડી એક કુટિર! તેમાં એક તાપસ પોતાની પત્ની સાથે રહે.

તાપસનું નામ બ્રહ્મરુચિ અને તાપસની પત્નીનું નામ કુર્મી. બસ, અરણ્યનાં ફળો ખાઈને ક્ષુધા શમાવવાની. નદીનું પાણી પીને તૃપ્તા છિપાવવાની. વૃક્ષની છાલનાં વસ્ત્ર બનાવીને શરીર ઢાંકવાનું! બાકી આખો ય દિવસ પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં પસાર કરવાનો. પરંતુ હજુ તેઓ બ્રહ્મચારી ન હતાં, છતાં વિષયાસક્ત ન હતાં. કાળક્રમે ઋષિપત્ની ગર્ભિણી બની. એ અરસામાં એક પુણ્ય પ્રસંગ બન્યો.

કેટલાક જૈનશ્રમણો બ્રહ્મરુચિ તાપસના આશ્રમે આવી ચઢ્યા. બ્રહ્મરુચિએ શ્રમણોનો સત્કાર કર્યો. એક ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે, સ્વચ્છ ભૂમિ પર, શ્રમણોએ વિસામો કર્યો. બ્રહ્મરુચિ શ્રમણોની સામે આવીને બેઠો. શ્રમણોએ બ્રહ્મરુચિ તાપસના ભાવુક, ઉન્નત આત્માને પારખ્યો. તેને સાચું માર્ગદર્શન આપી સન્માર્ગ ચડાવવાની શ્રમણોએ ભાવના કરી.

‘મહાનુભાવ! તમે અહીં ઘણા સમયથી રહેતા લાગે છો.’ શ્રમણોએ વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

‘હા જી’ બ્રહ્મરુચિએ વિનયયુક્ત જવાબ આપ્યો.

‘તમે ઘર અને નગર ત્યાગીને અહીં - વનમાં કેમ વસ્યા છો?’

‘પરમ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરવા માટે.’

‘પણ તમે તો અહીં પણ નવો જ સંસાર શરૂ કર્યો છે. પછી પરમ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થશે?’

‘એટલે આપનું કહેવાનું તાત્પર્ય શું છે?’

‘એ જ કે પરમ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે તો વૈષયિક સુખનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, સ્ત્રીનો સહવાસ ત્યજવો જોઈએ. પરમ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાન,

ધ્યાન, તપ, ત્યાગ અને ગુરુસેવા વગેરે અનેક બાહ્ય-અભ્યંતર સાધનામાં મગ્ન થઈ જવું જોઈએ. આ રીતે વનમાં રહેવાથી સર્વથા નિષ્પાપ જીવન જીવી શકાય નહિ. છયે પ્રકારના જીવો(પટ્ટકાય)ને સર્વથા અભયદાન આપી શકાય નહિ.'

તાપસ એકાગ્રતાપૂર્વક શ્રમણોની સાકરમધુર વાણીને સાંભળી રહ્યો હતો. શ્રમણોએ પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવના શાસનનો સર્વાંગ સંપૂર્ણ, નિષ્પાપ સાધનામાર્ગ બતાવ્યો. સાધક જીવનની ભવ્ય દિનચર્યા સમજાવી. પરમાત્માનો અદ્ભુત તત્ત્વમાર્ગ બતાવ્યો.

તાપસના અંતઃકરણમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો રત્નદીવો પ્રગટી ગયો. તેને શ્રમણોની વાત ગમી. તેને સાધનાનાં સોપાનો આરોહણ કરવાનાં અરમાન જાગ્યાં. તેણે ગૃહસ્થજીવનની સાધનાનો ખ્યાલ મેળવ્યો... પણ એનાથીય આગળ સાધના કરી લેવાની ભાવના તેને જાગ્રત થઈ. શ્રમણો પાસેથી શ્રમણ જીવનની સંપૂર્ણ રૂપરેખા જાણી ત્યારે હૃદયમાં હર્ષનો સાગર હિલોળે ચડ્યો.

તેણે પોતાની ધર્મપત્ની કુર્મીને પણ બોલાવી. તેણે પણ શ્રમણોના પાવન મુખે ગૃહસ્થજીવનની ચર્યા સમજી લીધી. શ્રાવિકા બનવાના તેને પણ મનોરથ જાગ્યા. બ્રહ્મરુચિએ કુર્મીને પૂછી જોયું કે પોતે શ્રમણ બને તો તેની અનુમતિ છે ને? તેને દુઃખ નહિ થાય ને? કુર્મી પતિના અભિપ્રાયને, પતિના પ્રિયને સમજનારો હતી. તેણે પતિની શ્રમણ બનવાની ભાવનાને અનુમતિ આપી. શ્રમણોએ ત્યાં જ બ્રહ્મરુચિને શ્રમણવેશ સમર્પ્યો. ગર્ભિણી ઋષિપત્નીને શ્રાવિકા-ધર્મ આપ્યો.

શ્રમણોએ ત્યાંથી બ્રહ્મરુચિને લઈને વિહાર કર્યો. કુર્મી આશ્રમમાં રહી ગર્ભનું કાળજીપૂર્વક પાલન કરવા લાગી.

શ્રાવિકા બનેલી ઋષિપત્ની હવે રોજ શ્રમણોએ આપેલા નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન ધરે છે અને પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવનું નામસ્મરણ કરે છે. તેણે કંઠમૂળનો ત્યાગ કર્યો અને ભક્ષ્ય એવાં જ ફળો પર નિર્વાહ કરવા માંડ્યો. નદીનું પાણી ગાળીને ઉપયોગમાં લેવા માંડ્યું.

નવ મહિના પૂર્ણ થયા. ઋષિપત્નીએ એક તેજસ્વી પુત્રને જન્મ આપ્યો. પરંતુ જગતની બીજી માતાઓ જે પુત્રોને જન્મ આપે છે તેના કરતાં આ પુત્રનો જન્મ આશ્ચર્યજનક બન્યો! જન્મતાં બીજાં બાળકોની જેમ આ ઋષિપુત્ર રોતો નથી! રુદન ન કર્યું, માટે તેનું નામ 'નારદ' કહેવાયું!

નવજાત પુત્રને આશ્રમના આંગણમાં, એક રમણીય વૃક્ષની નીચે, પર્ણની પથારી પર, રમતો મૂકી ઋષિપત્ની નદીમાં પાણી ભરવા ગઈ.

વેરની વસુલાત

૧૨૩

અહીં દેવલોકના ‘જૂભક’ જાતના દેવો મનુષ્યલોકનાં તીર્થોની યાત્રા કરીને પાછા વળતા હતા. આ બાળકના પ્રકૃષ્ટ પુણ્યે દેવોનાં દિલને આકર્ષ્યા. બાળકને ઉપાડી જવાનો વિચાર કરી, દેવો બાળકની પાસે આવ્યા અને બાળકને વિમાનમાં બેસાડી, પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા. દેવોએ એ વિચાર ન કર્યો કે, જ્યારે આ બાળકને એની માતા નહિ જુએ ત્યારે એ કેવું કારમું રુદન કરશે? એની સ્થિતિ કેવી કફોડી થશે?

સંસારી જીવોની આવી જ સ્થિતિ હોય છે. પોતાના સુખની પાછળ સંસારી જીવ બીજાનાં દુઃખનો વિચાર નથી કરતો; બીજાનાં દુઃખની પરવા કર્યા વિના કેવળ પોતાના સુખનો જ વિચાર કરનારા સંસારી જીવો હોય છે.

કુર્મી પાણી ભરીને આશ્રમમાં આવી, આવીને તરત જ પોતાના પુત્રની પાસે ગઈ. પરંતુ સુકોમળ પર્ણની પથારી ખાલી પડી હતી. કુર્મીના પેટમાં મોટી કાળ પડી. તેણે આજુબાજુ તપાસ કરી, પરંતુ પુત્રને ન જોયો. કુર્મી ખૂબ વિહ્વળ બની ગઈ. તેની આંખોમાંથી આંસુની વર્ષા થવા લાગી. કરુણ વિલાપ કરતી તે અટવીમાં ફરવા લાગી. પુત્રના વિરહમાં તેના માથે દુઃખનો ડુંગર તૂટી પડ્યો. તે ખાવાનું ભૂલી, પીવાનું ભૂલી, બસ, પુત્રને યાદ કરી કરીને રુદન કરવા સિવાય તેને કંઈ સૂઝતું નથી. અનેક પ્રકારના વિકલ્પોમાં તે અટવાવા લાગી. ‘શું મારા પુત્રને કોઈ જંગલી પશુ ઉપાડી ગયું હશે? શું મારા લાડલાને કોઈ ચોર ઉપાડી ગયો હશે? અરેરે... મારા એ વહાલા પુત્રનું શું થયું હશે?...’ તેને હવે આશ્રમ આકરો લાગવા માંડ્યો.

ઘણા દિવસો વીત્યા પણ પુત્રનો પત્તો ન લાગ્યો, ત્યારે કુર્મીએ પતિને માર્ગે જવાનો નિર્ણય કર્યો. સદ્ભાગ્યે ‘ઇન્દુમાલા’ નામનાં સાધ્વીજી મહારાજ મળી ગયાં. તેમની પાસે કુર્મીએ સાધ્વીજીવન સ્વીકાર્યું. શોકની લાગણીને વેરાગ્યના અમૃતકુંડમાં ઝબોળી દઈ કુર્મી પ્રશાંત બની.

દેવોએ બાલ નારદને ખૂબ લાલનપાલનથી ઉછેરવા માંડ્યો. દેવોની કાળજી એટલે પછી પૂછવું જ શું? એકલું લાલનપાલન જ નહિ, પરંતુ અનેક કળાઓ, અનેકવિધ શાસ્ત્રો પણ શીખવ્યાં. યૌવનમાં પ્રવેશતાં નારદજીને દેવોએ ‘આકાશગામિની’ વિદ્યા આપી.

નારદજીએ પોતાનો વેશ વિચિત્ર રચ્યો! તેમણે પોતાના માથે વાળ વધવા દીધા અને વધેલા વાળની મજેદાર જટા બાંધવા લાગ્યા! મસ્ત યૌવન અને ઊંચી જટા, નારદજી ન તો ગૃહસ્થ લાગે કે ન તો સાધુ! બસ, આકાશમાં

૧૨૪

જેન રામાયણ

ઉડ્યન કરવાની વિદ્યાથી તેઓ ભિન્ન ભિન્ન શાશ્વત તીર્થોની યાત્રા કરવા લાગ્યા! વચ્ચે કોઈ આકર્ષક નગર, વન કે ગુફા દેખાય તો ઊતરી પડે નીચે. હા, તેઓ કોઈના દ્વારે ગયા અને તેમનું જો સ્વાગત ન કર્યું તો પેલાના બાર જ વાગ્યા સમજવા! એમને ઝઘડો જોવાનો શોખ! ઝઘડો જોવા ન મળે તો ઝઘડો કરાવવાનો! સંગીતનો પણ એટલો જ રસ! હાથમાં વીણા રાખીને ફરવાના!

આ બધાની સાથે એમની ગુણસમૃદ્ધિ પણ જેવી તેવી નથી. તેઓ અણુવ્રતધારી છે.

‘અણુવ્રત એટલે શું?’ મરુત રાજાએ વચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો.

‘અણુવ્રત પાંચ છે. વ્રતનું આંશિક પાલન કરનાર અણુવ્રતી કહેવાય. વ્રતનું સર્વથા પાલન કરે તે મહાવ્રતી કહેવાય.

૧. હિંસા ન કરવી.

૨. જૂઠ ન બોલવું.

૩. ચોરી ન કરવી.

૪. મૈથુન ન સેવવું.

૫. પરિગ્રહ ન રાખવો.

આ પાંચેય વ્રતોનું નારદજી અમુક અંશે પાલન કરે છે. હમણાં જ તમે ન જોયું? આ હિંસક યજ્ઞ જોઈને તેમને કેટલું દુઃખ થયું હતું? હિંસા બંધ કરાવવા તેમણે કેટલી બધી ધમાલ મચાવી? બસ, તેઓ પૃથ્વી પર ઇચ્છા મુજબ વિચરતા જ રહે છે! તેમણે લગ્ન કર્યું નથી અને કરવાના પણ નથી! તેઓ બ્રહ્મચારી છે.’

નારદજી અંગેની આટલી રસપૂર્વક માહિતી આપી રાવણે હવે આગળ પ્રયાણ કરવાની મરુત રાજા પાસે રજા માંગી.

❀ ૧૫. મથુરામાં મધુનું મિલન ❀

રાજપુરમાં રાવણ ધારણા કરતાં અધિક રોકાયો.

મરુતરાજે પોતાની કનકપ્રભા નામની કન્યાનું રાવણ સાથે લગ્ન કર્યું. તેથી રાવણ સાથે મરુતની મૈત્રી પાકી બની. રાવણે અહીંના રમણીય ઉદ્યાનોમાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક દિવસ પાતાલલંકાના અધિપતિ ખર વિદ્યાધરે આવીને કહ્યું.

‘હે લંકાપતિ! હવે આપણે આગળ પ્રયાણ કરવું જોઈએ. કેમ કે આપણે હજી એક પ્રબળ શત્રુને પરાસ્ત કરવાનો છે...’

‘બરાબર યાદ કરાવ્યું! ખરને હસીને દશમુખે પ્રત્યુત્તર આપ્યો અને સાથે જ પ્રયાણ કરવાની સૈન્યને આજ્ઞા કરી.

એક પ્રભાતે, ખુશનુમા હવામાનમાં રાવણે આકાશમાર્ગે પ્રયાણ પ્રારંભ્યું. થોડાક કલાકો વીત્યા.

‘આ મથુરા આવ્યું...’ વાનરેશ્વર સુગ્રીવે મોટા અવાજે દશમુખને કહ્યું.

‘વિમાન નીચે ઉતારો.’ રાવણે આજ્ઞા કરી.

જોતજોતામાં મથુરાનો બાહ્ય પ્રદેશ મનુષ્યો અને પ્રાણીઓથી સાગરની જેમ ઊભરાવા લાગ્યો. મથુરાનરેશ હરિવાહન, પુત્ર મધુની સાથે રાવણની સેવામાં પ્રેમથી ઉપસ્થિત થયા. બંને રાજાઓએ અરસપરસ પ્રેમથી વાર્તાલાપ કર્યો. ત્યાં રાવણની દૃષ્ટિ રાજપુત્ર મધુ પર પડી. મધુ એટલે સાથે જ મધુ હતો! તેનું મુખડું અને તેનું વયણું! જાણે મધઝરતો મધપૂડો!

રાવણ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ ગયો, પણ તરત જ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તેણે રાજપુત્ર મધુના પાસે ‘શૂળ’ નામનું શસ્ત્ર જોયું. શસ્ત્ર માત્ર શસ્ત્ર જ ન હતું પણ એ શસ્ત્ર દેવી હતું. શસ્ત્રનું તેજ, આકાર અને પ્રતાપ જોઈને રાવણે હરિવાહન રાજાને પૂછ્યું :

‘રાજન્! રાજપુત્રની પાસે આ શૂળ આયુધ ક્યાંથી આવ્યું?’

‘હરિવાહને મધુને પ્રત્યુત્તર આપવા આંખનો ઇશારો કર્યો. મધુએ મધુર વાણીમાં લંકાપતિના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો :

‘હે પૂજ્ય! આ શૂળ શસ્ત્રની પાછળ જન્માંતરનો રોમાંચક ઇતિહાસ પડેલો છે. વાત જરા લાંબી છે.’

‘એમ? બહુ સરસ! જરાય સંકોચ રાખ્યા વિના તે કહે.’ રાવણે મધુને પોતાની પાસે બેસાડતાં, એની પીઠ પર હાથ ફેરવીને કહ્યું.

રાજપુત્ર મધુએ વાતને આરંભી.

‘એક ઊજળી રાતે હું રાજમહેલને ઝરૂખે બેઠો હતો. ચંદ્રની ચાંદની સાથે મૌન રીતે મધુરતા માણી રહ્યો હતો ત્યાં અચાનક મારી સમક્ષ એક દિવ્ય આકૃતિ ઉપસ્થિત થઈ. મેં મનોમન નિર્ણય કર્યો કે, ‘આ કોઈ દિવ્ય, દેવી પુરુષ છે.’ છતાં મેં પૂછ્યું :

‘આપ કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? શા માટે આવ્યા છો?’

એ દિવ્યપુરુષે રસનીતરતી વાણીમાં કહ્યું : ‘રાજપુત્ર, હું તને એક વાર્તા કહીશ. બસ, એ વાર્તા સાંભળતાં જ તારા ત્રણેય પ્રશ્નોનો તને ઉત્તરો મળી રહેશે.’

‘હે લંકાપતિ, આટલું કહી તેણે મને કેવી રોમાંચક, રસભરપૂર વાત કહી તે હું તમને કહી બતાવું. પરંતુ નકલ તે નકલ! મેં પોતે જે એના મુખે વાર્તા સાંભળી, બસ એની સ્મૃતિ, એનું સ્વપ્ન આજે પણ મને આનંદથી ભરી જાય છે...’ એ દિવ્ય પુરુષે કહ્યું :

‘જેવી રીતે આ જંબૂદ્વીપ છે, તેવી રીતે લવણ સમુદ્રની પેલે પાર ‘ઘાતકીખંડ’ નામની ધરતી છે. ત્યાં આ ભરતક્ષેત્ર જેવું ઐરવત નામનું ક્ષેત્ર છે. એ ઐરવત ક્ષેત્રમાં ‘મહાપુરુ’ નામની એક નગરી હતી. નગરીની ચારેકોર સો દરવાજા હતા! ત્યાં બે મિત્રો વસતા હતા. એક હતો રાજપુત્ર સુમિત્ર અને બીજો હતો શ્રેષ્ઠીપુત્ર પ્રભવ. બન્નેની મૈત્રી વસન્ત અને કામદેવ જેવી! જ્યાં સુમિત્ર ત્યાં પ્રભવ. અને જ્યાં પ્રભવ ત્યાં સુમિત્ર! બાલ્યકાળમાં એક જ ગુરુની પાસે બંનેએ કલાભ્યાસ કર્યો. એક જ મેદાનમાં તેઓ રમ્યા. એક જ થાળીમાં તેઓ જમ્યા. સૃષ્ટિના અવિચ્છિન્ન ક્રમ મુજબ બંનેએ યૌવનકાળમાં પ્રવેશ કર્યો.

રાજપુત્ર સુમિત્ર મહાપુરુના રાજ્યસિંહાસને આરૂઢ થયો. મિત્ર પ્રભવને પણ રાજા સુમિત્રે પોતાની સમાન બનાવ્યો! જેવી સમૃદ્ધિ પોતાની પાસે તેવી સમૃદ્ધિ પ્રભવની પાસે! જેવી સત્તા પોતાની પાસે તેવી સત્તા પ્રભવની પાસે! સત્તા અને સમૃદ્ધિની વચ્ચે ય પણ સુમિત્ર-પ્રભવની મૈત્રી અતૂટ રહી.

એક દિવસ એક શાહ સોદાગર રાજા સુમિત્રની પાસે ઉપસ્થિત થયો. તે સોદાગર ઘોડાનો વેપારી હતો. કેટલાક લક્ષણવંતા તેજસ્વી અશ્વોને તે આવ્યો હતો. રાજા સુમિત્રે તેમાંથી એક અશ્વને પસંદ કર્યો અને એ જ દિવસે એના પર સવારી કરી. નગર બહારના એક વિશાળ મેદાન પર અશ્વને દોડાવવા માંડ્યો. અશ્વ પવનવેગી હતો! એણે આંખના પલકારામાં મેદાનને વટાવી દીધું; રાજાએ અશ્વને ઊભો રાખવા લગામ ખેંચી, પરંતુ અશ્વે તો પોતાનો વેગ બમણો કરી દીધો! વનની વાટ પકડી તેણે દોટ મૂકી... જેમ જેમ

મથુરામાં મધનું મિલન

૧૨૭

સુમિત્ર લગામ ખેંચે તેમ તેમ અશ્વની ગતિ વધે! અશ્વનો વેગ અતિશય વધી જતાં, સુમિત્રના હાથોમાંથી લગામ છૂટી ગઈ, તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં.

પણ જ્યાં લગામ છૂટી ત્યાં જ અશ્વ થંભી ગયો! રાજા ઊતરી પડ્યો. રાજા એક પલ્લીમાં આવી ચડ્યો. કુધા અને તૃષાથી વ્યાકુળ બન્યો. બાજુમાં જ તેણે પલ્લીવાસીઓનાં માટીમંદિરો જોયાં. રાજા એક મોટા સ્વચ્છ માટીગૃહની નજીક આવ્યો. ઘરના આંગણામાં એક નવયૌવના આ પરદેશીને તાકી તાકીને જોઈ રહી હતી અને જ્યારે રાજાને એના જ ઘર તરફ આવતો જોયો ત્યારે તે ભય, લજ્જા અને આંતરહર્ષ વગેરે અનેક મિશ્ર લાગણીઓ અનુભવી રહી.

‘પાણી મળશે?’ નજીક આવી, રાજાએ એ જ યૌવનાની પાસે પાણીની માગણી કરી. તરત જ એ ઉતાવળે પગલે ઘરમાં ગઈ અને એક ઊંજળા લોટામાં ઠંડું હિમ જેવું પાણી ભરી લાવી, રાજાના હાથમાં આપ્યું. પાણી તો આપ્યું પણ સાથે પોતાનું દિલ પણ આપ્યું, પ્રેમવારિના પ્યાલા ભરીને પાયા. સુમિત્રમાં જેમ રૂપ અને યૌવન ધબકી રહ્યું હતું તેમ એ કન્યામાં પણ રૂપ અને યૌવન ઝબકારા લઈ રહ્યું હતું. બંને મૌન હતાં, પણ તેમનાં મનડાં વાચાળ બની ગયાં હતાં. બંને મૌન હતાં પણ બંનેનાં લોચનિયાં પાર વિનાની વાતો કરી રહ્યાં હતાં. કન્યા પાણી પાઈને આંગણામાં આસોપાલવના વૃક્ષની છાયામાં ઢોલિયો ઢાળી, રાજાને બેસવાનો ઇશારો કરી, ઘરમાં ચાલી ગઈ.

અનુરાગના બંધનમાં બદ્ધ થયેલો સુમિત્ર ઢાળેલા ઢોલિયા પર બેસી ગયો. ત્યાં એ ઘરનો માલિક કે જે આ પલ્લીનો અધિપતિ હતો, તે આવી ગયો. તેણે પોતાના આંગણામાં એક બાજુ શણગારેલા અશ્વને હણહણતો જોયો અને બીજી બાજુ રાજપોશાકમાં સજ્જ સુમિત્રરાજાને જોયો. પલ્લીપતિ સુમિત્રના રાજ્યાભિષેક વખતે તે નગરમાં હતો. તેણે સુમિત્રને ઓળખ્યો. પોતાના માલિક તરીકે ઓળખ્યો. તેના હર્ષનો કોઈ પાર ન રહ્યો. દોડતા આવીને તેણે સુમિત્રનાં ચરણોમાં વંદન કર્યાં અને પોતાને આંગણે પધારવા માટેનો હર્ષ વ્યક્ત કર્યો. સુમિત્રે પણ પોતે કેવી રીતે અહીં આવી ચડ્યો, તેની વાત કહી.

ત્યાં તો પેલી યૌવના કે જે પલ્લિપતિની પુત્રી ‘વનમાલા’ હતી તે આવી પહોંચી. એક ધોયેલા કેળપત્રમાં વનનાં મધુર ફળો કાપીને તે લાવી હતી, એક ગ્રેમી પરદેશીના સત્કાર માટે. એક અજાણ્યા અતિથિના સત્કાર માટે, તેનો આત્મા ડોલી ઊઠ્યો હતો. પરદેશીની પાસે પોતાના પિતાને બેઠેલો જોઈ વનમાલા ખમચાઈ, લજ્જાથી તે બે ડગલાં પાછી પડી ગઈ. પલ્લીપતિએ પુત્રીને જોઈ.

૧૨૮

જૈન રામાયણ

‘આવ પુત્રી આવ! આજે તો આપણા આંગણે આપણા માલિક પધાર્યા છો! આંબખે છે આમને? મહારાજા સુમિત્ર છે આ!’

વનમાલાને મન પિતાની વાત કોઈ મહત્વની ન હતી. એણે તો ક્યારનીય આ પરદેશીની પરખ કરી લીધી હતી અને એનો સત્કાર કરવા થનગની ઊઠી હતી. મધુર ફળોથી રાજાએ પોતાની ભુધા શમાવી.

બીજી બાજુ વનમાલાનો રાજા પ્રત્યેનો અનુરાગ, વનમાલાની માતાના જાણમાં આવી ગયો. ‘જો રાજા પોતાની પુત્રીને પરણે તો સુખી બને...’ આ વિચાર તેણે પોતાના પતિને જણાવ્યો. પલ્લીપતિને પણ વાત ગમી. તેણે રાજાને પ્રણામ કરી વિનંતી કરી :

‘મહારાજા! આપ અમારા આંગણે પધાર્યા છો તો અમારી એક ભેટ આપને સ્વીકારવી પડશે!’

‘તમારી ઘણી સેવા લીધી... હવે વિશેષ શું જોઈએ!’ રાજાએ સસ્મિત કહ્યું.

‘તમારે જોઈતું ભલે ન હોય, પરંતુ અમારે આપવું છે!’

‘રાજાને જોઈતું જ હતું ને વૈદ્યે બતાવ્યું! પલ્લીપતિએ ત્યાં જ પોતાની પુત્રી વનમાલાનો સુમિત્ર સાથે વિવાહ કરી દીધો. વનમાલાને લઈને રાજા અશ્વ પર નગરમાં પાછો વળ્યો.

કેવી સંસારની વિચિત્ર ઘટનાઓ! રાજાએ અશ્વ ખરીદવો, જાતે જ સવારી કરવી, અટવીમાં પહોંચવું, પલ્લીપતિને આંગણે જવું, કન્યાની સાથે પ્રણય થવો, લગ્ન થવું, બધું ન ધાર્યાનું બન્યું. ધારણા બહારનું બને અને ધારણાઓ નિષ્ફળ જાય એ તો આ સંસારની એક આગવી ખાસિયત છે!

વનમાલાને લઈને તે સીધો જ રાજમહેલમાં આવ્યો. અહીં મહેલમાં તો સુમિત્રના જવાથી બધાંના હોશકોશ ઊડી ગયા હતા. તેમાંય મિત્ર પ્રભવની સ્થિતિ તો સાવ કફોડી થઈ હતી. મિત્રના વિરહમાં તેણે ખાવા ને પીવાનું, ફરવાનું ને ઊંઘવાનું... ગીત અને ગાન બધું મૂકી દીધું હતું, પણ જ્યાં તેણે દૂરથી અશ્વ ઉપર એક અજાણી સ્ત્રીની સાથે રાજાને આવતો જોયો ત્યારે તે આનંદવિભોર બની ગયો.

રાજા પણ આવતાંની સાથે મિત્રને ભેટી પડ્યો. તેણે તેને અટવીનાં રોમાંચક પ્રસંગ કહ્યો. પ્રભવને ખૂબ આનંદ થયો. તેણે વનમાલાને જોઈ, પરંતુ વનમાલા પર દૃષ્ટિ પડતાં જ તેના હૃદયમાં વિકારનો દાહ ઉત્પન્ન થયો. તરત જ મહેલમાંથી નીકળી, પોતાના ઘેર આવી ગયો. તત્ત્વ પોતાના ઘેર આવ્યું પણ મન તો ‘ઘેર’ ન આવ્યું તે ન જ આવ્યું. વનમાલાની કોમળ દેહલતા, તેનાં

મધુરામાં મધુનું મિલન

૧૨૯

મોટા મોટા છતાં પ્રેમરસથી છલકાતાં લોચનો, પ્રભવની આંખ સામે તરવરી રહ્યાં. વનમાલામાં પ્રભવ વિવશ બની ગયા. તેનો સમગ્ર જીવનમાંથી રસ ઊડી ગયો. વનમાલાની અપ્રાપ્તિમાં તે જૂરવા લાગ્યો. પ્રભવનું શરીર સુકાવા લાગ્યું. સદા હસતું મુખ બેચેન અને ગમગીન બની ગયું. રોજ સભામાં જાય છે. સુમિત્રને મળે છે પણ માત્ર તે વ્યવહાર પૂરતું જ! સુમિત્ર તેની લયડતી જતી તબિયત જોઈને બેચેન બનવા લાગ્યો. વનમાલા પણ રાજા સુમિત્રની બેચેની ટાળી શકી નહિ. પ્રભવને સુમિત્ર તેની અસ્વસ્થતાનું કારણ પૂછે છે પણ પ્રભવ મૌન રહે છે તો ક્યારેક જૂઠું બોલે છે. ક્યારેક બીજી વાત કાઢીને પ્રસંગ ટાળે છે, પણ એક દિવસે તો સુમિત્રે મિત્રના હૃદયને જાણવાનો મક્કમ નિર્ધાર કર્યો.

‘મિત્ર તું કહે, તારે કહેવું જ પડશે...’ પલંગમાં અસ્વસ્થ હાલતમાં પાગલની જેમ આળોટતા પ્રભવની પાસે બેસી, તેનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લઈ ખૂબ જ લાગણીભર્યા શબ્દોથી સુમિત્રે કહ્યું.

પ્રભવનાં વસ્ત્રો મલિન થઈ ગયાં હતાં. ઘણા દિવસોથી તેણે સ્નાન પણ નહોતું કર્યું. આખો ઊંડી ગઈ હતી... તેજ ફિક્કું પડી ગયું હતું. તેનું હૃદય અકથ્ય વેદનામાં આર્ત બની ગયું હતું. સુમિત્રના પ્રશ્નમાં પ્રભવ મૌન રહ્યો. તે સુમિત્રની સામે પણ જોઈ ન શક્યો.

‘તું આમ મૌન રહીશ, પ્રભવે?’ પોતાના બે હાથે પ્રભવનું મુખ પોતાની સામે કર્યું, પણ પ્રભવે સુમિત્રની દૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિ ન મિલાવી.

‘તારા શરીરમાં રોગ નથી, પણ તારા મનમાં કોઈ ભયંકર રોગ ભરાયો છે.’

‘સાચી વાત છે.’ પ્રભવે મૌન તોડ્યું.

‘મને તું તે કહે.’

‘કહેવાય એવું નથી...’

‘પણ સહેવાય એવું ય નથી ને?’

‘અસત્ય છે...’

‘તું કહે, તારું દુઃખ ટાળવા તું કહે, તે કરવા તૈયાર છું.’

‘કહું તો કુળ લાજે, મિત્રતા લાજે...’

‘મિત્ર આગળ વળી આજે આ બધું તને શું સૂઝે છે? મિત્રની સમક્ષ લાજવાનું શાનું? તું નહિ કહે ત્યાં સુધી હું અહીંથી જઈશ નહિ, પાઈશ નહિ. તું હજુ મારા હૃદયને પણ શું નથી સમજી શક્યો? તું મારા શરીરની સામે તો જો. તારા દુઃખે હું દુઃખી છું, તારા સંતાપમાં હું સંતપ્ત છું...’ સુમિત્રની આંખોમાં આસુ ભરાયાં.

‘રાજન! કહી શકવા જીભ ઊપડતી નથી, છતાંય કહું છું. જ્યારથી મારી દૃષ્ટિ વનમાલા પર પડી છે ત્યારથી તેના પ્રત્યે હું અનુરાગી બન્યો છું...’

‘અરે મિત્ર! તારી ખાતર હું રાજ્ય પણ તજવા તૈયાર છું, પછી એક સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો તો શું વિશેષ છે? આજે જ તું વનમાલાનો સ્વીકાર કર.’

કેવો અંધ મિત્રસ્નેહ! કેવો અદ્ભુત મિત્ર રાગ! મિત્રની ખાતર પોતાની પ્રાણપ્રિયાનો ત્યાગ કરવા સુમિત્ર તૈયાર થયો. કેવી મૂઢ મિત્ર પ્રીતિ! પ્રીતિએ તેને પ્રિયાનું અર્પણ પણ કરાવ્યું. પ્રભવને એને સ્થાને રવાના કરી સુમિત્ર તાબડતોબ વનમાલાના આવાસમાં આવ્યો.

સ્વામીને અચાનક આવેલા જોઈ વનમાલા એકદમ ઊભી થઈ ગઈ. સુમિત્ર પ્રલંગ પર બેસી ગયો. વનમાલા ભૂમિ પર પતિનાં ચરણોમાં બેઠી.

‘પ્રિયે! આજે પ્રીતિની કસોટી છે.’ સુમિત્રે કહ્યું.

‘પ્રીતિ કસોટીએ ચઢે ત્યારે જ તેના મૂળસ્વરૂપમાં ચમકે છે સ્વામી!’ વનમાલાએ એક ઉત્તમ સ્ત્રીને ઉચિત પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

‘જરૂર કહો.’

‘તારે મિત્ર પ્રભવની પાસે જવાનું છે અને તેની ઇચ્છાઓને તાબે થવાનું છે...’

‘જેવી સ્વામીની આજ્ઞા...’

‘તો અત્યારે જ તૈયાર થઈ જાઓ...’ વનમાલાએ તરત જ શણગાર સજ્યા અને પ્રભવના મહેલે આવી પહોંચી.

નિશાનો અંધકાર વ્યાપ્યો હતો. પ્રભવના આવાસમાં દીપકો ઝળહળી રહ્યા હતા. પ્રભવના ચિત્તમાં શોક અને હર્ષની ભરતી-ઓટ પૂરજોશમાં શરૂ થઈ હતી. શયનખંડમાં તે આકુળ-વ્યાકુળ ચિત્તે આંટા મારી રહ્યો હતો. ત્યાં ખંડમાં વનમાલાની સુકોમળ દેહલતા દાખલ થઈ. નૃપુરના નાદે પ્રભવને વિચારનિદ્રામાંથી જાગ્રત કર્યો.

‘કોણ છો તમે? અને અત્યારે અહીં...’

‘વનમાલા.’ એક જ શબ્દનો પ્રત્યુત્તર! પ્રભવ પાષાણની મૂર્તિની જેમ ખંડમાં ઊભો ને ઊભો થંભી ગયો, તેને ભૂમિ ભમતી લાગી.

‘મહારાજા દ્વારા હું આપને અર્પણ કરાઈ છું. મારો સ્વીકાર કરો!’

‘પણ તમે મહારાજાની આજ્ઞા...’

‘મારા માટે પતિની આજ્ઞા એટલે પરમાત્માની આજ્ઞા. દુઃખી મિત્રની ખાતર મારા પતિ સમગ્ર રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરી દેવા કે પ્રાણનું પણ

મથુરામાં મધુનું મિલન

૧૩૧

બલિદાન દઈ દેવા તૈયાર છે, તો મારા જેવી એક દાસીનો ત્યાગ કરવો તો તેમના માટે કોઈ દુષ્કર વાત નથી!

‘પ્રભવની આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં. તેનું મસ્તક ભમી ગયું. તે સ્તબ્ધ બની ગયો. કંઈ જ બોલતો નથી, કંઈ જ ચાલતો નથી.

‘કેમ, આમ ઉદાસીન છો? મારો...’

‘બસ કર માતા... બસ કર...’ પ્રભવ પલંગ પર ફસડાઈ પડ્યો. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. પોતાના બે હાથથી તેણે પોતાનું મોં છુપાવી દીધું. તેનો કંઠ રુંધાઈ ગયો. ગદ્ગદ સ્વરે તે બોલ્યો :

‘ધિક્કાર છે મારી નિર્લજ્જ જાતને. ક્યાં એ મહાન સત્ત્વશીલ મિત્ર અને ક્યાં એની પરમ મૈત્રી? અને ક્યાં હું નમાલો, સત્ત્વહીન. બીજાને ખાતર હજુ પ્રાણ આપી શકાય, પરંતુ પ્રિયા નહિ. જ્યારે એણે મારે ખાતર સર્વસ્વ ત્યજ્યું. હું પાપી છું, અધમ છું. પાપી માટે કંઈ પણ અવાચ્ય નથી હોતું, કંઈ પણ અચાચ્ય નથી હોતું. તે બધું જ બોલે, બધું જ માગે! જ્યારે કલ્પવૃક્ષ જેવા એ મિત્રને કંઈ પણ અદેય નથી. એણે બધું જ આપ્યું.

માતા...! તું અહીંથી ચાલી જા. ફરીથી આ પાપીનું મોં પણ ન જોઈશ. આ અધમની સાથે એક શબ્દ પણ ન બોલીશ.’ બે હાથમાં મોં છુપાવી પ્રભવ ઘુસકે ને ઘુસકે રડી પડ્યો, હીબકી હીબકીને રડી પડ્યો.

દ્વાર પાછળ આવીને સુમિત્ર ક્યારનો ય ઊભો હતો. પ્રભવનું ખીલી ઊઠેલું ખમીર અને જાગી ગયેલી પવિત્ર ભાવના જોઈને સુમિત્રનું હૈયું હર્ષથી ગદ્ગદ બની ગયું. ત્યાં તેની મૈત્રીની પ્રીતિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી, પણ જ્યાં એની દૃષ્ટિ પ્રભવ પર પડી ત્યાં એની આંખો ફાટી ગઈ. એક તીણી ચીસ પાડી, તે એકદમ ખંડમાં ઘસી ગયો.

વનમાલાને પાછલા દરવાજેથી રવાના કરી દઈ, પ્રભવે તીક્ષ્ણ ખડગ ખેંચી કાઢી પોતાના ગળા પર ઝીંકવા ઉગામ્યું હતું. સુમિત્રે એક જ ઝપાટે પ્રભવના હાથમાંથી ખડગ ખેંચી લીધું.

‘સાહસ ન કર, મિત્ર...’

‘મહારાજા, મને ખડગ પાછું આપો, મને મરી જવા દો, હું જીવવાલાયક નથી...’

‘મરવાની જરૂર નથી, મિત્ર! શા માટે મરવું જોઈએ? શું મૃત્યુ એ જ ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે? હું તને નહિ મરવા દઉં, મારા જીવતાં તને નહિ મરવા દઉં.’

‘ઘબડતે હૈયે અને આંસુ ગળતી આંખે પ્રભવ સુમિત્રની છાતી પર મસ્તક નાંખી, કરુણ આકંઠ કરવા લાગ્યો. સુમિત્રે પોતાના હૂંફાળા બાહુપાશમાં

૧૩૨

જૈન રામાયણ

પ્રભવને જ કડી લીધો. પ્રભવની વેદના હળવી થઈ. ધીમે ધીમે તેનું રુદન બંધ થયું. પ્રભવના શોકને હળવો કરી, તેના ચિત્તને સ્વસ્થ બનાવી, સુમિત્ર રાજા પોતાના મહેલમાં પાછા આવી ગયા. પુનઃ તેમની મૈત્રીની કલકલ નાદ કરતી, સરિતા વહેવા લાગી. બન્નેએ કુશળતાથી રાજ્યનું પાલન કરવા માંડ્યું. વર્ષો વીતવા લાગ્યાં. યૌવન વીત્યું. વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ થયો. સુમિત્રનું ચિત્ત વૈરાગ્ય રંગે રંગાયું. તેણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો.

ત્યાગ અને વૈરાગ્યના સુમેળથી તેણે અનુત્તર આત્મવિશુદ્ધિ કરી. વૈરાગ્ય વિનાનો ત્યાગ સંસારવર્ધક બને છે. ત્યાગ વિનાનો વૈરાગ્ય ક્ષણજીવી બને છે. વૈરાગ્યને ટકાવવા, તીવ્ર બનાવવા ત્યાગની શરત અનિવાર્ય છે. ત્યાગનું યથાર્થ ફળ નિપજાવવા વૈરાગ્યભાવના જાગ્રત રાખવી આવશ્યક છે. સુમિત્રનું મૃત્યુ થયું. મરીને તે ઈશાન દેવલોકનો ઇન્દ્ર થયો. એકીટસે, એકાગ્રચિત્તે રાજકુમાર મધુની મધુર વાત દશમુખ રાવણ સાંભળી રહ્યો હતો.

‘પછી એ દિવ્ય પુરુષે તમને શું કહ્યું?’ રાવણે જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી.

‘એ ઈશાનેન્દ્રે દીર્ઘકાળ-પર્યંત સુખમાં કાળ નિર્ગમન કર્યો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મથુરા નગરમાં રાજા હરિવાહનનો પુત્ર થયો! તે હું!’

‘ઓહો! આ તો એ દિવ્યપુરુષે તને તારો જ પૂર્વજીવનનો વૃત્તાંત કહ્યો! બહુ સરસ!’ રાવણની આંખો હરખી ઊઠી. તેણે મધુની પીઠ પર હાથ થાબડ્યો.

‘પણ તે દિવ્ય પુરુષ કોણ હતો? તે પણ તેણે કહ્યું હશે ને?’ વાતને પૂરેપૂરી જાણી લેવાની ઇત્તેજારી રાવણે બતાવી.

‘હા જી! પ્રભવ મરીને, સંસારમાં પર્યટન કરતો કરતો એક ભવમાં ઊગ્ર સાધના કરી, તે ‘ચમરેન્દ્ર’ બન્યો! અને એ ચમરેન્દ્રે જ અવધિજ્ઞાનમાં પોતાના પૂર્વભવો જોયા. મારા પ્રત્યેના અનુરાગથી તે મથુરા આવ્યો! અને આ વૃત્તાંત કહી, મૈત્રીના પ્રતીકરૂપે ‘શૂળ’ શસ્ત્ર આપી ગયો! મધુએ વાત પૂરી કરી.

‘આ ‘શૂળ’ શસ્ત્રની ખાસ શું વિશેષતા છે?’ બાજુમાં બેઠેલા બિભીષણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘આ ‘શૂળ’ બે હજાર યોજન સુધી દૂર જઈ, ધાર્યું કામ કરીને, પાછું આવે છે!’

રાવણ રાજકુમાર મધુ પર અતિ પ્રસન્ન થયો અને ત્યાં જ તેણે પોતાની પુત્રી મનોરમાનું મધુ સાથે લગ્ન કર્યું.

લંકાથી નીકળ્યાને અઢાર વર્ષ વીતી ગયાં હતાં.

❀ ૧૬. રાવણની શીલરક્ષા ❀

રાવણ સમગ્ર પરિવાર સાથે મેરુપર્વત પર પહોંચ્યો. પાંડુક વનમાં રહેલા ગગનચુંબી જિનમંદિરોને ભાવપૂર્વક નીરખી રાવણ અપૂર્વ આનંદ અનુભવી રહ્યો. તેણે ભવ્ય સંગીતમય પૂજા-મહોત્સવ ઊજવ્યો. પોતાની મહાન ઋદ્ધિસમૃદ્ધિનો જિનપૂજનમાં ઉપયોગ કરી તેણે મહાન સુકૃત ઉપાર્જ્યું. સુવર્ણચલના એક શિખર પર રાવણ પોતાના પરિવારથી વીંટળાઈને બેઠો હતો.

‘ખરેખર! આજે પ્રભુભક્તિમાં અપૂર્વ રંગત જામી...’ રાવણનું ભક્તિવેલું હૈયું નાચી ઊઠ્યું હતું. તે બોલ્યો :

‘આજે તો આપ પૂરબહારમાં હતા મોટાભાઈ!’ બિભીષણે અનુમોદન કર્યું.

‘જીવનમાં આના સિવાય બીજું કયું ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે, બિભીષણ! મને તો એમ થાય છે કે બસ જિનમંદિરમાં જ બેસી રહું-’ રાવણનું અંતઃકરણ બોલી રહ્યું હતું.

ત્યાં એક અનુચર આવ્યો અને રાવણના કાનમાં કંઈક કહી ચાલ્યો ગયો. રાવણના મુખ પર ગંભીરતા છવાઈ. તે ઊભો થયો અને પોતાની છાવણી તરફ વળ્યો. પાછળ કુંભકર્ણ, બિભીષણ, સુગ્રીવ, ખર... વગેરે પણ મૌનપણે ચાલ્યા આવ્યા અને રાવણના નિવાસમાં પ્રવેશ્યા.

‘કુંભકર્ણ...’

‘મોટાભાઈ...!’

‘સમાચાર મુજબ આપણે પહેલાં દુર્લ્લભપુરના નલકુબેરને પરાજિત કરવો જોઈએ. તે...’

‘એમાં વળી આટલો બધો વિચાર શા માટે કરવાનો? આપ આજ્ઞા કરો એટલી વાર!’ કુંભકર્ણ સહર્ષ બોલી ઊઠ્યો. રાવણ મૌન રહ્યો.

‘મોટાભાઈ, આપને આવવાની જરૂર નથી, અમે જ નલકુબેરનો મુકાબલો કરી લઈશું.’ બિભીષણે રાવણના મુખ પરના ભાવો સમજી લઈ કહ્યું. તેણે રાવણની ઇચ્છા અહીં વધુ રોકાવાની અને પ્રભુભક્તિમાં સમય વ્યતીત કરવાની જોઈને પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

‘સરસ! તો તમે તંયારી કરો. હું અહીં રોકાઈશ’ દુર્લ્લભપુર જવા આજ્ઞા કરી. જોતજોતામાં વિરાટ સૈન્ય યુદ્ધસજ્જ બની ગયું અને આકાશમાં ગોં પ્રયાણ પાણ થઈ ગયું.

૧૩૪

જૈન રામાયણ

રાવણ ખરેખર તો રથનૂપુરના ઇન્દ્રરાજાને પરાજિત કરવા નીકળ્યો હતો. પરંતુ વચમાં આવતા રાજાઓને પણ આજ્ઞાવર્તી બનાવવાની એની કામના અદમ્ય હતી. નલકુબેર ઇન્દ્રની બનાવટી રાજ્યવ્યવસ્થામાં ટિક્કપાલના સ્થાને હતો. એક બાહોશ અને બુદ્ધિશાળી રાજા હતો. તેને સમાચાર તો મળી ચૂક્યા હતા કે રાવણ પોતાના નગર પર ત્રાટકવાનો છે. એટલે તેણે દુર્લભપુરની આસપાસ ‘આશાલી’ નામની વિદ્યાના બળથી અગ્નિમય કિલ્લો બનાવી દીધો અને એ કિલ્લા પર એવાં યંત્રો ગોઠવ્યાં કે જે યંત્રોમાંથી અગ્નિજવાલાઓ નીકળ્યા જ કરે!

પોતે કોટની અંદરના ભાગમાં પોતાના વિશાળ સૈન્યની સાથે સજ્જ થઈને ઊભો હતો. આ બાજુ કુંભકર્ણની આગેવાની નીચે પ્રચંડ રાક્ષસસૈન્ય દુર્લભપુરની બહાર ઊતરી ગયું. દુર્લભપુરની ચારેકોર ભયાનક અગ્નિજવાલાઓ જોઈ કુંભકર્ણ છંછેડાઈ ગયો.

‘બિભીષણ’

‘કેમ?’

નલકુબેર બડો લુચ્યો લાગે છે. સમજાતું નથી કે આવી ભયાનક અગ્નિખાઈ ઓળંગીને કેવી રીતે નગરની અંદર પ્રવેશ કરવો?’

‘આજે આપની બુદ્ધિની કસોટી છે, મોટાભાઈ! બિભીષણે ટીખળ કરી.

‘બેસ બેસ, મોટો બુદ્ધિશાળી નીકળી પડ્યો,’ કુંભકર્ણ છંછેડાઈ પડ્યો. સૂઝીવ, ખર વગેરેને બોલાવી કુંભકર્ણ ગંભીર મસલતો ચલાવી, પરંતુ કોઈ જ માર્ગ સૂઝ્યો નહિ. કુંભકર્ણ ધૂઆ પૂઆ થઈ ગયો, પરંતુ થાય શું? બિભીષણ તો એની છાવણીમાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી, પરમાત્માના ધ્યાનમાં પરોવાઈ ગયો હતો. કુંભકર્ણ બિભીષણને શોધે છે, પરંતુ તે મળતો નથી. શોધતો શોધતો તે બિભીષણના નિવાસમાં પહોંચ્યો.

‘અલ્યા ભગતડા, અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો છે કે આ ઢોંગ કરવા? લ્યો, આ બેઠા માળા જપવા...’

‘કેમ, યુદ્ધક્રુશળ મોટાભાઈ?’ સહેજ સ્મિત કરીને બિભીષણ કહ્યું.

‘આ અમે લમણાફોડ કરીએ ને તમે મોટા મહારાજા... બોલ તો ખરો, હવે શું ઉપાય કરવો?’

‘મહાસેનાપતિ તો આપ શ્રીમાન છો!’

રાવણની શીલરક્ષા

૧૩૫

‘બસ કર, હવે તારી મજાક. અત્યારે આપણે ગંભીર બનીને આ પ્રશ્નને હલ કરવો જોઈએ. નલકુબેરની આ લીલા ન સમજાય તેવી છે.’

‘સાચી વાત છે. આપણે હવે વિલંબ કર્યા વિના એક સુભટને આકાશમાર્ગે સુવર્ણાયલ પર મોકલવો જોઈએ અને મોટાભાઈને અહીંની પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરવા જોઈએ.’

‘તું તો સાવ અક્કલહીન વાત કરે છે...’

‘કેમ?’

‘આપણે અહીં શા માટે આવ્યા છીએ? મોટાભાઈને બોલાવવા હતા તો પછી તેમની સાથે જ આવવું હતું ને? બેઆબરૂ નથી થવું.’

‘એમાં બેઆબરૂ શાની? મોટાભાઈની સમક્ષ નાના ભાઈઓનો પરાજય થાય, એમાં બેઆબરૂ શાની? બલકે મોટાભાઈનો પ્રેમ વધશે એમ મને વિચારતાં લાગે છે.’

ભિભીપણે કુંભકર્ણને સમજાવ્યો અને તરત એક સુભટને મેરુપર્વત પર રવાના કર્યો. સુભટ વાયુવેગે મેરુપર્વતે ઉપર પહોંચ્યો. રાવણ તો પાડુંકવનમાં પોતાના પરિવારની સાથે પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની ભક્તિમાં મસ્ત બનીને પોતાના દિવસો પસાર કરી રહ્યો હતો.

‘સુભટે આવી, રાવણને પ્રણામ કર્યા અને મૌન ઊભો રહ્યો.

‘કેમ, શું સમાચાર છે?’ પરિચિત સુભટને આમ અચાનક આવેલો જોઈ રાવણે પ્રૂછ્યું.

‘મહારાજા, નલકુબેરે ગજબ લીલા કરી છે.’

‘શું?’

‘નગરમાં કોઈ જ પ્રવેશી ન શકે તે માટે નગરની આસપાસ ભયંકર અગ્નિની મોટી ખાઈ ખોદી છે અને એમાંથી એવી વિકરાળ અને દારુણ જ્વાળાઓ નીકળી રહી છે કે એ દ્રશ્ય જોતાં જ હાંજા ગગડી જાય.’

‘બંધ કર, કાયર, બોલીશ નહિ, હું હમણાં જ આવું છું.’

રાવણનો આ સ્વભાવ હતો કે કોઈ બીજાના મહત્ત્વને વધારનારી વાત બોલતું કે તે તરત જ ગાજી ઊઠતો! એમાંય શત્રુનાં ગૂણગાન તો એના માટે તમતમતાં તીર સમાન હતાં.

રાવણ તરત જ પરિવારની સાથે પુષ્પક વિમાનમાં દુર્લભપુર આવી પહોંચ્યો. કુંભકર્ણ, બિભીષણ, સુગ્રીવ, ખર વગેરે વીરોની સાથે બેસી પરિસ્થિતિથી સંપૂર્ણ વાકેફ થયો. પરંતુ રાવણની બુદ્ધિનું પણ અભિમાન ઓસરવા માંડ્યું. વશું વિચાર્યું છતાં ‘આશાલી’ વિદ્યાને પરાજિત કરે તેવી એક હજાર વિદ્યાઓમાંથી એકે ય વિદ્યા ન મળી.

મૌન પથરાયું. કોઈ કંઈ બોલતું નથી! કોઈને કંઈ સૂઝતું નથી! આટલા વર્ષોમાં આવી પરિસ્થિતિ પહેલવહેલી જ સર્જાઈ હતી.

ત્યાં એક સ્ત્રી આવી. અનુપમ રૂપ અને લાવણ્યની મૂર્તિસમી એ સ્ત્રી તરફ સૌની દૃષ્ટિ ખેંચાઈ. રાવણને નમન કર્યું અને મીઠી જબાને કહ્યું :

‘હે લંકાપતિ! મારી સ્વામિની ‘ઉપરંભા’ કે જે રાજા નલકુબેરની પટરાણી છે, તેણે આપને એક ગુપ્ત સંદેશો પાઠવ્યો છે.’

‘કહો, શું છે એ ગુપ્ત સંદેશો?’ રાવણ આશ્ચર્ય અને શંકામાં પડી ગયો.

આગંતુક સુંદરી બોલતાં ખમચાતી જોઈ, રાવણે પુનઃ કહ્યું :

‘જરાય સંકોચ રાખીશ નહિ. આ બધા મારા અંગત માણસો છે.’

‘આપના ગુણો, પરાક્રમો અને અનુપમ સૌન્દર્યની યશોગાથા સાંભળીને દેવી ઉપરંભા આપના પ્રત્યે અનુરાગ ધરનારી બની ગઈ છે.’

‘હં... પછી?’

‘એ આપનું મિલન ચાહે છે...’ સુંદરીએ સાહસ કરીને કહી દીધું.

રાવણ કુંભકર્ણ વગેરેની સામે જોયું. શું પ્રત્યુત્તર આપવો, તે વળી એક નવો કોયડો ઊભો થયો!

‘લંકાપતિ! બહુ વિચાર ન કરો. દુર્લભપુરના કિલ્લાનું રક્ષણ કરી રહેલી ‘આશાલી’ વિદ્યાને અમારી પટરાણી તમને સ્વાધીન કરશે, તમારો વિજય થશે! નલકુબેરને જીવતો પકડી શકશો અને ‘સુદર્શનચક્ર’ અહીં તમને સિદ્ધ થશે...’ સુંદરીએ ઉપરંભા તરફથી આબાદ રીતે વાત રજૂ કરતાં કરતાં કહ્યું. રાવણ બિભીષણ સામે જોઈને કંઈક મલક્યો!

રાવણ મલક્યો કંઈક સમજીને, બિભીષણ સમજ્યો કંઈક જુદું! એણે તો આગંતુક સુંદરીને આંખનો ઇશારો કરી કહી દીધું :

‘ભલે! તારી વાત કબૂલ!’ સુંદરી પ્રસન્નવદને ત્યાંથી રવાના થઈ ગઈ, પરંતુ બિભીષણનો આ વર્તાવ જોઈ રાવણ ક્રોધથી રાતોપીળો થઈ ગયો.

રાવણની શીલરક્ષા

૧૩૭

‘અરે બિભીષણ, તૈં આ શું કર્યું? તૈં આજે કુળની ઇજ્જત પર પાણી ફેરવી દીધું.’

‘પણ મોટાભાઈ,’

‘રહેવા દે તારું હણપણ. આપણા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કોઈએ પરસ્ત્રીને પોતાનું હૃદય સોંપ્યું નથી અને શત્રુઓને પીઠ બતાવી નથી. આજે તૈં નવું કલંક ચઢાવ્યું. તને આ શું સૂઝ્યું કે આ પ્રમાણે તું બોલ્યો?’

બિભીષણ તો આભો જ બની ગયો. મનોમન તે વિચારે છે : ‘તો શું મોટાભાઈ મારી સામું જોઈને હસ્યા હતા, તેનું કોઈ બીજું પ્રયોજન હતું? હું સમજવામાં ભૂલ્યો? જરૂર, ખેર જે બનવાનું હતું તે બની ગયું...’ રાવણ કંઈક શાંત પડ્યો એટલે બિભીષણે કહ્યું :

‘મોટાભાઈ, ભૂલ થઈ ગઈ. ફરીથી આવી ભૂલ નહિ થાય. તમે પ્રસન્ન થાઓ. બાકી વિશુદ્ધ હૃદયના માણસો માટે બોલવા માત્રથી કલંક લાગી જતું નથી. ઉપરંભાને આવવા દો! આશાલી વિદ્યા આપવા દો! શત્રુને વશ થવા દો! પછી જોયું જશે!’

‘શું જોયું જશે?’

‘એ જ, આપ બુદ્ધિશાળી છો. સમજાવી પટાવીને તગેડી મૂકજો!

‘તું ય ખરો છો!’ રાવણ હસી પડ્યો.

અહીં આપણને રાવણનું કેવું ઉચ્ચતમ વ્યક્તિત્વ જોવા મળે છે! બિભીષણે પરસ્ત્રી પ્રત્યે રાગથી નહિ, પરંતુ રાજદ્વારી રમતમાં પણ નમતું વલણ અપનાવ્યું, તો રાવણે તેને ઝાટકી કાઢ્યો. પરસ્ત્રીની ઇચ્છાને વશ થઈને વિજય મેળવવો રાવણને ગમતો ન હતો. બલકે રાવણ તેને પિક્કારતો હતો.

બિભીષણની પણ કેવી કુશળતા! ક્રોધથી ધમધમતા રાવણને હસાવી દીધો! આનું નામ આવડત! ભયંકર પરિણામ લાવે તેવા પ્રસંગને પણ કુનેહથી સુંદર પરિણામવાળો બનાવી દીધો!

બંને ભાઈઓ વચ્ચે વાતો ચાલી રહી હતી ત્યાં તો નલકુબેરની પત્ની ઉપરંભા સોળ શણગાર સજ્જને રાવણની સન્મુખ આવી ઊભી રહી. રાવણના અંગને આલિંગન આપવા આતુર બનેલી, આ બેવફા રાણીએ રાવણની સામે આંખોના કટાક્ષ ફેંકી કહ્યું :

‘લંકાપતિ! આ આશાલિકા વિદ્યા હું તમને આપું છું. એનાથી તમે સરળતાથી નગરમાં પ્રવેશ કરી શકશો. નલકુબેરને પરાજિત કરી શકશો અને હું તમારી...’

ઉપરેભાએ ત્યાં રાવણને આશાલિકા વિદ્યા આપી. ઉપરાંત દેવોથી અધિષ્ઠિત બીજાં શસ્ત્રો પણ આપ્યાં. રાવણે પણ ઉપરેભાની સમક્ષ એવા ભાવ બતાવ્યા કે ઉપરેભા માની બેઠી, ‘રાવણ તરત જ મને ગ્રહણ કરશે!’

બિભીપણે સંગ્રામનાં શંખ જોરશોરથી ફૂંક્યો. નિરાશ બની ગયેલું લંકાનું સૈન્ય સફાળું બેઠું થઈ ગયું અને હર્ષના પોકારો કરવા લાગ્યું. જોતજોતામાં લાખો સૈનિકો શસ્ત્રસજ્જ બની યુદ્ધ માટે થનગની ઊઠ્યા.

રાવણે વિદ્યાબળથી અગ્નિના કિલ્લાને ઓળંગ્યો અને સેના સાથે દુર્લભપુર ઉપર ધસારો કર્યો. અંદર યુદ્ધ માટે સજ્જ થઈને ઊભેલા નલકુબેરે સખત સામનો કર્યો; પરંતુ જોતજોતામાં જ બિભીપણે નલકુબેરને જીવતો પકડી લીધો. ત્યાં રાવણને ‘સુદર્શનચક્ર’ પ્રાપ્ત થયું.

નલકુબેરે રાવણની આજ્ઞા માન્ય કરી. રાવણે દુર્લભપુર નલકુબેરને પાછું સોંપી દીધું! રાવણના આવાસમાં ઉપરેભા આવીને ઊભી રહી. રાવણને ઇશારો કરી, પોતાની પાછળ આવવાનું સૂચવી, તે રાજમહાલયના એક ગુપ્ત ખંડ તરફ વળી, રાવણ તેની પાછળ ચાલ્યો. થોડીક વારમાં જ એક ભોંયરા જેવો ભાગ દેખાવી લાગ્યો. ઉપરેભાને ત્યાં જ અટકાવીને રાવણે પૂછ્યું :

‘શા માટે અને ક્યાં લઈ જાય છે?’

‘તમે મને વચન આપ્યું છે, તે શું ભૂલી ગયા?’ વિકારવિવશ બનેલી ઉપરેભાએ ધીમા સ્વરે અને ઝીણી આંખે કહ્યું.

‘અરે ગાંડી! એવો તે વચન અપાતાં હશે અને પળાતાં હશે?’

‘હું? એટલે શું?’

‘ચમકવાની જરૂર નથી. પરંતુ તારે તારી કુલીંગતાનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.’ રાવણે કંઈક ગંભીર બનીને કહ્યું.

‘પરંતુ અત્યારે મારું મન બેકાબૂ...’

‘એ ન ચાલે. તારે તારા પતિને વફાદાર રહેવું જોઈએ; એ જ તારા જેવી તેજસ્વી સ્ત્રીનું પરમ કર્તવ્ય છે.’

મૌન છવાયું. ઉપરેભા કંઈ કહી શકતી નથી તેમ પોતાની વાસનાને સહી શકતી નથી! રાવણે પુનઃ વાત્સલ્યપૂર્ણ શબ્દોમાં કહ્યું :

‘તેં મને વિદ્યા આપી તેથી તું મારી વિદ્યાગુરુ થઈ! તેથી તારા શરીરે અડવું એ તો મહાપાતક. વળી, પરસ્ત્રી માત્રને મારી માતા અને બહેન માનું છું.’

રાવણની શીલરક્ષા

૧૩૯

‘શું તમારા જેવાએ આવી રીતે વચન આપીને ફરી જવું ઠીક છે?’ ઉપરંભાએ ખૂબ મનોમંથન કરીને કહ્યું.

‘હકીકતમાં વિચારીએ તો મેં વચન આપ્યું જ નથી! બિભીષણે તારી સખીને ઇશારો કર્યો અને તેણે માની લીધું! માટે એ બધી વાત જવા દઈને, તારે તારા વિચારોને બદલી નાંખવા જોઈએ એવી મારી તને વિનંતી છે!’

રાવણની કેટલી મક્કમતા! પરસ્ત્રી પ્રત્યેનો કેવો પવિત્ર આચાર! ઉપરંભા જેવી વિશ્વની એક ખૂબસૂરત સુંદરી સામેથી ભોગ-પ્રાર્થના કરતી આવે અને પ્રાર્થનાને ન સ્વીકારતાં એને પોતાના સાચા કર્તવ્યનું ભાન કરાવવું...! રાવણની આ ઊંજળી બાજુને કેમ દુગિયા આજે ભૂલી જાય છે? કેવળ કાળી બાજુને જ યાદ રાખી રાવણને ધિક્કારવો તે શું ન્યાય છે?

ઉપરંભાએ જોયું કે રાવણ જરાય નમતું આપે એમ નથી, ત્યારે તે ત્યાંથી ઝડપભેર ચાલી ગઈ. રાવણ પોતાના આવાસમાં આવ્યો. નલકુબેરે રાવણનું બહુમાન કર્યું અને દુર્લ્લભપુરમાં વધુ રોકાવા પ્રાર્થના કરી. પરંતુ રાવણને તો હવે જલદીથી રથનૂપુર પહોંચવું હતું અને બનાવટી ઇન્દ્રને હરાવી વિદ્યાધર-દુનિયામાં અજેય અને અદ્વિતીય બનવું હતું.

તે દુર્લ્લભપુરમાંથી તરત જ નીકળી ગયો. તેણે રથનૂપુરના માર્ગે પ્રયાણ આરંભ્યું. દુર્લ્લભપુરના પતનના સમાચાર વાયુવેગે રથનૂપુરમાં પહોંચી ગયા હતા અને રાવણ રથનૂપુર પર ચઢી આવે છે એ વાત પણ ઇન્દ્રે જાણી હતી. છતાં એ બેપરવા હતો. પરંતુ ઇન્દ્રના પિતા સહસ્રારને ચિંતા થઈ. વયોવૃદ્ધ અને અનુભવી સહસ્રારે ઇન્દ્રને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. ઇન્દ્ર પોતાના પ્રેમાળ પિતાને નમન કરી, એમની પાસે બેઠો.

‘વત્સ! આજે તને એક વાત કહેવી છે...’ ઇન્દ્રના બરડે હાથ ફેરવતાં સહસ્રારે કહ્યું.

‘જરૂર પિતાજી, જે આપને કહેવા યોગ્ય લાગે તે કહો.’ ઇન્દ્રે પિતાના મુખ સામે જોયું.

‘તું ખરેખર પરાક્રમી છે. તેં મારા વંશની આબાદી-ઉન્નતિ કરી છે. બીજાના વંશનો ઉચ્છેદ કરીને, અવનતિ કરીને તેં શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી છે.’

‘આપના પ્રભળ પુણ્યના પ્રતાપે આ આબાદી સર્જી છે, પિતાજી! હું તો...’

‘ઇન્દ્ર! તું મહાન પુણ્યશાળી છે. તારા પગલે પ્રભુતા આવી છે. પરંતુ...’

‘પરંતુ શું? આપ સંકોચ ન રાખો. જે યોગ્ય લાગે તે કહી દો.’

૧૪૦

જેન રામાયણ

‘એટલું જ કહેવું છે કે પરાક્રમ દાખવવાનો કાળ ગયો, હવે ‘નીતિ’ને અનુસરવાનો કાળ આવી પહોંચ્યો છે!’

‘સમજાયું નહિ...’ ઇન્દ્રે કહ્યું.

‘એ જ કે, કેવળ લડવું, લડવું, ને લડવું! તેનાથી ક્યારેક પરાક્રમી પણ આપત્તિમાં સપડાઈ જાય છે, કારણ કે પૃથ્વી શેરના માથે સવાશેરને જન્મ આપતી હોય છે!’ સહસ્રારને બોલતાં થાક લાગતો હતો. ક્ષણવાર તે થંભી ગયો. ઇન્દ્ર તો સહસ્રારની આજની વાત એકાગ્ર બનીને સાંભળતો હતો, એના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારોની દોડધામ શરૂ થઈ ગઈ હતી.

‘હું સૌથી વધુ પરાક્રમી છું એવું અભિમાન કરવા જેવું નથી...’

‘એટલે શું મારા કરતાં...’

‘હા, લંકેશ રાવણ આજે અદ્વિતીય પરાક્રમી છે. મરુતરાજાના યજ્ઞને જેણે તોડ્યો, અષ્ટાપદ જેવા પર્વતને જેણે ઉપાડ્યો, યમને ભગાડ્યો, વૈશ્રવણને જીત્યો, વાલીના ભાઈ સુગ્રીવને સેવક બનાવ્યો...’ દુર્લભ્ય દુર્લભપુરને ઓળંગ્યું અને નલકુબેરને વશ કરી લીધો, રાવણના પરાક્રમોની એક હારમાળા સહસ્રારે રજૂ કરી... ઇન્દ્ર મૌન રહ્યો. એનું મન તો તરેહ તરેહના વિચારોથી ધમધમી રહ્યું હતું. સહસ્રારે ઇન્દ્રને આગળ વાત કહેવી શરૂ કરી.

‘એ લંકાપતિ રાવણ તારી સીમા પર ધસી રહ્યો છે. તેને તારે પ્રસન્ન કરવો જોઈએ. એ માટે તારે રાવણના ચરણમાં નમસ્કાર કરવા જોઈએ... એટલું જ નહિ, પરંતુ એની સાથે કાયમનો સંબંધ રાખવા માટે પુત્રી રૂપિણીનું રાવણની સાથે લગ્ન કરવું જોઈએ.’

બસ થઈ ગયું! અત્યાર સુધી ધીરજ રાખીને સાંભળી રહેલો ઇન્દ્ર રોપથી ધમધમી ઊઠ્યો.

‘બિલકુલ નહિ. વંશપરંપરાના એ વેરીને કન્યા આપું? હરગિજ નહિ બને. એનો તો વધ કરીશ. જે દશા એના પિતામહ માલીની કરી હતી, એ જ ઘાટ એનો ઘડી દઈશ. પિતાજી, સોહઘેલા ન બનો. ધીરજ રાખો. શું તમારા પુત્રનું પરાક્રમ તમે નથી જોયું? શું તમને મારામાંથી વિશ્વાસ ઊડી ગયો?’

હજુ અહીં પિતા-પુત્ર વચ્ચે વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો, ત્યાં તો નગરમાં મહાન કોલાહલ મચી ગયો. રાજમહેલ પણ ક્ષણવારમાં જ ખજભળી ઊઠ્યો. સુભટો દોડતા ઇન્દ્રની પાસે આવ્યા.

‘મહારાજા! વિલંબ ન કરો. લંકાપતિ રાવણે રથનૂપુરને ઘેરી લીધું છે...’

રાવણની શીલરક્ષા

૧૪૧

ઇન્દ્ર રોષથી સળગી ઊઠ્યો, તે ત્વરાથી ત્યાંથી નીકળી ગયો અને પોતાના ખાસ મંત્રશાલયમાં પહોંચ્યો. ચાલ્યા જતા ઇન્દ્રને જોઈ સહસ્રારે એક મોટો નિસાસો નાખ્યો. તેણે પોતાના રાજ્યનું પતન નિહાળ્યું. ઇન્દ્રના અભિમાની વર્તાવ પર તેણે ભારે કચવાટ અનુભવ્યો. પણ કરે શું? રાજ્ય અત્યારે પિતાનું નથી, પુત્રનું છે!

ઇન્દ્રે તરત જ પોતાના મંત્રીમંડળને ભેગું કર્યું. તેણે મંત્રી વર્ગનો અભિપ્રાય પૂછ્યો :

‘બોલો બૃહસ્પતિજી! આ તબક્કે શું કરવું યોગ્ય છે?’ ઇન્દ્રે મુખ્યમંત્રીને પૂછ્યું.

‘યુદ્ધ!’ મંત્રીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. મંત્રી ઇન્દ્રના મિજાજને ઓળખતો હતો. જો આવા પ્રસંગે બીજો-ત્રીજો અભિપ્રાય આપે તો ઇન્દ્ર એની કેવી દુર્દશા કરે, તેનું તેને સંપૂર્ણ ભાન હતું.

કેવો સ્વાર્થ! પોતાનું અદિત ન થાય એ માટે બીજાને અવળી સલાહ આપવાની નીતિ! જ્યારે જીવનાં કર્મ રૂઠે છે ત્યારે સારા સલાહકારોને પણ અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે! મુખ્યમંત્રીના અભિપ્રાયમાં બીજાઓએ હા માં હા મિલાવી! યુદ્ધના વ્યૂહની મસલતો ચલાવી, ત્યાં તો દ્વારપાલે આવીને સમાચાર આપ્યા :

‘મહારાજાનો જય હો. લંકાપતિનો દૂત આપને મળવા ઇચ્છે છે.’

‘એને આવવા દો.’ ઇન્દ્રે તરત જ આજ્ઞા કરી. મંત્રીવર્ગમાં મૌન છવાયું. ઠરેક લંકાપતિના દૂતને જોવા અને સાંભળવા તલપાપડ બન્યા.

દૂતે ઇન્દ્રના મંત્રશાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ, દમમભરી ચાલ અને ભભકાભેર પહેરવેશ.

‘રાજા! મહારાજા દશમુખનો હું દૂત છું. મહારાજાએ મને અહીં મોકલ્યો છે, અને એક સંદેશો મારે આપવો છે...’ દૂતે પોતાની ઓળખ આપી.

‘કહો, શું સંદેશો છે?’ ઇન્દ્રે દૂતને કહ્યું.

‘એ જ કે હવે તમારે રાવણની સેવા કરવાનો અવસર આવી લાગ્યો છે. જે જે પરાક્રમી, વિદ્યાશાળી અને અભિમાની રાજાઓ છે, તેમણે બધાએ લંકાપતિની સેવા સ્વીકારી છે. એ તો લંકાપતિની ગફલતમાં જ આટલો કાળ વીતી ગયો ને તમે બગી ગયા, પરંતુ હવે તો સમય પાકી ગયો છે.’

‘એમ? એટલું બધું અભિમાન?’ ઇન્દ્રે આગ ઝરતી આંખે દૂતની સામે જોયું.

‘કાં ભક્તિ કરો કાં શક્તિ બતાવો! બે વિકલ્પ છે. ભક્તિ અને શક્તિ વિનાનો મનુષ્ય તો મરવા જ સર્જાયો છે...’ દૂતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી નાખ્યું.

‘અરે વાયાળ દૂત, તારો રાજા ગર્વિષ્ઠ બન્યો છે. રાંકડા રાજાઓએ એની સેવા સ્વીકારી, તેથી તેને લોભ લાગ્યો છે કે મારી સેવાનાં સ્વપ્નો તેણે સેવ્યાં! અત્યાર સુધી રાવણે સુખના દિવસો વિતાવ્યા, પણ હવે મને છંછેડીને તેણે કરાલ કાળને છંછેડ્યો છે. જા જલદી જા, તારા રાજાને કહે કે કાંતો એ મારો ભક્ત બને કાંતો એની શક્તિ બતાવે, નહિતર પલવારમાં નષ્ટ થઈ જશે! વીર પુરુષ જો બીજા વીરોનો અહંકાર સહન કરે તો તે વીર શાનો!

‘દૂત ઝડપથી રાવણની છાવણીમાં પહોંચ્યો. રાવણને ઇન્દ્રની સાથે થયેલી તીખીતમતમતી ચર્ચા કહી. રાવણનો રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો. તેણે ત્રાડ પાડી :

‘યુદ્ધની નોબતો ગગડાવો, અને રથનૂપુર પર ચઢાઈ કરો.’

રાવણનું સાગર જેવું અપાર સૈન્ય યુદ્ધ માટે તૈયાર બની ગયું.

‘બીજી બાજુ પરાક્રમી ઇન્દ્ર પણ પોતાની તમામ તાકાત સાથે રાવણનો સામનો કરી લેવા તૈયાર બની ગયો. જોતજોતામાં તો રથનૂપુર યુદ્ધની એક વિરાટકાય છાવણીમાં પલટાઈ ગયું.

‘ઐરાવત’ હાથી પર બેસી, ઇન્દ્ર ધસમસતો યુદ્ધના મેદાન પર આવી લાગ્યો. આ બાજુ ‘ભુવનાલંકાર’ હાથી પર બેસી રાવણ ઇન્દ્રના સૈન્યની સામે ધસ્યો. પાયદળ પાયદળની સામે ઝૂઝવા માંડ્યું, અશ્વદળ અશ્વદળની સામે લડવા માંડ્યું. હયદળ હયદળની સામે ભટકાવા માંડ્યું. ખૂનખાર જંગ જામી પડ્યો. તીક્ષ્ણ તીરોની દારુણ વર્ષા થવા લાગી. કંઈક વીરોનાં લોહીથી ધરતી રક્તતરબોળ બનવા માંડી.

એક સત્તાલોહુપીનું કૃત્ય કેટલા જીવોના વિનાશને નોતરે છે!

ઐરાવત હાથીની સામે ‘ભુવનાલંકાર’ હાથી ભટકાયો. ઇન્દ્ર અને રાવણ! બંને સામસામા આવી ગયા. પહેલાં તો બંનેના હાથીઓએ જ સુંદ્ર વડે યુદ્ધનો પ્રારંભ કર્યો. તીક્ષ્ણ અને લાંબા દંતશૂળોથી એકબીજા પર જીવલેણ હુમલાઓ કરવા માંડ્યા. બંને હાથીઓના ગંડસ્થળમાંથી રૂધિરની ધારાઓ વહેવા માંડી.

બીજી બાજુ ગાંડા હાથીઓ જેવા ઇન્દ્ર અને રાવણે પણ પ્રાણની પરવા કર્યા વિના, એકબીજા પર પ્રહાર કરવા માંડ્યા. ક્ષણમાં બાણોની વર્ષા, ક્ષણમાં ગદાઓના પ્રહારો, ક્ષણમાં ચક્રમકતા ભાલાના ધા, ક્ષણમાં મુદ્ગરોના ફટકા.

રાવણની શીલરક્ષા

૧૪૩

શસ્ત્રોથી થાક્યા તો મંત્રશક્તિથી રક્ષાયેલાં અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. રાવણે અનેક દાવ અજમાવ્યા, પરંતુ ઇન્દ્રે બધા જ દાવ નિષ્ફળ બનાવી દીધા. રાવણે બાજુમાં રહેલા સુગ્રીવની સામે જોયું. સુગ્રીવે માપી લીધું હતું કે ઇન્દ્રને આ રીતે સામી લડાઈ આપીને હરાવી શકાશે નહિ. સુગ્રીવ રાવણની ખૂબ નિકટમાં પહોંચી ગયો. રાવણ અનેક વિદ્યાઓનું સ્મરણ કરી અસ્ત્રો છોડતો હતો. ઇન્દ્ર સામેથી એનો સખત પ્રતિકાર કરી રહ્યો હતો.

‘કૂદકો મારીને ઐરાવણ પર પહોંચી જાઓ.’ સુગ્રીવે રાવણના કાનમાં બૂમ મારી. રાવણના ચિત્તમાં પણ એ જ વિચાર આવ્યો હતો, એમાં સુગ્રીવના સૂચને વેગ આપ્યો.

પળવારમાં તો રાવણ છલાંગ મારીને ઐરાવણ હાથી પર જઈ પડ્યો. પહેલા તડાકે જ મહાવતને યમસદનમાં પહોંચાડી દીધો અને ઇન્દ્રને જકડીને બાંધી દીધો.

એટલી ઝડપથી આ બની ગયું કે ઇન્દ્રને સામનો કરવાની તક જ ન મળી. ઇન્દ્ર પકડાયો જાણી, ઇન્દ્રનું સૈન્ય ભાગવા માંડ્યું. ઐરાવણ હાથીની સાથે રાવણ ઇન્દ્રને પોતાની શિબિરમાં લઈ આવ્યો. રાક્ષસસૈન્યે આનંદોત્સવ ઊજવ્યો. રાવણ સમસ્ત વિદ્યાધર - આલમનો રાજા બન્યો.

રાવણ રથનૂપુરમાં ન રોકાતાં, ઇન્દ્રને લઈને લંકામાં પાછો વળ્યો. લંકાની પ્રજાએ રાવણનું ભવ્ય સ્વાગત કર્યું. લાકડાના પીંજરામાં પુરાયેલા ઇન્દ્રને પણ લંકાની શ્રેણીઓમાં, એના રાજમાર્ગો પર ફેરવવામાં આવ્યો અને લંકાના કારાગારમાં પૂરવામાં આવ્યો.

ઇન્દ્રના પિતા સહસ્રારની સ્થિતિ વિચિત્ર સર્જઈ. પુત્રસ્નેહે તેને વ્યાકુળ બનાવી દીધો. પુત્રને પાછો મેળવવા માટે તેણે પોતાના પરિવાર સાથે લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

કર્મની કેવી વિચિત્રતા છે! આટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં સહસ્રારને પુત્રભિક્ષા માગવા નીકળવું પડે છે!

‘મહારાજા! રથનૂપુરથી ઇન્દ્રના પિતા સહસ્રાર આપને મળવા ઇચ્છે છે.’ પ્રતિહારીએ રાજસભામાં પ્રવેશી રાવણને કહ્યું.

‘આવવા દો એમને’ રાવણે અનુમતિ આપી.

વયોવૃદ્ધ સહસ્રારે ધીમે પગલે રાજસભામાં પ્રવેશ કરી, રાવણને નમન કર્યું. રાવણે યોગ્ય આસન આપ્યું. સહસ્રાર આસન પર બેઠા. પરંતુ એમની આંખોમાં

૧૪૪

જૈન રામાયણ

પુત્રવિરહની વ્યથા હતી, હૃદયમાં અપાર વેદના હતી. તેમનું શરીર ધ્રુજી રહ્યું હતું.

‘આજે હું એક યાચના કરવા આવ્યો છું રાજન...! તારી પાસે યાચના કરવી તેમાં હું શરમ નથી ગણતો. જેણે સહેલાઈથી મેરુ જેવા પર્વતને ઉપાડ્યો તેવા પરાક્રમીની આગળ યાચના કરવામાં શરમાવાનું શું હોય? લંકાપતિ! મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી, માત્ર પુત્ર જોઈએ છે! પુત્રભિક્ષા આપ.’

‘સહસ્રારે ગળગળા અવાજે જે કંઈ કહેવાનું હતું તે કહી દીધું. રાવણે ક્ષણભર વિચારી લીધું અને કહ્યું :

‘ઇન્દ્રને મુક્ત કરવામાં મને વાંધો નથી, પરંતુ મારી શરતો કબૂલ રાખવી પડશે.’

‘શું?’ સહસ્ત્રારને આશાનું કિરણનું લાઘ્યું.

‘દિક્પાલોના પરિવાર સાથે ઇન્દ્રે નીચે મુજબનાં કાર્યો કરવાનાં.

(૧) લંકામાંથી ઝાડુ કાઢવાનું.

(૨) રાજમાર્ગો પર જલ છંટકાવ કરવાનો.

(૩) પુષ્પમાળા ગૂંથી મંદિરોમાં પહોંચાડવી. આવાં આવાં જેટલાં કાર્યો હું બતાવું તે કરવાનાં, બોલો છો કબૂલ?’

સહસ્રાર વિચારમાં પડી ગયો. એની ચિંતાનો કોઈ પાર ન રહ્યો. શું કરવું ને શું ન કરવું? જો પુત્રને મુક્ત કરે છે તો એક પામર જેવું જીવન જીવવા પુત્ર તૈયાર થશે કે નહિ? જો મુક્ત ન કરે તો પુત્ર વિના પોતે ઝૂરી ઝૂરીને મરી જાય. છેવટે મનોમન નિશ્ચય કરી, ‘બનવા કાળ બનશે.’ એમ આશ્વાસન લઈ, સહસ્રારે રાવણની શરતો કબૂલ રાખી અને પુત્ર ઇન્દ્રને લઈ સહસ્રાર રથનૂપુર ભણી ચાલ્યો.

❀ ૧૭. ઇન્દ્ર મુનીન્દ્ર બને છે ❀

શીલ અને સ્વમાન વેચીને જીવવાની તીવ્ર લાલસામાં ફસાયેલા આજના યુગને કદાચ આ વાત નહિ સમજાય, પરંતુ એક એવો યુગ હતો કે જે યુગમાં શીલની ખાતર પ્રાણોની આહુતિ અપાતી, સ્વમાનની ખાતર જીવનનાં બલિદાન અપાતાં!

પિતાએ ભલે રાવણના કારાગારમાંથી પોતાને મુક્ત કર્યો, પરંતુ મુક્ત થયા પછી ઇન્દ્રના જીવને ચેન નથી પડતું. સ્વમાન હણાઈ ગયા પછી જીવવું, એને મન મોતથીય અધિક દુઃખદાયી લાગ્યું. રથનૂપુરમાં આવ્યા પછી ઇન્દ્ર નથી કોઈની સાથે હસતો કે નથી કોઈની સાથે ભળતો, નથી મેવા-મીઠાઈ ખાતો કે નથી બહાર ફરતો! એ અરસામાં વનપાલકે આવીને ઇન્દ્રને વધામણી આપી.

‘એક મહામુનિ ઉપવનમાં પધાર્યા છે. ચન્દ્ર જેવા સૌમ્ય છે અને સૂર્ય જેવા તેજસ્વી છે!’

‘એમનું નામ શું છે?’

‘નિર્વાણસંગમ!’

‘નામ સરસ છે! નિર્વાણ સાથે જીવનો સંગમ કરી આપે તે નિર્વાણસંગમ!’

વનપાલકને પ્રીતિદાન દઈ રવાના કર્યો અને પોતે મહામુનિનાં દર્શન કરવા માટે તૈયાર થયો. સાથે કોઈને લીધા વિના જ ઇન્દ્રે જવાનું વિચાર્યું કારણ કે વિશિષ્ટ જ્ઞાની મહાત્મા પાસેથી તેને પોતાના પ્રશ્નોનાં સમાધાન મેળવવાં હતાં.

તે ઉપવનમાં પહોંચ્યો. તેણે એક એકાંત સ્વચ્છ ભૂમિભાગમાં મહામુનિને જોયા. મુનિવરને જોઈને જ તે આનંદિત થઈ ગયો. મુનિના મુખ ઉપર અસંખ્ય ગુણો મૂર્તિમંત થયેલા હતા અને તેમનું અપૂર્વ આત્મતેજ તેમની આંખોમાં ચમકી રહેલું હતું. મહામુનિનાં ચરણોમાં વંદના કરી, ઇન્દ્રે યોગ્ય આસન લીધું.

‘ભગવંત, એક પ્રશ્ન પૂછવો છે, આપની રજા હોય તો પૂછું.’ ઇન્દ્રે કહ્યું.

‘રાજાનું પૂછી શકે છે.’ નિર્વાણસંગમ મુનિએ કંઈક સ્મિત કરીને કહ્યું.

‘મનુષ્ય સુખી થાય છે એની પાછળ કયું કારણ હોય છે?’

‘પૂર્વે ઉપાર્જેલું પુણ્યકર્મ.’

‘મનુષ્ય દુઃખી થાય છે એની પાછળ પણ કયું કારણ હોય છે?’

‘પૂર્વે ઉપાર્જેલું પાપકર્મ.’

‘રાવણે મારી જે નાલેશી કરી તેમાં મારું પૂર્વે ઉપાર્જેલું પાપ-કર્મ કારણ

૧૪૬

જૈન સામાયણ

હોય તો એ કર્મ મેં ક્યારે અને કેવી રીતે ઉપાજેલું, તે કહેવા આપ કૃપા ન કરો?' બે હાથ જોડી મુનિવરની સહેજ નિકટમાં આવી, ઇન્દ્રે કહ્યું.

પુષ્પોની સુવાસ મહેંકી રહી હતી. પંખીઓનો મધુર કલરવ અને સાધુઓના સ્વાધ્યાય ધ્વનિ વચ્ચે મધુર સ્પર્ધા થઈ રહી હતી. મુનિભગવંતે ઇન્દ્રના રહસ્યપૂર્ણ ભૂતકાળ ઉપર મીટ માંડી. મનની સમગ્ર વૃત્તિઓને એકાગ્ર બનાવી, ઇન્દ્રની વાત આરંભી :

અરિંજયપુર નામે નગર હતું, જવલનસિંહ નામનો ત્યાં પરાક્રમી રાજા હતો, વેગવતી નામે શીલસોહામણી રાણી હતી.

વેગવતીએ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. પુત્રીનું નામ પાડવામાં આવ્યું અહિલ્યા, અહિલ્યા જેમ જેમ મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેનું રૂપ ખીલતું ગયું. જ્યારે તે યૌવનમાં આવી ત્યારે તો એ રાજકુંવરી. રૂપની મૂર્તિ જ દેખાવા લાગી.

જવલનસિંહ રાજાએ અહિલ્યાનો સ્વયંવર રચ્યો અને અનેક રાજાઓને તથા રાજકુમારોને આમંત્ર્યા. સ્વયંવરને દિવસે સેંકડો રાજાઓ તથા રાજકુમારો અરિંજયપુરમાં ઊતરી પડ્યા. તેમાં ચંદ્રાવર્ત નગરનો રાજા આનંદમાલી અને સૂર્યાવર્ત નગરનો રાજા તટિત્રભ પણ આવેલા હતા.

આ બે રાજાઓ તો જાણે એમ સમજીને જ આવેલા કે 'રાજકુમારી મને જ વરશે!' મોહની લીલા એવી હોય છે કે જીવને તે ઊંધી સમજમાં ભરમાવે છે અને અંતે દુઃખના ખાડામાં પટકે છે.

અહિલ્યાએ બધા રાજાઓને જોયા. તેણે ચંદ્રાવર્ત નગરના રાજા આનંદમાલીના ગળામાં વરમાળા આરોપી. પરંતુ એ જોઈને સૂર્યાવર્તનો રાજા તટિત્રભ સમસમી ઊઠ્યો.

'એ તટિત્રભ એ જ તું!' મહામુનિએ ઇન્દ્રને વાતનું અનુસંધાન કરી આપતાં કહ્યું.

આનંદમાલી પ્રત્યે હૃદયમાં ઈર્ષ્યા, દ્વેષનું બીજ વાવી, તટિત્રભ ત્યાંથી પોતાના નગરમાં પહોંચ્યો. તેને કંઈ ચેન પડતું નથી. ક્યાંથી પડે? જ્યાં સુધી હૃદયમાં ઈર્ષ્યાની આગ સળગતી રહે ત્યાં સુધી ચેન અનુભવી શકે નહિ, બેચેન જ રહ્યા કરે. એ બેચેની લોહી અને માંસનું ભક્ષણ કરનારી હોય છે. અર્થાત્ ઈર્ષ્યાનું મનુષ્ય દિનપ્રતિદિન સુકાતો જાય છે. એટલું જ નહિ બલકે ઈર્ષ્યાનું મનુષ્યનું મન તો એટલું બધું ફર બનતું જાય છે કે જેની કોઈ સીમા રહેતી નથી.

આનંદમાલી તો અહિલ્યાને લઈ પોતાના નગરમાં ગયો. ભોગસુખોમાં તેના

ઇન્દ્ર મુનીન્દ્ર બને છે

૧૪૭

દિવસો વીતવા લાગ્યા. પરંતુ જેમ જેમ વર્ષો વીતતાં ગયાં તેમ તેમ એનું ચિત્ત ભોગસુખોથી નિર્લેપ થતું ગયું.

માણસ શરીરે ક્યાં સુધી ખણે? જ્યાં સુધી ખણજ આવતી હોય ત્યાં સુધી. તેમ જ્યાં સુધી વિકારોની ખણજ હતી ત્યાં સુધી આનંદમાલીએ ભોગસુખો ભોગવ્યાં અને જ્યાં એ ખણજ બંધ થઈ એટલે ભોગસુખોથી તે અળગો થઈ ગયો.

એક દિવસ તેણે અહિલ્યાને એકાંતમાં પોતાના મનોભાવથી વાકેફ કરી : 'મારું ચિત્ત હવે આ સંસારના કામભોગોમાં ચોંટતું નથી...' અહિલ્યા પર પોતાના શબ્દોની શી અસર પડે છે તે જોવા, તેણે અહિલ્યાના મુખ સામે જોયું, પરંતુ એ સત્વશીલ સન્નારીના મુખ પર કોઈ દુઃખ કે ગ્લાનિની અસર દેખાઈ નહિ.

'મને તો એમ થાય છે કે આ સંસારનો ત્યાગ કરી પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવના ચારિત્રમાર્ગે ચાલ્યો જાઉં... તમે શું ઇચ્છો છો?'

સ્વામી! તમારો મનોરથ શુભ છે, તમારી ભાવના ઉત્તમ છે અને એ જ ક્ષત્રિય રાજાઓની પરંપરામાં ચાલી આવતી રીતિ છે કે ભોગસુખોથી વિરક્ત બની જીવનના અવશિષ્ટ વર્ષો સાધુતામાં વિતાવવાં.'

'પણ તમને દુઃખ...'

'મને કદાચ દુઃખ થાય તો તે મારા સ્વાર્થનું, સ્વામી! બાકી એ ય થાય એમ નથી, કારણ કે મારું ચિત્ત પણ ભોગોમાંથી વિરક્ત બનતું જાય છે! અલબત્ત તમારો દીર્ઘ કાળનો સંયોગ તૂટે છે તેટલું દુઃખ જરૂર છે, પરંતુ તમારા મહાન કાર્યમાં મારા એ દુઃખનો પથ્થર વચ્ચે નહિ નાખું. તમારા સંયમમાર્ગની આડે નહિ આવું...'

'ખરેખર, તમે જિનશાસનના મર્મને ઓળખ્યો છે, દેવી!' આનંદમાલીના આનંદનો કોઈ પાર ન રહ્યો.

'તે છતાં હું હતાભાગી છું કે તમારા માર્ગે હું આવી શકું એમ નથી. નાનાં બાળકોને મૂકી, નીકળી શકવાનું મન ના પાડે છે, મોહ નડે છે. બાકી બાળકોને સંભાળનારું ભાગ્ય છે જ.'

બસ, આનંદમાલીનો માર્ગ સરળ થઈ ગયો. શુભ દિવસે અને શુભ મુદ્દર્તે તેણે સંસારનો ત્યાગ કરી, મોટા ભાઈ કલ્યાણગુણધર મહામુનિ પાસે સંયમ સ્વીકાર્યું; સંયમ સ્વીકારી મોટાભાઈ સાથે ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા.

નિર્વાણસંગમ મહામુનિ ઇન્દ્રને કહે છે :

'ઇન્દ્ર! આનંદમાલીએ દીક્ષા લઈને અપૂર્વ તપ, ત્યાગ અને જ્ઞાનધ્યાન આદર્યાં. વિચરતા વિચરતા એક દિવસ કલ્યાણગુણધર મુનિવરની સાથે

૧૪૮

જૈન રામાયણ

આનંદમાલીમુનિ રથાવર્ત-પર્વત પર પધાર્યા... ત્યાં તડિત્રભ્મે (તેં) આનંદમાલી મુનિને જોયા. જોતાં જ અહિલ્યાનો સ્વયંવર આંખ સામે તરવરી ઊઠ્યો. દ્વેષના, ક્રોધના તણખા ઝરવા લાગ્યા. તેનું ચિત્ત ધૂંધવાઈ ઊઠ્યું. ધ્યાનદશામાં ઊભેલા આનંદમાલી મુનિ પાસે તે પહોંચ્યો. મહામુનિને દોરડાથી બાંધ્યા. મુનિ તો ન હાલે કે ન ચાલે! એ તો એમના ધ્યાનમાં લીન હતા! ઉશ્કેરાયેલા તડિત્રભ્મે મુનિને બાંધીને મારવા માંડ્યા. વેર યાદ કરી કરીને મારવા માંડ્યા. મુનિ સમભાવે સહન કરતા હતા, પરંતુ મોટા ભાઈ કલ્યાણગુણધર શ્રમણપતિ તડિત્રભ્મની આ દુષ્ટતા જોઈને ધમધમી ઊઠ્યા.

કલ્યાણગુણધર મહામુનિની પાસે તેજોલેશ્યાની શક્તિ હતી. તેમણે તરત જ તડિત્રભ્મ ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી. જેમ વીજળી ઝાડ પર પડે અને ઝાડ બળીને રાખ થઈ જાય!

તડિત્રભ્મની સાથે જ તેની પત્ની ‘સત્યશ્રી’ હતી. તડિત્રભ્મને સાધુની વિટેબણા ન કરવા માટે તેણે વારંવાર વીનવ્યો હતો, પરંતુ તડિત્રભ્મ ન માન્યો. જ્યાં તેજોલેશ્યા છૂટી અને તડિત્રભ્મના અંગમાં પ્રવેશી ત્યાં સત્યશ્રીએ કારમી ચીસ પાડી. ચોધાર આંસુ પાડતી તે કલ્યાણગુણધર મુનિનાં ચરણોમાં પડી. કાકલૂદી કરવા લાગી. પોતાના પતિને તેજોલેશ્યાથી મુક્ત કરવા વીનવવા લાગી.

મુનિ તો કરુણાના સાગર! સત્યશ્રીનો કરુણ કલ્પાંત જોઈ તરત જ તેજોલેશ્યા પાછી ખેંચી લીધી.

છન્દ્ર! તું ત્યાં તેજોલેશ્યાનો ભોગ ન બન્યો. તું બચી ગયો. પરંતુ ત્યાં તેં દારુણ કર્મો બાંધ્યાં. બસ, રાવણથી તારો જે પરાભવ થયો તેનું આ કારણ છે.’ નિર્વાણસંગમ મુનિએ છન્દ્રના પ્રશ્નનું સમાધાન પૂર્ણ કર્યું.

પા-અડધો કલાક મુનિની વિટેબણા... અને એનું ફળ, રાવણના હાથે સારાયે જગત સમક્ષ મહાન નાલેશી! આ છે જીવસૃષ્ટિ પર કર્મોનું શાસન, આ છે જીવની અવળચંડાઈનું દારુણ પરિણામ!

‘છન્દ્ર! બાંધેલાં કર્મો અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે. આ ભવમાં બાંધેલાં કર્મો બીજા જ ભવમાં ઉદય આવે એવો કોઈ નિયમ નથી. લાંબા કાળે પણ ઉદયમાં આવે! તડિત્રભ્મના ભવ પછી તો વચ્ચે તેં બીજા ઘણા ભવો કર્યા. તે ભવોમાં પેલું બાંધેલું પાપકર્મ ઉદયમાં ન આવ્યું. પણ આ ભવમાં આવ્યું! વળી, આ નિયમ કેવળ તારા માટે નથી, છન્દ્રથી માંડી યાવત્ કીડા માટે પણ આ સિદ્ધાંત છે. સંસારની સ્થિતિ જ એવી છે. જ્યાં સુધી આત્મા કર્મ પરવશ છે ત્યાં સુધી

ઇન્દ્ર મુનીન્દ્ર બને છે

૧૪૯

આ સ્થિતિનો અંત આવતો નથી, માટે આ જીવનમાં જો કોઈ મહાન પુરુષાર્થ કરવા જેવો હોય તો તે કર્મોનાં બંધનો તોડવા માટે કરવા જેવો છે.’

ઇન્દ્રનું વજ્ર જેવું હૃદય ત્યારે કમળ જેવું કોમળ બની ગયું. પોતાના પૂર્વભવનું હૃદયદ્રાવક વર્ણન સાંભળીને ઇન્દ્રનો આત્મા કંપી ઊઠ્યો. બાહ્ય જગતમાંથી નીકળી, તે આત્માના આંતરપ્રદેશમાં પ્રવેશ્યો. મહામુનિના શબ્દોએ રાગ-દ્વેષની પ્રબળ ગ્રંથિઓને ભેદી નાખી. તેણે સારાથે જીવન દરમિયાન નહિ કરેલા સદ્વિચારો ત્યારે તેના મનમાં ઊઠવા લાગ્યા.

મહામુનિનાં ચરણોમાં વંદના કરી, અશ્રુભીની આંખે તે નગર તરફ વળ્યો. તેનું ચિત્ત પરસ્પર વિરોધી વિચારોમાં અટવાઈ ગયું. મુનિ ભગવંતની સચોટ દેશનાથી કર્તવ્યપરાયણ બનેલું ચિત્ત કહે છે :

‘ઇન્દ્ર! હવે આમાને કર્મોનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરવાનો સંગ્રામ ખેલી લે, એમાં જ તારું પરાક્રમ દાખવ.’

આદિકાલીન કુસંસ્કારોથી વાસિત બનેલું ચિત્ત કહે છે :

‘ઇન્દ્ર! શું તું સાધુ થવાના મનોરથો કરે છે? રાવણથી એક વાર તારો પરાજય થયો, એટલામાં હતાશ થઈ જાય છે? તારી કાયરતાને તું વેરાગ્ય માની રહ્યો છે, અત્યારે તને સંસાર અસાર લાગે છે, પણ જ્યારે સિંહાસન પર આરૂઢ હતો ત્યારે સંસાર કેવો લાગતો હતો?’

જિનેશ્વર ભગવંતના જ્ઞાનથી પ્રકાશિત થયેલું ચિત્ત કહે છે :

‘ઇન્દ્ર! રાવણે કરેલો તારો પરાજય એ તો દુષ્ટ કર્મોએ પોતાની દુષ્ટતાનો એક નમૂનો તને બતાવ્યો છે. એટલાથી જ ડાહ્યો માણસ સાવચેત બની જાય. વળી, માની લે કે ફરીથી તે રાવણ પર વિજય મેળવ્યો. તે વિજય શું કાયમી છે? એ વિજય પણ કર્મોની જ ભેટ છે! કર્મોએ અપાવેલો પરાજય જેમ ભયાનક છે તેમ કર્મોએ અપાવેલો વિજય પણ ભયંકર છે! માટે તો વાલીરાજાએ વિજય પણ ફગાવી દીધો હતો! રાવણનો પરાજય કરવો તે સરળ છે. કર્મોનો પરાજય કરવો તે જ દુષ્કર છે. દુષ્કર કાર્ય સિદ્ધ કરનાર મહાન પરાક્રમી ગણાય છે.

ઇન્દ્રના ચિત્તમાં સાત્ત્વિક વિચારોનો વિજય થયો. તેણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સમસ્ત સંસારને માપી લીધો. જે સંસારને પોતાની મલિન વૃત્તિઓને પોષવાનું સાધન બનાવ્યું, તે સંસારને હવે પોતાની પવિત્ર વૃત્તિઓને પોષવાનું સાધન બનાવ્યું :

જે સંસારના વિષયોમાં તેણે નિત્યતાનો ખ્યાલ બાંધ્યો હતો, તેમાં અનિત્યતાનું

૧૫૦

જૈન રામાયણ

ભાન કર્યું, જે સંસારમાં શરણબુદ્ધિ હતી તેમાં નરી અશરણતા નિહાળી. જે સંસારનાં સર્ગાસંબંધીઓને મોહ-પરવશ બની પોતાના માનતો હતો, તેમાં અન્યત્વપણાનો-પારકાપણાનો ભાવ જાગ્રત કર્યો. પોતાની જાતને રાગનાં બંધનમાં જકડીને ‘હું તમારો છું...’ એમ સંસારને જાતનું સમર્પણ કર્યું હતું. ત્યાં एगोડહેં નો પવિત્ર મંત્ર ગુંજતો કરી દીધો! જે જીવાત્માઓ પ્રત્યે દ્વેષનો અગ્નિ પ્રગટાવ્યો હતો, તેમના પ્રત્યે શુભ મૈત્રીભાવનું ઝરણું વહેતું કરી દીધું.

છન્દે સંસારનો ત્યાગ કરવા દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પિતા સહસ્રારની અનુમતિ લેવા, તે સહસ્રારના મહેલમાં પહોંચ્યો. પ્રભાતનાં કાર્યોથી પરવારી સહસ્રાર શ્રી નવકાર મંત્રનું ધ્યાન ધરતા બેઠા હતા. છન્દે જઈને પિતાનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. સહસ્રારે છન્દ્રના મસ્તકે હાથ મૂકીને આશીર્વાદ આપ્યા.

‘પિતાજી! એક અનુમતિ લેવા માટે આવ્યો છું.’ પિતાની સમક્ષ વિનયપૂર્વક બેસીને છન્દે વાતનો આરંભ કર્યો.

‘શાની અનુમતિ, ભાઈ?’

‘સંસારત્યાગની.’

‘હેં?’ સહસ્રારની આંખે અંધારો આવ્યો.

‘હવે સંસારમાં રહેવું મારા માટે વ્યર્થ છે.’

‘પરંતુ રાવણની ગુલામીમાં કાયમ માટે ન રહેવું પડે તેવો ઉપાય હું શોધી રહ્યો છું. જરા ધીરજ ધર.’

‘આપનો મારા પરનો સ્નેહ છે તેથી આપ મને સુખી કરવા આપનાથી શક્ય બધું જ કરશો. પરંતુ હવે તો સુખમય સંસાર પરથી પણ મારું મન ઊઠી ગયું છે. સંસારનું સ્વરૂપ મેં જાણી લીધું છે...’

સહસ્રારનો અતિવૃદ્ધ દેહ છન્દ્રની વાતથી ધ્રુજી ઊઠ્યો. પુત્રવિરહનું દુઃખ તેના માટે અસહ્ય હતું અને તેથી જ તે રાવણના દ્વારે જઈ પુત્રભિક્ષા માંગી લાવ્યો હતો, પરંતુ પુત્ર જ્યારે સંસારના ત્યાગના માર્ગે જવા તૈયાર થયો ત્યારે તે વાતનો ઇન્કાર કરવો, તે પણ સહસ્રાર માટે અશક્ય હતું :

‘પિતાજી! જ્ઞાની ગુરુદેવ નિર્વાણસંગમ મહામુનિએ આંતરચક્ષુઓ ઉઘાડી નાખ્યાં છે. મારા પૂર્વજન્મોનો કરુણ ઇતિહાસ કહીને મારી રાગાંધતાને, મારી સંસારરસિકતાને કચડી નાંખી છે. કદાચ આપ રાવણ પાસે મારી ગુલામી રદ કરાવી દેશો, મને યુનઃ રાજસિંહાસન પર સ્થાપિત કરશો, તો પણ મારો અંતરાત્મા સંસારમાં નહિ રહે.’

ઇન્દ્ર મુનીન્દ્ર બને છે

૧૫૧

જેમ જેમ ઇન્દ્રની વૈરાગ્યભરપૂર વાણી નીકળતી જાય છે તેમ તેમ સહસ્રાર ગંભીર વિચારસાગરમાં ડૂબતા જાય છે. જ્યારે જ્યારે પુત્રવિરહનું ચિત્ર આંખ સામે આવે છે ત્યારે ત્યારે તેમની આંખો આંસુભીની થઈ જાય છે.

‘બેટા શું કહું? તારો વિરહ મારાથી સહન થાય તેમ નથી...’ સહસ્રારે બેસના છેડાથી પોતાની આંખો લૂછી.

‘છતાંય મારે તને દુઃખી નથી કરવો. બેટા, તને દુઃખી કરીને મારે સુખ ન જોઈએ.’

પિતાનાં તાત્વિક વચનોએ ઇન્દ્રના દિલને હચમચાવી નાંખ્યું. તેણે વયોવૃદ્ધ પિતાનાં ચરણોમાં મસ્તક મૂકી દીધું.

‘સંસારત્યાગ કરીને તું સુખી થઈશ અને તને સુખી થયેલો જોઈને હું પણ સુખી થઈશ, હા, રાગ છે એટલે ક્ષણભર આઘાત લાગશે, પરંતુ મારા રાગની ખાતર તારા આત્માની ઉન્નતિ ન રોકાય.’

સહસ્રારે આકાશ સામે જોયું, આંખમાંથી બે આંસુ ઇન્દ્રના મસ્તક પર પડ્યાં.

આખા રથનૂપુર નગરમાં ઇન્દ્રની સંસારત્યાગની વાત વાયુવેગે પ્રસરી ગઈ. રાજમહેલમાં, સ્વજન - પરિજનોમાં પણ વાત પહોંચી ગઈ. સ્વજનો અને નગરનાં અબ્રજગણ નાગરિકોનાં ટોળેટોળાં ઇન્દ્રને મળવા માટે આવવા લાગ્યાં.

ઇન્દ્રે પોતાના પુત્ર દત્તવીર્યનો રાજ્યાભિષેક કરવા સચિવમંડળને આદેશ કરી દીધો. એ જ દિવસે રાજ્યાભિષેક કરીને ઇન્દ્રને સંયમમાર્ગે જવું હતું, તેથી મંત્રીમંડળે વિનાવિલંબે રાજ્યાભિષેકની પૂર્ણ તૈયારીઓ કરી દીધી. આખું નગર રાજાને અભિનંદવા અને ઇન્દ્રને સંયમમાર્ગે વળાવવા ભેગું થયું.

રાજપુરોહિતે રાજસિંહાસન પર દત્તવીર્યને બેસાડી, રાજતિલક કર્યું અને પ્રજાએ ‘મહારાજા દત્તવીર્યની જય’નો ગગનભેદી ધ્વનિ કર્યો.

બસ, જ્યાં પુત્રનો અભિષેક થયો કે તરત જ ઇન્દ્ર મહાલયમાંથી બહાર નીકળી ગયો. પિતા સહસ્રારનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, સીધો તે ઉદ્યાનમાં નિર્વાણસંગમ મહામુનિ પાસે પહોંચ્યો. પાછળ લાખો પ્રજાજનો પણ પહોંચ્યા. પોતાના પરાક્રમી રાજાને જતો જોઈ પ્રજાજનોની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

ઇન્દ્રે ગુરુદેવને વંદન કરી સંયમ આપવા માટે નમ્ર પ્રાર્થના કરી. નિર્વાણસંગમ મહામુનિએ ત્યાં ઇન્દ્રને ચારિત્રજીવન આપ્યું.

ક્ષણપૂર્વના રાજા ઇન્દ્ર ક્ષણ પછી મુનિવર ઇન્દ્ર બની ગયા. આ બાજુ રાવણને લંકામાં એક સમાચાર મળ્યા.

૧૫૨

જૈન સમાયણ

‘મેરુ-પર્વત પર અનન્તવીર્ય-મહર્ષિને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે.’

તરત જ રાવણ પુષ્પકવિમાનમાં બેસી, સુવર્ણચિહ્નના શિખર પર આવી પહોંચ્યો.

ત્યાં તો દેવોનાં વૃંદો ઊતરી પડ્યાં હતાં. સુવર્ણના ભવ્ય કમલની રચના થઈ હતી. એના પર કેવળજ્ઞાની મહર્ષિ બિરાજ્યા હતા અને મંગલમય દેશના આપી રહ્યા હતા.

રાવણે આવીને મહામુનિને વંદના કરી અને પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયો. કેવળજ્ઞાની ભગવંતની દેશના એટલે પૂછવું જ શું! સાકરથી ય અધિક મધુર અને ચંદનથી અધિક શીતલ!

દેશના પૂર્ણ થઈ. દેવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. રાવણ ત્યાં જ બેસી રહ્યો. એનું મન આજે એક ગંભીર પ્રશ્ન ઉઠાવીને બેઠું હતું! ‘મારું મરણ કેવી રીતે થશે?’ આ ભાવિને સમજવા માટે તે ઉત્કંઠિત બન્યો હતો. તે કેવળજ્ઞાની ભગવંતની નિકટમાં ગયો.

‘ભગવંત! આપ મારા મનના ભાવો જાણો છો અને જુઓ છો! કૃપા કરીને મારી મૂંઝવણનો ઉકેલ ન આપો? મારું મરણ કેવી રીતે થશે?’

‘હે રાવણ! તું પ્રતિવાસુદેવ છે. તારું મૃત્યુ વાસુદેવને હાથે થશે.’

‘કયા કારણથી ભગવંત?’ રાવણે પૂછ્યું.

‘પરસ્ત્રી-લંપટતાના કારણથી.’ ભગવંતે સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો.

રાવણનો આત્મા આ સાંભળીને ખળભળી ઊઠ્યો. તેના સદાચારપ્રિય મનમાં અનેક વિચારો પસાર થવા લાગ્યા.

‘જ્ઞાની પુરુષ કહે છે તે મિથ્યા થવાનું નથી. માટે બનવાનું હશે તેમ બનશે!’ મનમાં વિકલ્પ ઊઠ્યો. પરંતુ સદાચારના રક્ષણની તમન્નાએ કહ્યું :

‘પરસ્ત્રીના કારણથી મારું મૃત્યુ થવાનું જ્ઞાની ભગવંત કહે છે તો હું એ કારણથી અળગો રહું તો? કારણ જ નહિ થવા દઉં તો કાર્ય કેવી રીતે થશે?’ તેણે મનોમન નિશ્ચય કરી કેવળજ્ઞાની ભગવંતને વિનંતી કરી.

‘મને નહિ ચાહતી પરસ્ત્રી સાથે હું કીડા નહિ કરું, એને સ્પર્શ પણ નહીં કરું, મને પ્રતિજ્ઞા આપો.’ રાવણની કેટલી બધી જાગૃતિ! પાપનો પગપેસારો થતો રોકવા તેણે પ્રતિજ્ઞાની પાળ બાંધી; કેવળજ્ઞાની મુનિ પાસે તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી. મુનિવરને ભાવભરી વંદના કરી તે લંકા તરફ વળ્યો.

❀ ૧૮. વરની પસંદગી ❀

ચન્દ્રની ચાંદનીમાં રાજમહાલયના સંગેમરમર હસી રહ્યા હતા.

પ્રવેશદ્વાર આગળ બે સશસ્ત્ર સૈનિકો ચોકી કરી રહ્યા હતા. રાજમાર્ગો પર વિદ્યાધરોની અવરજવર નહિવત્ થઈ ગઈ હતી. મહેન્દ્રનગર સ્વર્ગલોકની મસ્તીમાં નિદ્રાધીન બન્યું હતું. પરંતુ રાજા મહેન્દ્રની ઊંઘ તો કેટલાય દિવસોથી અદૃશ્ય બની ગઈ હતી. પોતાના શયનાગારમાં, તે વિચારના અતિ ભાર નીચે ઢબાયેલાં આમતેમ આંટા મારી રહ્યો હતો. સંગેમરમરના મહાલયો તેની આ ચિંતા ઓછી કરી શકતા ન હતા, તેનું અતુલ બાહુબળ તેની ચિંતાની આગ બુઝાવી શકતું ન હતું. અપાર વૈભવસંપત્તિ તેનું મનોદુઃખ ટાળી શકતી ન હતી.

ઘડીકમાં તે પલંગમાં આળોટે છે, તો ઘડીકમાં આંટા મારે છે. ઘડીમાં તે ઝરૂખામાં જઈ આકાશ સામે મીટ માંડે છે, તો ઘડીકમાં ચમકતી આરસની ફરસ સામું તાકી રહે છે.

ત્યાં શયનાગારને દ્વારે ટકોરા પડ્યા.

‘દ્વાર ઉઘાડો...’ મધુર છતાં કંઈક વેદનામિશ્રિત સ્વર સંભળાયો. રાજાને સ્વર પરિચિત લાગ્યો. તરત જ તેણે દ્વાર ખોલ્યું.

દ્વાર ખૂલતાં જ પટરાણી હૃદયસુંદરીએ મૌન રીતે પ્રવેશ કર્યો.

બે-પાંચ મિનિટ સુધી કોઈ બોલતું નથી. નથી બોલતો રાજા કે નથી બોલતી રાણી! પરંતુ રાણીથી ધીરજ રાખી શકાઈ નહિ.

‘સ્વામીનાથ, શું આજે કોઈ તપાસ કરીને આવ્યું?’

હા, તપાસ કરીને ક્યારે કોઈ નથી આવતું? પરંતુ...

‘પસંદગી ઊતરતી નથી...એમ ને?’

‘હા.’ રાજાએ નિસાસો નાખ્યો.

‘મને એક બીજો વિચાર આવે છે.’ રાણીએ કહ્યું.

‘શો?’

‘જે જે વિદ્યાધરો રાજપુત્રોને જોવા માટે જાય, તેમને આજ્ઞા કરો કે તેઓ રાજપુત્રોનાં ચિત્રો સાથે લેતા આવે અને એના અંગેની તમામ માહિતી પણ લેતા આવે.’

‘એ વાત સાચી છે.’ રાજાએ કંઈક વિચાર કરીને કહ્યું.

પુત્રી અંજના યૌવનને આંગણે આવીને ઊભી હતી. રૂપ, ગુણ અને કળાના ત્રિવેણી સંગમસમી પુત્રી માટે યોગ્ય વરની તપાસ ચાલી રહી હતી. વિદ્યાધરોની દુનિયામાંથી રાજા મહેન્દ્રના કુશળ પુરુષો તપાસ કરી રહ્યા હતા. દિવસો વીતતા હતા, પરંતુ હજુ કોઈના પર રાજા-રાણીની પસંદગી ઊતરતી ન હતી અને તેથી બંને રાજા-રાણી ચિંતાના ભાર નીચે દબાયેલાં રહેતાં હતાં.

રાત્રિનો બીજો પ્રહર પૂરો થવા આવ્યો, રાજદંપતી નિદ્રાધીન થયાં.

સવારે ઊઠીને રાજાએ તરત જ મહામંત્રીને બોલાવ્યા. મહામંત્રી પ્રાભાતિક કાર્યોમાં પરોવાયેલા હતા, પરંતુ રાજાની આજ્ઞા આવતાં, વિના વિલંબે તૈયાર થઈને રાજમહાલયે પહોંચી ગયા.

રાજા મંત્રણાલયના દ્વારે જ મહામંત્રીની રાહ જોતા ઊભા હતા. મંત્રીને આવતા જોઈ, રાજા સામે જઈ, મંત્રીનો હાથ પકડી, મંત્રણાલયમાં લઈ ગયા. ‘આજે દેવીને એક સરસ વિચાર સૂઝ્યો છે, તે તમને કહેવા, અત્યારના પ્રહરમાં બોલાવ્યા!’ રાજાએ વાતનો પ્રારંભ કર્યો.

‘આપ મારા નાથ છો. આપ જ્યારે યાદ કરો ત્યારે સંવક સેવામાં હાજર જ છો.’

અંજના માટે વરની તપાસ કરવા માટે આપણા જે જે પુરુષો જાય છે, તેમને એવી આજ્ઞા કરો કે તેમની પસંદગી જે કુમાર પર ઊતરે, તેનું ચિત્ર લેતા આવે અને એના અંગેની તમામ માહિતી એકત્ર કરી લાવે.’

‘હા જી, હમણાં જ આજ્ઞાનો અમલ કરું છું...’ મહામંત્રીએ રાજાની વાતને વગર દલીલે વધાવી લેતાં કહ્યું.

‘ના, ના, પણ આ વાત બરાબર તો લાગે છે ને?’ કોઈ પણ દલીલ વગર, મંત્રીને વાત વધાવી લેતા જોઈ, રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘વાત બરાબર છે મહારાજ, તેથી આપણને પસંદગી કરવામાં સરળતા અને ચોકસાઈ રહેશે.’ રાજાને પ્રણામ કરી મહામંત્રી વેર આવ્યા. પોતાનાં બાકી રહેલાં પ્રાભાતિક કાર્યોથી પરવારીને જે તે પુરુષોને બોલાવી, યોગ્ય સૂચનો આપી, રવાના કર્યા.

થોડાક દિવસો વીત્યા.

એક વિચક્ષણ મંત્રી એક દિવસ હાજર થયો. તેણે રાજાની સમક્ષ એક ચિત્ર રજૂ કર્યું. રાજાએ ચિત્ર જોયું. રાણીએ ચિત્ર જોયું. જોઈને તેઓ ખૂબ જ પ્રસન્ન થઈ ગયાં.

વરની પસંદગી

૧૫૫

‘મંત્રી! આ શું કોઈ કલાકારની કલ્પનામૂર્તિ છે કે સાચેસાચ કોઈ રાજકુમારનું જ આ ચિત્ર છે?’ રાજાએ ચિત્ર તરફ દૃષ્ટિ રાખીને મંત્રીને પૂછ્યું. ‘મહારાજા! આ કોઈ કલાકારની કલ્પનામૂર્તિ નથી, પરંતુ આ જેનું ચિત્ર છે તે રાજકુમાર હાલ વિદ્યમાન છે!’

બસ! રાજાના આનંદનો કોઈ પાર ન રહ્યો. અત્યાર સુધીમાં હજારો રાજકુમારોને જોયા, સાંભળ્યા, પરંતુ ચિત્ર પ્રસન્ન નહોતું થતું. આજે આ ચિત્ર જોઈને રાજા-રાણીનું ચિત્ર પ્રસન્ન થયું.

ચિત્ર રાજમહેલમાં ફરવા માંડ્યું. જે જુએ છે તે અંજનાને ધન્યવાદ આપે છે; જે જુએ છે તે ‘અપૂર્વ રૂપ’ કહીને હસી ઊઠે છે.

બીજો દિવસ ઊગ્યો, રાજસભા ભરાઈ. ત્યાં એક બીજો મંત્રી ચિત્ર લઈને હાજર થયો. રાજાને પ્રણામ કરી તેણે ચિત્ર રાજાની સમક્ષ રજૂ કર્યું.

સુંદર વસ્ત્રથી આવરાયેલા ચિત્ર પરથી વસ્ત્ર દૂર કર્યું અને જ્યાં ચિત્ર જોયું ત્યાં રાજાની આંખો વિક્સ્વર બની ગઈ! ચિત્રને જોઈ જ રહ્યો.. જોઈ જ રહ્યો.’ રાજાના મુખ પરની રેખાઓ જોઈ, સભાના પ્રત્યેક સભ્યને ચિત્ર જોવાની ભારે ઉત્કંઠા જાગી.

રાજાએ ચિત્ર રાણીને આપ્યું, રાણી પણ આ ચિત્ર જોઈને હર્ષથી પુલકિત બની ગઈ. કાલનું ચિત્ર પણ રાણી પાસે હતું, તરત જ તેણે એ ચિત્ર કાઢ્યું અને આજના ચિત્ર સાથે તેની સરખામણી કરવા લાગી, પણ કોઈ કોઈનાથી ઊતરતું હોય તો ને? બેમાંથી જે જુએ છે તે ગમે છે! રાણીની મૂંઝવણ વધી ગઈ! બેમાંથી કોના પર પસંદગી ઉતારવી? તેણે બંને ચિત્રો રાજાને આપ્યાં. રાજાની પણ એ જ સ્થિતિ થઈ! મહામંત્રી રાજા-રાણીની આ મૂંઝવણનો તાગ પામી ગયા. તેમણે આગલા દિવસે ચિત્ર લાવનાર મંત્રીને ઊભા કર્યા અને કહ્યું.

‘તમે ગઈ કાલે જેનું ચિત્ર લાવ્યા, તેના અંગેની જે કોઈ વિશેષ માહિતી તમારી પાસે હોય તે મહારાજાને કહો.’

મંત્રીએ કહ્યું : ‘મહારાજા! મેં જે ચિત્ર ગઈ કાલે આપને આપ્યું, તે રાજકુમારનું નામ ‘વિદ્યુત્પ્રભ’ છે. વિદ્યાધરનાથ હિરણ્યાભનો પુત્ર છે. ‘સુમના’ રાણીની કુક્ષિને અજવાળનારો છે. એના ચિત્ર પરથી જ એના રૂપનો ખ્યાલ આવી શકે છે. અને આકૃતિ: કથયતિ ગુણાન્-આકૃતિ પરથી વ્યક્તિના ગુણો જાણી શકાય! રૂપ, કુળ, બળ, બુદ્ધિ અને ગુણ... વગેરે બધું જ ઉત્તમ કક્ષાનું છે. વિશેષ તો શું કહું?’ મંત્રીએ પોતાનું વક્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું એટલે મહામંત્રીએ બીજું ચિત્ર લાવનાર મંત્રીને કહ્યું.

‘હવે તમે જે રાજકુમારનું ચિત્ર લાવ્યા છો તેની વિશેષ માહિતી આપો.’ મંત્રીએ ઊભા થઈને રાજાને મસ્તક નમાવીને પોતાનું વક્તવ્ય શરૂ કર્યું.

‘મહારાજ! આદિત્યપુર નગર, વિદ્યાધરોની દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ છે. એ નગરનો રાજા છે પ્રલ્લાદ. પરાક્રમી અને ગુણિયલ પ્રલ્લાદને કેતુમતી નામની પત્ની છે. તેમનો પુત્ર છે ‘પવનંજય.’ અદ્ભુત પરાક્રમી અને અપાર કળાઓનો તે સ્વામી છે. એ કુમારનું ચિત્ર જ એના બેનમૂન રૂપ અને ગુણને કહી આપે છે.’

રાજાને બંને કુમારોની વિશેષતા સમાન લાગી. મૂંઝવણનો અંત ન આવ્યો. રાજા, રાણી અને બીજાઓ વિચારમાં પડી ગયા. પરંતુ ત્યાં તો વિદ્યુત્પ્રભનું ચિત્ર લઈને આવનાર મંત્રી ઊભો થયો અને કહ્યું :

‘મહારાજ એક મહત્વની વાત કહેવાની રહી ગઈ.’

‘શું?’ એકદમ ઉત્સુક હૃદયે રાજાએ પૂછ્યું.

‘વિદ્યુત્પ્રભ ચરમશરીરી છે, એમ એક વિશ્વાસપાત્ર નૈમિત્તિકનું કથન છે, અર્થાત્ આ જ ભવે તે મોકે જનાર ઉત્તમ આત્મા છે.’

‘પવનંજય કરતાં વિદ્યુત્પ્રભની આ અસાધારણ વિશેષતા કહેવાય,’ મહામંત્રીએ સ્પષ્ટ ખુલાસો કરવાના આશયથી પ્રશ્ન કર્યો.

‘તમે વિદ્યુત્પ્રભની વાત કહી તે સુંદર, પરંતુ જે નૈમિત્તિકે એનું આ ભવમાં નિર્વાણ કહ્યું, તે નૈમિત્તિકોએ એ પણ કહ્યું હશે ને કે કેટલામે વર્ષે એનું નિર્વાણ થશે?’

‘હા જી, એ પણ કહ્યું છે.’

‘તે વાત કરો.’

‘નૈમિત્તિકે કહ્યું છે કે અઢાર વર્ષની વયે તેમનું નિર્વાણ થશે.’

‘હૈં! શું કહો છો? અઢાર વર્ષની વયે નિર્વાણ?’ રાજા બોલી ઊઠ્યા.

‘હા જી. આ વાત સત્ય છે, જરાય ખોટી નથી.’

મહામંત્રીએ પવનંજયનું ચિત્ર લાવનાર મંત્રીને પૂછ્યું : ‘મંત્રી, પવનંજયના આયુષ્ય અંગે તમારી પાસે કોઈ ચોક્કસ માહિતી છે? હોય તો કહો.’

‘હા જી, પવનંજયનું આયુષ્ય લાંબું અને બળવાન છે; નૈમિત્તિકોનું કથન છે અને તે કથન ભરોસાપાત્ર છે.’

‘મહામંત્રીએ મહારાજાની સામે જોયું. રાજા મહામંત્રીના નિર્ણયને સમજવા ઇચ્છતો હતો. તે મહામંત્રીએ રાજાના મુખ પરની રેખાઓ પરથી જાણ્યું.

વરની પસંદગી

૧૫૭

‘મહારાજા, હવે જો આપશ્રી અનુજ્ઞા આપો તો આ પ્રકરણ અંગે હું કાંઈક કહું.’

‘હા, હા, જરૂર કહો મહામંત્રી!’

ખોંખારો ખાઈને જરા ગળું સાફ કરી, ખેસને ખભા પર સરખો કરી, મહામંત્રીએ પોતાનું કથન શરૂ કર્યું.

‘મહારાજા! રાજકુમારી અંજના માટે યોગ્ય વરની પસંદગી કરવા માટે આપશ્રીએ ભારે જહેમત ઉઠાવી છે, એ માટે કે અંજના પરણીને જ્યાં જાય ત્યાં તે સુખપૂર્વક પોતાનું જીવન જીવી શકે. આ લોક અને પરલોકમાં સુખી બનાવનારી કરણી કરી શકે. ભગવંત જિનેશ્વરદેવે બતાવેલું શ્રાવિકાજીવન જીવી શકે. એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના પતિને, સાસુને, સસરાને, નણંદને, દિયરને નિર્મળ સ્નેહના ધોધથી નવરાવી નાખે! પતિ તરફથી એને વૈષયિક સુખોની પ્રાપ્તિમાં કોઈ વિઘ્ન ન આવે.

આ બધા માટે જેની સાથે આપણે અંજનાનાં લગ્ન કરીએ, એનું આયુષ્ય કેટલું છે, એ જાણી લેવું આવશ્યક હોય છે, અને તે આપણે જાણી લીધું. વિદ્યુત્પ્રભ કરતાં પવનંજય વધુ આયુષ્યવાળો છે, અને બીજી કોઈ વાતમાં વિદ્યુત્પ્રભથી ઊતરતો નથી. માટે મને તો લાગે છે કે અંજના માટે પવનંજય જ યોગ્ય છે.’

સભામાં મૌન છવાયું. થોડી ક્ષણો વીતી. રાજા બોલ્યા.

‘મહામંત્રીએ પવનંજયની પસંદગી કરી છે તે યોગ્ય જ કરી છે. મને લાગે છે કે અંજનાનું હિત યાદતા કોઈને પણ આમાં વાંધા જેવું નહિ લાગે.’

‘પસંદગી યોગ્ય છે... પસંદગી યોગ્ય છે.’ મહારાણી હૃદયસુંદરી બોલી ઊઠી.

‘નિર્ણય લેવાઈ ગયો. સહુ આનંદિત બન્યાં.

‘કેવો એ ભવ્ય ભૂતકાળ! કન્યાને પરણાવવા માટે માતા-પિતાની કેવી તકેદારી! કન્યાના ભાવિકાલીન હિતનો કેવો ઉદાત્ત વિચાર!’

‘માતા-પિતા જ્યારે આટલાં ચિંતાતુર હોય ત્યારે કન્યાને પછી સ્વતંત્રપણે બીજો કોઈ વિચાર કરવાનો રહે ખરો?’

ખરેખર, આ એક ગંભીરપણે વિચારવા જેવી હકીકત છે. સંતાનો સ્વતંત્ર મિજાજનાં બને છે શાથી? તેનો આપણે વિચાર નથી કરતા અને વિચાર કરીએ તો તેમાં કેવળ સંતાનની જ અયોગ્યતા જોઈએ છીએ! શું એમાં માતા-પિતા

૧૫૮

જૈન સમાચાર

જવાબદાર નથી? સંતાનોના માનસિક વલણથી હરહંમેશ વડીલો વાકેફ રહે અને એને અનુરૂપ વર્તન રાખે તો સંતાનો કદીય સ્વતંત્ર મિજાજવાળાં નહિ બને અને માતા-પિતા સંતાનોના જીવનમાં સ્વચ્છંદાચાર ન પ્રવેશે તેની તકેદારી રાખે!

‘યૌવનમાં પ્રવેશેલી અંજનાના ચિત્તની સ્થિતિનો યથાર્થ ખ્યાલ રાજારાણીને હતો અને તે મુજબ તેમણે તેના માટે યોગ્ય વરની પસંદગીનું કાર્ય પ્રારંભ્યું ‘અમારી કન્યા કેવા વરની ઝંખના કરતી હશે? રૂપવાન, ગુણવાન, મૃદુ સ્વભાવવાળો, કાર્યદક્ષ, પ્રેમાળ, શૂર, વીર. આવો વર એ ઇચ્છું, માટે આપણે એવા વરની તપાસ કરો!’

વડીલો જો સંતાનોના બધા જ વિચારો કળાવી દેવા પ્રયત્ન કરશે અને પોતાના જ વિચારો મુજબ વર્તવા સંતાનો પર દબાણ લાદશે તો પરિણામ અતિ દારુણ આવશે.’

સંતાનોના વિચારોને સમજવા માટે વડીલોએ થોડીક ફરસદ કાઢવી જ રહી.

‘મહારાજાનો જય હો! વિજય હો!’ એક વિદ્યાધરે આવીને રાજા મહેન્દ્રનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું.

‘મહારાજા! આવતીકાલનો દિવસ મહાતીર્થ નંદીશ્વર દ્વીપની યાત્રાનાં ભવ્ય દિવસ છે. લાખો વિદ્યાધરો સાથે વિદ્યાધર નરેન્દ્ર આવતી કાલે નંદીશ્વર દ્વીપ પર પહોંચી જશે અને પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવની અપૂર્વ ભક્તિ કરશે, મહોત્સવ ઊજવશે.’

‘બહુ સરસ. આપણે પણ જવાની અત્યારે જ તૈયારી કરો,’ એમ કહી રાજા મહેન્દ્રે આગંતુક વિદ્યાધરને અલંકારોની ભેટથી ભરી દીધો!

‘દેવી, તમે પણ તૈયાર થાઓ. આજે જ આપણે નંદીશ્વર પહોંચી જઈએ. અંતઃપુરમાં બધાંને તૈયાર થવાનું કહો. હું પણ તૈયાર થાઉં છું.’

‘જેવી સ્વામીની આજ્ઞા!’ પતિને બે હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી હૃદયસુંદરી પરિચારિકાઓની સાથે અંતઃપુર તરફ રવાના થઈ. રાજા મહેન્દ્ર મહામંત્રી સાથે કેટલીક રાજકીય બાબતો અંગે મસલત કરી, પોતાના ભવનમાં પહોંચી ગયા.

‘નંદીશ્વરની યાત્રાએ જવા આખા ય નગરમાં તૈયારીઓ થવા માંડી. રાજાના અંતઃપુરમાં પણ ભારે ઉલ્લાસ વ્યાપી ગયો.

‘અંજના, બેટા તૈયાર થઈ કે નહિ?’ હૃદયસુંદરી અંજનાને કહેવાનું ભૂલી જ ગઈ હતી; અને અંજના તો એના ખંડમાં બેઠી બેઠી સખીઓ સાથે વાર્તાવિનોદ

વરની પસંદગી

૧૫૯

કરતી હતી. હૃદયસુંદરીને અચાનક યાદ આવ્યું. દોડતી એ અંજના પાસે આવી અને તૈયાર થવા કહ્યું.

‘શાની તૈયારી મા?’ અંજનાને તો નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રાનો ખ્યાલ જ ન હતો.

‘કેમ, તને સમાચાર નથી મળ્યા? નંદીશ્વરદ્વીપ જવાનું છે આપણે!’

‘બહુ સરસ, આ તૈયાર થઈ સમજ!’ તીર્થયાત્રાની વાત આવતાં તે નાચી ઊઠી. માતાને વિદાય કરી, સખીઓને તૈયાર થવા અંજનાએ કહ્યું. પરંતુ અંજનાની પ્રિય સખી વસંતતિલકા ત્યાં હાજર ન હતી.

‘વસંતતિલકા ક્યાં છે?’ અંજનાએ પૂછ્યું.

‘આ આવી!’ દ્વારમાં પેસતા જ વસંતતિલકાએ કહ્યું.

‘આયુષ્ય મોટું લાગે છે!’

‘મારી સખી કરતાં નાનું!’

‘એટલે મારા કરતાં વહેલું મરવું છે એમ ને?’

‘હાસ્તો! તને આંખ સામે જોતી જોતી મરું તો...’

‘અરે, અત્યારે વળી મરવાની વાત! જીવવાની વાત કરો ને!’ બીજી સખીએ કહ્યું.

‘અરે, પણ તું ક્યાં ગઈ હતી?’ અંજનાએ વસંતતિલકાને પૂછ્યું.

‘મંત્રશાલયમાં!’ ગંભીર મુખ કરીને વસંતતિલકાએ જવાબ આપ્યો.

‘તે તને કોણે મંત્રશાલયમાં ઘૂસવા દીધી?’

‘મને કોણ રોકી શકે એમ છે?’

‘ઓ હો!’

‘હાસ્તો! માતાજીની પૂંઠે પૂંઠે પહોંચી ગઈ...’

‘મહાન પરાક્રમી!’

‘ત્યારે શું ઓછી પરાક્રમી છું?’

‘ઠીક, ઓછી નહિ. પણ એ તો કહે, મંત્રશાલયમાંથી શું જાણી લાવી?’ અંજનાએ મૂળ વાત પર આવતાં પૂછ્યું.

‘બા-બાપુજીએ આજે તારો ફેસલો કરી દીધો!’

‘મારો?’

‘ના, તો શું મારો?’

‘શાનો ફેસલો? જે હોય તે સીધું કહેને...’

‘એને સીધું કહેવાની બાધા છે!’ મિશ્રકા અંજનાની પડખે આવી.

‘તારે તો બાધા નથી ને? તું કહે!’ મિશ્રકાની સામે વસંતતિલકાએ ડોળા કાઢ્યા.

‘હું મંત્રણાલયમાં હતી નહિ, નહિતર હું તારા જેવા ચાળા ન કરું, હા!’ મિશ્રકા પણ ગાંજી જાય એમ ન હતી!

‘તમે લોકો આમ સમય કાઢી નાંખશો અને હમણાં જ માતાજી આવી પહોંચશે...’

‘કેમ?’ વસંતતિલકાએ પૂછ્યું.

‘નંદીશ્વર જવાનું છે ને...’

‘હા હા! હું તો કહેવાનું ભૂલી જ ગઈ...’

‘ભૂલી જ જાય ને, સીધી વાત ન કરે તો...’

‘તો સાંભળ, સીધી વાત કરું.’

‘વસંતતિલકા વાતનો પ્રારંભ કરે ત્યાં તો હૃદયસુંદરી આવી પહોંચી.

અંજના, તમે હજુ તૈયાર નથી થયાં?’

‘આ તૈયાર થઈએ એટલી વારમાં...’

‘તમારી વાતોનો પાર આવવાનો નથી અને તારા પિતાજી રાહ જોઈને ઊભા છે. વિમાનમાં બધું ગોઠવાઈ પણ ગયું છે. તારી જ રાહ જોવાય છે.’

‘તું જા, અમે આવી પહોંચીએ છીએ.’ માતાને રવાના કરી અંજના ઝટપટ તૈયાર થવા માંડી. સખીઓએ વસ્ત્રો, અલંકારો વગેરે જે જે સાથે લેવાનું હતું તે વ્યવસ્થિત કરી લીધું, અને સમયસર વિમાનમાં જઈ પહોંચ્યાં.

સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ અને પરિવાર સાથે રાજા મહેન્દ્રે વિમાનને નંદીશ્વર તરફ ઉપાડ્યું.

❀ ૧૯. પવનંજય અને અંજના ❀

સ્નાનાદિ ક્રિયાઓથી પરવારી રાજા મહેન્દ્ર જિનપૂજન માટેનાં સુંદર શ્વેતવસ્ત્રો ધારણ કરી, પૂજનની ઉચ્ચ પ્રકારની સામગ્રી લઈ, જિનભવનમાં જવા માટે તૈયાર થયા. પતિને તૈયાર થઈને ઊભેલા જોઈ, હૃદયસુંદરી પણ ઝડપથી વસ્ત્રપરિધાન કરી, પતિની પાસે આવી ઊભી.

‘અંજનાને કેટલી વાર છે?’ હૃદયસુંદરીને રાજાએ પૂછ્યું.

‘એ અંજના...’ બૂમ પાડતી હૃદયસુંદરી અંજનાના ખંડ તરફ ઝડપથી પહોંચી. ત્યાં તો સખીઓનો વિનોદ ચાલી રહ્યો હતો. માતાનો અવાજ સાંભળીને ટપોટપ સખીઓ તૈયારી કરવા લાગી.

‘તમને એટલો ખ્યાલ નથી રહેતો કે, મહારાજા ક્યારના ય તૈયાર થઈને તમારી રાહ જોઈને ઊભા છે?’ હૃદયસુંદરીએ જરાક ભારે અવાજે કહ્યું.

બે મિનિટમાં તો ટપોટપ તૈયારી કરી, અંજના પિતાજીની પાસે આવી પહોંચી. પાછળ સખીઓ પણ પૂજનસામગ્રી લઈને આવી પહોંચી.

પિતાજીના હાથમાંથી પૂજાનો થાળ લઈ, અંજના આગળ ચાલવા લાગી.

નંદીશ્વરદ્વીપનાં ગગનચુંબી ભવ્ય જિનમંદિરોને જોઈને સૌનાં હૈયાં પુલકિત બની ગયાં. વિધિપૂર્વક પ્રવેશ કરી સૌએ ઊછળતા ભક્તિભાવથી પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવની ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા કરી.

દ્રવ્યપૂજા પૂર્ણ કરીને સૌ ભાવપૂજા કરવા માટે મંદિરના મધ્ય ભાગમાં આવીને બેઠાં. પરમાત્મા પ્રત્યેની ભરપૂર ભક્તિથી મધુર કંઠે સ્તવના કરી.

ત્યાં આદિત્યપુરનો રાજા પ્રલ્લાદ પણ પોતાના વિશાળ પરિવાર સાથે યાત્રાર્થે આવેલો. રાજા મહેન્દ્રની અપૂર્વ જિનભક્તિ ચાલતી જોઈને પાછળ જ બેસી ગયો.

રાજા મહેન્દ્રની બાજુમાં બેઠેલી અંજના પર પ્રલ્લાદની દૃષ્ટિ પડી. એના ચિત્તમાંથી વિચારની એક હારમાળા પસાર થઈ ગઈ. તત્ક્ષણ પાછો તે પ્રભુભક્તિમાં લીન બની ગયો.

સ્તવના પૂર્ણ થઈ. રાજા મહેન્દ્ર પરિવાર સાથે જિનમંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યો. પ્રલ્લાદ પણ પાછળ જ બહાર નીકળ્યો અને મહેન્દ્રને ભેટ્યો.

બંને રાજાઓએ અરસપરસ સુખશાતા પૂછી. રાજ્યની કુશળતા પૂછી. બંને

૧૬૨

જૈન રામાયણ

વાતો કરતા કરતા મહેન્દ્રના નિવાસસ્થાને આવી પહોંચ્યા. દીવાનખાનામાં બે સુંદર સિંહાસનો પર બંને બેઠા અને વાર્તાલાપ આગળ ચાલ્યો.

પ્રલ્લાદે જરાક મૌન ધારણ કરીને મહેન્દ્રની સામે ગંભીર દૃષ્ટિથી જોયું.

‘કહો, જે કહેવું હોય તે, સંકોચ રાખ્યા વગર કહો.’ મહેન્દ્રે પ્રલ્લાદની મુખમુદ્રા જોઈને કહ્યું.

‘મારે એક માગણી કરવી છે...!’ આછરું સ્મિત કરીને પ્રલ્લાદે ભૂમિકા રચી.

એક નહિ બે!’ મહેન્દ્રે પ્રલ્લાદનો સંકોચ તોડી નાંખ્યો. ‘રાજપુત્ર પવનંજય માટે તમારી અંજના મારે જોઈએ!’ પ્રલ્લાદે ખુલ્લા દિલે વાત કરી દીધી.’

જ્યારથી તેણે જિનમંદિરમાં અંજનાને જોઈ હતી ત્યારથી એના ચિત્તમાં અંજનાને પોતાની પુત્રવધૂ બનાવવાનો સંકલ્પ જાગ્યો હતો. પુત્ર પવનંજય માટે તેને અંજના ખૂબ જ અનુરૂપ લાગી.

જ્યારે રાજા મહેન્દ્ર તો ઝંખતો જ હતો! ગમતું હતું ને વૈદ્યે બતાવ્યું!

મહેન્દ્રે જરાય ખેંચતાણ કે આનાકાની વગર પ્રલ્લાદનું વચન માન્ય રાખ્યું. પ્રલ્લાદના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

એટલું જ નહિ, પરંતુ લગ્ન પણ ક્યારે કરવું તેનો નિર્ણય કરવા તરત પુરોહિતને બોલાવવામાં આવ્યા.

‘પુરોહિતજી! બહુ જ નજીકમાં આવતું હોય તેવું મુદ્દર્ત કાઢી આપો.’ રાજા મહેન્દ્રે કહ્યું અને પ્રલ્લાદની સામું જોયું. પ્રલ્લાદે પણ તેમાં પોતાની સંમતિ આપતાં કહ્યું : ‘હા, હા’ બહુ વિલંબ કરવો સારો નહિ શુભે શીઘ્રમ્.

જોષીએ પણ વિચાર્યું કે અહીં હું સુંદરમાં સુંદર મુદ્દર્ત કાઢીને બતાવીશ, પરંતુ જો મોડું હશે તો આ રાજાઓને પસંદ નહિ પડે. માટે બહુ ઊંડાણથી ન જોતાં ઉપરછલ્લું જોઈને કહી દેવું વધુ હિતાવહ છે. નક્ષત્ર, યોગ વગેરે થોડુંક જોઈને જોષીએ કહ્યું :

‘આજથી ત્રીજા દિવસે લગ્નનું મુદ્દર્ત આવે છે.’

‘સરસ સરસ!’ બંને રાજાઓ બોલી ઊઠ્યા.

જીવની કેવી અજ્ઞાન દશા છે! બંને રાજાઓ એ ભાવિની ભયંકર હોનારત ક્યાંથી જાણી શકે? એમને ખ્યાલ નથી કે આ મુદ્દર્ત લગ્નગ્રંથિથી પુત્ર-પુત્રી જોડાશે તો તેનું પરિણામ દ્વરણ વિખવાદમાં આવવાનું છે!

સુખના દિવસોમાં રાચતા-માચતા જીવને સમજ નથી કે છાંયડા પછી તડકો આવવાનો છે! ફૂલની સાથે કાંટા લાગેલા હોય છે!

પવનંજય અને અંજના

૧૬૩

બંને રાજાઓની પોતપોતાની મનની ધારણા પાર પડી હોવાથી આનંદ અનુભવી રહ્યા છે. તેમાંય ત્રીજા જ દિવસે લગ્નનું મુદ્દત આવતાં તેઓ નાચી ઊઠ્યા અને માનસરોવરના રમણીય તીર પર આ ભવ્ય લગ્નોત્સવ ઊજવવો તેવાં તેમણે નિર્ણય કર્યો.

પોતપોતાના પરિવારને આજ્ઞા પણ કરી દીધી કે માનસરોવરને તીરે સ્વર્ગ જેવું સુંદર એક નગર ખડું કરી દો!

પરંતુ આ તો બંને વેવાઈઓની વાત થઈ.

આ વાતની ખબર પ્રહલાદપુત્ર પવનંજયને પડી. તેણે તરત જ પોતાના મિત્ર પ્રહસિતને પૂછ્યું :

‘મિત્ર! તો અંજનાને જોઈ છે? તે કેવી છે?’

‘અંજના? હા મેં જોઈ છે. રંભા અને ઉર્વશીના સૌંદર્યને પણ ટપી જાય તેવું તેનું અનુપમ સૌંદર્ય છે!’ હસતાં હસતાં પ્રહસિતે કહ્યું.

‘તું મશ્કરી ન કર. જે વાત સાચેસાચી હોય તે કહે.’

પ્રહસિતને હસતો જોઈ પવનંજયને કંઈક શંકા પડી.

‘મશ્કરી કરવાની હોય મિત્ર! એનું મેં જે રૂપ દીધું છે તેનું હું શબ્દોમાં વર્ણન કરી શકું એમ નથી. અરે, મોટો બૃહસ્પતિ આવે તો એ પણ વર્ણન કરી ન શકે, સમજ્યો?’

‘આ શબ્દો સાંભળીને પવનંજય ક્યાં ઊભો રહી શકે?’

અંજનાને નજરોનજર જોવા માટે તે તલપાપડ બની ગયો. પ્રહસિતના ગળે બે હાથ ભેરવીને, આંખોમાં આંખો મિલાવીને તેણે કહ્યું :

‘દોસ્ત! આજ ને આજ મને અંજના દેખાડ...’

‘અરે પણ લગ્નની ક્યાં વાર છે? ત્રીજા દિવસે તો...’

‘ત્રણ દિવસ છે વચ્ચે મિત્ર! એક દિવસ તો શું, એક ઘડી પણ હવે મારા માટે એક માસ જેવી થઈ ગઈ છે.’

કામની ગતિ ન્યારી હોય છે! કામે કોને નથી નચાવ્યા? ભલભલા પંડિતોને, મુનિઓને પણ કામે પલવારમાં પછાડી દીધો છે તો પછી પવનંજય જેવો રાજપુત તો શી વિસાતમાં? કામના વાતાવરણમાં ફસાયા પછી એમાંથી મુક્ત થવું ઘણું જ દુષ્કર હોય છે. એવું દુષ્કર કાર્ય કરનારા તો ઝાંઝરિયા મુનિ, સુદર્શન શેઠ કે સ્થૂલભદ્રજી જેવા કોઈક હોય છે! પ્રહસિતે કહ્યું : ‘મિત્ર, જરા

૧૬૪

જૈન સમાયણ

ધીરજ ધર. આજની રાતે તું તારી ભાવિ પત્નીને નજરોનજર જોઈશ, બસ ને?’

પવનંજયને પ્રહસિતની વાતથી આશ્વાસન મળ્યું. ક્યારે રાત્રિ પડે અને અંજના જોવા મળે. બસ, એ જ વિચારમાં તેણે જેમ તેમ કરીને દિવસ પૂર્ણ કર્યો.

બિચારો પવનંજય! નથી જાણતો કે આજની રાતે તે એક દારુણ અનિષ્ટનું નિમિત્ત બની જવાનો છે...!

આવેગમાં દોડી જતાં જીવની કેવી કરુણાજનક સ્થિતિ સર્જાય છે, એટલું જ નહિ પણ એ બીજા જીવોની પણ કેવી કઠોડી સ્થિતિ કરી મૂકે છે, તે વાત અહીં આપણને પવનંજય બરોબર બતાવી જાય છે.

રાત પડી. પૃથ્વી પર અંધારું પથરાયું, ત્યારે પવનંજયના વાસનાઘેલા અંતરમાં અંજનાને જોવા જવાની ઇચ્છા તીવ્ર બની ગઈ. મિત્ર પ્રહસિત આવી ગયો. પવનંજયને આપવા જેવી કેટલીક શિખામણો આપીને, બંને મિત્રો આકાશમાર્ગે માનસરોવરના તીરે આવી પહોંચ્યા.

રાજા મહેન્દ્રે અંજના માટે સાત મજલાનો મહેલ ઊભો કરી દીધો હતો. રત્નના દીપકોથી મહેલ ઝળઝળી રહ્યો હતો. સાતમે મજલે અંજના પોતાની સાખીઓ સાથે વાર્તાવિનોદ કરી રહી હતી.

બંને મિત્રો સાતમા મજલે પહોંચ્યા. પ્રહસિતે એવી જગા શોધી કે જ્યાંથી તેઓ અંજનાને જોઈ શકે, પરંતુ અંજના કે એની સાખીઓ આ બે મિત્રોને ન જોઈ શકે.

પવનંજયે અંજનાને જોઈ, જોયા જ કરી. અંજનાનું અદ્ભુત રૂપ જોઈને પવનંજય તાજુબ થઈ ગયો. વિશ્વની આ શ્રેષ્ઠ રૂપસુંદરી પોતાની ભાવિપત્ની થનાર છે, એ વિચારથી તેનું હૈયું નાચી ઊઠ્યું.

ત્યાં અંજનાની સાખીઓનો વાર્તાલાપ એના કાને અથડાયો.

વસંતતિલકા બોલી : ‘અંજના! તું ખરેખર બડભાગી છે હો; કે તને પવનંજય જેવો પતિ મળ્યો!’

મિશ્રકા બોલી : ‘અરે વસંતતિલકા, તું ય ખરેખરે માખણ લગાવે છે, અલી! ચરમશરીરી વિદ્યુત્પ્રભને છોડીને કોઈ વર વખાણવા જેવો હોય ખરો?’

વસંતતિલકા બોલી : તું તો ગાંડી બોરનું બીટું ય જાણતી નથીને વિદ્યુત્પ્રભને વખાણવા નીકળી પડી. મૂર્ખી, અલ્પ આયુષ્યવાળો પતિ આપણી સ્વામિનીને શા કામનો? પતિ તો દીર્ઘાયુ હોવો જોઈએ, સમજી?’

પવનંજય અને અંજના

૧૬૫

મિશ્રકા બોલી : ‘વસંતતિલકા, તારી ય બૃદ્ધિ બહેર મારી ગઈ લાગે છે. અમૃત થોડું હોય તો ય અમૃત તે અમૃત! અને ઝેરનાં મોટા માટલાં ભર્યા હોય તોય તે શું કરવાનાં?’

અંજનાને તો ન વસંતતિલકાનો પક્ષ લેવાય કે ન મિશ્રકાનો પક્ષ લેવાય! તેણે તો મૌન જ રહેવું પડે. નહિતર તો સખીઓ એની ખરેખરી મશ્કરી જ ઉડાવે!

પરંતુ અંજનાનું મૌન પવનંજયના હૈયામાં જુદો જ વિચાર જન્માવી ગયું.

પવનંજયે વિચાર્યું : આ બીજી સખી મારી સરખામણી ઝેર સાથે કરે છે, છતાં અંજના મૌન રહે છે; માટે જરૂર એના મનમાં વિઘ્નત્વભ વસેલો છે. જો એણે મને મનમાં વસાવેલો હોત તો સખીને બોલતી બંધ કરી દેત...’

તેનો રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો.

કમરેથી ખડગ ખેંચી કાઢી તે ઘસ્યો. ‘જેના દિલમાં વિઘ્નત્વભ છે તે સખી અને સ્વામિની બંનેનાં માથાં ઘડથી જુદાં કરી નાંખું,’ એમ બોલતો તે અંધકારને ચીરતો આગળ વધ્યો, ત્યાં જ પ્રહસિતે હાથ પકડીને ઊભો રાખ્યો.

‘આ શું કરે છે?’

‘મને રોક મા, મારા રોષની આગમાં આહુતિ આપીને જ હું જંપીશ.’

‘અરે, સ્ત્રી અપરાધી હોય તો પણ અવધ્ય છે, જ્યારે આ અંજના તો નિરપરાધી છે.’

‘અંજના નિરપરાધી છે? બોલ મા. નાહક મને વધુ રોષાયમાન ન કર.’

‘ખરેખર કહું છું મિત્ર, અંજના નિરપરાધી છે. સખીને બોલતી તેણે વારી નહિ તેમાં તેની લજ્જા જ કારણ છે, નહિ કે એના હૃદયમાં વિઘ્નત્વભ છે માટે.’

પ્રહસિતે જરા સખત શબ્દોથી પવનંજયને દાબી દીધો. પરંતુ પવનંજયના હૃદયમાંથી અંજના પરનો રોષ જરા ય ઓછો ન થયો. જેટલા ઉમળકાથી, પ્રેમથી તે અંજનાના રૂપામૃતનું પાન કરવા આવ્યો હતો તેટલા જ દ્વેષથી તે ઘેર પાછો ફર્યો. મિત્રની સાથે તે આકાશમાર્ગે ત્યાંથી સીધો જ પોતાના આવાસે આવી ગયો.

આવાસસ્થાને આવ્યો પણ તેને ઊંઘ આવતી નથી. ક્યાંથી આવે? એક બાજુ અંજના સાથે પિતાજીએ પોતાનો વિવાહ કબૂલી લીધો છે, જ્યારે બીજી બાજુ અંજના પ્રત્યે એના દિલમાં ભયંકર તિરસ્કાર જાગી ગયો છે! શું કરવું? અનેક પ્રકારના વિચારોના આતશમાં એનું દિલ સળગી રહ્યું છે.

અનેક વિચારો કરવા છતાં એ કોઈ પણ જાતના નિર્ણય પર ન આવી શક્યો.ત્યારે તેને પ્રહસિત યાદ આવ્યો. ‘ક્યારે સવાર પડે અને મિત્રની સલાહ લઉં.’ એ વિચારમાં ને વિચારમાં તે સવાર પડવાની રાહ જોઈ રહ્યો.

પ્રહસિત પણ ખૂબ જ ચિંતાતુર હતો. મિત્ર પવનંજય કોઈ પણ સાહસ ન કરી બેસે તે માટે તે જાગતો ને જાગતો જ પોતાના શયનખંડમાં પડ્યો હતો. કોઈ પણ ઉપાય દ્વારા પવનંજયના હૃદયમાંથી અંજના માટેનાં દ્રષ્ટ વિકલ્પ દૂર કરવા માટે પ્રહસિત યોજના વિચારી રહ્યો હતો.

અરુણોદય થયો.

પ્રહસિત ઊઠીને સીધો જ પવનંજયના શયનખંડમાં પહોંચ્યો. પવનંજય પ્રહસિતની રાહ જોઈને જ બેઠો હતો. પ્રહસિતને જોતાં જ પવનંજય પલંગમાંથી બેઠો થઈ ગયો અને પ્રહસિતને પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યો.

‘પ્રહસિત, અંજના સાથે લગ્ન કરવાથી સર્થું હવે...

‘મિત્ર, તું જરા સ્વસ્થચિત્તે વિચાર કર.’

‘મારું મન અત્યારે ઘણું જ વિલ્લવળ છે. હજુ પણ એ શબ્દો મારા કાનમાં શૂળની જેમ ભોંકાયા કરે છે.’

તારી વાત સાચી છે, પરંતુ તું જો અંજનાના રાત્રિના સંયોગોનો વિચાર કરીશ તો તને અંજના જરૂર બિનગુનેગાર લાગશે. લગ્નના આગલા દિવસોમાં સખીઓ કન્યાની સમક્ષ પતિના ગુણદોષ બોલીને, કન્યાના ચિત્તનું રંજન કરતી હોય છે. એમાં પતિને હકીકતમાં કંઈ તેઓ હલકો પાડતી નથી. આપણી સંસ્કૃતિના હિસાબે એવા પ્રસંગે કન્યાએ મૌન જ રહેવું જોઈએ. જો સખીઓની વાતચીતમાં, વાર્તાવિનોદમાં એ ભાગ લે તો તેમાં કન્યાની નિર્લજ્જતા કહેવાય! માટે અંજનાના મૌનમાંથી તારે એ અર્થ ન કાઢવો જોઈએ કે એના હૃદયમાં વિદ્યુત્પ્રભ છે અને તું નથી.’

‘ગમે તેમ કહે, પરંતુ મને એના પ્રત્યે પૂરેપૂરી અરુચિ થઈ ગઈ છે. મને જે વસ્તુ પર અરુચિ થઈ ગઈ પછી ભલે મિષ્ટાન્ન હોય, છતાં ખાવું ન જ ભાવે. એવી અરુચિથી ખાવાની જરૂર પણ શી?

‘પણ આમાં એક ગુણિયલ સ્ત્રી પ્રત્યે તું ભારોભાર અન્યાય કરી રહ્યો છે.’

‘મને અન્યાય નથી લાગતો. હજુ ક્યાં હું એને પરણ્યો છું? બીજા કોઈ રાજકુમારને...’

પવનંજય અને અંજના

૧૬૭

‘બાલીશ મા, ન બોલાય તેવું. આર્યદેશની કન્યા એક વખત જ મનનું દાન દે છે. અંજના તને મનથી તો વરી ચૂકી જ છે. હવે એમાં કોઈ ફેરફાર શક્ય નથી.’

‘તેથી હું શું કરું? હું એને નથી જ પરણવાનો. ચાલ, હવે આપણે નગરમાં પહોંચી જઈએ.’

પલંગ પરથી ઊઠીને ઓણે ચાલવા માંડ્યું ત્યાં પ્રહસિતે હાથ પકડીને પાછો બંસાડ્યો. પવનંજય પ્રહસિતની સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યો. પ્રહસિતે પવનંજયના બે હાથ પોતાના હાથમાં સજ્જડ પકડી રાખ્યા.

થોડીક વાર બંને મિત્રોએ મૌન પકડ્યું.

‘પવનંજય! મહાપુરુષ કોને કહેવાય?’ પ્રહસિતે ખૂબ જ મમતાભર્યા અવાજે વાતને આરંભી.

‘તું જ કહે.’

‘એક વાર જે વાત સ્વીકારી તેને કોઈ પણ ભોગે ન છોડે તે.’

‘એટલે?’

‘એટલે એ કે તું એકવાર અંજનાને સ્વીકારી લીધી છે. હવે તારે એ સ્વીકારને કોઈ પણ ભોગે નકારવો ન જોઈએ.’

‘મારે તેવું મહાનપણું...’

‘નથી જોઈતું એમ કહેવું છે ને?’ પ્રહસિતે વાક્ય પૂરું કર્યું. પવનંજય મૌન રહ્યો.

‘ભલે તારે મહાનપણું ન જોઈતું હોય; પરંતુ ગુરુજનોનું તો મહાનપણું ટકાવવું જોઈએ ને!’ પ્રહસિતે વાતનો વળાંક લીધો.

‘તે હું ક્યાં વડીલજનોના મહાનપણાનો નાશ કરું છું?’

‘પિતાજીએ રાજા મહેન્દ્રને વચન આપ્યું છે, એ તું જાણે છે ને? નંદીશ્વર દીપ પર જ બંને રાજાઓએ તમારાં સગપણ નક્કી કર્યું છે એ તારાથી અજાણ છે? વિચાર કર કે હવે જો તું ના પાડીશ તો પિતાજી મહેન્દ્ર રાજાને શું મોં દેખાડશે? શું તું એમ કહીશ કે ‘પિતાજીએ મને પૂછીને ક્યાં સગપણ કર્યું હતું? તને પૂછ્યા વિના તારું અંજના જેવી વિશ્વની શ્રેષ્ઠ રૂપસુંદરી સાથે સગપણ કર્યું. તેમના તારા પરના આ વિશ્વાસનો ઘાત કરવા માંગે છે?’

‘મારે ક્યાં વિશ્વાસઘાત કરવો છે?’ પવનંજય કંઈક ઢીલો પડ્યો.

‘વિશ્વાસઘાત નહિ તો બીજું શું? જ્યારે પિતાજી આ વાત જાણશે ત્યારે એમના દિલને કેવો કારમો ઘા વાગશે, તેનો તું ખ્યાલ કર. મિત્ર! હું સમજું છું

૧૭૮

જૈન રામાયણ

કે આ તબક્કે મારી આ વાતથી તું નારાજ થઈશ, પરંતુ એક કલ્યાણમિત્ર તરીકે મને મારી સમજ મુજબ જે લાગતું હોય તે કહેવું જ જોઈએ અને એ કહેતાં જો તારું દિલ દુભાયું હોય તો ક્ષમા કરજે.’ પ્રહસિતનું ગળું જરા ગળગળું બની ગયું. ગળગળા અવાજે જ તેણે પોતાની વાતને આગળ લંબાવી.

‘ખરેખર દુષ્ટ પ્રારબ્ધનો જ આ વાંક લાગે છે; બાકી અંજનામાં દોષનાં અંશ પણ નથી. સ્નેહીજનોનાં હૃદય પણ જો દેવ રૂઠે તો ભેદતાં વાર નથી લાગતી.’

‘પ્રહસિત, તારી બધી વાતનો સાર એ છે કે મારે વડીલોની ખાતર મારું ભાવિજીવન બરબાદ થતું હોય તો થવા દેવું.’

‘ના, જરા ય નહિ. જો મને તારું ભાવિજીવન બરબાદ થતું લાગતું હોય તો હું તને જરા ય આગ્રહ ન કરત. હું વડીલોને સમજાવવા પ્રયત્ન કરત. પરંતુ મને તો અંજના સાથેનું તારું ભાવિજીવન ઊજ્જવલ લાગે છે; માટે જ આટલો આગ્રહ કરી રહ્યો છું. વળી માની લે કે અંજનાને છાંડીને તું કોઈ બીજી કન્યા સાથે લગ્ન કરીશ તો શું ભાવિજીવન ઊજળું જ બની જશે એમ માને છે? અરે, જો તારું પ્રારબ્ધ જ વાંકું હશે તો સારી માનેલી કન્યા પણ પરણ્યા પછી બગડી જતાં વાર નહિ લાગે.’

કેવો અદ્ભુત મિત્ર! પવનંજય રાજપુત્ર હોવા છતાં, શરમમાં જરા ય ન ખેંચાતાં અવસરે સાચી વાત કહેતાં તે અચકાતો નથી. ધર્મગુરુની અદાથી તે પવનંજયને સુંદર સલાહ આપીને, એક સારા મિત્રનો આદર્શ પૂરો પાડે છે!

‘ભાઈ! કેવળ તું તારા વિચારના પ્રવાહમાં ન ખેંચાઈ જા, તારી આસપાસના બધા જ સંયોગોનો તું વિચાર કર. બસ, મારે હવે કંઈ વધારે કહેવું નથી.’

પવનંજય પ્રહસિતની વાતનું ઉલ્લંઘન કરી શકે એમ ન હતો. મિત્રની વાત માન્ય રાખી, અંજના સાથે વિવાહ કરવા માટે તેણે સંમતિ આપી.

‘પરંતુ હૃદયમાંથી અંજના પ્રત્યેનો દુર્ભાવ તો ન જ ગયો! ક્યાંથી જાય? પૂર્વભવમાંથી અંજના એવું પ્રારબ્ધ લઈને આવી છે કે પતિના હૈયામાં પોતાના પ્રત્યે સદ્ભાવ જાગવા જ ન દે!

હજુ બંને મિત્રોને પ્રાભાતિક કાર્યોથી પરવારવાનું બાકી હતું. દરવાજે પરિચારિકા રાહ જોઈને ઊભી રહી હતી.

પ્રહસિતે ઊભા થઈને દરવાજો ખોલ્યો. ઇશારાથી પરિચારિકાને અંદર દાખલ થવાની રજા આપી દીધી.

પવનંજય અને અંજના

૧૬૯

પરિચારિકા વિનયપૂર્વક દાખલ થઈ અને કુમારને હાથ જોડીને વિનંતી કરી.

‘યુવરાજકુમાર! માતાજી આપની રાહ જુએ છે. આપની સાથે દુગ્ધપાન કરવાનું કહે છે.’

‘આ તરત જ આવ્યો...’ કહેતો પવનંજય ઊઠ્યો. પરિચારિકા નમન કરીને પાછા પગે શયનગૃહની બહાર નીકળી ગઈ.

પ્રહસિતને સાથે જ લઈ પવનંજય માતાજીની પાસે પહોંચ્યો.

માતા કેતુમતીનો આનંદ સમાતો નથી. પ્રાણ કરતાં ય વધુ પ્રિય પુત્રના લગ્નનો મહોત્સવ જ્યારે મંડાયો હોય ત્યારે કેતુમતીના આનંદનું પૂછવું જ શું!

‘પુત્ર અને પુત્રના મિત્રનું મધુર શબ્દોથી સ્વાગત કરી, કેતુમતીએ બંનેને પોતાની સાથે બેસાડી, દુગ્ધપાન કર્યું; અને પુત્રને હવે ક્યાંય દૂર ન જવાની શિખામણ આપી; બંનેને વિદાય કર્યા.

બંને રાજાઓએ માનસરોવરના તટ પર જાણે નવી સૃષ્ટિનું સર્જન કરી લીધું. ઠેરઠેર ધજાઓ, તોરણો, કમાનોથી નગરને શણગારી દીધું. મધુર વાજિંત્રોના સૂરો સતત ગુંજવા લાગ્યા.

અંજના પણ પોતાનાં ભાવિજીવનનાં મધુર સ્વપ્નોને જોતી, હર્ષના સાગરમાં ઝૂલવા લાગી. સખીઓના ચતુર અને મનોહર વાર્તા-વિનોદથી અંજના સદાય હસમુખી બની ગઈ! અંજનાએ ભલે પવનંજયને નજરોનજરે નથી જોયો, પરંતુ પવનંજયનું ચિત્ર જોયું છે. પોતાને એક દિવ્ય રૂપવાળો અને અદ્ભુત ગુણવાળો પતિ મળે છે, એ વિચારથી એ પોતાની જાતને મહાન ભાગ્યશાળી માનવા લાગી, ગેટલું જ શા માટે? સૌ કોઈ એને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યું.

લગ્નનો દિવસ આવી લાગ્યો. શુભ મુહૂર્તે બંનેનું પાણિગ્રહણ થયું. બંને લગ્નગ્રંથિથી જોડાયાં.

અંજનાએ અંતઃકરણથી પવનંજયનો પતિ તરીકે સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ પવનંજયે તો માત્ર બાહ્ય વ્યવહારથી જ અંજનાનો પત્ની તરીકે સ્વીકાર કર્યો, એના હૃદયમાંથી તો અંજનાને ક્યારનોય દેશવટો મળી ચૂક્યો હતો.

રાજા મહેન્દ્રે ખૂબ સ્નેહભાવથી પ્રલ્લાદરાજનું સ્વાગત કર્યું. પુત્રી અંજનાને ખૂબ મમતાથી અપૂર્વ પહેરામણી કરી. રાણી હૃદયસુંદરીની આંખમાંથી તો આંસુની ધારા વહી રહી. એકની એક વહાલી પુત્રીનો વિયોગ સહન કરવાનું ગજું એનામાં ક્યાંથી હોય! આંસુ વહેતી આંખે, પુત્રીના મસ્તકે આલિંગન કરી માતાએ કહ્યું :

૧૭૦

જૈન રામાયણ

‘બેટી અંજના, મારી કેટલીક શિખામણો તારા હૃદયમંદિરની દીવાલો પર લખી રાખજે -

તારા સસરાને તું પિતાતુલ્ય માનજે.

તારી સાસુને માતાના સ્થાને સ્થાપજે.

તારા પતિને તારા દેવ માનીને પૂજજે.

શીલને જીવનની સર્વસંપત્તિ માનીને તેનું જતન કરજે.

શ્રી નવકારમંત્રનું તારા ચિત્તમાં સતત ધ્યાન ધરજે.

ગંભીરતા, ઉદારતા, સહિષ્ણુતા અને પ્રેમાળતા આ ચાર ગુણોનાં ચાર પુષ્પો તારા અંબોડામાં સદેવ મધમધતાં રાખજે.

તારી મતિને પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ઉપદેશથી રસાયેલી રાખજે.

વિશેષ તને શું કહેવું? તો જેવી રીતે અમારા ઘરને તારા ગુણોથી, કળાથી ઊજળું બનાવ્યું છે એવી જ રીતે હવે તારા ઘરને ઊજળું કરજે બેટા અને ક્યારેક તારી માતાને યાદ કરજે,’ હૃદયસુંદરીનો અવાજ રડી પડ્યો. અંજનાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા છૂટી. તેણે માતાનાં ચરણોમાં મસ્તક મૂકી માતાની શુભાશિષ માગી.

સખી વસંતતિલકાને સાથે લઈ અંજનાએ પવનંજયના વિમાનમાં પગ મૂક્યા.

પ્રસ્લાદરાજનું વિમાન સૌપ્રથમ આકાશમાર્ગે ગતિશીલ બન્યું. ત્યારબાદ પવનંજયના વિમાને માનસરોવરના રમણીય તટનો ત્યાગ કર્યો.

અંજનાએ વિમાનની બારીમાંથી ડોકિયું કરી, માતા-પિતાનાં મધુર દર્શન કરી લીધાં. જોતજોતામાં તો વિમાન દૃષ્ટિથી દૂર દૂર ચાલી ગયું.

રાજા મહેન્દ્ર અને રાણી હૃદયસુંદરીની આંખમાંથી આંસુનું છેલ્લું બિંદુ પડી ગયું.

❀ ૨૦. દુઃખ પછી સુખ ❀

આશાઓના જીર્ણોશીર્ણ અને જર્જર અવશેષોના જનાજાને ઉપાડી પવનંજય આકાશમાર્ગે પોતાના નગર તરફ વળ્યો.

રાજા પ્રલ્લાહે પુત્રવધુ અંજનાને સાત મજલાનો ભવ્ય મહેલ આવાસ માટે અર્પણ કર્યો. જાણે સ્વર્ગલોકનું વિમાન ભૂમિસ્થ બન્યું ન હોય! અનેક દાસદાસીઓથી અને રાજકુળની વૃદ્ધાઓ, યૌવનાઓ અને બાળાઓની અવરજવરથી મહેલ ધમધમી ઊઠ્યો. જેણે જેણે અંજનાને જોઈ, તેણે તેણે પ્રશંસાનાં પુષ્પોની વર્ષા વરસાવી. આખો દિવસ લોકોની અવરજવર ચાલી. રાત્રિ પડી. અંજનાનું પ્યાસું હૃદય પ્રેમવારિનાં પાન કરવા ઉત્સુક બન્યું. પવનંજયનાં દર્શન કરવા તેની આંખો ચારેકોર ફરવા લાગી.

નીરવતા વ્યાપી અને અંધારું થયું. હમણાં પતિદેવ આવશે. હમણાં પ્રેમનું સંગીત રણજણી ઊઠશે...' સંયોગ સુખની સુમધુર કલ્પનાની માદકતા તેની આંખોમાં છલકાવા લાગી.

રાજમહાલયના ચોકીદારે બારના ડંક દીધા. અંજના કલ્પના-નિદ્રામાંથી ઝબકીને જાગી. જુએ છે તો પગ આગળ ભૂમિ પર સૂતેલી વસંતતિલકા સિવાય શયનગૃહમાં કોઈ જ દેખાયું નહિ. તેના હૈયામાં દ્રાસકો પડ્યો. 'વસંતા...' ભૂમિ પર સૂતેલી વસંતાને અંજનાએ ઢંઢોળીને જગાડી. 'શું હજુ પવનંજય આવ્યા નથી?' અંજનાની સામે, આંખો ચોળતી વસંતતિલકાએ પ્રશ્ન કર્યો.

'ના'. ભાંગેલા હૈયે અંજનાએ કહ્યું.

મૌન પથરાયું. અંજનાના મુખ પર ખેદ અને નિરાશાની લાગણીઓ પથરાઈ ગઈ, એના ચિત્તમાંથી અનેક અશુભ વિચારો પસાર થઈ ગયા.

'પણ હવે આમ જાગતાં ક્યાં સુધી બેસી રહીશું? હવે સૂઈ જઈએ.' વસંતતિલકાએ અંજનાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ કહ્યું.

'મારી તો ઊંઘ આજે જાણે નાસી ગઈ છે. નિસાસો નાંખીને અંજનાએ ઝરૂખાની બહાર મોઢું કાઢ્યું.

'મને લાગે છે કે જરૂર તેઓ કોઈ અગત્યના કામમાં પરોવાઈ ગયા હોવા જોઈએ.' વસંતતિલકાએ અંજનાના દિલને આશ્વાસન મળે એ હેતુથી કહ્યું. પરંતુ આવા પાયા વિનાના આશ્વાસનથી અંજનાને સંતોષ થઈ શકે એમ ન હતો. એ તો બેસી જ રહી. વસંતતિલકા પણ ઊંઘી ન શકી. કેવી રીતે ઊંઘી શકે? પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી સખીનું ચિત્ત વ્યાકુળ હોય ત્યારે તેને ઊંઘ ન જ આવે.

૧૭૨

જૈન રામાયણ

આખી રાત પવનંજયની રાહ જોઈ જોઈને જ પૂરી કરી; એ આશાએ કે સવારે તો જરૂર પવનંજય આવશે અને રાત્રે પોતે ન આવી શક્યાં, તેની દિલગીરી વ્યક્ત કરી, પત્નીના ચિત્તનું રંજન કરશે. પરંતુ પ્રભાતવેળાએ પણ પવનંજયનાં દર્શન ન થયાં.

પવનંજય તો આવીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં જ સીધો પહોંચી ગયો અને રાજ્યના કાર્યોમાં રોકાઈ ગયો. જો કે તેનું ભગ્ન હૃદય રાજકાર્યોમાં પરોવાઈ શકે તેમ જ ન હતું, પરંતુ અંજના પ્રત્યેના ભારોભાર રોષે તેને અંજનાની પાસે પહોંચવા ન દીધો. મિત્ર પ્રહસિતે ઘણું ઘણું સમજાવ્યું છતાં તે ન સમજ્યો, તે ન જ સમજ્યો. તીવ્ર કષાયોના ઉદયમાં જીવની આવી જ પરિસ્થિતિ સર્જાય છે.

અંજનાને પોતાનું મોં પણ બતાવવું એણે બંધ કર્યું. અંજનાની સ્થિતિ કફોડી થઈ ગઈ. તેના ભાંગ્યા હૈયાની દર્દભરી ચીસો સાંભળનાર એક વસંતતિલકા સિવાય કોઈ જ ન હતું. સાત મજલાનો મોટો મહેલ એક બિલામણા ખંડિયર જેવો ભાસવા લાગ્યો. અંજનાના કરુણ કંઠનના પડવા ભીંતો પર ભટકાવા લાગ્યા.

તીવ્ર વેદનાઓ, ઊભરાતાં આંસુઓ, ધખધખતા નિઃશ્વાસો, નિરાશાપૂર્ણ વિવશતા, દીનતા અને ઉદાસીનતાનું જાણે એક નરકાગાર સર્જાઈ ગયું.

પવનંજય વિના અંજનાનું જીવન અંધકારમય બની ગયું. જાણે ચન્દ્ર વિનાની અમાસની રાતલડી!

‘અંજના, પણ આમ રાત-દિવસ શોક અને આકંઠ કરવાથી શું વિશેષ છે?’ કેટલાય દિવસોથી, મહિનાઓથી અંજનાએ શરીરે સ્નાન નથી કર્યું, માથે તેલ નથી નાંખ્યું, વેણી શણગાર નથી કર્યો, સુંદર વસ્ત્રો નથી પહેર્યો. રોઈ રોઈને આંખો સૂઝી ગઈ છે. વિલાપ કરી કરીને તેનું મુખ મ્લાન બની ગયું છે. પલંગમાં આળોટી આળોટીને તેનાં કંપડાં ચોળાઈ ગયાં છે. સખીની, આવી નજરે ના જોઈ શકાય એવી અસહ્ય સ્થિતિ જોઈને વસંતતિલકાએ અંજનાની પીઠ પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું,

‘મારું તો સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું.’ અંજના રડી પડી. મોં બે પગ વચ્ચે દબાવીને, તેણે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા માંડ્યું.

‘અંજના, તારા જેવી જિનવચનાનુરાગી સ્ત્રીને, આમ આપત્તિ વખતે મૂંઝાઈ જવું ન શોભે. આપત્તિ વખતે તો તે મૂંઝાઈ જાય કે જેને પુણ્ય - પાપ અને પ્રારબ્ધના સિદ્ધાંતો પર શ્રદ્ધા ન હોય. ચાલ ઊભી થા, આમ રડી રડીને જીવન પૂરું કરવું ન શોભે.’

દુઃખ પછી સુખ

૧૭૩

‘હું જાણું છું બહેન, મારાં કરેલાં કર્મોનું જ આ ફળ હું ભોગવી રહી છું. પરંતુ કંઈ સમજાતું નથી કે મને શું થઈ ગયું છે. એમના પ્રત્યે મારા દિલમાં જરા ય દેપ નથી, અપ્રીતિ નથી. એ તો મહાન ગુણનિધિ છે.’ વળી આંખોમાં આંસુનાં પૂર ઊમટ્યાં, વસંતતિલકાએ પોતાના પાલવથી આંસુને લૂછી નાંખ્યાં.

‘હું અભાગણ છું, મેં તેમને દુઃખી કર્યા, હું તેમને સુખી ન કરી શકી... બસ, મને આ વાત વારંવાર યાદ આવે છે ને મારું હૈયું...’

‘તું અભાગણ નથી. તું તો મહાન ભાગ્યશાળી છે, દોષ પવનંજયનો છે. જો આ પ્રમાણે જ કરવું હતું તો પરણતાં પહેલાં એમણે વિચાર કરવો જોઈતો હતો...’ વસંતતિલકાએ પોતાના હૈયાની વરાળ કાઢી.

‘એવું ન બોલ વસંતા, મનુષ્યને કે કોઈ પણ જીવને દુઃખ આવે છે તે પોતાનાં પાપકર્મોથી આવે છે. મારું એવું કોઈ પાપકર્મ ઉદયમાં આવ્યું હશે કે જેના પરિણામે તેમના જેવા ગુણાનિધાનના હૈયામાં પણ મારા માટે કોઈ અશુભ ભાવ જાગ્રત થયો છે.’

વધો વીતવા લાગ્યાં. સારા યે રાજકુળમાં વાત પ્રસરી ગઈ કે પવનંજયે પરણ્યા પછી અંજનાનો ત્યાગ કરી દીધો છે. પવનંજયની માતા કેતુમતીએ પણ જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેના દિલને ભારે આઘાત લાગ્યો. તેણે પુત્રને ખૂબ જ સમજાવ્યો છતાં પવનંજય એકનો બે ન થયો. અંજનાના કયા ગુનાથી અંજનાનો ત્યાગ કર્યો છે, એ વાત પણ કેતુમતીએ પૂછી, પરંતુ પવનંજય કોઈ ગુનો બતાવી શક્યો નહિ. શું બતાવે? ગુનો હોય અને સિદ્ધ કરી શકે એમ હોય તો બતાવે ને? હા, પોતે જો પોતાના મનમાં પડેલો સંશય કહે અને ખુલાસો માગે તો તો સુખદ સમાધાન થઈ જાય.

અને આવી રીતે જ મોટે ભાગે જીવ કોઈ નિરપરાધી જીવને દંડી રહ્યો હોય છે. એમાં પણ વડીલો જ્યારે નાનેરાંઓ પ્રત્યે, આ રીતે કોઈના કહેવા ઉપરથી કે વાતને પૂર્વાપરના સંબંધથી જાણ્યા વગર કોપાયમાન બને છે ત્યારે મહાન અનર્થ સર્જાય છે. નાનેરાંઓનાં જીવન જોખમાય છે. ગ્રાજ વડીલો તો કોઈના કહેવા પરથી કે વાતના પૂર્વાપરના સંબંધને જાણ્યા વગર કોઈના માટે નિર્ણય ન બાંધે, કોઈ નિરપરાધી જીવને ન દંડે.

કેતુમતી પણ વારંવાર અંજનાની પાસે આવે છે અને આશ્વાસનના બે શબ્દો કહી જાય છે. અંજના માટે તેના હૈયામાં પ્રેમ, વાત્સલ્ય અને સહાનુભૂતિ ભરેલાં છે. અંજના તો નથી કોઈની સાથે બોલતી, નથી કોઈની સાથે હસતી કે નથી ક્યાંય ફરવા જતી. બસ, એણે તો પોતાના ચિત્તને અરિહંત પરમાત્માના

૧૭૪

જૈન સમાચાર

ધ્યાનમાં પરોવી દીધું. નિરંતર પરમાત્માની ભક્તિમાં તે લીન થઈ ગઈ. એક, બે, ત્રણ, તેર કરતાં કરતાં બાવીસ વર્ષનાં વહાણાં વાઈ ગયાં.

બાવીસ વર્ષના દીર્ઘકાળ દરમિયાન અંજનાએ પોતાના સ્વભાવને દુઃખ સહિષ્ણુ બનાવી દીધો. કર્મોની સારીનરસી અસરો અંગે ઊંડું ચિંતન કરી, પોતાની સાચી સમજને ખૂબ ખૂબ વિસ્તારી.

એટલું જ નહિ, પરંતુ સખી વસંતતિલકાએ પણ બાવીસ વર્ષ દરમિયાન અંજનાના જીવનમાં ઊંડો રસ લઈ, સખીના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી બની એક આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

બીજી બાજુ પ્રલ્લાદરાજની સભામાં લંકાપતિ રાવણનો દૂત આવી ઊભો રહ્યો. પ્રલ્લાદરાજને પ્રણામ કરી, તેણે લંકાપતિનો મહત્વનો સંદેશો કહેવો શરૂ કર્યો.

‘હે નરનાથ! તમે જાણતા હશો કે વરુણપુરીનો રાજા વરુણ લંકાપતિની આજ્ઞા માનવાનો ઇન્કાર કરે છે. અહંકારનો જાણે તે મૂર્તિમંત પર્વત છે.

લંકાપતિએ જ્યારે એને શરણે આવવા માટે કહેવરાવ્યું ત્યારે તેણે દૂતને તિરસ્કારી કાઢ્યો. પોતાની પ્રચંડ શક્તિનું તેને ભારે અભિમાન છે.’

‘પણ શું ઇન્દ્ર, નલકુબેર વગેરેની લંકાપતિએ શી દશા કરી છે, તેનું તેને ભાન નથી?’ પ્રલ્લાદરાજે રાવણની શૌર્યગાથાની સ્તુતિ કરી.

‘મહારાજા! એ ધમંડી વરુણ તો કહે છે : હું ઇન્દ્ર નથી, હું નલકુબેર નથી, હું સહસ્રકિરણ નથી, મને મરુત ન સમજતા, હું વરુણ છું, વરુણ! વળી એણે લંકાપતિને કહેવરાવ્યું કે, લંકાપતિને દેવતાધિષ્ઠિત રત્નોથી અભિમાનનો આફરો ચઢ્યો હોય તો ભલે તે અહીં આવે, હું એ દુષ્ટમતિનું અભિમાન ઉતારી નાંખીશ...

‘પછી આ સંદેશો લંકાપતિને પહોંચ્યો?’ પ્રલ્લાદે કંઈક આતુરતાથી પૂછ્યું.

‘હા જી, દૂતે આવીને લંકાની રાજસભામાં વરુણનો વક્તાભર્યો સંદેશો કહ્યો કે લંકાપતિ કોપાયમાન થઈ ગયા અને તરત જ ખર અને દૂષણ નામના પોતાના મહાન પરાક્રમી સેનાપતિઓને વિશાળ સૈન્ય સાથે વરુણને જીવતો ને જીવતો પકડી લાવવા આજ્ઞા કરી.’

‘પછી શું થયું?’ પ્રલ્લાદરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ખર અને દૂષણ વિશાળ રાક્ષસસૈન્યની સાથે વરુણપુરી તરફ ધસ્યા. વરુણને પણ પોતાના ગુપ્તચરો મારફત ખર-દૂષણની ચઢાઈના સમાચાર મળતાં જ પોતાના પ્રબળ પરાક્રમી પુત્રો રાજીવ, પુંડરીક અને વિરાટ સૈન્ય સાથે વરુણ નગરની બહાર આવ્યો.

દુઃખ પછી સુખ

૧૭૫

વરુણ એક યુદ્ધકુશળ રાજવી હતો. રાજ્યવ પુંડરીક વગેરે એના પુત્રો તો વળી પિતા કરતાં ય સવાયા હતા. નગરની બહાર આવી, રાજ્યવે યુદ્ધની અદ્ભુત વ્યૂહરચના ગોઠવી દીધી. ખર અને દ્રૂપણ પણ રાક્ષસસૈન્યના કુશળ સેનાપતિઓ હતા. રાવણની સાથે અનેક યુદ્ધોમાં તેમણે પોતાનું પરાક્રમ દાખવી, રાવણની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી.

દ્વતે કહ્યું : ‘વરુણના પુત્રોએ રાક્ષસસૈન્ય સામે દારુણ જંગ માંડ્યો. ખર અને દ્રૂપણને હંફાવવા માંડ્યા. બીજી બાજુ વરુણે રાક્ષસસૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવવા માંડ્યો. દિવસો સુધી બંને પક્ષે સૈન્યની ખૂબ ખુવારી થઈ. પરંતુ એક દિવસ વરુણ અને પુંડરીકે સીધા ખર અને દ્રૂપણને જ પડકાર્યા. જોતજોતામાં રાજ્યવે ખરને અને પુંડરીકે દ્રૂપણને જીવતો ને જીવતો પકડી લીધો.

જ્યાં ખર-દ્રૂપણ પકડાયા ત્યાં રાક્ષસસૈન્યના હાલ બેહાલ થઈ ગયા. કેટલુંક સૈન્ય મરાયું, કેટલુંક પકડાયું અને કેટલુંક ભાગી છૂટ્યું.

ખર-દ્રૂપણને ખાંજરામાં પૂરી વરુણ વિજયનાદ કરતો પોતાની નગરીમાં પાછો ફર્યો. પરાજયના સમાચાર વાયુવેગે લંકા પહોંચી ગયા. પુનઃ વરુણને વશ કરવા લંકાપતિ તૈયાર થયા અને પોતાની સાથેના સંબંધમાં જોડાયેલા તમામ વિદ્યાધર રાજાઓને બોલાવી લાવવા માટે ખાસ દૂતો રવાના કર્યા અને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે.’

દ્વતે વિસ્તારથી સમગ્ર પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપી દીધો. પ્રહલાદ રાજા પણ રાવણ સાથેની પ્રીતિના કારણે અને ખુદ રાવણનો જ સંદેશો આવવાથી લંકા જવા માટે તૈયાર થયા. યુદ્ધસજ્જ થવા માટે સૈન્યને આદેશ દઈ દીધો.

પવનંજયે લંકાપતિના દૂતની વાત અક્ષરશઃ સાંભળી હતી. પિતાને લંકા જવા માટે તૈયાર થયેલા જોઈ, પવનંજયે મસ્તક નમાવી, ઊભા થઈ વિનયપૂર્વક કહ્યું :

‘પિતાજી, આપ અહીં જ રહો. લંકાપતિના મનોરથોને પૂર્ણ કરવા મને જવાની આજ્ઞા આપો.’

‘ભાઈ, આ, તો વરુણની સામે જંગ ખેલવાનો છે. તે સાંભળ્યુંને કે વરુણના પુત્રો કેવા પ્રબળ પરાક્રમી છે? ખર-દ્રૂપણ જેવા મહારથીઓને જીવતા પકડીને જંલના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા...’

‘પિતાજી! હું વિદ્યાધર રાજા પ્રહલાદનો પુત્ર છું, મારા પરાક્રમનો સ્વાદ વરુણપુત્રોને જરા ચાખવા દો. બધા ખર-દ્રૂપણ નથી હોતા.’ પવનંજયે મક્કમ અવાજે જવાની દરખાસ્ત રજૂ કરી. પ્રહલાદે પણ પવનંજયના પરાક્રમ પર

૧૭૬

જૈન રામાયણ

વિશ્વાસ મૂકી, સૈન્ય સાથે લંકા તરફ પ્રયાણ કરવાની અનુજ્ઞા આપી. પવનંજયે મસ્તક નમાવીને, પિતાજીની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવી.

પવનંજય રાજસભામાંથી સીધો પોતાને આવાસે આવ્યો. પ્રહસિત પણ ક્યારનોય ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. ઘણાં વર્ષે આજે પવનંજયના મુખ ઉપર આનંદની રેખાઓ ઊપસેલી જોઈ, પ્રહસિતે કહ્યું :

‘મિત્ર, આજે કંઈ ખૂબ આનંદમાં છે?’

‘હા, પ્રહસિત આપણે હવે તૈયારી કરવાની છે.’

‘શાની?’

‘યુદ્ધના પ્રયાણની.’

‘તેં તો વળી નવી જ વાત કાઢી! હું તો વળી કંઈક જુદું જ સમજ્યો હતો...’

પવનંજયે રાવણના દૂતનું આગમન, વરુણના હાથે થયેલા રાવણનો પરાજય, પુનઃ યુદ્ધ માટેની તૈયારી વગેરે બાબતોથી પ્રહસિતને વાકેફ કર્યો.

પ્રહસિતના મુખ પર ગંભીરતા છવાઈ ગઈ.

‘શું વિચારમાં પડી ગયો, પ્રહસિત?’

‘કંઈ નહિ.’

‘ના, ના, તું કોઈ ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. શું તને મારા પરાક્રમ વિષે શંકા પડી?’

‘ના. મને તારા પરાક્રમમાં શ્રદ્ધા છે.’

‘તો પછી?’

‘વિચાર એ આવ્યો કે અહીંથી ગયા પછી પાછા ક્યારે વળાય, તે કંઈ નિશ્ચિત નહિ. યુદ્ધનાં કામોમાં વર્ષો જાય.’

‘ભલેને જાય, આપણને અહીં શું કામ છે?’

‘કામ તો મોટું છે અહીં, પણ તું મોટું માને તો.’

બાવીસ, બાવીસ વર્ષથી અંજના કેવું દુઃખમય જીવન જીવે છે એ વાત પ્રહસિતના અંતઃકરણને કોરી રહી છે. પવનંજયના અન્યાયભર્યા વલણને પ્રહસિત દુઃખી હૈયે જોઈ રહ્યો છે. એણે વિચાર્યું કે જો આ યુદ્ધમાં પવનંજય જાય તો વળી વર્ષો સુધી અંજનાના કપાળે દુઃખ જ લખાય, એનું જીવન ઝૂરીઝૂરીને જ પૂર્ણ થઈ જાય અને આ વિચારથી જ એના મુખ પર ગંભીરતા અને વેદનાની રેખાઓ અંકિત થઈ હતી. જો કે છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી પ્રહસિતે અંજનાની વાત પવનંજય સમક્ષ કદીય ઉચ્ચારી નથી, છતાં આજે એને લાગ્યું કે મારે પવનંજયને અંજનાની સ્મૃતિ કરાવવી જોઈએ; એટલે એણે કહ્યું.

દુઃખ પછી સુખ

૧૭૭

‘મિત્ર, આપણે આ નગર છોડીએ એ પૂર્વે તારે એક વાર અંજનાના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવું જોઈએ.’

જ્યાં અંજનાનું નામ સાંભળ્યું ત્યાં પવનંજયનો ચહેરો કરી ગયો. મુખ પરથી આનંદની, ઉલ્લાસની, ઉત્સાહની રેખાઓ ચાલી ગઈ અને રોષની, દ્વેષની અને તિરસ્કારની રેખાઓ ઊપસી આવી.

‘તું એનું નામ મારી આગળ ન ઉચ્ચારીશ. હું એનું નામ પણ સાંભળવા તૈયાર નથી.’

એની આંખ સામે લગ્નપૂર્વેની એ કાળમીઠી રાત ખડી થઈ. સખીઓ વચ્ચે બેઠેલી અંજના એની સામે તરવરવા લાગી. સખીઓએ પોતાની કરેલી નિંદા અને અંજનાએ ધારણ કરેલું મૌન... તે ધમધમી ઊઠ્યો.

‘હું એના માટે કંઈ જ સાંભળવા તૈયાર નથી. ભલે એનું...’

‘એમ ન બોલ. તારા હાથે એક ગુણિયલ આત્માને અન્યાય ન થાય. એક નિર્દોષ વ્યક્તિનું જીવન બરબાદ ન થઈ જાય એ માટે વિચારવાની શું તારી ફરજ નથી?’

પવનંજય મૌન રહ્યો. પ્રહસિતને લાગ્યું કે ‘પથ્થર પર પાણી’ છે. તેણે વાતને પડતી મૂકી યુદ્ધપ્રયાણ અંગેની તૈયારી કરવા માંડી.

આખા નગરમાં પવનંજયના યુદ્ધપ્રયાણની વાત પ્રસરી ગઈ. અંજનાના કાને પણ વાત પહોંચી. બાવીસ વર્ષથી, લગ્નના પ્રથમ દિવસથી જ પતિએ પોતાનો ત્યાગ કરેલો હોવા છતાં પતિ પ્રત્યેનો અનુરાગ અંજનાએ ટકાવી રાખ્યો છે.

અંજનાએ કેટલી બધી સાવધાની રાખી હશે! પોતાના મન પર કેવો મજબૂત કાબૂ રાખ્યો હશે! મહાન આત્માઓની આ એક ખુબી હોય છે. જેના પર આપણે એક વાર પ્રેમ ધારણ કર્યો, તે વ્યક્તિ પછીથી આપણા પ્રત્યે પ્રેમવિહીન બને ત્યારે આપણે પણ એના પરનો પ્રેમ ટકાવી શકતા નથી. પછી ભલે લૌકિક પ્રેમ હોય કે લોકોત્તર પ્રેમ હોય. જ્યારે મહાન પુરુષો પ્રેમને ટકાવી રાખે છે, એ સમજ પર કે ‘એનો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ તૂટી ગયો તેમાં એનો કોઈ દોષ નથી. પરંતુ મારું જ કોઈ કર્મ કારણ છે. મારું જ પાપકર્મ એની પાસે મારી પ્રત્યે તિરસ્કાર કરાવે છે!’

‘સામી વ્યક્તિ મારા પર પ્રેમ રાખે તો જ હું તેના પર પ્રેમ રાખું.’ આ વૃત્તિ તો અધમ છે, સોદાગીરી છે. અંજનાની વૃત્તિ ઉત્તમ કક્ષાની હતી. ભલે પતિ પોતાના પર પ્રેમ ના રાખે, પરંતુ એણે તો પતિ પરનો પ્રેમ અખંડિત રાખ્યો.

૧૭૮

જૈન રામાયણ

પતિ પરથી પ્રેમ ઉઠાવી, કોઈ બીજી વ્યક્તિ પર પ્રેમ કરવાની વેશ્યાવૃત્તિને તેણે પોતાના મનોમંદિરમાં ન જ પ્રવેશવા દીધી. માટે તો અંજનાને આજે આપણે ‘મહાસતી’ તરીકે સ્મરીને પવિત્ર થઈએ છીએ.

‘વિજયયાત્રાની ભેરીઓ વાગી ઊઠી. સૈન્યે ગગનવ્યાપી જયધ્વનિ કર્યા. પવનંજય રથમાં આરૂઢ થયો. નગર વચ્ચેથી વિજયયાત્રા પસાર થવા લાગી.

પતિના મુખનું દર્શન કરવા અને પતિની વિજયયાત્રામાં મંગલ ઇચ્છવા, વસંતતિલકાની સાથે મહેલની નીચે એક સ્તંભને અદેલીને અંજના ઊભી રહી.

તેનો દેહ કૃશ બની ગયો હતો. મુખ પરની લાલિમા નષ્ટ થઈ ગઈ હતી. આંસુઓથી તેણે તેના મુખને પ્રક્ષાલિત કરેલું હતું. ટગરટગર તે પતિની રાહ જોઈ રહી હતી.

ત્યાં દૂરથી પવનંજયે અંજનાને જોઈ. અંજનાને જોતાં જ અંતઃકરણમાં ભારે તિરસ્કાર જાગ્યો. અંજનાનું રૂપ, અંજનાના ગુણો, અંજનાનું જ્ઞાન, કોઈ પણ વસ્તુ પવનંજયના તિરસ્કારને શમાવી ન શક્યાં! જ્યાં સુધી પોતાના પાપકર્મોનો ઉદય વતતો હોય ત્યાં સુધી ગુણો, શક્તિઓ કે રૂપ સામાના અંતરનું પરિવર્તન નથી કરી શકતા.

જ્યાં પવનંજય નજીક આવ્યો ત્યાં અંજનાસુંદરી ઝડપથી આગળ વધી અને પતિના ચરણમાં પડી. અંજલિ જોડી ગદ્ગદ શબ્દોમાં પ્રાર્થના કરી.

‘હે સ્વામીનાથ! અત્યાર સુધી આપે મને કષણવાર પણ બોલાવી નથી, છતાં પણ મારી વિનંતી છે કે, આપ મને ભૂલી ન જતા, આપનો માર્ગ કુશળ બનો... પન્થાનઃ સન્તુ તે શિવાઃ ।

પવનંજયે પવિત્ર અંજનાને ધૂતકારી કાઢી. ચરણે ઢળેલી ગુણિયલ પત્નીની અવગણના કરીને, પવનંજય આગળ વધ્યો.

કેટલી નિષ્ઠુરતા! કેવો ધોર તિરસ્કાર! અંજનાના હૃદયને સખત આઘાત લાગ્યો. તે મહેલમાં જતાં જ ભૂમિ પર ફસડાઈ પડી. પતિએ કરેલી પોતાની અવગણના અને પતિના વિયોગથી તેનું હૃદય ભારે આકંઠ કરી રહ્યું હતું.

પવનંજયને ક્યાં એની તમા જ હતી? એ તો સૈન્યની સાથે ત્યાંથી આકાશમાર્ગે આગળ વધ્યો. માનસરોવરના તીરે તેણે પડાવ નાંખ્યો. વિદ્યાશક્તિના બળથી તરત જ ત્યાં એણે ભવ્ય પ્રાસાદ ખડો કરી દીધો.

સંધ્યાનો સમય હતો. પવનંજય મહેલના ઝરૂખામાં પલંગ પર પડ્યો પડ્યો. સરોવરની મનોહર શોભા નિરખવામાં તલ્લીન હતો. ત્યાં તેણે પાણીના પટ પર આર્તનાદ કરતી ચક્રવાકીને જોઈ.

દુઃખ પછી મુખ

૧૭૯

નાજુક મુશાલનો ચારો હાંવા છતાં ચારો ચરતી નથી. સરોવરના જલતરંગોમાંથી ઊઠતું સંગીત તેના ચિત્તને રંજી શકતું નથી, ક્ષિતિજ પરના સુંદર રંગો તેના મનને આનંદિત બનાવી શકતા નથી. એ તો ચક્રવાકના વિરહથી વ્યાકુળ બની, કરુણા કંદન કરી રહી છે.

આ દૃશ્ય જોઈને પવનંજયનું પથ્થર દિલ પીગળી જવા લાગ્યું. તે વિચારે છે : ‘આખો દિવસ ચક્રવાકી ચક્રવાકના સહવાસમાં રમણ કરે છે, છતાં રાત પડતાં જ્યાં ચક્રવાક ચાલ્યો જાય છે ત્યાં ચક્રવાકી તરફડી રહે છે, તો અંજનાનું શું થયું હશે?’

બાવીસ વર્ષે આજે પવનંજયના અંતઃકરણમાં અંજના માટે સહાનુભૂતિ પ્રગટે છે! બાવીસ વર્ષે આજે અંજનાના કોઈ અતિદુષ્ટ કર્મનો અંત આવે છે!

‘અરેરે, આ જ માનસરોવરના તટે તેની સાથે લગ્ન કર્યો, લગ્ન કર્યો એટલું જ, હાથમાં હાથ મિલાવ્યા એટલું જ! મેં એનો ત્યાગ કર્યો, સ્પર્શનો જ ત્યાગ કર્યો નહિ, એનું મોં જોવાનો પણ મેં ત્યાગ કર્યો, એની સાથે એક શબ્દની પણ વાત નથી કરી, અને એ પણ બાવીસ વર્ષ સુધી લગાતાર... એના હૈયાની શું સ્થિતિ થઈ હશે? એ કેવો કરુણ કલ્પાંત કરતી હશે? વળી અધૂરામાં પૂરું; આજે યુદ્ધાયાત્રાએ નીકળતાં એ બિચારી મારા ચરણોમાં પડી. મારું મંગલ ઇચ્છવા આવી, મેં નિષ્કુર હૈયે એને તિરસ્કારી કાઢી.

એની દેહલતા ચીમળાઈ ગઈ છે. એના મુખ પર ગાઢ નિરાશા. વેદનાપૂર્ણ વિવશતા અને ભાંગ્યા હૈયાની કાજળશ્યામ છાયા કેવી પથરાઈ ગઈ છે? વળી મને પ્રહસિતે કહ્યું હતું કે મારા વિયોગમાં રાત-દિવસ, ઝૂરી ઝૂરીને તે કોમલાંગી કરમાઈ ગયેલા પુષ્પ જેવી થઈ ગઈ છે. એણે નથી કંઈ સારું ખાધું, નથી સારું પીધું, નથી કંઈ સારું પહેર્યું.’

પવનંજયનું હૃદય ઘબકી ઊઠ્યું, દ્રવી ઊઠ્યું. એની આંખ સામે અંજનાનો નિર્દોષ ચહેરો તરવરી રહ્યો. એની સામે પોતાનો નિષ્કુરતાભર્યો, અન્યાયભર્યો ચહેરો દેખાવા માંડ્યો.

તે પલંગમાંથી નીચે ઊતર્યો. તેનું અંગેઅંગ ધ્રુજી ઊઠ્યું. તે ઝડપથી મહેલમાં ગયો અને પલંગમાં આડા પડેલા પ્રહસિતની પાસે બેસી ગયો. પ્રહસિત બેઠો થઈ ગયો. તેણે પવનંજયના મુખ પર ગભરાટની રેખાઓ જોઈ પૂછ્યું.

‘કેમ શું થયું?’

‘પાછા જવું છે.’

‘કેમ?’

‘પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા...’ પવનંજયનું અંગ પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ ગયું.

‘કયું પાપ?’ આશ્ચર્યથી પ્રહસિતે પૂછ્યું.

‘અંજના પ્રત્યે કરેલો ઘોર અન્યાય.’

પ્રહસિતની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ ઊભરાયાં. એ પવનંજયના અંગેઅંગે ભેટી પડ્યો. પવનંજયની આંખો આંસુભીની બની ગઈ. એ પ્રહસિતનો હાથ પકડી પ્રહસિતને ઝડપામાં લઈ ગયો.

‘જો પેલી ચકવાકી, કેવું દારુણ કલ્યાંત કરે છે?’ પવનંજયે આંગળી સીધીને પતિવિરહથી ઝૂરતી, ચકવાકી પ્રહસિતને બતાવી.

‘મિત્ર, આ ચકવાકીએ આજે મારા નિષ્ફુર-કઠોર હૈયાને પીગળાવી દીધું છે. પતિનો માત્ર રાત્રિનો વિરહ પણ આ ચકવાકીને દારુણ કલ્યાંત કરાવે છે, ત્યારે મેં લગ્નદિનથી માંડીને આજ સુધી, બાવીસ બાવીસ વર્ષો સુધી એનો ત્યાગ કર્યો છે. એનું શું થયું હશે?’

એકીટશે ચકવાકીને જોતો પવનંજય આંસુભરી આંખે અને વેદનાપૂર્ણ અવાજે બોલ્યે જાય છે.

‘જરૂર, એ તપસ્વિની મારી નિષ્ફુરતાના પર્વત નીચે કચડાઈ રહી છે, વળી એનો જે તિરસ્કાર કરીને હું નીકળ્યો છું, તેણે તો તેનું મોત...’

તેની આંખો ભયથી પહોળી થઈ ગઈ. તેનું શરીર ધ્રુજ ઊઠ્યું. તેણે પ્રહસિતના હાથને જોરથી દબાવી દઈ, તેની છાતી પર પોતાના મુખને દબાવી દીધું.

‘મિત્ર, શોક ન કર. બાજી હજુ હાથમાં છે...’

‘હું પાપી છું, દુર્મુખ છું, અધમ છું.’

‘મનુષ્યના હાથે ભૂલ થવી એ સહજ છે, પરંતુ આજે તને તારી ભૂલ સમજાઈ છે, તેથી મારા મનને અપૂર્વ આનંદ થયો છે.’

‘અત્યારે જ આપણે નગરમાં જઈએ...’ પવનંજયે કહ્યું.

‘હા, નહિતર એ તપસ્વિની જરૂર આજે વિયોગદુઃખમાં ઝૂરીઝૂરીને પ્રાણનો ત્યાગ કરશે.’ પ્રહસિતના અંતઃકરણમાં ભય જાગી ગયો.

બન્ને મિત્રોએ જરા ય વિલંબ ન કરતાં આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું.

❀ ૨૧. દેવની વિટંબણા ❀

મિત્ર પ્રહસિતને સાથે લઈ પવનંજય આકાશમાર્ગે આદિત્યપુરના ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યો. વિમાનને ત્યાં જ મૂકી, બંને મિત્રો અંજનાના મહેલે આવ્યા.

‘આપણે કોઈ ન જાણે એ રીતે અંજનાના ઓરડા પાસે પહોંચી જવાનું છે.’ પ્રહસિતે ખૂબ જ ધીમા અવાજે પવનંજયના કાનમાં કહ્યું.

‘પણ હવે આપણે છુપાઈ છુપાઈને જવાની શી જરૂર છે?’ પવનંજયને પ્રહસિતની વાત ન ગમી.

‘મારે તને પ્રતીતિ કરાવવી છે કે અંજનાના હૃદયસિંહાસને તારા સિવાય કોઈ જ નથી, તારી ગેરહાજરીમાં એ સિંહાસન બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી સૂનું જ રહ્યું છે.’ પવનંજયના ઉત્તરની અપેક્ષા રાખ્યા વિના, પ્રહસિતે પવનંજયનો હાથ પકડી, આગળ વધવા માંડ્યું.

સાતમે મજલે, રાજમાર્ગ પર પડતા આગળના ભાગમાં ધીમા ધીમા દીપકો જલી રહ્યા હતા. એ પરથી બંનેએ અનુમાન કર્યું કે : અંજના ત્યાં જ હોવી જોઈએ.

બંને વિદ્યાધર કુમારો હતા! એ તો વિદ્યાશક્તિથી સીધા જ સાતમા માળે પહોંચી ગયા. ઓરડાના દરવાજા લગભગ બંધ જેવા હતા છતાંય અંદરથી બંધ કરેલા ન હતા. બલકે બારણાની તિરાડમાંથી જોઈ શકાય એમ હતું કે અંદર કોણ કોણ બેઠું છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ અંદર ચાલી રહેલો વાર્તાલાપ પણ બહુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સંભળાતો હતો.

‘તું આમ ક્યાં સુધી રડ્યા કરીશ, અંજના?’ પાણી વિના જેમ માછલી તરફડે તેમ પલંગમાં તરફડી રહેલી અને કરુણ કલ્યાંત કરી રહેલી, અંજનાનું માથું પોતાના ઉત્સંગમાં લઈને, સખી વસંતતિલકા આંસુભીની આંખે અંજનાને આશ્વાસન આપી રહી હતી.

‘મારું દુર્ભાગ્ય હદ વટાવી રહ્યું છે, મારાથી હવે સહન થઈ શકતું નથી, મારું હૃદય હવે મારા કાબૂ બહાર...’ અંજના ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી.

‘તું રડ નહિ, ધૈર્યને ધારણ કર. શું દુઃખ પછી સુખ આવતું જ નથી? સુખ પછી દુઃખ આવ્યું છે તો દુઃખ પછી સુખ આવશે જ...’ અંજનાના માથા પર હાથ પંપાળતી વસંતતિલકાએ પુનઃ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

અંજનાનું રુદન અટકી ગયું. શૂન્યમનસ્ક બનીને. ભીંત સામે રુક્ષ દ્રષ્ટિ માંડીને, તે પડી રહી.

પ્રહસિતનું હૈયું દ્રવી ઊઠ્યું. તેણે દ્વાર ઉઘાડીને ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તરત જ ભીંત પર એનો પડછાયા પડ્યો. પુરુષની આકૃતિ જોઈ અંજના ચોંકી ઊઠી... ‘અચાનક ચોરની જેમ કોણ આવી ચડ્યું?’ ભયની એક છૂપી કંપારી તેના શરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ, પરંતુ તરત જ બીજી ક્ષણે તેણે ધૈર્ય ધારણ કરી લીધું અને એ વીરાંગનાએ ત્રાડ પાડી :

‘કોણ છે તું? નીકળી જા બહાર; પરસ્ત્રીના આવાસમાં એક ક્ષણ વાર પણ ન ઊભો રહીશ. અરે વસંતા, આ દુષ્ટનાં બાવડાં પકડીને એને ફેંકી દે. એનું મોં પણ જોવા હું રાજી નથી. તું શું જોઈ રહી છે? મારા મકાનમાં પવનંજય સિવાય કોઈને ય પ્રવેશવાનો અધિકાર નથી.’

પ્રહસિતે એ મહાસતીને વંદના કરી, કહ્યું :

‘સ્વામિની! આપનું કુશળ હો, હું પવનંજયનો મિત્ર પ્રહસિત છું અને પવનંજયની સાથે અહીં આવ્યો છું. આપને પવનંજયના શુભ આગમનના સમાચાર આપું છું.’

ભીંત સામે જ દૃષ્ટિ રાખી, અનિમેષ નયને અને દુઃખિત સ્વરે અંજના બોલી :

‘પ્રહસિત, આ સમય શું મારી હાંસી કરવાનો છે? કમોંએ તો મારી કૂર હાંસી કરી છે. તું પણ શું મારી હાંસી કરવા આવ્યો છે? પરંતુ એમાં તારો ય દોષ નથી. મારાં પૂર્વકર્મ જ એવાં નિર્દય અને કૂર છે, નહિતર ભલા કુલીન, ગુણવંત, એવા એ મારો ત્યાગ કરે ખરા?...’

કોરી આંખોમાં ઊનાં ઊનાં આંસુ ઊભરાયાં.

‘લગ્નના દિવસથી જ તેમણે મારો ત્યાગ કર્યો. આજે બાવીસ બાવીસ વરસનાં વહાણાં વાયાં, છતાં હું પાપિણી હજુ જીવી રહી છું.’

પ્રહસિતે પોતાની આંખને વસ્ત્રના છેડાથી લૂછી. દ્વાર આગળ ઊભેલા પવનંજયની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વરસવા લાગ્યાં. વસંતતિલકાએ ખોળામાં માથું દાબીને રડી લીધું. પવનંજયે ઝડપથી આવાસમાં પ્રવેશ કર્યો, પ્રહસિતની આગળ ઊભા રહી ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યો :

‘દેવી, તું નિર્દોષ છે, નિષ્કલંક છે. મેં અભિમાનીએ, અજ્ઞાનીએ તારા પર આરોપ મૂકી, તારો ત્યાગ કર્યો. મારા પાપે તું આવી-મોતના મુખમાં ફેંકાઈ જવા જેવી ઘોર કદર્યના પામી છે.’

દેવની વિટંબણા

૧૮૩

સાચેસાચ પવનંજયને આવેલો જાણી લજજાથી તરત જ તે પલંગની ઈસ પકડીને ઊભી થઈ ગઈ અને નત મસ્તકે તેણે પવનંજયને પ્રણામ કર્યા.

પવનંજયે અંજનાને પલંગ પર બેસાડી, પોતે બાજુમાં બેઠો.

‘દેવી, મારો અપરાધ ક્ષમા કર. મારી બુદ્ધિ ઘણી ક્ષુદ્ર છે. તું નિરપરાધી હોવા છતાં મેં તને દુઃખી દુઃખી કરી દીધી છે.’ પવનંજયે અંજનાનાં નિર્દોષ નયનોમાં પોતાની આંખો મિલાવી, પોતાના અપરાધની ક્ષમાયાચના કરી.

અંજનાએ પવનંજયના મુખ આગળ પોતાનો હાથ ધરી દીધો અને કહ્યું : ‘સ્વામીનાથ! આવું ન બોલો. આવું બોલીને મને દુઃખી ન કરો. હું તો આપની સદૈવ દાસી છું. એક ચરણની રજ સમાન દાસીની આગળ ક્ષમાયાચના ન હોય, નાથ...’

આવાસમાં મૌન પથરાયું.

પ્રદક્ષિત અને વસંતતિલકા આવાસની બહાર નીકળી ગયાં.

દુઃખની કાજળશ્યામ રાતડી વીતી ગઈ, સુખનું ખુશનુંમા પ્રભાત પ્રગટ થયું. બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી સિતમ પર સિતમ સહન કરીને ભગ્ન ખંડિયેર બની ગયેલી તેની કાયાને પુનઃ નવસર્જનની પળ લાધી ગઈ.

પણ આ વીજળીનો ઝબકારો હતો, એ વીજળીના ઝબકારામાં અંજનાએ દાંપત્યસુખને ભોગવી લીધું.

રાત્રીના છેલ્લા પ્રહરે પવનંજયે અંજનાની અનુજ્ઞા માગી.

‘યુદ્ધ માટે જવું પડશે, દેવી, નહિતર પિતાજી...’

‘પરંતુ...’

‘તું ગિતા ન કર. સખીઓની સાથે તું સુખપૂર્વક રહેજે. હું લંકાપતિનું કાર્ય પતાવીને વિના વિલંબે આવી જઈશ.’

‘સ્વામીનાથ! આપ પરાક્રમી છો, વીર છો. એ કાર્ય આપને સિદ્ધ જ છે. આપ જો મને જીવતી જોવા ઇચ્છતા હો તો શીઘ્ર પાછા આવજો.’

‘એવી તારે શંકા ન કરવી.’

‘હું પ્રયોજનપૂર્વક જ કહું છું કારણ કે આજે જ હું ઋતુસ્નાતા છું. મને ગર્ભ રહ્યાનો ભાસ થાય છે. હવે જો સમયસર આપ ન આવો તો આ જગતમાં મારી દશા શું થાય?’

૧૮૪

જૈન રામાયણ

‘તારી વાત સાચી છે પ્રિયે, પરંતુ હું શીઘ્રતાથી આવીશ અને મારા આવ્યા પછી તો એવા તુચ્છ અને ક્ષુદ્ર માણસોની તાકાત છે કે જે તારી સામે આંગળી પણ ચીંધી શકે?’

પવનંજયે આશ્વાસન આપવા છતાં જોયું કે અંજનાના ચિત્તને સમાધાન નથી થયું. તેથી તેણે પોતાની અંગુલી પરથી પોતાના નામથી અંકિત વીંટી કાઢીને, અંજનાને આપી; અને કહ્યું : ‘નથી ને કદાચ કોઈ એવી પરિસ્થિતિ સર્જાય તો આ મારા આગમનનું સૂચન કરતી મુદ્રિકા તું પ્રગટ કરજે; કે જેથી તારા પર કોઈ પણ જાતનું કલંક ન આવે.’

અંજનાના ચિત્તનું કાંઈક સમાધાન થયું. એના હૃદયમાં તો ભાવિ ભયના ભણકારા વાગી જ રહ્યા હતા, પણ શું કરે? પવનંજયને ગયા વિના ચાલે એમ જ ન હતું. વીંટી આપીને પવનંજય ઉદ્ધાનમાં આવ્યો. વિમાનમાં બેસીને પાછા માનસરોવરના કિનારે પોતાની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા.

પતિના મધુર મિલનની રાત અંજના માટે જાણે એક સ્વપ્ન બની ગયું. અંજનાએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. જેમ જેમ દિવસો વીતતા જાય છે તેમ તેમ અંજનાનું સૌન્દર્ય ખીલતું જાય છે. જોતજોતામાં તો ગર્ભવતી સ્ત્રીનો ચિહ્નો તેના શરીર પર દેખાવા લાગ્યાં.

નગરમાં કે મહેલમાં કોણ જાણે છે કે પવનંજયનું અને અંજનાનું મિલન થયું છે? વર્ષોથી અંજના પવનંજય દ્વારા ત્યજાયેલી છે, એ વાત જ લોકો જાણે છે અને રાજમહેલ જાણે છે.

વાતને વહેતાં શી વાર! દાસીઓ દ્વારા પવનંજયની માતા કેતુમતીના કાને વાત પહોંચી કે અંજના ગર્ભવતી છે. તે ચોંકી ઊઠી. તેના ચિત્તમાંથી અનેક ભયંકર વિચારણાઓ પસાર થઈ ગઈ. વાત સાંભળતાંની સાથે જ તે દોડીને અંજનાના મહેલે આવી. સખી વસંતતિલકાની સાથે અંજના નિર્દોષ ભાવે આનંદવિગોદ કરતી હતી ત્યાં તો કેતુમતીનો કઠોર સ્વર એના કાને અથડાયો. કેતુમતી મહેલની પરિચારિકાને પૂછી રહી હતી.

‘ક્યાં છે એ સતી અંજના?’ સાસુનો અવાજ સાંભળતાં જ અંજના ધીમેથી બહાર આવી અને કેતુમતીને પ્રણામ કર્યા. કેતુમતી તો ફાટેલા ડોળે અંજનાના શરીરને જોઈ જ રહી. તેનો રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો.

‘અરે, તેં આ કેવું કાળું કામ કર્યું? તેં તારા બાપના અને મારા, બંનેના કુળને કલંક લગાડ્યું,’ રાડ પાડીને કેતુમતી બોલી.

દૈવની વિટંબણા

૧૮૫

‘પણ માતાજી સાંભળો તો...’

‘શું સાંભળું, તારું કપાળ? તારાં કાળા કૃત્ય મારે નથી સાંભળવાં. બાવીસ બાવીસ વર્ષથી મારા પુત્રે તારી સામે પણ નથી જોયું અને તને આ ગર્ભ રહ્યો કોનાથી?’

‘માતાજી,’ અંજનાનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું...

‘કુલટા, આજે જાણ્યું કે તું જ આવી છે. અત્યારલગી હું તને પવિત્ર ધારતી હતી અને મારા પુત્રનો દોષ જોતી હતી...’

‘હું નિર્દોષ છું. મારો જરાય દોષ નથી, તમારા પુત્ર જે દિવસે લંકા તરફ પ્રયાણ કરી ગયા, એ જ દિવસે રાત્રે પાછા આવ્યા હતા.’ અંજનાએ એકીશ્વાસે કહી નાંખ્યું.

‘હા, માતાજી હું પણ ત્યારે હાજર જ હતી.’ વસંતતિલકા પોતાની સ્વામિનીના વહારે ધાઈ.

‘બેસ બેસ, બહુ શાણી ના થઈશ. ચોરનો ભાઈ ઘંટી ચોર! તેં જોડે રહીને શા શા ઘંઘા કર્યા છે, તે હવે અજાણ્યું નથી, સમજ?’ કેતુમતીએ વસંતતિલકાનો પણ ઊધડો લઈ નાખ્યો.

‘પણ હું તેમના આગમનની સાબિતી આપું તો?’

‘ઓ હો, જો ને મોટી સાબિતી આપવા નીકળી પડી છે. બતાવ, શું છે સાબિતી?’

અંજનાએ પતિની આપેલી પતિના નામની અંકિત વીંટી કેતુમતીને આપી.

‘કુલટા સ્ત્રીઓ બીજાને છેતરવામાં પણ પાવરધી હોય છે. મારો પુત્ર તને નજરે જોવા નહોતો ઇચ્છતો, તેનો વળી તારી સાથે સંગમ શાનો? તારી શાહુકારી મારે નથી સાંભળવી.’

કેતુમતીનો મોટો અવાજ સાંભળી, મહેલની દાસીઓ ભેગી થઈ ગઈ.

‘અત્યારે ને અત્યારે મારા ઘરમાંથી નીકળી જા. જા તારા બાપના ઘેર. તારા સ્વચ્છંદાચાર અહીં નહિ નભે, સ્વચ્છંદાચારીઓના આશ્રય માટે મારું ઘર નથી.’

જાણે આભ તુટી પડયું. કૂર પ્રહારો અને ધિક્કારોને અંજનાનું કમલ-કોમળ હૃદય ક્યાં સત્તી શકે? અંજના ભૂમિ પર ફસડાઈ પડી. પાછળ જ ઊભેલી વસંતતિલકાએ અંજનાને ઝીલી લીધી. શીતળ પાણીનો છંટકાવ કરી, પંખાથી

વાયુ નાંખી અંજનાને ભાનમાં લાવી, પરંતુ અંજનાને આજે દુનિયા ફરતી લાગે છે. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહે છે, કરુણ કલ્પાંત કરતી અંજના પતિને સાદ દે છે :

‘હે નાથ, તમે ક્યારે આવશો? તમને મેં જતાં જ કહ્યું હતું. મારું હૈયું તમને ન જવા દેવા માટે જ કહેતું હતું, પરંતુ તમે શીઘ્ર પાછા આવવાની શરતે ગયા, હજી આવ્યા નહિ. મારી આ દુર્દશા તમારા સિવાય કોણ નિવારશે.’

કેતુમતી તો કલ્પાંત કરતી, અંજનાને પડતી મૂકીને સીધી પ્રલ્લાદ પાસે પહોંચી.

કેતુમતીનો કોધથી રાતોચોળ ચહેરો જોઈ રાજા પ્રલ્લાદે વિસ્મયથી પૂછ્યું : ‘કેમ શું થયું? આટલો બધો...’

‘કુળને આગ ચંપાઈ ગઈ છે...’ બાજુમાં પડેલા ભદ્રાસન પર બેસતા કેતુમતીએ કહ્યું.

‘ન સમજાયું.’

‘અંજનાએ આજે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું. આજ દિન સુધી આપણે અંજનાને નિર્દોષ, નિરપરાધી માનતાં હતાં, પરંતુ જાત કજાત નીકળી. તેને ગર્ભ રહ્યો છે.’

‘હું? ખોટું, તદ્દન ખોટું.’ પ્રલ્લાદ સિંહાસન પરથી ઊભા થઈ ગયા. કેતુમતીની વાતથી માથે વીજળી પડ્યા જેટલો આંચકો લાગ્યો. તેના માન્યામાં આ વાત ન આવી. રાજા મહેન્દ્રની પુત્રી અને પોતાની પુત્રવધૂ કદી પણ આવું અધમ કૃત્ય ન કરે, એમ એનું મન બોલી ઊઠ્યું.

‘હું નજરે જોઈને આવું છું, તે ગર્ભવતી થઈ ગઈ છે, અને કહે છે કે તમારા પુત્રથી જ હું ગર્ભવતી થઈ છું! પણ મારા લાડલાએ તો કુલટાનું મોં પણ જોયું નથી. મોં જોવાય એ રાજા ન હતો અને એનાથી એને ગર્ભ રહે? વળી ધુતારણ કેવી છે! પવનંજયના નામની વીંટી મને દેખાડી.’

રાજા પ્રલ્લાદ ઊંડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો. બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી કોઈ દિવસ અંજના માટે એણે અજુગતું સાંભળ્યું નથી કે જોયું નથી, એ અંજના માટે આજે જ્યારે ખુદ કેતુમતીને ફરિયાદ કરતી આવેલી જોઈ પ્રલ્લાદના ચિત્તમાં ખળભળાટ મચી ગયો.

‘તમે શું વિચાર કરો છો? એવી કુલટા આપણા ઘરમાં ન જોઈએ. એને એના બાપના ઘેર તગેડી મૂકો, મેં તો એને ચાલી જવા કહી દીધું છે...’ કેતુમતીનો આવેશ વધતો જાય છે.

દેવની વિદંબણ

૧૮૭

‘એમ પૂરી ચોકસાઈ કર્યા વિના આપણાથી એને કાઢી ન મુકાય. રાજા મહેન્દ્ર સાથેના મારા સંબંધનો વિચાર કરવો જોઈએ. કોઈ પણ જીવને અન્યાય ન થઈ જાય, તેની આપણે જવાબદારી સમજવી જોઈએ.’

પ્રલ્લાદે એક સુજ્ઞ અને ઠરેલ રાજવી તરીકે વાણી ઉચ્ચારી.

‘તું નિશ્ચિત રહે, હું ઘટતું તમામ કરું છું.’ કેતુમતીને સમજાવી વિદાય કરી અને પ્રલ્લાદે પ્રતિહારીને હાક મારી. સ્વામીનો અવાજ આવતાં પ્રતિહારીએ આવીને નમન કર્યું.

‘મહામંત્રી શીલરત્નને બોલાવી લાવો.’ રાજાએ મહામંત્રીને બોલાવી લાવવા આજ્ઞા કરી. પ્રતિહારી પુનઃ નમન કરી બહાર નીકળી ગયો.

સમાચાર મળતાં જ મહામંત્રી રાજમહાલયમાં આવી પહોંચ્યા. રાજા પ્રલ્લાદે મહામંત્રીને આસન આપ્યું : ‘મહારાજા! કેમ કંઈ અચાનક સેવકને યાદ કરવો પડ્યો?’

‘મહામંત્રી, એક ગંભીર ઘટના બની ગઈ છે...’

મહામંત્રી મૌન રહ્યા.

‘અંજના ગર્ભવતી બની છે, કેતુમતી નજરે જોઈને આવી.’ રાજાએ વાતની ગંભીરતા બતાવી.

‘પછી આપે શું વિચાર્યું?’ જરા ય ચમક્યા વિના મંત્રીએ પૂછ્યું.

‘મને તો કંઈ સૂઝ પડતી નથી. અંજનાની પવિત્રતા વિષે હજુ મારા મનમાં શંકા ઊઠતી નથી. જ્યારે બીજા બાજુ અંજના ગર્ભવતી બની છે, એ વાત એટલી જ સાચી છે. આપણે સૌ કોઈ જાણીએ છીએ કે બાવીસ વર્ષથી પવનંજય અંજનાની સામે પણ જોતો નથી. તો પછી આ ગર્ભ કોનાથી રહ્યો?’ રાજાએ પોતાની મૂંઝવણ બતાવી.

અંજના આ અંગે શો ખુલાસો કરે છે તે આપે જાણ્યું? મંત્રીએ સર્વાંગીણ માહિતી મેળવવા બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘કેતુમતીની આગળ તો તેણે કહ્યું કે જે દિવસે પવનંજયે લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું, એ જ રાતે તે અંજના પાસે પાછો આવેલો અને એક રાત તેની સાથે પસાર કરી, એના નામની મુદ્રિકા આપી, તે પાછો ગયો અને પોતાને ગર્ભ રહ્યો.’

મહામંત્રી વિચારમાં પડી ગયા. બાવીસ બાવીસ વર્ષના ગાળામાં મહામંત્રીએ અંજનાના સતીત્વ વિષે ઘણું સાંભળ્યું છે. પવનંજયે એનો ત્યાગ કર્યો હોવા

૧૮૮

જૈન રામાયણ

છતાં કદી પણ અંજનાના મોઢે પવનંજય માટે કોઈ અયોગ્ય વાત સાંભળી નથી. પવનંજયની ગેરહાજરીમાં અંજના પોતાના શીલનાં કેવાં ઉચ્ચ જતન કરે છે, તે વાત પણ આખું નગર જાણે છે, એવું એક સ્ત્રી-રત્ન આજે કલંકિત બની રહ્યું છે, એ વિચારે મહામંત્રી ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની ગયા.

વળી તેમણે વિચાર્યું : ‘શું મનુષ્યના જીવનમાં ભૂલ થઈ જવી સંભવિત નથી? સાગર તરીને આવતો મનુષ્ય કિનારે ડૂબી નથી જતો? એમ ભલે બાવીસ વર્ષ સુધી અંજનાએ પોતાના શીલને સાચવ્યું, પરંતુ શું આજે તે ભૂલ ન કરી બેસે? અને પોતાની ભૂલને છુપાવવા માટે જૂઠું પણ ન બોલે?’

‘મહારાજા, આ માટે અત્યારે ને અત્યારે કોઈ નિર્ણય કરવા જતાં આપણે કોઈને અન્યાય કરી નાખીશું, માટે મને આજનો દિવસ અને આજની રાત તક આપો. હું આ અંગે જરૂરી તપાસ કરીને આવતી કાલે પ્રભાતે મળીશ.’ મહામંત્રીએ પ્રત્નદાન કર્યું.

‘પણ કેતુમતીએ તો અંજનાને નગરમાંથી તાબડતોબ ચાલ્યા જવા માટે કહી દીધું છે.’

‘ક્ષમા કરજો મહારાજા, પરંતુ મહાદેવીએ આવી ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ.’

‘પણ હવે શું કરવું?’

‘આપ મહાદેવીને આજનો દિવસ રાહ જોવા માટે સમજાવો. કાલે સવારે તો આપણે યોગ્ય નિર્ણય લેવાનો જ છે.’

‘પણ ન સમજે તો?’ રાજા કેતુમતીના જિદ્દી સ્વભાવને ઓળખતો હતો.

‘તો પ્રજામાં અસંતોષ ફાટી નીકળશે. કારણ કે પ્રજામાં અંજના માટે માન છે. લોકો અંજનાને સતી માને છે અને એકાએક જો એને કાઢી મૂકવામાં આવશે તો પરિસ્થિતિ બગડી જશે.’

‘સાચી વાત છે. કારણ કે પ્રજાને ક્યાં બબર છે કે પવનંજયની ગેરહાજરીમાં અંજના ગર્ભવતી થઈ છે?’ રાજાને મહામંત્રીની વાત ઠીક લાગી.

‘કોઈ પણ રીતે કેતુમતીને સમજાવી, કાલ સુધી રાહ જોવા મનાવવાનું નક્કી કરી, મહામંત્રી મહારાજાની અનુજ્ઞા લઈ, પોતાના નિવાસસ્થાને આવ્યા.

પોતાના ગુપ્ત મંત્રણાલયમાં જઈને તરત જ પોતાના વિશ્વાસપાત્ર ગુપ્તચર જયનાદને બોલાવ્યો. જયનાદ મહામંત્રીનો વફાદાર, ચતુર અને બાહોશ ગુપ્તચર હતો. અનેક વિકટ પ્રસંગોમાં એણે પોતાની ચતુરાઈ અને બાહોશી દર્શાવી, મહામંત્રીનું ચિત્ત આવર્જી લીધું હતું.

દેવની વિટંબણા

૧૮૯

જયનાદ આવીને, પ્રણામ કરીને, મહામંત્રીની નિકટ બેસી ગયો. મહામંત્રીએ તેને આખા પ્રસંગની માહિતી આપી અને એ અંગેની અગત્યની માહિતી મેળવી લાવવા આજ્ઞા ફરમાવી. જયનાદે આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવી અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

બપોરના ચાર વાગ્યા, છતાં જયનાદ પાછો ન આવ્યો. પાંચ, છ, સાત વાગ્યા છતાં જયનાદ ન દેખાયો. મહામંત્રી ચિંતાતુર થઈ ગયા. કારણ કે જયનાદની માહિતી પર તો એમને વિચારવાનું હતું અને નિર્ણય લઈને કાલે સવારે મહારાજાને મળવાનું હતું.

રાત્રિનો પ્રારંભ થયો. લગભગ દસ વાગ્યા અને મહામંત્રીના ગુપ્ત મંત્રાલયના દ્વારે ટકોરા પડ્યા. મહામંત્રી ઝડપથી દ્વાર પાસે ગયા અને દ્વાર ખોલ્યું. જયનાદે અંદર પ્રવેશ કર્યો. દ્વાર બંધ કરીને બન્ને યોગ્ય સ્થાને બેઠા.

‘કેમ, બધી માહિતી એકત્ર થઈ?’

‘હા જી, સંપૂર્ણ માહિતી મેળવીને જ આવ્યો છું. અહીંથી હું સીધો જ અંજનાદેવીના મહેલે ગયો. મહેલનો દાસીગણ ઘણો જ ચિંતાતુર હતો. કોઈની આંખમાં તો આસું પણ દેખાતાં હતાં. એમના પરસ્પરના વાર્તાલાપ પરથી લાગ્યું કે તેઓ અંજના પ્રત્યે પૂર્ણ સહાનુભૂતિભર્યા છે. મહાદેવીએ અંજનાદેવીને કાઢી મૂકવા માટે જે આજ્ઞા કરી તેનાથી તેમનામાં ભારે કથવાટ છે.’

• ‘તેમના વાર્તાલાપની કોઈ મુખ્ય વાતો...?’

‘એક દાસી બોલી : ‘હું તો બાવીસ વરસથી આ મહેલમાં છું કોઈ પણ પુરુષને મેં આ મહેલના પગથિયે ચઢતો જોયો નથી.’ ત્યાં બીજી દાસી બોલી- ‘અને જો અંજનાદેવીએ એવું બૂરું કામ કરવું હોય તો આટલાં વર્ષ પછી શા માટે? આવી વાસનાઓ મનમાં હોય તો તેના ચેનચાળા દેખાયા વગર રહે?’ ત્રીજી દાસી બોલી. ‘અને પુરુષનું મન ક્યારે ફરી જાય તે કહેવાય છે? યુદ્ધયાત્રાએ ગયા, વચ્ચે નિમિત્ત મળ્યું હોય, મન ફરી જાય અને રાતોરાત આવીને પાછા ચાલ્યા ગયા હોય.’

ચોથી દાસી બોલી : ‘એ વખતે વસંતતિલકા સ્વામિનીની જોડે જ હતી. એણે પવનજય અને પ્રહસિત બંનેને જોયા છે, એમ એ છાતી ઠોકીને કહે છે.’

જયનાદે દાસીઓ વચ્ચે થયેલા વાર્તાલાપની થોડીક રૂપરેખા આપી પછી કહ્યું કે હું પાછળના ભાગમાં ગયો. ત્યાં મહેલના પીઢ ચોકીદારો ભેગા થયેલા હતા. એમાં એક કે જે પહેલાં ખુદ મહારાજના મહેલનો ચોકીદાર હતો અને

૧૯૦

જૈન રામાયણ

જ્યારથી અંજનાદેવી આવ્યાં ત્યારથી અંજનાદેવીના મહેલની ચોકી કરે છે, તેણે પોતાનો અભિપ્રાય પોતાના સાથીદારોને કહ્યો : ભાઈઓ, અંજનાદેવી પર ખરેખર આ ખોટું આળ ચઢાવવામાં આવ્યું છે, આટલાં વરસ થયાં મેં કોઈ દિવસ એ સતીને કોઈ પુરુષની સાથે હસતી અને બોલતી કે બેસતી જોઈ નથી. મેં તેને શણગાર સજતી જોઈ નથી, ગાતી સાંભળી નથી. અને માથે મહારાણીએ જે આરોપ મૂક્યો છે... આપણને તો ખૂબ દુઃખ થાય છે, પરંતુ સત્તા આગળ શાણપણ...' એમ કહી એ વયોવૃદ્ધ અને પીઠ ચોકીદારે વસ્ત્રથી પોતાની આંખો લૂછી...

‘પછી હું સીધો જ સાતમે માળે પહોંચી ગયો.’

‘તને કોઈએ રોક્યો નહિ?’ મહામંત્રીએ વચ્ચે જ પૂછ્યું.

‘ના, કારણ કે મહેલની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ભારે શોકમાં ગરકાવ થઈ ગયેલી હોવાથી અને બીજી બાજુ અંજનાદેવી કાલે જવાનાં છે, એ વિચારથી કોઈનું મારા તરફ લક્ષ ખેંચાયું નહિ. હું ઉપર ગયો. ત્યાં તો ભારે કરુણ અને હૃદયદ્રાવક દૃશ્ય જોવા મળ્યું.’

‘દેવી અંજનાની આંખોમાંથી આંસુ સુકાતાં નથી. રડીરડીને તેમની આંખો સૂજી ગઈ છે. તેમની સખી વસંતતિલકા જ એકલી એમની પાસે બેસીને ભારે હંપે આશ્વાસન આપે છે. તેના શબ્દો ઘણા જ મહત્વના લાગ્યા : કારણ કે જે વ્યક્તિ શંકાસ્પદ લાગતી હોય, તેની ખાસ નિકટની વ્યક્તિ તે જ વ્યક્તિ પાસે ખાનગીમાં જે કહેતી હોય, બોલતી હોય, તેના ઉપર ઘણો મદાર બાંધી શકાય.’

જયનાદે ગુપ્ત તપાસની રીત બતાવી.

વસંતતિલકાના સ્વરમાં ઢર્ઢ હતું અને સાથે રોષ પણ હતો. એણે અંજનાને કહ્યું : ‘ખરેખર આ જગત ધિક્કારને પાત્ર છે. કેતુમતી એટલું પણ સમજી શકતી નથી કે તે બાવીસ બાવીસ વર્ષ સુધી કેવું જીવન જીવ્યું છે. તારા સ્થાને જો એ હોત તો બતાવત કે કેવી રીતે ભરજોબનમાં પતિના વિરહમાં બાવીસ બાવીસ વર્ષ પસાર થાય છે. અને, ભલે આજે એણે તારા પર કલંક ઓઢાડ્યું, પરંતુ જ્યારે પવનંજય આવશે અને જાણશે કે ‘અંજનાને કલંકિત કરી કાઢી મૂકી છે’ ત્યારે એ શું કરશે એની ખબર તો ત્યારે જ પડશે. ખરેખર જો એ રાત્રે આવીને ગયા ત્યારે જો પિતાજીને, મહામંત્રીને કે માતાજી... કોઈને મળીને ગયા હોત તો આ પરિસ્થિતિ ન સર્જાત, પણ ખેર, અંતે સત્યનો જ વિજય થવાનો છે.’

દેવની વિટંબણા

૧૯૧

એમ લાગતું હતું કે દુઃખના દિવસો હવે વીતી ગયા, પરંતુ હજુ દુર્ભાગ્ય કસોટી કરી રહ્યું છે.’ વસંતતિલકાની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યાં. પણ તેને અંજના ન જુએ એવી રીતે લૂછી નાખ્યાં...

મહામંત્રીએ જયનાદની વાત ખૂબ એકાગ્રતાથી સાંભળી. જયનાદને જવાની રજા આપી; અને પોતે ગંભીર વિચારમાં પડી ગયા.

‘અંજના નિર્દોષ છે. પવનજયથી જ ગર્ભ રહ્યો છે, એ વાત સાચી છે. પણ હવે આ વાત કેતુમતીને કેવી રીતે સમજાવવી, એ મોટો પ્રશ્ન છે.’ મહામંત્રીએ ઘણું ઘણું વિચાર્યું. મધરાત થઈ ગઈ, પરંતુ ઊંઘ આવતી નથી. અંજનાની નિઃસહાય સ્થિતિનો વિચાર કરતાં મહામંત્રી ઘૂંચ ઊઠ્યા. પોતે જો કેતુમતીને ન સમજાવી શકે તો શું થાય?

શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરતાં કરતાં મહામંત્રી નિદ્રાધીન થયા. એકાદ પ્રહર ઊઠ્યા, ન ઊઠ્યા ત્યાં તો પ્રભાત થયું. પ્રાભાતિક કાર્યોથી પરવારી મહામંત્રી રાજમહાલયે જવા નીકળ્યા.

રાજા પ્રહ્લાદ અને રાણી કેતુમતી મહામંત્રીની રાહ જોઈને જ બેઠાં હતાં. રાજાને નમન કરી, મહામંત્રીએ પોતાનું આસન લીધું.

મૌન પથરાયું.

ત્યાં કેતુમતીએ વાતનો પ્રારંભ કર્યો.

‘મહામંત્રીજી, આજે ને આજે અંજનાને આ નગરમાંથી કાઢી મૂકવી જોઈએ.’ રોષ અને આવેશથી કેતુમતી ધમધમતી હતી.

‘જો અંજના દોષિત હોય તો એ વિચાર બરાબર છે.’ વયોવૃદ્ધ મહામંત્રીએ જવાબ વાળ્યો.

‘તો શું તમને નિર્દોષ લાગે છે?’

‘મેં ઝીણવટથી તપાસ કરી છે. મને અંજના દોષિત નથી લાગતી.’

‘દોષિત જ છે. તપાસ વળી શું કરવાની? દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે કે મારો પુત્ર બાવીસ વરસથી એના સામે જોતો પણ નથી, તો એની સાથે સંગમ તો થાય જ કેવી રીતે?’

‘શું બાવીસ વર્ષે પણ અંજના પ્રત્યે સદ્ભાવ ન જાગી શકે?’

‘જાગતો હશે. પણ મારે મારા કુળને કલંક નથી લગાડવું. દુનિયા શું જાણે છે? દુનિયા જાણે કે પવનજય અંજનાને બોલાવતો પણ નથી; અને પવનજય

૧૯૨

જૈન રામાયણ

લંકા ગયા પછી અંજના ગર્ભવતી થઈ છે, ત્યારે અમારી તો ઇજ્જતના કાંકરા થાય કે બીજું કાંઈ?’

‘લોકોને આપણે સાચી વાતથી વાકેફ કરી શકીએ, પછી ઇજ્જતનો પ્રશ્ન નથી રહેતો.’

‘મહામંત્રીજી, તમે એનો બચાવ ન કરો. મને પહેલાં પણ લાગતું હતું કે પવનંજય અંજના પ્રત્યે આવો તીવ્ર અણગમો, કોઈ ગંભીર કારણ વિના ધરાવે નહિ. તેણે ભલે અંજનાનાં દુરાચરણો આપણને કહ્યાં નથી, પરંતુ તેણે ગુપ્તપણે એની ચાલચલગત જાણેલી હોવી જ જોઈએ; અને તેથી જ એના પ્રત્યે ભારે રોષ ધારણ કરી રહ્યો છે. છેલ્લે છેલ્લે જ્યારે લંકા જવા નીકળ્યો ત્યારે પણ એની અવગણના કરીને ગયો છે અને એ પાછો આવીને, રાત રહીને ચાલ્યો જાય? બિલકુલ આ અશક્ય વાત છે.’

કેતુમતી દબાણપૂર્વક પોતાની વાતને વળગી રહી.

એટલે શું એને ગર્ભિણી અવસ્થામાં અહીંથી કાઢી મૂકવી, તેમાં આપની બેઇજ્જતી નહિ થાય? પવનંજય ન જ આવ્યો હોય તેવું આપણે ચોક્કસ ન કહી શકીએ. મનુષ્યનું મન કયા સમયે બદલાય, તે કહેવા માટે આપણે શક્તિમાન નથી. મેં જે તપાસ કરી છે તેના પરથી તો મને દૃઢ નિશ્ચય થયો છે કે પવનંજય પાછો આવીને, રાત રહીને ચાલ્યો ગયો છે. હવે જ્યારે તે પાછો આવશે ત્યારે આપણને એ વાતનો નિર્ણય થઈ શકે.’

અત્યાર સુધી પ્રહ્લાદ મૌન રહ્યા હતા. રાણીની અને મહામંત્રીની વાતો તેમણે સાંભળી, વિચારી અને બોલ્યા :

‘અંજના દોષિત છે કે નિર્દોષ છે તેનો નિર્ણય આજે કરવામાં આપણે બહુ વહેલા છીએ. પવનંજયના આગમન પછી જ આપણે જે તે નિર્ણય કરી શકીએ. પરંતુ હાલના તબક્કે કેતુમતીના ચિત્તનું સમાધાન થાય અને અંજનાને કોઈ મોટો અન્યાય ન થાય તે માટે મને એક ઉપાય સૂઝે છે.’

‘શું?’ કેતુમતી બોલી ઊઠી.

‘આપણે અંજનાને એના પિયર મોકલી દેવી. ત્યાં એ સુખપૂર્વક દિવસો પસાર કરી શકશે અને તે અરસામાં પવનંજય પણ પાછો આવી જશે...’

કેતુમતી સંમત થઈ; જ્યારે મહામંત્રી મૌન રહ્યા. તરત જ સેનાપતિને બોલાવી, રથમાં અંજનાને વસંતતિલકાની સાથે બેસાડી, મહેન્દ્રનગર મૂકી આવવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી.

❀ ૨૨. આવી છે સંસાર ❀

પોતાના ધબકતા હૃદય સાથે જીવનની આશાઓ અને આકાંક્ષાઓ નિરાશાના કાળા પાલવમાં સમેટી લઈને મહાસતીએ રથમાં પગ મૂક્યા. બે આંસુ સાર્યાં. થોડીક આહ નીકળી અને એ ભવ્ય જીવનપ્રભાતનું સોનેરી આકાશ છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું.

સંસાર માટે જાણે માનવજીવન એક ખેલ છે. સંસાર મનુષ્યના જીવનને જાણે કે એક મનોરંજન માટેનું રમકડું સમજે છે. એ રીતે એ મનુષ્યના જીવન સાથે તે ખેલ રમે છે! કેતુમતીએ અંજનાના જીવન સાથે ફૂર ખેલ ખેલવા માંડ્યો.

સેનાપતિએ રથને ગતિ આપી. વસંતતિલકાને આજે પોતાની સ્વામિનીનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ જતું લાગ્યું. તેણે હાથથી પોતાના મુખને ઢાંકી દીધું. આંસુ સારતી સખી સ્વામિનીનાં ચરણો આગળ ઢળી પડી.

પતિનું મિલન થયે પૂરા નવ મહિના ય નહોતા થયા ત્યાં તો અંજનાની સમસ્ત આશાઓ પર, સઘળાય ઉમંગ અને ઉત્સાહ પર જાણે હિમ પડી ગયું. શું શું ઉમંગો હશે? કેવાં અરમાન હશે? જ્યારે સમય આવ્યો, એ ઉમંગો અને અરમાનો પૂરાં થવાની જ્યારે આશા પ્રગટ થઈ ત્યારે જ પતિના ઘરને છોડી જવાનું બન્યું.

જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે આ સંસાર છે. માનવજીવન પાણીના પરપોટા જેવું વિનશ્ચર છે. તેઓ આગળ વધીને એમ પણ કહે છે કે સંસારમાં શું સંયોગ અને શું વિયોગ! સમુદ્રનાં મોજાં ઊંચે ઊછળે. એ મોજાંનાં માછલાં આકાશમાં એકબીજાને મળે અને પલવારમાં વિખૂટાં પડી જાય તેવું આ જીવન છે. પણ આ વાત ઓછી કોઈ રાગસંતપ્ત હૃદયને શાન્તિ આપી શકે છે? એ ભાવનાઓ ચિરકાળથી રાગ-અગ્નિમાં પ્રજ્વલતા હૃદયને તત્કાળ સાંત્વન આપી શકે ખરી? એ તો કંઈક સ્થિર બનીને, કોઈ મહાપ્રભાવિક યોગીપરુષના શરણે જાય, શરણ મળી જાય, તો જ હૃદયને શાંતિ મળે અને જંપ વળે.

અંજનાનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હતું, છતાંય પેલી સ્તબ્ધ રાત્રિએ પતિની પ્રિય મિલનવેળાએ આપેલું વચન એ ભૂલી ન હતી. એનું અંતઃકરણ સાક્ષી પૂરતું હતું કે પવનજય જરૂર એક દિવસ મળશે, અને કરમાઈ ગયેલા હૃદયપુષ્પ પર પ્રેમવારિનું સિંચન કરશે.

૧૯૪

જૈન રામાયણ

ભલે, બાવીસ વર્ષ સુધી સતત રહેલા નિરાશાના ઘોર અંધારા વચ્ચે એ વીજળી ચમકી ગઈ હતી અને એટલા જ વેગથી એ વિલીન પણ થઈ ગઈ હતી, પરંતુ એ ચમકમાં અંજનાએ ભાવિનાં સુખદ એંધાણ જોયાં હતાં.

રથ ગામો અને જંગલો વટાવતો વેગથી દોડ્યે જતો હતો. રથનો સારથિ અને સેનાપતિ દુઃખદ મૌન ધારણ કરી રહ્યા હતા. અંજના અને વસંતતિલકા શ્રી પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતના સ્મરણમાં લીન બન્યાં હતાં. જંગલી પશુઓ અને આકાશનાં પંખીઓના અવાજ સિવાય કાંઈ સંભળાતું ન હતું. વચ્ચે વચ્ચે અશ્વો હેપારવ કરતા હતા અને ક્યારેક સારથિનો વેદનાભરપૂર નિઃશ્વાસ સંભળાઈ જતો હતો.

સૂર્ય અસ્તાચલ પર પહોંચ્યો અને રથ મહેન્દ્રપુરના સીમાડે આવીને ઊભો રહ્યો. સેનાપતિ રથની નીચે ઊતરી ગયો. મસ્તક નમાવી, ધૂજતા હાથે તેણે અંજનાને પ્રણામ કર્યાં. આંખો ઊંચી આંસુથી ઊભરાઈ ગઈ, નિઃશ્વાસની ભઠ્ઠીમાં શેકાઈને બે આંસુ ભૂમિ પર પડી ગયાં...

અંજના વસંતતિલકાના ખભે હાથ ટેકવીને રથ પરથી નીચે ઊતરી.

‘માતા... અમારો અપરાધ ક્ષમા...’ સેનાપતિના ગળે ડૂબો ભરાયો.

‘તમારો અપરાધ નથી સેનાપતિ, મારા દુષ્ટ પ્રારબ્ધનો જ અપરાધ છે.’

બે ઘડી મૌન પથરાયું. સેનાપતિએ રથ વાળ્યો. સીમાડામાં આ બે નિરાધાર સ્ત્રીઓને મૂકીને ચાલ્યા જવા માટે, કઠોરતાના પાષાણને હૃદય પર મૂકી, સેનાપતિ રથ પર આરૂઢ બન્યો.

સૂરજ ડૂબી ગયો. એનાથી અંજના જેવી મહાસતીનું દુઃખ જોઈ ન શકાયું. સજ્જન પુરુષો પર જ્યારે સિતમ પર સિતમ ગુજરે છે ત્યારે સજ્જનો તે જોઈ શકવા સમર્થ નથી હોતા.

‘રાત આપણે અહીં જ રોકાઈએ, સવારે નગરમાં જઈશું.’ અંજનાએ વસંતતિલકાને કહ્યું.

‘પણ અહીં નિર્જન...’ વસંતતિલકાને કંઈક ભય લાગ્યો.

‘ડરવાનું કોઈ કારણ નથી. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર આપણી પાસે છે. પછી ડરવાનું શા માટે?’ અંજનાનું નિર્ભીક હૃદય જોઈ વસંતતિલકા નિશ્ચિંત બની.

થોડીક વાર થઈ ત્યાં અંજનાને એક વાત યાદ આવી.

‘વસંતા! ચાલ ઊભી થા તો.’

આવો છો સંસાર

૧૯૫

‘ક્યાં જવું છે?’

‘અહીં બાજુમાં જ ભગવાન ઋષભદેવનું દેરાસર છે. મેં જોયેલું છે, ચાલ દર્શન કરી આવીએ.’

રાત અંધારી હતી, પરંતુ આ પ્રદેશ અંજનાથી પરિચિત હતો. બંને સખીઓ એક-બીજાનો હાથ પકડીને ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. થોડુંક ચાલ્યા ત્યાં સામે જ ઝાંખું ઝાંખું દેરાસર દેખાવા લાગ્યું. અંજનાનું હૃદય આનંદિત બન્યું. બંનેએ દેરાસરની પાસે પહોંચી નમો જિણાણં કહી દેરાસરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા જિનેશ્વરની કરુણારસભરી પ્રતિમા જોઈ, મનમયૂર નાથી ઊઠ્યો. દીપકોનો પ્રકાશ કંઈક ઝાંખો પડ્યો હતો, પરંતુ ઝાંખા પ્રકાશમાં ય પ્રતિમાનું દર્શન દિલ ડોલાવી દે, તેવું થયું હતું.

પરમાત્માની સમક્ષ બંને સખીઓ બેસી ગઈ. પરમાત્માની મનોરમ મુખમુદ્રા પર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી, સ્તવનાનો પ્રારંભ કર્યો.

સહુનું કરો કલ્યાણ, કૃપાનિધિ...!

નિરખી તન-મનમાં દુઃખ મારાં

દૂર કરો ભગવાન... કૃપાનિધિ!

નાભિનંદન! તમને વંદન,

અંતરમાં ધરું ધ્યાન... કૃપાનિધિ!

સહુનું કરો કલ્યાણ... કૃપાનિધિ...!

મધુર અને દૃઢભર્યા અવાજે વાતાવરણમાં ફેરફાર કરી નાંખ્યો. દીપકની જ્યોત વધુ ચમકી અને પરમાત્માની આંખો હસી ઊઠી. વસંતતિલકાએ સ્તવનાને ઉપાડી લીધી.

પાપોમાં લયલીન બની હું

પામી ના કંઈ જ્ઞાન... કૃપાનિધિ...

દુઃખિયારી હું ભવભવ ભટકું

લાવો આતમભાન... કૃપાનિધિ... બંનેના સૂર ભેગા મળ્યા :

સહુનું કરો કલ્યાણ... કૃપાનિધિ!

સહુનું કરો કલ્યાણ... કૃપાનિધિ!

અંજનાની આંખોમાં આંસુ ઊભરાયાં. તેણે સ્તવના આગળ ચલાવી :

તુમ ભક્તિના પુણ્ય પ્રભાવે
 પ્રગટો કેવળજ્ઞાન... કૃપાનિધિ
 દર્શન આપો... દુઃખો કાપો...
 શરણે હું ભગવાન... કૃપાનિધિ...
 સહનું કરો કલ્યાણ... કૃપાનિધિ...

સ્તવના પૂર્ણ કરી... આંખો બંધ કરી, પરમાત્માની અચિંત્ય કૃપાની વર્ષામાં સ્નાન કરી, બંને સખીઓ પાછલા પગે મંદિરની બહાર નીકળી ગઈ. મંદિરની આસપાસ નજર કરતાં એક પર્ણકુટિર દેખાઈ. બંને પર્ણકુટિરની પાસે ગઈ. અંદર કોઈ હતું નહિ. તેમજ કોઈ રહેતું હોય તેમ પણ ન લાગ્યું. બંનેએ પર્ણકુટિરમાં જ રાત વિતાવવાનું વિચાર્યું. વસંતતિલકા આજુબાજુ તપાસ કરીને વૃક્ષનાં પાનનો એક ટોપલો ભરી લાવી, એની પથારી કરી, અંજનાને તેમાં સુવાડી, પોતે બાજુમાં સૂઈ ગઈ.

અંજનાને નિદ્રા આવતી નથી. ક્યાંથી આવે? પોતાની આશાઓ અને કામનાઓને નિષ્કુર સંસાર દ્વારા કચડાતી જોઈને એ રડી રહી હતી. એનું સજીવ કોમળ હૃદય ફાટીને ટુકડે-ટુકડા થઈ જતું હતું. હૃદયના ટુકડાઓને પરમાત્મા ઋષભદેવનાં સ્મરણ દ્વારા સાંધવા તે પ્રયત્ન કરતી હતી... પરંતુ હાથ, દુર્ભાગ્ય અને કૂર કાળનો સામનો કરવા તે નિષ્ફળ નીવડી.

સવારે પોતે પિતાના દ્વારે જશે, ત્યારે લજ્જાથી પોતાની સ્થિતિ કેવી બની જશે? માતા, ભાઈ બધાં પોતાને સહાનુભૂતિથી આવકારશે? એના ચિત્તમાં સંશય પેદા થયો, અને તે અકળાઈ ઊઠી. પુનઃ ભગવંતના નામસ્મરણમાં ચિત્તને પરોવી દેવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો.

છેલ્લા પ્રહરમાં તેને કંઈક નિદ્રા આવી. પ્રભાતે તે જાગી અને તેણે વસંતતિલકાને જગાડી. બંને ધીમે પગલે પર્ણકુટિરમાંથી બહાર આવ્યાં. ભગવંત ઋષભદેવનાં દર્શન કરી, નગરના દરવાજે આવી ઊભાં રહ્યાં. મહેન્દ્રપુરીને જોતાં અંજનાનું ચિત્ત પોતાના શેશવકાળ તરફ વળ્યું. ભૂતકાળનો એ સ્મૃતિલોક તેના હૃદયમાં કોઈ અનેરા ભાવો જગાવી ગયો, પરંતુ આજે એ સ્મૃતિલોકમાં દીર્ઘકાળ વિચરી શકાય એમ જ ક્યાં હતું!

રાજમહાલયના દ્વારે પ્રતિહારી ચોકી કરી રહ્યો હતો. અચાનક અંજનાને માત્ર એક સખીની સાથે ઉઘાડા પગે અને ખાલી હાથે આવીને ઊભેલી જોઈ, પ્રતિહારીનું ચિત્ત શંકાશીલ બની ગયું.

આવો છે સંસાર

૧૯૭

‘બહેન-બા, કેમ અચાનક? એકલાં?’

અંજનાની દૃષ્ટિ તો ભૂમિ પર ચોંટી ગઈ. તે કોઈ જ જવાબ આપી શકે એમ ન હતી. પ્રતિહારીના પ્રશ્નોનો ઉત્તર વસંતતિલકાએ આપ્યો. અથથી છતિ સુધીની વાત સંભળાવી. પ્રતિહારી બંનેને દ્વાર આગળ જ પોતાની મદ્દલીમાં બેસાડી, રાજા મહેન્દ્રની પાસે ગયો.

રાજાને પ્રણામ કરી, પ્રતિહારીએ અંજનાના આગમનની વાત કહી. જે પ્રમાણે વસંતતિલકાએ કહ્યું તે જ પ્રમાણે પ્રતિહારીએ રાજાને વાત કહી. રાજા વાત સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગયો, તેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન બની ગયું. તેના મનમાં અનેક અશુભ વિચારો ઊભરાવા લાગ્યા.

‘ખરેખર, સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર ન સમજી શકાય તેવું ગલન હોય છે. આ મારી પુત્રીએ મારા કુળને કલંકિત કર્યું. અમે પણ જાણીએ છીએ કે બાવીસ બાવીસ વર્ષોથી પવનંજયે અંજનાનું મોં પણ જોયું નથી. પવનંજયની ગેરહાજરીમાં આ કુલટાએ કુટિલ કામ કર્યું.’

મહેન્દ્રની આંખોમાં કુળકલંકનો ભય તરવરવા લાગ્યો. મુખ પર ચિંતાની રેખાઓ ઊપસી આવી. બાજુમાં જ બેઠેલો યુવરાજ પ્રસન્નકીર્તિ પિતાની મૂંઝવણને સમજી ગયો. પ્રતિહારીએ આવીને વાત કરી, તે બધી જ યુવરાજે સાંભળી હતી, તે બોલી ઊઠ્યો :

‘પિતાજી, એ કુલટાને હમણાં ને હમણાં કાઢી મૂકો.’

‘પણ...’

‘શું આંગળીએ સર્પ ડસ્યો હોય તો આંગળીને છેદી નાખવી પડતી નથી? પછી ભલેને એ આપણી પોતાની જ આંગળી કેમ ન હોય?’

પ્રસન્નકીર્તિ ન્યાયનિષ્ઠ કહેવાતો હતો. વિચક્ષણ અને બુદ્ધિશાળી હતો, પરંતુ અંજનાની બાબતમાં જે એણે તોડ કાઢ્યો, તે મહામંત્રીને જરાય ન રુચ્યો. મહામંત્રીએ મહેન્દ્રને હાથ જોડીને કહ્યું :

‘મહારાજા! કન્યાને જ્યારે સાસરામાં દુઃખ પડે ત્યારે તેના માટે શરણભૂત પિતા જ હોય છે.’

‘મહામંત્રી, શરણ કોને અપાય? આવી પાપિણીને?’ પ્રસન્નકીર્તિ સહેજ ઉઘ્ર બન્યો.

‘યુવરાજ! તમે શાથી માની લીધું કે એ પાપિણી જ છે? શું અંજના નિર્દોષ ન હોઈ શકે? શું નથી સાંભળ્યું કે અંજનાની સાસુ કેતુમતીનો સ્વભાવ ક્રૂર છે?’

૧૯૮

જૈન રામાયણ

એણે ખોટી રીતે અંજનાને કલંકિત કરી હોય, તેમ ન બની શકે? માટે મારી તો નમ્ર વિનંતી છે કે કૃપા કરીને અંજનાને અહીં છૂપી રીતે રાખીને તેનું પાલન કરવું જોઈએ. કારણ કે એ આપની કન્યા છે.’

યુવરાજ મૌન થઈ ગયો. પરંતુ રાજા મહેન્દ્રના ચિત્તને શાન્તિ ન વળી.

‘મહામંત્રી! સાસુઓ તો બધે આવી જ હોય છે, પરંતુ પુત્રવધૂઓનું આવું ચરિત્ર ક્યાંય સાંભળ્યું નથી. વળી આ ગર્ભ પવનંજયનો ન જ હોઈ શકે કારણ કે આપણે સાંભળ્યું છે, કે બાવીસ વર્ષથી એકધારો પવનંજયને અંજના પર દ્રેષ છે. માટે કેતુમતીએ જે શિક્ષા કરી છે તે યોગ્ય જ કરી છે.’

મહેન્દ્રના હૃદયમાં સદાચારનું મૂલ્ય કેટલું બધું ઊંચું અંકાયેલું હશે? સદાચારનું પક્ષપાતી હૃદય પોતાની પુત્રી પ્રત્યે પણ મન્યક આપતું નથી. અલબત્ત, અંજના દોષિત નથી, છતાં એના પર જે આરોપ આવી પડ્યો છે, એ સાંભળીને મહેન્દ્ર ધ્રુજી ઊઠે છે અને પુત્રીને પણ નહિ સંઘરવાનો નિર્ણય કરે છે.

પરંતુ મહેન્દ્રનું આ એકાંગીપણું છે. સદાચારનો તીવ્ર પક્ષપાત જરૂરી છે, પરંતુ તે પોતાના માટે જ હોવો જોઈએ.

બીજાના પ્રત્યે એવો સદાચારનો તીવ્ર પક્ષપાત ન હોવો જોઈએ, કે જેનાથી સામી વ્યક્તિને અન્યાય થઈ જાય, સામી વ્યક્તિનું જીવન હોડમાં મુકાઈ જાય. સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા વગર, કોઈના કહેવા પરથી કે પોતાનાં મનમાન્યાં અનુમાનો કરીને બીજાના આત્માની હલકાઈ કરવી ન્યાયસર નથી. એવી રીતે કોઈના કહેવા પરથી, ઊડતી વાતો સાંભળીને, મનમાન્યાં અનુમાનો કરીને બીજાના આત્માને જે બદનામ કરે છે, તે જીવો એવાં કઠોર પાપકર્મો બાંધે છે કે જેના વિપાકો ભવાંતરમાં આંખમાંથી લોહીનાં આંસુ પડાવે તેવા આવે છે.

જો કે અહીં અંજનાનું જ દુષ્ટ પ્રારબ્ધ મહેન્દ્રને સાચી સૂઝ પ્રાપ્ત થવા દેતું નથી; પરંતુ એટલા માત્રથી મહેન્દ્રનો નિર્ણય નિર્દોષ ઠરતો નથી. કર્મોની સજામાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

‘મહારાજા! અંજનાના લોહીમાં આપના સુસંસ્કારો રેડાયેલા છે. વર્ષો સુધી એણે આપના ઘરમાં રહીને શીલ અને સદાચારની ઉચ્ચ કેળવણી લીધેલી છે. આપણે વર્ષો સુધી આપણી આંખ સામે એને જોઈ છે. એક નાનકડો ય કાળો ડાઘ એનામાં જોવા નથી મળ્યો. અંજના પવિત્ર છે. સુશીલ છે.’ મહામંત્રીએ ગંભીર બનીને ઊંચા અવાજે પોતાને લાગતી સાચી વાત રજૂ કરી. પરંતુ રાજા મહેન્દ્ર પર એ વાતની જરાય અસર ન થઈ. તે પોતાના વિચારોમાં દૃઢ રહ્યો. તરત જ દ્વારપાલને બોલાવીને આજ્ઞા કરી :

આવો છે સંસાર

૧૯૯

‘મારે એનું મુખ પણ જોવું નથી, એ પાપમુખીને હમણાં ને હમણાં અહીંથી કાઢી મૂક અને સેનાપતિને અહીં બોલાવ.’

‘પણ મહારાજા જરા...’

‘જરા ય નહિ મહામંત્રી, હવે તમે એનો ખોટો બચાવ ન કરો. હું તમારી વાત માનવા જરા ય તૈયાર નથી...’ મહેન્દ્રનો ચહેરો રોષથી લાલચોળ બની ગયો.

દ્વારપાળનું હૃદય ધબકી ઊઠ્યું. ભૂખી અને તરસી અંજનાને કાઢી મૂકવાનું પાપકાર્ય કરવા જતાં, તેનાં અંગેઅંગ ધૂજળ ઊઠ્યાં. છતાં રાજાની આજ્ઞા એટલે આજ્ઞા! અંજના ક્યાં જશે? એ કોના શરણે જશે? એકલીઅટૂલી કેવી દુઃખી દુઃખી બની જશે? દ્વારપાલની આંખમાં આંસુ ઊભરાયાં. તે ધીમે પગલે દરવાજા આગળ આવ્યો. વસંતતિલકા ક્યારની ય રાહ જોઈ રહી હતી. દ્વારપાલને ધીમે પગલે અને આંખો લૂછતો આવતો જોઈ તેને ફાળ પડી. ત્યાં તો દ્વારપાલ આવીને ઊભો રહ્યો. બે હાથ જોડી અંજનાને તેણે પ્રણામ કર્યા. તે મૌન ઊભો રહ્યો.

‘કેમ, મહારાજાએ શું કહ્યું?’ વસંતતિલકાએ પૂછ્યું.

દ્વારપાલ શો જવાબ આપે? તે મૌન રહ્યો.

‘મૌન કેમ રહે છે? જરા ય ચિંતા રાખ્યા વિના જે વાત હોય તે કહી દે.’ અંજનાએ કહ્યું.

‘મહારાજાએ આજ્ઞા કરી છે કે આપે અહીંથી સત્વરે...’

‘ચાલ્યા જવું, એમને?’ અંજનાએ દ્વારપાલને ખચકાતો જોઈ વાક્ય પૂર્ણ કર્યું.

‘હા... દેવી...’ દ્વારપાલ ટૂંકાં જાઈને રડી પડ્યો. બે હાથથી તેણે પોતાનું મોં છુપાવી દીધું.

અંજનાએ વસંતતિલકાનો હાથ પકડી લીધો અને ચાલવા માંડ્યું.

સૂર્ય શરમાઈ ગયો. વાદળની ઓથે છુપાઈ ગયો. આકાશ ધૂધળું થઈ ગયું.

કેવો એ કમભાગી દિવસ! કયો સહૃદયી નગરજન એ દિવસે નહિ રડ્યો હોય? કયા ભાવુક આત્માને એ દિવસે દુષ્ટ પ્રારબ્ધ પર ફિટકાર નહિ છૂટ્યો હોય? કયા સાધુપુરુષે એ દિવસે સંસારની અસારતાનું દર્શન નહિ કર્યું હોય?

લથડતા પગલે અંજનાએ મહેન્દ્રપુરીના રાજમાર્ગો વટાવ્યા અને જંગલની વાટ પકડી. નથી તેણે ખાધું, નથી પીધું. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. આંખમાંથી આંસુનાં પૂર વહેવા માંડ્યાં. તે મોટા સ્વરે રડી પડી અને એક શિલા પર બેસી ગઈ.

૨૦૦

જૈન રામાયણ

અરણ્યનાં પશુઓ ઊભાં રહી ગયાં. આકાશનાં પંખીઓ થંભી ગયાં. અંજનાના કરુણ આકંઠથી એ પશુપંખીઓ પણ કકળી ઊઠ્યાં. વસંતતિલકા પણ રડી રહી હતી. આજે અંજનાને આશ્વાસન આપવા માટે તેની પાસે શબ્દ ન હતા, હૃદય ન હતું.

વળી ઊભા થઈને ચાલવા માંડ્યું. ઉઘાડા પગમાં અણીદાર કંટકો ખૂંપવા લાગ્યા. કોમળ ચરણતલમાંથી લોહીની ધારાઓ ધૂટવા લાગી.

મધ્યાહ્ન થયો. સૂર્ય વાદળમાંથી બહાર આવ્યાં. બંને સખીઓ એક મોટા નગરના સીમાડે જઈ ચડી. એક ઘટાદાર વૃક્ષની છાયામાં જઈને બંનેએ વિશ્રામ કર્યો.

‘આપણે આ નગરમાં કોઈ ધર્મશાળામાં રોકાઈએ તો?’ વસંતતિલકાએ કહ્યું. કારણ કે હજુ બંનેએ કંઈ ખાધું-પીધું ન હતું. ધર્મશાળામાં રોકાય તો કંઈક વ્યવસ્થા થઈ શકે. અંજનાએ સંમતિ આપી. એટલે બંને નગર તરફ વળ્યાં. નગરના દરવાજે જ બે ચોકીદારો ઊભા હતા. બંને સખીઓ જ્યાં દરવાજામાં પ્રવેશવા જાય છે, ત્યાં જ ચોકીદારે બન્નેને રોકી.

‘તમારે આ નગરમાં જવાનું નથી.’

‘કેમ?’ વસંતતિલકા જરા ઉઝ બની ગઈ.

‘રાજા મહેન્દ્રની આજ્ઞા છે કે તમને એમના રાજ્યના કોઈ ગામ કે નગરમાં પ્રવેશ ન આપવો.’

અંજનાને કાઢી મૂકીને, રાજા મહેન્દ્રે સેનાપતિને બોલાવી આજ્ઞા કરી હતી, કે પોતાના રાજ્યના કોઈ પણ નગર કે ગામડામાં અંજનાને પેસવા ન દેવી. તે મુજબ સેનાપતિએ ઠેર ઠેર પોતાના માણસોને ગોઠવી દીધા હતા.

અંજનાને કંઈ કહેવાનું હતું જ નહિ. તરત જ તે પાછી વળી ગઈ. પુનઃ જંગલમાર્ગે પ્રયાણ શરૂ થઈ ગયું. ભટકતાં ભટકતાં બંને એક મોટી અટવીમાં આવી પહોંચ્યાં. એક મોટા વૃક્ષની નીચે વિશ્રામ કર્યો.

‘કેવી હું હીનભાગી, કે ગુરુજનોએ વિચાર્યા વગર પહેલાં દંડ કર્યો અને અપરાધનો નિર્ણય પછી કરશે? અરે કેતુમતી, તો પણ સારું જ કર્યું, મને બદનામ કરીને તો તારા કુળની રક્ષા કરી! પિતાજી, તમે પણ ઠીક જ તમારા સંબંધીઓનાં મન જાળવ્યાં! વળી મેં અભાગણે વિચાર્યું કે દુઃખી સ્ત્રીઓને માતા જ આશ્વાસનનું સ્થાન હોય છે. પરંતુ મા, તો તારો પતિવ્રતા ધર્મ સારો બજાવ્યો. તારે તો પિતાજીના પગલે જ ચાલવું જોઈએ ને? પ્રસન્નકીર્તિ, તું પણ

આવો છે સંસાર

૨૦૧

શું કરી શકે?... અને નાથ, પતિદેવ, તમે તો દૂર છો, તમે જો હોત... પણ હાય, તમારી ગેરહાજરીમાં બધાં જ મારાં શત્રુ બની ગયાં છે.’

તેનો વિલાપ ચાલુ જ રહ્યો. તેની દૃષ્ટિમાંથી સંસારનાં એક એક સ્વજન પસાર થઈ ગયાં. જેણે જેણે અંજનાને એક દિવસ પ્રેમથી નવાજી હતી, તે બધાંએ અંજનાને દુઃખના ટાણે દગ્ગો દીધો.

આ તો સંસારની ખાસિયત છે! સંસાર નામ જ એનું કે તમે એના પર પ્રેમ ધારણ કરો અને એ તમને દગ્ગો દે.

‘ખરેખર, મારા જેવી બીજી કોઈ અભાગણ સ્ત્રી નહિ હોય. આટલાં આટલાં વર્ષો સુધી પતિનો વિરહ પડે અને સ્ત્રી જીવતી રહે? છતાં હું અભાગણ જીવતી રહી.’ બંનેએ સવારથી કંઈ જ ખાધું-પીધું ન હતું. વસંતતિલકાએ કહ્યું :

‘તું અહીં બેસ, હું આજુબાજુમાં તપાસ કરું. થોડાં ફળ લઈ આવું, અને પાણીની પણ શોધ કરી આવું.’ અંજનાને બેસાડી વસંતતિલકા અટવીની અંદર ગઈ. વસ્ત્રમાં ફળ ભરીને, આજુબાજુ પાણીની તપાસ કરવા લાગી. સહેજ દૂર ગઈ. એક પર્વતની તળેટીમાં સુંદર સરોવર જોયું. બાજુમાં જ એક સરસ ગુફા જોઈ. ચારેકોર રમણીય વનરાજી જોઈ એનું ચિત્ત પ્રસન્ન થઈ ગયું. હવે આગળ ક્યાંય ન જતાં, આ સ્થળે જ રહેવાનો તેને વિચાર આવ્યો. તે ઝડપથી અંજના પાસે આવી.

‘અંજના, ચાલ ઊભી થા. અહીં થોડે જ દૂર એક રમણીય પ્રદેશ છે, ત્યાં આપણે જઈએ. મને તો એ પ્રદેશ ખૂબ ગમી ગયો છે. જો તારી ઇચ્છા થાય તો આપણે ત્યાં જ રોકાઈએ.’

અંજનાને લઈ વસંતતિલકા પર્વતની તળેટીમાં આવી. પ્રદેશ જોઈ અંજનાને આનંદ થયો. ગુફાના દ્વાર આગળ જ બેસી સખીઓએ ફળાહાર કર્યો અને સરોવરનું પાણી પીધું.

‘હવે આપણે ક્યાંય આગળ ન જતાં અહીં જ રોકાઈએ, એમ મને લાગે છે.’ અંજનાએ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

બંને સખીઓએ ત્યાં આરામ કર્યો. સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઢળવા લાગ્યો. મનનો અને તનનો થાક હળવો થયો. વસંતતિલકા ઊભી થઈ.

‘આપણે આ ગુફાની અંદર જઈએ. જોઈએ તો ખરાં, અંદર રહેવાય એવું છે કે નહિ?’ બંને સખીઓ ધીમે પગલે ગુફામાં પ્રવેશી.

૨૦૨

જૈન સમાચાર

ગુફામાં હજુ બહુ ઊંડી ન ગઈ ત્યાં તો સામેજ એક મહામુનિને ધ્યાનસ્થ ઊભેલા જોઈ, બંને સખીઓ ત્યાં જ ઊભી રહી ગઈ. બંનેએ નતમસ્તકે અંજલિ જોડી મહામુનિને પ્રણામ કર્યા અને વિનય-મર્યાદાપૂર્વક ત્યાં બેસી ગઈ.

મહામુનિએ ધ્યાન પૂર્ણ કર્યું. જમણો હાથ ઊંચો કર્યો અને ‘ધર્મલાભ’ ની આશિષ આપી.

પુનઃ બંને સખીઓએ ભક્તિપૂર્ણ હૃદયે વંદના કરી. વસંતતિલકાએ વિનયપૂર્વક વાતનો પ્રારંભ કર્યો. એને લાગ્યું કે ‘આ કોઈ મહાન જ્ઞાની સાધુપુરુષ છે. સખીના દુઃખની વાત કરું. જરૂર કૃપાના સાગર એવા આ મહાપુરુષ કોઈ સુંદર માર્ગ બતાવશે.

‘કૃપાનિધિ! મારી સખી પર આટલી બધી આપત્તિઓ શાથી આવી? એના ગર્ભમાં કયો જીવ આવ્યો છે? કયા કર્મના ઉદયથી આવી સ્થિતિ સર્જઈ છે?’ લગ્નથી માંડીને બધી જ વાત વસંતતિલકાએ ટૂંકમાં કહી.

મહામુનિનું નામ અમિતગતિ હતું. તેઓ ચારણમુનિ હતા, કૃપાના સાગર હતા.

❀ ૨૩. ભૂલનું પરિણામ ❀

‘કનકપુર નામનું નગર હતું. તે નગરમાં કનકરથ નામનો પરાક્રમી રાજા હતો. કનકરથને બે રાણીઓ હતી. એકનું નામ કનકોદરી અને બીજીનું નામ લક્ષ્મીવતી હતું.

લક્ષ્મીવતીને પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિરાગ હતો. તેણે પોતાના મહેલના એક રમણીય વિભાગમાં પરમાત્માનું નાનકડું મંદિર બનાવરાવ્યું ને મંદિરમાં ભગવંત ઋષભદેવની સ્ફટિક-રત્નમય પ્રતિમા બિરાજમાન કરી.

તેને પરમાત્મા પર અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી. તે માનતી હતી કે પરમાત્માના અચિન્ત્ય પ્રભાવથી આલોક-પરલોકનાં શ્રેષ્ઠ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પરમ કૃપાળુની અગમ્ય કૃપાથી જ આત્મા મહાત્મા બની શકે છે અને અંતે વીતરાગ બની શકે છે. અર્થ પુરુષાર્થની કે ધર્મ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ પણ પરમાત્માના ઇન્દ્રિય-અગોચર અનુગ્રહથી જ થઈ શકે છે.

આજે મનુષ્ય ત્રિલોકનાથ પરમાત્માને પૂજવા જાય છે, એ શ્રદ્ધા લઈને કે ‘આ પરમાત્મા કંઈ જ ન કરે. આપણે પુરુષાર્થ કરીએ તો જ સુખી થઈએ!’ આવું મિથ્યાભિમાન પરમાત્મા પ્રત્યે ભક્તિ જગવી શકતું નથી. આવો મિથ્યાભિમાની મનુષ્ય ધર્મપુરુષાર્થમાં પણ સિદ્ધિ હાંસલ કરી શકતો નથી.

લક્ષ્મીવતી માનતી હતી કે ‘મને આ મહાન રાજ્યનાં સુખો પ્રાપ્ત થયાં છે, તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી જ. માટે આ રાજ્યનાં સુખોનો મારે ત્યાગ કરી, તેમનાં જ ચરણોમાં એ સુખો ધરી દેવાં જોઈએ.’ તેણે પોતાનું જીવન ત્યાગમય અને તપોમય બનાવ્યું. પરમાત્માની ભક્તિમાં તેણે પોતાનું ચિત્ત પરોવ્યું. રોજ સવાર-સાંજ તેણે ભગવંતની ભવ્ય પૂજા કરવા માંડી.

મોટા મોટા સંગીતકારોને બોલાવી, તેણે ભગવંતની સમક્ષ ભક્તિરસની રમઝટ મચાવવા માંડી. નગરવાસી સ્ત્રીઓ પણ ધીરે ધીરે લક્ષ્મીવતીની સાથે પ્રભુભક્તિમાં જોડાવા લાગી. રાજા કનકરથ પણ લક્ષ્મીવતીનું ભક્તહૃદય જોઈને પ્રસન્ન થતો હતો. તેણે રાણીને પ્રભુભક્તિમાં જરૂરી તમામ અનુકૂળતાઓ આપવા માંડી હતી.

લક્ષ્મીવતીનાં મહેલ જાણે ભક્તોનું ધામ બની ગયો! નગરમાં લક્ષ્મીવતીનું રાણી તરીકે નહિ, પરંતુ ‘પરમ શ્રાવિકા’ તરીકે ખૂબ ખૂબ બહુમાન અને ગુણાનુવાદ થવા લાગ્યા.

લક્ષ્મીવતીના આંગણે આવેલો કોઈ દુઃખી જીવ ખાલી હાથે પાછો જતો નહોતો. લક્ષ્મીવતીની પાસે આવેલો કોઈ પણ જીવ હતાશ થઈને પાછો નહોતો જતો. પ્રસન્નમુખે અને સમતાભર્યા હૈયે તે સહુ જીવોને સત્કારતી અને પરમાત્માના અચિન્ત્ય મહિમાને સમજાવતી.

પરંતુ આ બધું એવું હતું કે ઈર્ષ્યાળુ જીવન હૈયામાં આગ જલાવે! કનકોદરી લક્ષ્મીવતીનો આ ઉત્કર્ષ સહન ન કરી શકી! ક્યાંથી સહન કરી શકે? તલવારના ધા સહન કરવા સહેલા છે, ઊંચ તપશ્ચર્યાનાં કષ્ટ સહન કરવાં સહેલાં છે, ભૂખ-તરસનાં દુઃખ સહન કરવાં સહેલાં છે, પરંતુ બીજાના ઉત્કર્ષને સહન કરવો દુષ્કર છે.

જ્યારે બીજાનો ઉત્કર્ષ સહન થતો નથી ત્યારે મનુષ્ય બીજાના દોષો જોવા પ્રેરાય છે અને છદ્મસ્થ આત્મામાં દોષો તો જોવા હોય એટલા મળે! ઈર્ષ્યાળુ મનુષ્ય બીજાના દોષો જોઈને પછી એને હલકો પાડવાનું નીચ કૃત્ય શરૂ કરે છે. પોતાની જાતને સારી અને સજ્જન માનતો એ મનુષ્ય પછી સીધો અધઃપતનની ખીણમાં પટકાઈ પડે છે.

કનકોદરી લક્ષ્મીવતીની હલકાઈ કરવા પ્રેરાઈ. તેણે દાસીઓ વાટે લક્ષ્મીવતીના માટે અયોગ્ય વાતો વહેતી કરી. સૂર્ય સામે ધૂળ ઉડાડવા જેવી તેની સ્થિતિ થઈ. લોકોના હૃદય પર લક્ષ્મીવતીનું એવું નિશ્ચલ સ્થાન જામેલું હતું કે લોકો એનું જરાય ઘસાતું સાંભળવા તૈયાર ન હતા, બલકે ઘસાતું બોલનાર પ્રત્યે તેઓએ ભારે નફરત કરવા માંડી.

કનકોદરીએ ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ લક્ષ્મીવતીનું તેજ જરાય ન ઝંખવાયું. બલકે દિનપ્રતિદિન લક્ષ્મીવતીના મહેલે ભક્તોની ભીડ જામવા લાગી. કનકોદરીનો તેજોદેષ ખૂબ વધી ગયો. કોઈ પણ પ્રકારે લક્ષ્મીવતીની લોકપ્રિયતા તોડવા તેણે યોજનાઓ વિચારવા માંડી. વિચારતાં વિચારતાં તેને એક યોજના સૂઝી આવી. તેણે પોતાની સુલેખા નામની સખીને બોલાવી.

સુલેખા કનકોદરીના વિચારોથી પરિચિત હતી. એને પણ લક્ષ્મીવતી પ્રત્યે અરુચિ હતી. લક્ષ્મીવતીના અહિતની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં તે કનકોદરીને સહાય કરતી. કનકોદરીને પણ સુલેખાની હૂંફ સારી હતી.

‘સુલેખા, હવે એક ઉપાય સૂઝે છે...’ કનકોદરીએ સુલેખાના કાનમાં વાત કરી.

‘શું?’

‘લક્ષ્મીવતીના તાગડધિના શાના પર છે?’

ભૂલનું પરિણામ

૨૦૫

‘ન સમજી...’

‘એટલું ન સમજી? એના ભગવાનની મૂર્તિની તો આ બધી ધાંધલ છે... એ મૂર્તિ જ...’

‘હા હા... સમજી ગઈ. બસ, હવે બધું હું પતાવી દઈશ...’

‘ના, એમાં તારું કામ નહિ, એ કામ હું જ કરીશ. તારે તો એક કામ કરવાનું છે.’

‘શું?’

‘યુક્તિપૂર્વક એ મૂર્તિને અહીં લઈ આવવાની.’

‘કબૂલ.’

મહામુનિ અંજના અને વસંતતિલકાને તેમના ભૂતકાળના પટ પર લઈ જાય છે. બંને સખીઓ એકાગ્રપણે મહામુનિની વાણીનું શ્રવણ કરે છે.

સુલેખાએ નિત્ય લક્ષ્મીવતીના મંદિરમાં જવાનું શરૂ કર્યું. લક્ષ્મીવતીના ભક્તિપ્રસંગોમાં હાજર રહેવા લાગી. ધીરે ધીરે તેણે ત્રિકાલ પૂજા શરૂ કરી. એક ભક્ત શ્રાવિકાની ઢબે તેણે આચરણ શરૂ કર્યું. આ રીતે તેણે લક્ષ્મીવતીના મંદિરમાં આવતી પ્રત્યેક વ્યક્તિનો પ્રેમ સંપાદન કરવા માંડ્યો.

સુંદર સુંદર પુષ્પોના કરંડિયા લઈ જઈને તેણે પરમાત્માની અપૂર્વ અંગરચના કરવા માંડી. નૈવેદ્યના થાળ ભરી ભરીને લાવીને પરમાત્માની અદ્ભુત ભક્તિ કરવા માંડી. અલ્પકાળમાં તો લક્ષ્મીવતીના નામની સાથે સુલેખાનું નામ પણ લોકજિહ્વાએ રમવા માંડ્યું. લક્ષ્મીવતીને પણ સુલેખા પ્રત્યે પ્રેમ પ્રગટ્યો. સુલેખાની તેણે પ્રશંસા કરવા માંડી.

સુલેખાને પોતાની યોજના સફળ થતી લાગી. કનકોદરીને તેણે કહી પણ દીધું કે ‘હવે બે ચાર દિવસમાં કામ સિદ્ધ થયું સમજવું!’ અને એક દિવસ બપોરે બાર વાગ્યે હાથમાં પુષ્પોનો કરંડિયો લઈ, પૂજનનાં વસ્ત્ર પહેરી, તે મંદિરમાં પહોંચી.

મધ્યાહ્ન - સમયે મંદિરમાં પ્રાયઃ કોઈ જ હોતું નહિ. તેથી એ સમયે સુલેખાને પોતાનું કાર્ય કરવું બરાબર લાગ્યું.

તેણે મૂર્તિની આસપાસ પુષ્પો વેરી નાંખ્યાં, અને મૂર્તિને કરંડિયામાં નાંખી, તેના પર થોડોક પુષ્પો ઢાંકી કરંડિયો લઈ મંદિરમાંથી નીકળી ગઈ. મહેલના મુખ્ય દરવાજાના દરવાનોની સામે રોજની ઢબે આદ્યું સ્મિત કરી તે સડસડાટ

૨૦૬

જૈન રામાયણ

કનકોદરીના મહેલે પહોંચી ગઈ. ઝરૂખામાં કનકોદરી રાહ જોતી બેઠી હતી. ઝડપથી સુલેખાને આવતી જોઈ કનકોદરી નાચી ઊઠી.

સુલેખાએ ઇશારાથી કનકોદરીને પોતાની પાછળ આવવા સૂચવ્યું. મહેલના એક એકાંત ભાગમાં બંને પહોંચી.

‘કામ સફળ!’ સુલેખાએ આંખો નચાવતા કનકોદરી સામે જોયું.

‘મારી સખી જે કામ હાથમાં લે તે સફળ જ થાય!’ કનકોદરીએ સુલેખાની પીઠ થાબડી.

‘અરે, હજુ તો કેવું નાટક ભજવાય છે, તે તું જો જે!’

‘હવે શાનું નાટક?’

‘પહેલેથી નાટકની વાત કહી દઉં તો તો પછી મજા ન આવે!’

‘તો યે...’

‘ના. નાટક કહેવાનું ન હોય, જોવાનું હોય!’

‘પછી શું થયું, પ્રભુ?’ એકાગ્રપણે સાંભળી રહેલી અંજના અને વસંતતિલકાએ વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો.

સાંજ પડી. લક્ષ્મીવતી સંધ્યા સમયનું પૂજન કરવા માટે મંદિરમાં દાખલ થઈ. સિંહાસન પર નજર કરતાં જ પેટમાં મોટો ઘ્રાસકો પડ્યો. તેણે ચારેકોર નજર કરી, પરંતુ પરમાત્માની પ્રતિમા ન દેખાઈ. હાંફળી-ફાંફળી તે મંદિરની બહાર આવી. તેણે બૂમ પાડી... ‘ચોરી... ચોરી’ સામેથી જ નીચી દૃષ્ટિએ અને ઠાવકા મોઢે સુલેખા આવી રહી હતી. લક્ષ્મીવતીની બૂમ સાંભળતાં જ તે દોડતી આવી.

‘શું થયું દેવી?’ મોં પર ભયની રેખાઓ ઉપસાવી સુલેખાએ પૂછ્યું.

‘પરમાત્માની પ્રતિમા જ કોઈ ઉપાડી ગયું છે...’ લક્ષ્મીવતીના મુખ પર રોષ અને વેદના તરવરી આવ્યાં.

‘અરરર... કયા પાપીને આવી કુબુદ્ધિ સૂઝી! બીજુ કંઈ ન સૂઝયું તે ભગવાનની પ્રતિમા જ ઉપાડી ગયો?’...’ સુલેખાએ પણ પોતાની બનાવટી વેદના વ્યક્ત કરી.

મહેલની દાસીઓ ભેગી થઈ ગઈ. ચોકીદારો દોડી આવ્યા. સહુ ‘ચોરી કેવી રીતે થઈ?’ એના વિચારમાં અને પૂછપરછમાં પડી ગયા. કોઈને કાંઈ ચોક્કસ સૂઝ પડતી નથી. લક્ષ્મીવતીનું ચિત્ત ખિન્ન બની ગયું. જ્યાં સુધી પ્રભુની પ્રતિમા ન મળે ત્યાં સુધી અન્નપાણીનો તેણે ત્યાગ કર્યો. મંદિરમાં જઈને પરમાત્માના ધ્યાનમાં તે બેસી ગઈ.

ભૂલનું પરિણામ

૨૦૭

સુલેખાની સાથે, સંધ્યાના સમયે, કનકોદરી પ્રતિમાને એક પુષ્પના કરંડિયામાં સંતાડી, નગર બહારના ઉદ્યાનમાં પહોંચી. કોઈને કાંઈ ગંધ ન આવે એ દબે બંને ઉદ્યાનમાં પાછળના ભાગમાં પહોંચી ગઈ. સુલેખાને ત્યાં બેસાડી, કનકોદરી પાછળના રસ્તેથી બહાર નીકળી અને ઝડપથી થોડેક દૂર કે જ્યાં ગામનો ઉકરડો હતો ત્યાં પહોંચી.

પગ વડે ઉકરડાની એક બાજુ ખાડો કરીને તેણે પ્રતિમાને તેમાં દાટી દીધી. દિલમાં ગભરાટ સાથે તેણે ચારેકોર નજર કરી ત્યાં જ તે ધ્રુજ ઊઠી...

તેની પછવાડે જ તેણે એક સાધ્વીજી મહારાજને જોયાં. તેમનું નામ જયશ્રી. સૌમ્ય મુખાકૃતિ.

કરુણા-નીતરતાં નયનો.

યૌવન પર યોગિનીનાં વસ્ત્રો.

‘ભદ્રે! તો આ શું કર્યું?’ વાત્સલ્યપૂર્ણ શબ્દોમાં સાધ્વીજીએ કનકોદરીને પૂછ્યું. કનકોદરી મૌન રહી. શું જવાબ આપે? તેનું અંગેઅંગ કંપી ઊઠ્યું.

‘પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રતિમાને તો ઉકરડામાં દાટીને કેવું ભયાનક પાપ બાંધ્યું! તેનો જરા તું ખ્યાલ કર. આ જીવનમાં પણ આનાં માઠાં પરિણામ ભોગવવાં પડશે, પરલોકમાં તો આનું જે પરિણામ આવશે તે સહ્યું નહિ જાય.’

કનકોદરીનું મુખ શરમથી નીચે ઢળી ગયું. અંગૂઠાથી તે ધરતીને ખાંતરવા લાગી. તેની પાસે જવાબ ન હતો. તેની પાસે બોલવાની હામ કે શબ્દો ન હતાં. સાધ્વીજીના શબ્દોએ તેની મલિન વૃત્તિઓને ધોઈ નાંખી. તેનું હૃદય કોમળ બની ગયું. તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તરત જ તેણે ઉકરડામાં દાટેલી પ્રતિમાને લઈ લીધી અને કરંડિયામાં મૂકી તે પાછી વળી. સાધ્વીજી મહારાજને વંદના કરી, તે ઉદ્યાન તરફ વળી.

સુલેખા ભય અને ઉત્સુકતાથી કનકોદરીની પ્રતીક્ષા કરતી હતી. જ્યાં તેણે કનકોદરીને આવતી જોઈ, તરત જ તે ઝડપથી તેની પાસે ગઈ.

‘કેમ, કામ સફળ?’ સુલેખાએ પૂછ્યું. કનકોદરી મૌન રહી. એણે એક શબ્દ પણ બોલ્યા વગર, નગરનો રસ્તો લીધો. સુલેખાને કંઈ સમજાયું નહિ. અનેક શંકા-કુશંકાઓ કરતી, તે કનકોદરીની પૂંઠે ચાલવા લાગી.

રાજમહેલમાં દીવાઓ પ્રગટી ચૂક્યા હતા. કનકોદરી પોતાના મહેલમાં ન જતાં સીધી જ લક્ષ્મીવતીના મહેલમાં પહોંચી. ત્યાં તો સહુ વિહ્વળ છે.

૨૦૮

જૈન રામાયણ

ચોકીદારો, દાસીઓ, રાજા... સર્વે ચિંતામગ્ન છે. પ્રતિમાજી ન મળે ત્યાં સુધી લક્ષ્મીવતીએ ખાવા-પીવાનું ત્યજી દીધું છે અને મંદિરમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતોના ધ્યાનમાં લીન છે.

કનકોદરી મંદિરમાં દાખલ થઈ. કરંડિયામાંથી પ્રતિમાજીને કાઢી તેણે સિંહાસન પર આરૂઢ કર્યા અને લક્ષ્મીવતીના ખોળામાં માથું મૂકી, તે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી.

લક્ષ્મીવતીએ આંખ ખોલી. તેણે સિંહાસન પર પ્રતિમાજી જોયાં. ખોળામાં કનકોદરીને ચોધાર આંસુએ રડી રહેલી જોઈ.

‘બહેન, આ શું કરો છો?’ લક્ષ્મીવતીએ પોતાના બે હાથમાં કનકોદરીના મુખને લેતાં કહ્યું. કનકોદરી બોલી શકતી નથી. તેનું હૈયું પાપના પશ્ચાત્તાપમાં દારુણ રુદ્ધન કરી રહ્યું હતું. તેના મુખ પર શોક, ગ્લાનિ અને ખેદની રેખાઓ ઊપસી આવી હતી. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધાર વહી રહી હતી.

‘પણ... આટલું બધું દુઃખ શા માટે?’ લક્ષ્મીવતીએ કનકોદરીને પોતાની સામે બેસાડી; એની રડતી આંખો સામે મીટ માંડીને તેણે કરી પૂછ્યું. થોડીક ક્ષણો મૌન વીતી ગઈ.

‘મેં ધોર પાપ કર્યું છે...’ કનકોદરીએ ટૂંસકાં લેતાં કહ્યું. લક્ષ્મીવતી મૌન રહી.

‘પ્રતિમાજીને મેં ઉપડાવી લીધી હતી અને...’ બોલતાં તે મોટા સ્વરે રડી પડી.

રાજા, અમાત્ય, દાસ-દાસીઓ અને ચોકીદારો... બધાં ભેગાં થઈ ગયાં હતાં. લક્ષ્મીવતીએ રાજા સિવાય બધાંને ચાલ્યા જવાનો હશારો કરી દીધો. સહુ ચાલ્યાં ગયાં. લક્ષ્મીવતી સમગ્ર પરિસ્થિતિ કળી ગઈ. તેણે વાતને આટલેથી જ અટકાવી દેતાં કહ્યું.

‘બહેન... તમારો દોષ નથી. કર્મધીન જીવ આવું ક્યારેક કરી બેસતો હોય છે...’

‘મારી જ ગંભીર ભૂલ છે. મારાથી તમારો ઉત્કર્ષ સહન ન થયો. તમારે ત્યાં થતી ધામધૂમ મારાથી સહી ન ગઈ. મેં તમને બદનામ કરવાના પ્રયત્નોમાં કમી ન રાખી, પણ તેમાં હું ફાવી નહિ અને અંતે મેં આવો હિચકારો પ્રયત્ન કર્યો.’ કનકોદરીએ હૈયું ઠાલવી દીધું.

‘બહેન, જે બનવાકાળ હતું તે બની ગયું. હવે ખેદ ન કરવો. છત્રસ્થ આત્મા જો ભૂલ નહિ કરે તો કોણ કરશે? ભૂલ થવી એ ગુનો નથી, પરંતુ ભૂલને છુપાવવી તે ગુનો છે. તમે સરળ છો. તમને તમારી ભૂલ સમજાઈ, એ જ તમારી યોગ્યતા છે. એ જ તમારી મહાનતા છે.’

ભૂલનું પરિણામ

૨૦૯

‘ના, મારી કોઈ યોગ્યતા નથી, મારી કોઈ મહાનતા નથી. ઉપકાર છે પેલા સાધ્વીજી મહારાજનો, તે જો મને ન મળી ગયાં હોત, તેમણે જો કૃપા કરીને મને ઊભી ન રાખી હોત તો હું આ કુકૃત્યમાંથી પાછી ન પડત.’

‘કોણ હતાં એ સાધ્વીજી મહારાજ?’ લક્ષ્મીવતીએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

‘મેં તેમનું નામ તો નહોતું પૂછ્યું, પરંતુ હજુય તેમની સૌમ્ય મુખાકૃતિ, કરુણા નીતરતાં લોચન મારી આંખો સામે તરવરે છે. તેમનાં હિતકારી વચનો હજુય મારા કાનમાં સંભળાઈ રહ્યાં છે...’ મનોમન કનકોદરીએ સાધ્વીને વંદના કરી.

‘તો તો આપણે તેઓશ્રી પાસે જરૂર જઈએ. તેઓ આ નગરમાં જ પધાર્યા છે ને?’

‘હા, તેઓ નગરમાં જ પ્રવેશ્યાં છે.’

કનકોદરીનું હૃદય મૃદુ બની ગયું. આજે તેને કોઈ ભવ્ય જીવનનો આરંભ થતો દેખાયો. લક્ષ્મીવતી પ્રત્યે તેના અંતઃકરણમાં સદ્ભાવ જાગ્યો. પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વર દેવ પ્રત્યે તેનો આત્મા ભક્તિભીનો બની ગયો.

રાત્રિનો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો. મહેલમાં સર્વત્ર આનંદનું મોજું ફરી વળ્યું હતું, પરંતુ હજુ એક આત્માને જંપ નહોતો વળ્યો.

તે હતી સુલેખા.

સુલેખાના ચિત્તમાં અનેક ઊથલપાથલો થઈ રહી હતી. કનકોદરીના દુષ્કૃત્યમાં પોતે ભાગીદાર બની છે, તેનું દુઃખ હેયાને સતાવી રહેલું છે. તેણે એ પણ જાણ્યું કે કનકોદરી ક્ષમાપના દ્વારા વિશુદ્ધ બની છે જ્યારે પોતે હજુ પાપની મલિનતા ધોઈ શકી નથી.

તે પોતાના ખંડમાં આંટા મારે છે, પલંગમાં આડી પડે છે, કંઈક ગાવા મથે છે, એમ કરીને તે પોતાનું પાપ ભૂલવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ જેમ જેમ તે ભૂલવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ પાપના પ્રચંડ ઓળા તેને વધુ સતાવે છે, તેના ચિત્તમાં અનેક વિકલ્પો ઊઠી રહ્યા છે.

‘શું કરું? ક્યાં જાઉં? હું પણ લક્ષ્મીવતી પાસે જાઉં? એની ક્ષમા માગી આવું? પણ એ શું ધારશે?’ મેં શ્રાવિકાનો વેશ સજ્જને એને ઠગી છે. એ મને કેવી માનશે? ના, ના, પણ કનકોદરીએ મારો વૃત્તાંત કહી તો દીધો જ હશે. હવે કંઈ છૂપું નથી અને જ્યાં સુધી હું પાપને છુપાવવા પ્રયત્ન કરીશ ત્યાં સુધી મારા જીવને શાંતિ નહિ વળે.’

૨૧૦

જૈન સામાયણ

‘મધ્યરાત્રિ થઈ હતી. તે પોતાના ખંડમાંથી બહાર નીકળી. ધીમે પગલે તે લક્ષ્મીવતીના મહેલના દ્વારે આવી.

‘કોણ છે?’ ચોકીદારે સુલેખાને ઊભી રાખી.

‘હું સુલેખા.’ ધીમા અવાજે સુલેખાએ ઉત્તર આપ્યો.

‘અત્યારે ક્યાં?’

‘મહાદેવીના મહેલમાં જવું છે.’ નજીક આવેલા ચોકીદારને સુલેખાએ કહ્યું. ચોકીદાર સુલેખાને ઓળખતો હતો. લક્ષ્મીવતીની સાથે અવારનવાર સુલેખાને પ્રભુભક્તિમાં તેણે જોઈ હતી અને કનકોદરીની એ સખી છે એ પણ એના ખ્યાલમાં હતું. તેણે સુલેખાને જવા દીધી.

સુલેખા સડસડાટ મહેલનાં પગથિયાં ચડી ગઈ. લક્ષ્મીવતીના શયનગૃહ પાસે પહોંચી અને દરવાજા પર ધીમા ટકોરા માર્યા.

શયનગૃહમાં લક્ષ્મીવતી જાગતી જ હતી. આજે તેને નિદ્રા આવતી ન હતી. કનકોદરીની સરળતા અને પાપના એકરારે લક્ષ્મીવતીનું ચિત્ત હરી લીધું હતું. સજ્જન આત્માઓની એ નિશેષતા છે! કોઈ છદ્મસ્થ આત્મા ક્યારેક ભૂલ કરી બેસે તો ગાંઠ ન વાળી રાખે, પરંતુ તે આત્મા ભૂલનો એકરાર, પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, તે ગુણને જ સ્મૃતિમાં રાખે છે. લક્ષ્મીવતી કનકોદરીના દુષ્કૃત્યને યાદ નથી કરતી, પરંતુ કનકોદરીના ગુણને યાદ કરતી ઊંઘતી નથી! દરવાજા પર ટકોરા પડતાં તેણે દ્વાર ખોટ્યાં :

‘કોણ?’

‘હું સુલેખા.’

‘અત્યારે?’

‘હા...’ સુલેખા અંદર દાખલ થઈ લક્ષ્મીવતીનો હાથ પકડી અંદર લઈ ગઈ અને લક્ષ્મીવતીનાં ચરણોમાં ફસડાઈ પડી. લક્ષ્મીવતીના પગ પર તેણે ચોધાર આંસુઓની વર્ષા કરી.

‘અરે, પણ છે શું? આટલી બધી વ્યથા શાની?’ સુલેખાની પીઠ પર હાથ ફેરવતી લક્ષ્મીવતીએ કહ્યું. પરંતુ લક્ષ્મીવતીના શબ્દોએ તો સુલેખાના રુદનને વધારી દીધું!

‘અરે, પણ અત્યારે કોઈ. સાંભળશે તો...’

‘ભલે સાંભળે, મને રડી લેવા દો માતા...’ રડતી રડતી સુલેખા બોલી.

ભૂલનું પરિણામ

૨૧૧

‘તારે શું દુઃખ છે એ તો કહે?’

‘દુઃખ નથી, પાપનો ડંખ છે...’

‘પાપ? શાનું પાપ?’

‘ચોરીનું, દ્રોહનું, પરમાત્માની આશાતનાનું.’

‘સુલેખા, એમાં તારો દોષ ન હતો.’

‘આપ ઉદાર છો. આપને મારો દોષ નહિ લાગે, પરંતુ મેં આપની સાથે ઠગાઈ કરી છે, દેવી...’ સુલેખાની આંખોમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં અને તે બોલી રહી હતી.

‘દેવી કનકોદરીને મેં સાથ ન આપ્યો હોત તો આવું કંઈ જ ન બનત.’

‘જે બનવાકાળ હોય છે તેને કોણ મિથ્યા કરી શકે છે સુલેખા? હવે શોક ન કર. મનુષ્યના જીવનમાં આવી ભૂલો થતી જ હોય છે. એ ભૂલોને દૂર કરવા માટે જ પરમાત્માની ભક્તિ કરવાની છે, પરમાત્માનું શરણ સ્વીકારવાનું છે.’

‘મને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપો.’

‘પ્રાયશ્ચિત્ત મારે આપવાનું ન હોય ગાંડી! આવતી કાલે સવારે આપણે બધાયે એક જાની સાધ્વીજી મહારાજ પાસે જવાનું છે, તેમની પાસેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ લેજે. જા હવે અત્યારે ઘણું મોડું થયું છે, સૂઈ જા.’

દ્વારપાલે ત્રણના ટકોરા માર્યા.

સુલેખા ધીમે પગલે ત્યાંથી નીકળી અને પોતાને સ્થાને આવી. તેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન હતું તે શાંત બન્યું, પરંતુ તેની ઊંઘ તો હરામ થઈ ગઈ. લક્ષ્મીવતીની કરુણાદ્રષ્ટિ પર તે ઓવારી ગઈ.

થોડીક વાર લક્ષ્મીવતીના વિચારો, થોડીક વાર કનકોદરીના વિચારો, તો થોડીક વાર પરમાત્માના વિચારો કરતાં તેણે રાત પસાર કરી.

પ્રભાત થતાં કનકોદરી સુલેખાના ખંડ આગળ આવી.

‘સુલેખા...’ કહેતી કનકોદરીએ દ્વાર ખખડાવ્યું.

‘આવી...’ કહેતી જ સુલેખાએ દ્વાર ખોલ્યું.

‘વસ્ત્ર બદલી લે. આપણે સાધ્વીજી મહારાજ પાસે જવાનું છે.’

સુલેખા ઝડપથી વસ્ત્રપરિધાન કરી લઈ, કનકોદરીની સાથે લક્ષ્મીવતીના મહેલે પહોંચી.

૨૧૨

જૈન રામાયણ

‘ચાલો, હું પણ તૈયાર જ છું, પરંતુ આપણે થોડીક વાર રાહ જોવી પડશે. મેં દ્વારપાલને તપાસ કરવા મોકલ્યો છે કે ‘સાધ્વીજી મહારાજ ક્યાં ઊતર્યા છે.’

ત્યાં તો મહારાજ પણ તૈયાર થઈને આવી ગયા. થોડીક વારમાં દ્વારપાલ પણ આવી ગયો. મહારાજને પ્રણામ કરી તેણે કહ્યું :

‘મહારાજ! સાધ્વીજી મહારાજ વિશાળ પરિવાર સાથે ઉત્તર દિશામાં સુનંદસાર્થવાહની અશ્વશાળામાં બિરાજમાન છે.’

રથ તૈયાર હતા. એક રથમાં મહારાજ આરૂઢ થયા અને બીજા રથમાં લક્ષ્મીવતી, કનકોદરી અને સુલેખા બેઠાં. રથ સુનંદસાર્થવાહના મહાલય તરફ દોડવા લાગ્યો.

કનકપુરમાં સુનંદસાર્થવાહ મહાન ધનાઢ્ય ગણાતો, એટલું જ નહિ પરંતુ એની ઉદારતા, જનપ્રિયતા અને અતિથિસત્કાર પણ એકી અવાજે ગવાતાં. આર્યા જયશ્રી પરિવાર સાથે એ સુનંદસાર્થવાહની અશ્વશાળામાં મુકામ કરીને રહ્યાં હતાં. સુનંદે ખૂબ બહુમાનપૂર્વક આર્યા જયશ્રીને મુકામની અનુજ્ઞા આપી હતી. સુનંદને ખબર મળી ગઈ હતી કે મહારાજા પરિવાર સાથે પોતાના ઘેર પધારે છે, એટલે મહારાજાનું સ્વાગત કરવા, તે તૈયાર થઈને જ ઊભો હતો.

રથ સુનંદના મહાલયના આંગણે આવી ઊભો.

‘મહારાજાનો જય હો.’ સુનંદે સોના-રૂપાનાં પુષ્પોથી મહારાજાનું સ્વાગત કર્યું. મહારાજાએ પણ સ્મિતપૂર્વક સુનંદાનો સત્કાર ઝીલ્યો. સુનંદ રાજપરિવારને લઈ, પોતાની વિશાળ અને ભવ્ય અશ્વશાળા તરફ ચાલ્યો.

અશ્વશાળામાંથી પ્રભાતના સ્વાધ્યાયનો મધુર ધ્વનિ ઊઠી રહ્યો હતો. પરિવાર સાથે સુનંદે અશ્વશાળામાં ‘નિસીહિ...’ કહીને પ્રવેશ કર્યો.

સામે જ અનેક આર્યાઓથી પરિવરેલાં આર્યા જયશ્રીને બિરાજેલાં જોયાં. સહુએ ‘મત્થએણ વંદામિ’ કહીને આર્યાને વંદન કર્યાં.

આર્યા જયશ્રીએ પણ ‘ધર્મલાભ’ નો આશીર્વાદ ઉચ્ચાર્યો.

સર્વેએ પુનઃ વંદના કરી યોગ્ય જગા લીધી.

‘આપના પુણ્યદેહે નિરામયતા વર્તે છે ને?’ રાજા કનકરથે સુખશાતા પૂછી.

‘રાજા! દેવગુરુની કૃપાથી અમારી સંયમયાત્રા સુખપૂર્વક વર્તે છે અને એમાંય તમારા જેવા ધર્માનુરાગી રાજાના રાજ્યમાં અમને કોઈ વિઘ્ન શાનું હોય?’

પૂજ્ય! આપે મારા કુળ પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેને અધોગતિના માર્ગે જતું અટકાવી ઊર્ધ્વગતિ તરફ દોર્યું છે...’ કનકરથે કૃતજ્ઞભાવે કહ્યું.

ભૂલનું પરિણામ

૨૧૩

‘શ્રમણોપાસક રાજનું! એમાં અમે શું ઉપકાર કર્યો છે? અમે તો અમારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. દરેક આત્મા પોતાની યોગ્યતા અનુસાર આગળ વધતો હોય છે અને પાપથી અટકતો હોય છે.’

‘ના જી, અવિનય ક્ષમા કરશો. પરંતુ જીવની યોગ્યતા ગમે તેટલી હોય, છતાં જો તે યોગ્યતાને વિકસાવનાર મહાન આલંબન ન મળે તો તે યોગ્યતા સુપુત્ર રહે છે.’ કનકરથે નિમિત્તની પ્રધાનતા બતાવતાં કહ્યું.

‘રાજનું! તમારા હૃદયમાં રહેલો દેવગુરુ પ્રત્યેનો અવિહટ રાગ તમને આ સમજ આપે છે, અને તે યથાર્થ છે.’

મૌન પથરાયું.

‘પૂજ્ય, કૃપા કરીને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપો.’ કનકોદરીએ મસ્તકે અંજલિ જોડીને પ્રાર્થના કરી.

‘મહાનૃભાવ! અયોગ્ય માર્ગથી તમે પાછાં વળી ગયાં ત્યારથી જ તમે તમારા આત્માની વિશુદ્ધિ કરી રહ્યાં છો. છતાં ગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંત પાસેથી તમારે પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ લેવું, કારણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનો અધિકાર તેઓશ્રીને હોય છે.

‘મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત તો એ છે કે હવે તમારે પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવના અપૂર્વ મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જોડાઈ જવું અને આ નશ્વર દેહમાંથી શાશ્વત ધર્મની આરાધના કરી લેવી.’

‘પ્રભુ! પછી શું થયું?’ ‘અમિતગતિ’ વિદ્યાધર મુનિના મુખેથી નીકળતી વાણી અંકરસ બનીને સાંભળી રહેલી, અંજના અને વસંતતિલકાએ પૂછ્યું.

‘પછી એ કનકોદરી અને સુલોભાએ ઉત્તમ શ્રાવિકાજીવન જીવવું શરૂ કર્યું... અંતે મૃત્યુ થયું અને તે સૌધર્મ દેવલોકમાં ગઈ.’

‘પછી?’

‘ત્યાંથી કનકોદરીનો જીવ રાજા મહેન્દ્રની પુત્રી અંજના તરીકે અને સુલોભાનો જીવ વસંતતિલકા તરીકે...’

‘હું?’ બંને સખીઓ બોલી ઊઠી.

❀ ૨૪. હનુમાનજીનો જન્મ ❀

બંને સખીઓ મહામુનિ પાસેથી પોતાના પૂર્વભવને સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગઈ. ચિત્તમાં અનેક વિચારો જાગ્યા અને શમી ગયા. ત્યાં વસંતતિલકાએ હાથ જોડીને વિનમ્રભાવે પૂછ્યું :

‘ભગવંત, આ મારી સખીના ગર્ભમાં કયો જીવ આવ્યો છે. એ કૃપા કરીને કહેશો?’

મહામુનિએ સ્વસ્થ બની કહ્યું :

‘હે સુશીલે! અંજનાના ગર્ભમાં એક ઉત્તમ જીવ આવેલો છે. તેના પૂર્વભવોનો વૃત્તાંત ઘણો જ મોટો છે, પરંતુ અહીં હું તમને ટૂંકમાં જ કહીશ.’

મંદર નામનું નગર.

પ્રિયનંદી નામે એક વણિક ત્યાં વસે.

જયા નામની તેની શીલવંતી પત્ની.

કાળક્રમે જયાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ દમયંત.

ગુણની ખાણ, કળાનો ખજાનો.

એક દિવસ દમયંત ઉદ્યાનમાં ફરવા ગયો. ત્યાં તેણે સાધુઓને જોયા. અધ્યયનમાં લીન અને ધ્યાનમાં મસ્ત.

દમયંતે તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યો, સમકિત લીધું, નિયમો લીધા.

બસ, દમયંત શ્રદ્ધાવંત શ્રાવક બન્યો.

દાન દે છે.

તપ તપે છે.

શીલ પાળે છે.

મૃત્યુ થયું. બીજા દેવલોકનો તેજસ્વી દેવ થયો.

દેવલોકમાં ય ક્યાં કાયમી રહેવાય છે? ત્યાંથી તેનું અવન થયું.

મૃગાંક નગરમાં હરિચન્દ્ર નામનો રાજા,

તેની પ્રિયંગુલક્ષ્મી રાણીની કુશિએ પુત્ર તરીકે જન્મ્યો.

તેનું નામ સિંહચન્દ્ર.

પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનો ધર્મ આરાધી તેણે જીવન પૂર્ણ કર્યું.

હનુમાનજીનો જન્મ

૨૧૫

મરીને તે દેવલોકમાં ગયો.

ત્યાંથી પાછો ચ્યવ્યો!

વંતાદ્ય પર્વત પર 'વારુણ' નામના નગરમાં સિંહવાહન નામે રાજપુત્ર થયો.

એ વખતે તેરમા તીર્થંકર વિમલનાથનું ધર્મશાસન ચાલતું હતું.

સિંહવાહનને 'લક્ષ્મીધર' નામના મહામુનિનું મિલન થઈ ગયું.

સિંહવાહન વૈરાગી બની ગયો. તેણે ચારિત્ર લીધું.

ચારિત્ર લઈને તેણે તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા માંડી.

તેનું મૃત્યુ થયું અને તે દેવલોકમાં ગયો.

ત્યાંથી ચ્યવીને તારી સખીની કુક્ષિમાં અવતર્યો.

મહામુનિએ પૂર્ણવિરામ મૂક્યું.

'બ્રભુ! આ પુત્રનું ભાવિ...?' અંજનાએ પૂછ્યું.

'ગુણોનો ભંડાર, શક્તિનો અપૂર્વ પ્રવાહક, વિદ્યાધરોનો અધિપતિ, ચરમ શરીરી.'

મહામુનિએ ચાર વિશેષતાઓ કહી પુત્રનું સંપૂર્ણ ભાવિ કહી દીધું!

'ભગવંત, હવે અમારે આમ ક્યાં સુધી...'

'હવે તમારું એ પૂર્વનું પાપકર્મ લગભગ ખતમ થઈ ગયું છે. હવે દુઃખના દિવસો ચાલ્યા ગયા છે, માટે પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મને હૃદયમાં સ્થાપિત કરી, એની જ આરાધનામાં લીન રહો. અંજનાના મામા અહીં આવશે અને તમને તેમના ઘરે લઈ જશે. પછી અલ્પકાળમાં જ અંજનાને એના પતિનો મેળાપ થશે.'

બસ, આટલું કહીને એ વિદ્યાસંપન્ન મહામુનિ ત્યાંથી આકાશમાર્ગે ચાલ્યા ગયા. બંને સખીઓ આકાશ તરફ જોઈ રહી અને મુનિ તો ઘણા દૂર નીકળી ગયા.

'વસંતા! મરુભૂમિમાં પણ ભાગ્યશાળી આત્માને કલ્પવૃક્ષ મળી આવે, તે આનું નામ! અંજનાના હૃદયમાં આનંદ ઊભરાયો.

'કેવા કરુણાના સાગર જેવા એ મહાત્મા હતા! ખરેખર, આપણો પૂર્વભવ સાંભળીને હું તો હેબતાઈ જ ગઈ. જનમ જનમ ભટકતાં જીવે અજ્ઞાનતામાં આવાં તો કંઈક પાપો કર્યા હશે. એનાં દારુણ પરિણામો પણ ભોગવ્યાં હશે.'

'માટે તો સંસાર છોડવા જેવો છે. જ્યાં સુધી આ સંસારની મોહમાયાનાં

૨૧૭

જૈન સમાધાણ

બંધનોમાં રહીશું ત્યાં સુધી પાપો થવાનાં જ. પાપ થવાનાં એટલે એના કટુ વિષાકો પણ સહન કરવા પડવાના જ.’ અંજનાનું હૃદય સંસારસ્વરૂપને પિછાની રહ્યું.

બંને સખીઓ વૈરાગ્યરસમાં ઝૂલી રહી હતી ત્યાં સિંહની ભયંકર ગર્જના સંભળાઈ. બંને સખીઓ ધ્રુજી ગઈ. ગુફાના દ્વાર તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાં તો એક વિકરાળ સિંહ જોયો.

ધરતીમાં તિરાડ પડી જાય તે રીતે તે પોતાના પૂંછડાને પછાડતો હતો.

લોહીથી તેનું મોં ખરડાયેલું હતું. ગર્જનાથી દિશાઓને ગજાવી રહ્યો હતો. લોખંડના અંકુશ જેવા તીક્ષ્ણ તેના નખ હતા. બંનેએ આંખો બંધ કરી દીધી. પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન ધરવા લાગી. ત્યાં એક નવો ચમત્કાર સર્જાયો!

ગુફામાં એક વિકરાળ ‘અષ્ટાપદ’ પ્રગટ થયો. અષ્ટાપદ એટલે સિંહનો દારુણ દુશ્મન! અષ્ટાપદે છલાંગ મારી, સિંહ પર ત્રાટક્યો. ક્ષણવારમાં તો સિંહના પ્રાણ ઊડી ગયા.

અષ્ટાપદ અંજના તરફ વળ્યો. અંજના તો આંખો બંધ કરીને નમસ્કાર મહામંત્રમાં લીન હતી. અષ્ટાપદ અંજનાની નજીક આવ્યો, ઊભો રહ્યો. એના શરીરમાં પરિવર્તન થવા લાગ્યું. થોડીક ક્ષણમાં તો અષ્ટાપદના સ્થાને મનોહર આકૃતિવાળો એક દેવ ઉપસ્થિત થઈ ગયો. વળી થોડી ક્ષણો વીતી અને એક દિવ્ય દેહધારી દેવી ત્યાં પ્રગટ થઈ.

દેવ અને દેવીએ અંજનાને ધ્યાનમાંથી જગાડી. બે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા. અંજનાએ પણ પ્રણામ કર્યા.

‘આપ કોણ છો અને શા માટે આવ્યાં છો?’ અંજનાએ પૂછ્યું.

‘મારું નામ મણિચૂલ. હું ગંધર્વ દેવ છું અને આ ગુફાનો સ્વામી છું.’ દેવે પોતાની ઓળખ આપી.

‘મારા ઘેર આવેલી મહાસતી પર આપત્તિ જોઈ, મેં અષ્ટાપદનું રૂપ ધરીને સિંહને ખતમ કર્યો,’ પોતાને પ્રગટ થવાનું કારણ બતાવ્યું.

‘હવે તમે નિશ્ચિત રહો. આ ગુફામાં તમે સુખપૂર્વક રહો. હું તમારી રક્ષા કરીશ...’

પ્રાણને પણ હોડમાં મૂકીને કરેલા શીલનાં જતન, તેના ચરણો દેવો પણ નમે તેમાં નવાઈ શી? મણિચૂલ અવધિજ્ઞાની દેવ હતો. અંજનાના સતીત્વ પ્રત્યે

હનુમાનજીનો જન્મ

૨૧૭

તેના હૃદયમાં ભરપૂર અનુરાગ જન્મ્યો. અંજનાને પોતાની ગુફામાં રહેવાની અનુજ્ઞા આપી. તેણે અંજનાના દુઃખી દિલનું રંજન કરવા એક સુંદર કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો.

મણિચૂલ ગંધર્વ દેવ હતો. ગાવામાં ને બજાવવામાં ત્રિભુવન-મશહૂર! પતિ-પત્નીએ ગીતગાન શરૂ કર્યા.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની સ્તવના આરંભી. નહિ રાગની ખામી, નહિ તાલની ખામી, નહિ ગાવાની ખામી કે નહિ વાજિત્રવાદનની ખામી!

થોડી વાર પહેલાંના ભીપણ વાતાવરણને દેવ-દેવીએ પલવારમાં પલટી નાખ્યું. સુકાઈ ગયેલી વનરાજી ખીલી ઊઠી. કરમાઈ ગયેલા છાંડ પર પુષ્પો બેઠાં. જંગલનાં નિર્દોષ પશુ-પંખીઓ પણ ગુફાના દ્વારે ટોળે વળ્યાં. ગુફાના પાપાણોમાં જાણે વાચા પ્રગટી!

અંજનાનું દિલ ડોલી ઊઠ્યું. દેવ-દેવીની પ્રભુસ્તવના પર તે પ્રસન્ન થઈ ગઈ. દુઃખ ભુલાઈ ગયું. સુખ ઊભરાઈ ઊઠ્યું.

અંજનાને પ્રસન્નવદના થયેલી જોઈ મણિચૂલ ગંધર્વ સ્તવના પૂર્ણ કરી. મહાસતીને પુનઃ પ્રણામ કર્યા અને જવાની રજા માંગી.

મણિચૂલના ગયા પછી અંજનાએ વસંતતિલકા સામે જોયું. વસંતતિલકા ગુફાના દ્વાર તરફ અનિમેષ દ્રષ્ટિએ જોઈ રહી હતી. તે કોઈ ગહન વિચારમાં ગરકાવ થયેલી હતી.

‘બહુ ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગઈ છે કાંઈ?’ વસંતતિલકાના ખભે હાથ મૂકી અંજનાએ પૂછ્યું.

‘એવું તો ખાસ કાંઈ નથી, પરંતુ મને આમાં કંઈ સમજ પડતી નથી.’

‘શામાં?’

‘આ બધી પરિસ્થિતિમાં...’

‘કઈ પરિસ્થિતિ?’

‘જ્યારે દેવો તારા સતીત્વનાં મહાન મૂલ્યાંકન કરે છે, ત્યારે સ્વજન ગણાતા મનુષ્યો સતીત્વનાં મૂલ્યાંકન તો નહિ, પરંતુ ઉપરથી બદનામ કરે છે!’

‘એ તો પ્રારબ્ધની લીલા છે ને બહેન.’

‘બીજું, ઘડીકમાં સુખની છાંય અને ઘડીકમાં દુઃખનો તીવ્ર તાપ - આ પણ વિચિત્રતા ન સમજાય તેવી છે...’

૨૧૮

જૈન રામાયણ

‘વસંતા, એમાં ન સમજાય એવું કંઈ નથી, ઘડીકમાં આપણે પુણ્યકરણી અને ઘડીકમાં પાપાયરણો નથી કરતાં? એમાં ય પુણ્યકરણીની ક્ષણો થોડી, પાપાયરણની ક્ષણો વધુ! એનું પરિણામ એ જ આવે કે સુખની ક્ષણો થોડી અને દુઃખનો કાળ લાંબો.’ અંજનાએ વસંતતિલકાને સુખ-દુઃખનાં કારણો સમજાવ્યાં. ‘વળી, તું કેમ ભૂલી જાય છે? થોડાક સમય પહેલાં જ જ્ઞાની ગુરુ મહારાજે આપણા પૂર્વભવને સંભળાવ્યાં, તે શું આપણા ચિત્તનું સમાધાન કરવા પૂરતો નથી?’ અંજનાએ વસંતતિલકાની મૂંઝવણ ઉકેલી નાંખી.

‘હવે આપણે અહીં જ રહેવાનું છે, એટલે એ રીતે ગુફાને વ્યવસ્થિત કરી દેવી જોઈએ.’ વસંતતિલકાએ ગુફામાં દૃષ્ટિ ફેરવી, પરંતુ એને કંઈ વ્યવસ્થિત કરવા જેવું લાગ્યું જ નહિ. મણિચૂલ ગંધર્વ ગુફાને વ્યવસ્થિત કરીને જ ગયાં હતો.

‘બીજું બધું જ વ્યવસ્થિત છે વસંતા, એક જ ખામી છે.’

‘શું?’

‘પરમાત્માના પૂજન માટે પ્રતિમાજી નથી.’

‘આહ... અહીં પ્રતિમાજી ક્યાંથી મળે?’ વસંતાએ કહ્યું.

‘જો ચીકણી માટી મળી જાય તો આપણે પ્રતિમાજી બનાવી લઈએ.’

‘હું તપાસ કરું...’ વસંતતિલકા ગુફાની બહાર નીકળી, સરોવરના તટ પર ગઈ. તપાસ કરતાં કરતાં માટી મળી ગઈ... કાળજીપૂર્વક બહુમાનથી તે માટી લઈ, અંજનાની પાસે આવી. અંજનાએ શિલ્પકળા હસ્તગત કરેલી હતી. માટીમાંથી તેણે સુંદર અને સુડોળ પ્રતિમાજીનું સર્જન કર્યું. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના ધ્યાનપૂર્વક પ્રતિમાજીને તેણે સુયોગ્ય સ્થાને સ્થાપિત કર્યાં.

બસ! પછી તો વસંતતિલકા રોજ સરોવરમાંથી ખીલેલાં કમળો લઈ આવે છે અને બંને સાખીઓ ભાવપૂર્વક પરમાત્માનું પૂજન કરે છે.

દિવસો વીતતા જાય છે. અંજનાનો ગર્ભ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. એક દિવસ અંજનાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. વસંતતિલકાએ સૂતિકર્મ કર્યું. પુત્રને પોતાના ખોળામાં લઈ અંજનાસુંદરી રડી પડી. તેનું દિલ ભરાઈ આવ્યું. પુત્રની સામે જોઈ તેણે વિલાપ કરવા માંડ્યો.

‘મહાત્મા! આ જંગલમાં હું તારો જન્મભોક્ષવ શી રીતે કરું?’ હું પુણ્યરહિત અભાગી છું...’ વસંતતિલકાની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ ગઈ. તેનું મન કહી રહ્યું હતું : જો આ પુત્રનો જન્મ રાજમહેલમાં થયો હોત તો આજે આખું રાજ્ય હર્યના અવાજથી ગાજી ઊઠ્યું હોત. અંજનાનો ઉમંગ આકાશને આંબી ગયો

હનુમાનજીનો જન્મ

૨૧૯

હોત, પરંતુ દુર્ભાગ્યના પરચા કેવા કારમા છે કે જેનું ભાવિ મહાન છે, જે આત્માનો સંસારમાં આ અંતિમ ભવ છે એ આવા નિર્જન અરણ્યમાં જન્મે છે...

અંજના પુત્રને લઈ ગુફાના દ્વાર આગળ બેઠી હતી. આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી હતી. અંજનાનો દુઃખી સ્વર સાંભળીને જંગલનાં નિર્દોષ પશુઓ પણ ત્યાં ભેગાં થઈ ગયાં હતાં. જાણે અંજનાના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ વ્યક્ત કરતાં હતાં.

ત્યાં આકાશમાર્ગે એક વિમાન પસાર થઈ રહ્યું હતું. વિમાનમાં બેઠેલા વિદ્યાધરે નીચેનું દૃશ્ય જોયું. તેણે વિમાન નીચે ઉતાર્યું. ઝડપથી તે ગુફાના દ્વારે આવ્યો.

‘બહેન, તું કોણ છે? અને શા માટે રુદન કરે છે?’ આગંતુક વિદ્યાધરે મધુર વાણીથી અંજનાને પૂછ્યું. અજાણ્યા પુરુષોને ગુફાના દ્વારે આવેલા જોઈ, અંદર કામ કરતી વસંતતિલકા પણ અંજનાની પડખે આવીને ઊભી હતી. વિદ્યાધરના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે અંજના તો સમર્થ જ ક્યાં હતી? વસંતતિલકાએ આગંતુક પુરુષોને ઘાસના બનાવેલા આસન પર બેસવા કહ્યું અને અંજનાના લગ્નથી માંડીને પુત્રજન્મ સુધીનો તમામ ઇતિહાસ ગદ્ગદ્ કંઠે સંભળાવ્યો.

જેમ જેમ આગંતુક વિદ્યાધર સાંભળતો ગયો તેમ તેમ તેની આંખો ભીજવા લાગી. તેના મુખ પર અ્લાનિ પથરાવા માંડી. તેનો શ્વાસોચ્છવાસ ગરમ બનવા લાગ્યો. વાત જ્યાં પૂર્ણ થઈ ત્યાં તો તે મોટા અવાજે રડી પડ્યો.

‘રાજનૂ! અત્યારે તમારે રડવું ન જોઈએ, પરંતુ આ બંનેનાં દુઃખને દૂર કરવાનો ઉપાય યોજવો જોઈએ.’ વિદ્યાધરની સાથે આવેલા બીજા વિદ્યાધર નિમિત્તજે કહ્યું.

‘હે પુત્રીઓ, હું હનુપુરનગરનો રાજા છું. મારી માતાનું નામ સુંદરીમાલા અને પિતાનું નામ ચિત્રભાનુ. હે અંજના, તારી માતાનો હું સગો ભાઈ થાઉં. મારું નામ માનસવેગ.’

‘હું?’ બંને સખીઓ આશ્ચર્યથી રાજા સામે જોઈ રહી. ‘હા, તને જીવતી જોઈને મારા આત્માને શાન્તિ મળી છે.’ માનસવેગ રાજાએ કહ્યું. અંજનાએ જાણ્યું કે, ‘આ મારા મામા છે...’ ત્યારે તેનું રુદન ખૂબ વધી ગયું. હીબકી હીબકીને તે રડવા લાગી. સ્વજનને જોઈ પ્રાયઃ વિસારે પડેલું દુઃખ પાછું જાગી જાય છે.

માનસવેગે અંજનાને આશ્વાસન આપ્યું.

‘પુત્રી! હવે રડવાની જરૂર નથી. તારા દુઃખના દહાડા વીતી ગયા છે.’

કર્મનાં ઘનઘોર વાદળો ક્યારે ચિરાય, તે કહેવું અજ્ઞાની મનુષ્ય માટે અશક્ય હોય છે. કોને ખબર હતી કે આવા અરણ્યમાં અંજનાને મામાનું મિલન થશે? કોને ખ્યાલ હતો કે હવે અરણ્યવાસનો અંત આવશે?

માનસવેગ વિદ્યાધર રાજાએ પોતાની સાથે આવેલા નિમિત્તજ્ઞને પૂછ્યું.

‘હે દૈવજ્ઞ! આ નવજાત પુત્રનું ભાવિ કેવું છે તે કહો!’

‘નિમિત્તજ્ઞે અંજનાના પુત્રનું ભાવિ કહેવા માંડ્યું.

‘મહારાજા! શું કહું? અહીં આપણે આવ્યાં ત્યારથી હું તો એ બાળકના ભાવિનો વિચાર કરી રહ્યો છું અને મેં તેની જન્મકુંડલી પણ બનાવી દીધી છે!

‘આ બાળકનો જન્મ ચૈત્ર વદ આઠમને દિવસે થયો છે. શ્રવણ નક્ષત્ર છે. દિવસનો સ્વામી સૂર્ય છે. મેષરાશિમાં ઉચ્ચ સ્થાને સૂર્યનું ભવન છે. મકરમાં ચંદ્રમા રહેલો છે. વૃષભની મધ્યમાં મંગળનું સ્થાન છે. મીન રાશિમાં શશીપુત્ર રહેલો છે. કર્ક રાશિની મધ્યમાં બૃહસ્પતિ ઉચ્ચ ભવન કરીને રહેલો છે. મીન રાશિમાં શનિ અને દૈત્યોનો ગુરુ શ્રેષ્ઠ સ્થાને રહેલો છે... રાજનું! મીન લગ્નનો ઉદય છે અને બ્રહ્મયોગ છે... એનો ફલાદેશ એ છે કે બાળકનું બધું જ શુભ છે, કલ્યાણકર છે!’

‘પુરોહિતજી! એ બધું તો ઠીક, પરંતુ તમે કોઈ વાત ચોક્કસ કહી શકો?’

‘હા જી, આ બાળક યૌવનમાં પ્રવેશતાં જ રાજા થશે, પરંતુ રાજ્ય પર એને મમત્વ નહિ હોય. આ તેનો છેલ્લો ભવ છે. અહીંથી એ સીધો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરનારો બનશે.’ દૈવજ્ઞે બાળકના ભાવિને પ્રકાશ્યું.

અંજના તો આ બધું સાંભળીને રાજી રાજી થઈ ગઈ. ઉત્સંઘમાં ક્રીડા કરતા બાળકને જુએ છે અને અવનવી લાગણીઓ અનુભવે છે.

‘અંજના, ચાલો, હવે તમે બંને પુત્રને લઈને વિમાનમાં બેસી જાઓ.’ માનસવેગ ઊભો થયો અને ગુફાને જોવા માટે અંદર પ્રવેશ્યો. અંદરના ભાગે એક એકાંત ખૂણામાં તેણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની મૂર્તિ જોઈ.

‘અહીં આ પ્રતિમા ક્યાંથી લાવ્યાં તમે?’ પાછળ ચાલતી વસંતતિલકાને રાજાએ પૂછ્યું.

‘આ પ્રતિમા તો અંજનાએ બનાવી છે! અમે બંને નિત્ય ત્રિકાળ પરમાત્માની પૂજા કરીએ છીએ.’ વસંતતિલકાએ કહ્યું.

હનુમાનજીનો જન્મ

૨૨૧

‘મામા, આ પરમકૃપાળુ પરમાત્માના જ અચિત્ત્ય પ્રભાવથી આજે તમે અહીં આવી ચઢ્યા અને અમારા અરણ્યવાસનો અંત આવી ગયો. ખરેખર! જિનેશ્વર ભગવંતની કૃપાનો તાગ પામી શકાય એવો નથી...’

અંજનાના હૃદયમાં ગુંજી રહેલી પરમાત્મ-ભક્તિની સૂરાવલી બહાર રેલાઈ ગઈ. માનસવેગ અંજનાના ભક્તહૃદય પર પ્રસન્ન થઈ ગયો.

‘આપણે આ પ્રતિમાજી સાથે લઈ લેવાનાં છે, હાં...’ અંજનાએ વસંતતિલકાને સૂચન કર્યું. વસંતતિલકાએ હનુમાનપૂર્વક પ્રતિમાજીને બે હાથમાં લઈ વિમાનમાં પધરાવ્યાં. પછી અંજના પુત્રને લઈને વિમાનમાં પ્રવેશી, એની પાછળ વસંતતિલકાએ વિમાનમાં પગ મૂક્યા. માનસવેગે વિમાનમાં જ્યાં અંજના બેઠી હતી, તેના ઉપરના ભાગમાં રત્નના ઘૂઘરા લટકાવ્યા. અંજનાનો પુત્ર તો ઘૂઘરાનો રણકાર સાંભળીને નાચી ઊઠ્યો. એની આંખો ઘૂઘરા પર મંડાઈ ગઈ. બે હાથ ઘૂઘરા લેવા માટે ઊંચા થવા લાગ્યા.

વિમાન આકાશમાં ઊંચે ચઢ્યું. હનુપુરનગર તરફ ઝડપથી ઊડવા લાગ્યું. અંજનાની દૃષ્ટિ ભૂમિ પરની રમણીયતા જોવામાં લીન હતી, બીજી બાજુ અંજનાપુત્ર પેલા ઘૂઘરામાં લીન બન્યો હતો અને એ પકડવા માટે ઊછળી રહ્યો હતો.

અંજનાપુત્ર એકદમ અંજનાના ખોળામાંથી ઊછળ્યો. હજુ એ ઘૂઘરાને પકડે એ પહેલાં તો વિમાન સરકી ગયું અને અંજનાપુત્ર ભૂમિ પર પટકાઈ ગયો.

એટલી ઝડપથી આ બની ગયું કે અંજનાને કે વસંતતિલકાને કંઈ ગમ ન પડી. પરંતુ બીજી જ ક્ષણે અંજનાએ કારમી ચીસ પાડી. બે હાથે તે છાતી ફૂટવા લાગી.

‘મામા... પુત્ર પડી ગયો.’ અંજનાએ માનસવેગનું ધ્યાન દોર્યું. માનસવેગે વિમાન થંભાવી દીધું. અંજનાને હૈયે ધારણ આપી પોતે નીચે આવ્યા. અંજનાપુત્ર જ્યાં પડ્યો હતો ત્યાં તો એક મહાન ચમત્કાર સર્જાઈ ગયો હતો!

પુત્ર એક પર્વત પર પડ્યો હતો, પરંતુ ઇન્દ્રના વજ્રથી જેમ પર્વત ભેદાઈ જાય તેમ આ પુત્રના પછડાટથી પર્વતના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા હતા અને પુત્ર તો ભ્રમકુશળ એક બાજુ વનરાજી પર પડ્યો હતો! માનસવેગ તો આંખ ફાડીને જોઈ જ રહ્યો. અંજનાના સપૂતે કરેલું પરાક્રમ તેને હેરત પમાડી ગયું. રાજાએ પુત્રને આલિંગન આપી તરત જ લઈ લીધો. પુત્ર તો મરક મરક હસી રહ્યો હતો!

અંજનાએ તો એવું રુદન કરી મૂક્યું કે સહુ કંપી ઊઠ્યાં. જ્યાં મામા પુત્રને હેમખેમ લઈને આવી પહોંચ્યા, કે અંજના કુદીને ઊભી થઈ, મામાના હાથમાંથી પુત્રને લઈ છાતી સરસો આંખી દીધો.

‘મારા પુત્રને કંઈ વાગ્યું તો...’ ડૂસકાં ખાતી અંજના પુત્રને જુએ છે.

‘અરે, તારા પુત્રને વાગ્યું નથી પણ તારા પુત્રે તો વગાડ્યું છે!’

મામાએ પુત્રનાં પરાક્રમ કહ્યાં. અંજના હર્ષથી પુલકિત બની ગઈ.

વિમાન હનુપુરનગરે આવી પહોંચ્યું. પરિજનોએ મંત્રીવર્ગ અને રાજાનું સ્વાગત કર્યું. સહુ અંજનાને અને વસંતતિલકાને જોઈ રહ્યાં. રાજાએ એ બંનેની ઓળખ આપી. સહુને આનંદ થયો.

ત્યાં તો અંતઃપુરમાંથી મહારાણી આવ્યાં. માનસવેગે અંજનાની ઓળખ કરાવી અને પુત્રનો જન્મ-મહોત્સવ ઊજવવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

બીજી બાજુ અંતઃપુરમાં અંજના અને અંજનાના પુત્રનાં ઘણાં માન થવા લાગ્યાં. અંજનાએ અને વસંતતિલકાએ અંતઃપુરનો પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો. પુત્ર તો અંજનાના હાથમાં જ આવતો નથી. જે જુએ છે તે તેડે છે અને રમાડે છે!

આખા નગરમાં અંજનાના પુત્રજન્મનો મહોત્સવ ઊજવાયો. એમ, કરતાં પુત્રનું નામ પાડવાનો દિવસ આવી ગયો. મામા અંજનાની પાસે આવ્યા.

‘અંજના, પુત્રનું નામ શું પાડીશું?’ માનસવેગે પૂછ્યું.

‘આપે શોધી કાઢ્યું હશે ને?’

‘મેં શોધી કાઢ્યું છે!’ વસંતતિલકાએ વચ્ચે જવાબ આપ્યો.

‘તું કહે, કયું નામ પસંદ કર્યું છે?’ માનસવેગે કહ્યું.

‘કહું?’ વસંતતિલકાએ અંજના તરફ જોયું.

‘કહે,’ અંજનાએ હસીને કહ્યું.

‘નયનાનંદ!’

‘નામ તો સારું શોધી કાઢ્યું હોં કે!’ મામાએ કહ્યું.

‘તો પછી?’

‘પણ મારો વિચાર જરા જુદો છે!’ મામા બોલ્યા.

‘શું?’ અંજનાએ પૂછ્યું.

‘આ બાળ ચરમશરીરી છે, તે વહેલો મોડો પણ સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્રમય બનશે. એ વખતે અમને તે ભૂલી ન જાય... માટે એનું નામ એવું પાડવું કે આ નગર એને કદી ન ભુલાય!’

‘વિચાર સુંદર છે!’ અંજના બોલી.

હનુમાનજીનો જન્મ

૨૨૩

‘પણ વસંતતિલકાનું મન માનવું જોઈએ ને?’ મામા વસંતતિલકાની સામે જોઈ હસ્યા.

‘ના ના, મને પણ આપનો વિચાર ગમ્યો છે. આપ કહો.’ વસંતતિલકાએ પોતાની સંમતિ આપી.

‘નગરનું નામ હનુપુર છે. પુત્રનું નામ ‘હનુમાન’ પાડીએ!’

‘નામ સરસ છે.’ અંજના કબૂલ થઈ.

‘રાજાએ અંજનાપુત્રનું નામ હનુમાન પાડ્યું. પરંતુ ત્યાં પેલા પુરોહિતજી આવી ગઢયા. તેમણે વળી જુદો જ વિચાર કર્યો.

‘મહારાજા, આ તો તમે એવું નામ પાડ્યું કે એ આપણને ન ભૂલે. પરંતુ બીજું નામ એવું પાડવું જોઈએ કે આપણે એને ન ભૂલીએ!’

‘સાચી વાત, સાચી વાત. બીજું એવું નામ પાડો!’ વસંતતિલકા બોલી ઊઠી. મહારાજા હસી પડ્યા. મહારાણી પણ હસી પડ્યાં. મહારાણી પુરોહિતજીના મંતવ્યમાં સંમત થયાં.

‘પાડો ત્યારે બીજું નામ પુરોહિતજી!’ વસંતતિલકા બોલી.

‘શ્રીશૈલ...!’ પુરોહિતજીએ બીજું નામ પાડ્યું.

‘સુંદર નામ!’ વસંતતિલકા તો હનુમાનને લઈ નાચવા માંડી.

‘આખા નગરમાં મીઠાઈ વહેંચવામાં આવી. સૌના મુખે ‘હનુમાન...’ ‘શ્રીશૈલ’ નામ બોલાવા માંડ્યું. દિવસોના દિવસો વીતવા લાગ્યા. અંજનાસુંદરી ક્ષેમકુશળ જીવન જીવવા લાગી. વસંતતિલકા અને અંતઃપુરની બીજી રાણીઓ સાથે તેણે આત્મકલ્યાણની કથાઓ કરવા માંડી.

હવે જેમ જેમ તેના દિવસો વીતતા ગયા તેમ તેમ પવનંજયની યાદ તેને વધુ સાલવા લાગી. પુત્રને જુએ છે ને પવનંજય યાદ આવે છે.

❀ અ. પવનંજય પાછો વળે છે ❀

‘અંજના, એક વાત પૂછું?’

‘પૂછ.’

‘અહીં મામાને ઘેર આવ્યા પછી બધી વાતે સુખ છે. મામા આપણી ચીવટથી સારસંભાળ રાખે છે... બધું જ છે, છતાં...’

‘શી ઊણપ છે?’

‘ઊણપ તો બીજી કોઈ નથી, પરંતુ તારું મન હજુ પ્રકૃત્તિ નથી દેખાતું. તું હસે છે છતાં તારી આંખોમાં ઊંડી વેદના વંચાય છે.’

વસંતતિલકાએ એક દિવસ અંજનાને પૂછ્યું. મામાને ઘેર આવ્યા પછી જો કે અંજનાનું દુઃખ ઘણું ઓછું થઈ ગયું હતું. મામાની પુત્રીઓ સાથે અને પરિવાર સાથે અંજનાનું હૈયું હળીમળી ગયું હતું. તેમાં ય નાનકડો હનુમાન તો અંજનાના વિષાદને ચીરી જ નાંખતો હતો. છતાંય જ્યારે અંજના એકલી પડતી ત્યારે તે ઊંડી ચિંતામાં ગરકાવ થઈ જતી, ક્યારેક તેની આંખો આંસુભીની પણ થઈ જતી. અચાનક ત્યાં વસંતતિલકા જઈ પહોંચતી અને અંજનાની વ્યથાને જોઈ જતી. અલબત્ત, અંજના પોતાની વ્યથાને છુપાવવા પ્રયત્ન કરતી, પરંતુ નિત્ય સહવાસી વસંતતિલકાથી કંઈ છુપું રહી શકે શાનું? એટલે એક દિવસે અંજનાની પાસે કોઈ ન હતું, હનુમાનને મામીઓ લઈ ગઈ હતી અને અંજના એકલી બેઠી હતી ત્યારે વસંતતિલકાએ અંજનાને પૂછ્યું. અંજનાએ હસીને કહ્યું :

‘વસંતા, હવે વેદના શાની? અહીં શાનું દુઃખ છે?’

‘તે મને ન પૂછ, તું જ કહે.’

‘કહું?’

‘મને કહેવામાં આટલો સંકોચ?’

‘સંકોચ નહિ, પરંતુ, નાહક ભુલાયેલા દુઃખને યાદ કરી, તને પણ દુઃખી શા માટે કરવી? માટે કહેવામાં સંકોચ થાય છે, બાકી મારી પ્રાણપ્રિય સખીથી મારે કંઈ જ છુપાવવાનું નથી.’

‘ત્યારે, અંજના... સાંભળ. હું તો તારા દુઃખે દુઃખી અને તારા સુખે સુખી. તારું મન વિષાદમાં હોય ત્યારે મારું મન પ્રસન્ન ન જ રહી શકે.’

પવનંજય પાછો વળે છે

૨૨૫

‘બીજું કોઈ દુઃખ નથી. દુઃખ છે એક વાતનું કે સાસુએ ચઢાવેલું કલંક ક્યારે ઊતરશે? જ્યાં સુધી કલંકમુક્ત ન બનાય ત્યાં સુધી ચિત્ત પ્રસન્ન ક્યાંથી રહે?’

‘હવે એ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જ્ઞાની ગુરુ મહારાજે કહ્યું છે, તે તું ભૂલી ગઈ? દુઃખના દિવસો હવે ઝાઝા નથી અને જ્યાં પવનંજય પાછા નગરમાં આવ્યા નથી કે કલંક ધોવાયું નથી.’

‘તારી વાત સાચી છે, મને લાગે છે કે એ પાછા આવી ગયા હશે.’

‘તો તો કેતુમતીનું આવી બન્યું!’ વસંતતિલકાએ ભાવિ જોયું.

‘પણ...’

‘પણ શું...?’

‘એમની... સ્થિતિ કેવી થશે? એ આપણને શોધવા...’ અંજનાની આંખો દૂર દૂર સ્થિતિજ પર મંડાઈ. લાલચોળ સૂરજ ડૂબી ગયો.

અંજનાને પોતાના નામથી અંકિત વીંટી આપી પવનંજય પ્રહસિતની સાથે માનસરોવરના તટે શિબિરમાં આવી પહોંચ્યો. પ્રભાત થઈ ગયું હતું. સૈન્યને પ્રયાણનો આદેશ કર્યો. આકાશમાર્ગે સૈન્ય સાથે પવનંજય લંકાના પાદરે ઊતરી પડ્યો.

સૈન્યને ત્યાં જ છાવણી નાંખવાનું કહી, પવનંજય પ્રહસિતને લઈ લંકાપતિની સભામાં પહોંચ્યો. લંકાપતિને પ્રણામ કરી, ઊભો રહ્યો. રાવણ પવનંજયને ભેટી પડ્યો અને પ્રેમપૂર્વક પોતાની પાસે બેસાડ્યો.

‘પવનંજય, તેં જાણ્યું હશે કે પાતાલલંકામાં વરુણે દુષ્ટતાની હદ કરી છે. આપણા પરાક્રમી સેનાપતિઓ ખર અને દૂષણને તેણે પકડીને કારાગૃહમાં નાંખ્યા છે...’

‘હા જી, દૂત દ્વારા વરુણ સાથેના યુદ્ધના સમાચાર મળ્યા હતા...’

‘હવે આપણે એક ક્ષણનો ય વિલંબ કર્યા વિના અહીંથી પ્રયાણ કરવું જોઈએ. હવે તો હું પોતે જ એ વરુણ અને એના અભિમાની પુત્રોની ખબર લઈ નાંખીશ.’

રાવણે વરુણપુરી તરફ પવનંજયની સાથે વિરાટ સૈન્ય લઈને પ્રયાણ કર્યું.

બીજી બાજુ પવનંજયે વિચાર્યું કે ‘જો રાવણ યુદ્ધમાં ઊતરશે તો માનવજાત પર કાળો કેર વર્તાઈ જશે. લોહીની નદીઓ વહેશે, માટે રાવણને તો યુદ્ધમાં

૨૨૬

જૈન સમાવેશ

ગિતરવા જ ન દેવો. પરંતુ એ ત્યારે શક્ય બને કે જો વરુણ સમજી જાય; પણ વરુણને સમજાવવો શી રીતે? ખર અને દ્રુપણ જેવા પરાક્રમી સેનાનીઓને જીવતા પકડીને જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દેનાર વરુણ અને એના પરાક્રમી પુત્રોને સમજાવવા ઘણા મુશ્કેલ છે.’

પવનંજયે ઘણું વિચાર્યું. તેની કુશાગ્ર બુદ્ધિએ માર્ગ શોધવા માંડ્યો. રાવણનું મન સંતોષાય અને વરુણનું માન સચવાય, એવો માર્ગ પવનંજયે શોધી કાઢ્યો.

આ બાજુ રાવણે યુદ્ધનો વ્યૂહ રચી કાઢ્યો હતો. સેનાપતિ તરીકે તેણે પવનંજયને પસંદ કર્યો હતો. એટલે પવનંજયને બોલાવી, પ્રથમ દિવસના યુદ્ધની વ્યૂહરચના સમજાવી દીધી.

‘વ્યૂહરચના ઘણી જ સુંદર છે!’ પવનંજયે રાવણની પ્રશંસા કરી. રાવણે સ્મિત કર્યું. પવનંજયની પીઠ પર હાથ ફેરવાતાં કહ્યું :

‘વ્યૂહરચનાની સફળતા સેનાપતિ પર નિર્ભર હોય છે.

‘એ તો આવતી કાલે જ આપને પ્રતીત થશે.’

‘શાબાશ! એક વીરને છાજે તેવા જ તારા શબ્દો છે. મને તારામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. તું યશનો ભાગીદાર બનીશ.’

‘પણ... મને એક જુદો વિચાર આવે છે.’

‘શો?’

‘જીવસંહાર થાય નહિ અને કાર્યસિદ્ધિ થઈ જાય!’

‘એ કેવી રીતે?’

‘વરુણને મૂર્ખ બનાવીને કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું!’

‘સમજ ન પડી.’

‘ખર દ્રુપણને એક વાર મુક્ત કરીને આપણી પાસે લઈ લેવા, પછી બીજી વાર્તા!’

‘પણ એમ કંઈ સીધેસીધા એ ખર-દ્રુપણને આપણા હવાલે કરે તેવો નાદાન વરુણ નથી ને?’

બસ, એને નાદાન બનાવવાનું કામ મારું!

‘એટલે, શું આપણે ભીખ માગવાની?’

‘હરગિજ નહિ, આપણે જરાય માથું નમાવવાનું નહિ અને ખર-દ્રુપણ એ આપણને સોંપી દે, એ રીત અજમાવીએ.

પવનંજય પાછો વળે છે

૨૨૭

‘અશક્ય’

‘મને આજની રાત પ્રયત્ન કરો લેવાની રજા આપો.’

‘ભલે!’

‘રાવણને પવનંજયની વાત એક તરંગ જેવી લાગી. પવનંજયને પોતાના પ્રયત્નની સફળતા લાગી. તે રાવણને પ્રણામ કરી, પોતાની શિબિરમાં આવ્યો. શિબિરમાં પ્રહસિત આંટા મારી રહ્યો હતો. પવનંજય આવીને પ્રહસિતને પોતાના ખાનગી મંત્રણાલયમાં લઈ ગયો.’

‘તારે અત્યારે નગરમાં જવાનું છે.’

‘તૈયાર.’

‘જઈને સીધું તારે વરુણને મળવાનું છે,’ અને મારો અંગત સંદેશો આપવાનો છે. કહેવાનું કે એક મિત્ર તરીકે પ્રહ્લાદપુત્ર પવનંજય આપને તત્કાલ મળવા ચાહે છે.’

‘પછી?’

‘જવાબ લઈને તરત પાછા આવવાનું’

‘પ્રહસિત તૈયાર થઈ ગયો. તેણે રાજદૂતનો વેશ ધારણ કર્યો અને આકાશમાંથી વરુણની નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરમાં યુદ્ધની તડામાર તૈયારીઓ ચાલતી તેણે જોઈ. એક એક સ્ત્રીપુરુષને તેણે સૈનિકના જુસ્સામાં જોયાં. એક પછી એક રાજમાર્ગ વટાવતો, તે વરુણના રાજમહાલય આગળ આવી પહોંચ્યો, પણ ત્યાં તો એક કીડીને પ્રવેશવાનો પણ માર્ગ ન હતો. મહાલયનું વિશાળ પટાંગણ સૈનિકોથી ભરાઈ ગયું હતું. મહાલયને દ્વારે યમદૂત જેવા સૈનિકો શસ્ત્રસજ્જ બનીને પહેરો ભરી રહ્યા હતા. મહાલયની અટારીમાં વરુણના પુત્રો પુંડરીક અને રાજીવ જુસ્સાભરી વાણીમાં સૈનિકોને પ્રોત્સાહિત બનાવી રહ્યા હતા.

‘વહાલા નરવીરો! આજે આપણી સ્વતંત્રતાને ભરખી જવા માટે રાક્ષસો આપણા દ્વાર ખખડાવતા ઊભા છે. આજે આપણી મરદાનગી કસોટી પર છે, પરંતુ ચિંતાનું કોઈ કારણ નથી કારણ કે ધર્મ આપણા પક્ષે છે. અન્યાયી રાવણ પ્રદેશલાલસાથી અને સત્તાલોલુપતાથી આપણા પર ચડી આવ્યો છે, પરંતુ જેવા હાલ-બેહાલ તમે ખર-દૂષણના કર્યો, તેવા જ હાલ-બેહાલ રાવણના કરીને જંપવાનું છે. એ અધમ રાક્ષસને બતાવી આપો કે વરુણપુરીનો એક એક નાગરિક પોતાના સ્વાતંત્ર્યને ઝંખે છે... વરુણરાજને ચાહે છે.’

સૈનિકોએ ગગનભેદી ગર્જના કરી, ‘વરુણરાજનો જય હો.’ પ્રહસિત સૈનિકોના અપાર શૌર્યને જોઈને દંભ થઈ ગયો. તેણે દ્વારપાલને કહ્યું : ‘ભાઈ, હું લંકાપતિના સેનાપતિ પવનંજયનો દૂત છું, મારે તત્કાલ વરુણરાજને મળવું છે.’

દ્વારપાલ ક્ષણભર પ્રહસિતને જોઈ રહ્યો. તેને વિશ્વાસ પડ્યો કે ‘આ બનાવટી નથી, પરંતુ દૂત જ લાગે છે.’ તેણે એક સૈનિકને ઇશારો કર્યો અને પોતે ચાલ્યો ગયો. પ્રહસિત પર પેલા સૈનિકે ચાંપતી નજર રાખવા માંડી.

દ્વારપાલ ગુપ્તમાર્ગે વરુણરાજના આવાસમાં જઈ પહોંચ્યો.

‘મહારાજાનો જય હો.’ દ્વારપાલે નમન કર્યું.

‘કેમ, જયમંગલ?’

‘મહારાજા, લંકાપતિના સેનાપતિ પવનંજયનો અંગત દૂત આપને તત્કાલ મળવા ચાહે છે.’ જયમંગલે વરુણરાજના મુખ સામે જોયું. વરુણરાજ થોડીક ક્ષણો વિચાર કરીને કહ્યું.

‘ભલે, લઈ આવ એને.’

દ્વારપાલ સડસડાટ ચાલ્યો ગયો. પ્રહસિતને લઈ પુનઃ તે વરુણરાજ પાસે આવ્યો; પ્રહસિતને ત્યાં મૂકી, પાછો તે પોતાની ફરજ પર પહોંચી ગયો.

‘કેમ અચાનક આવવું પડ્યું?’ વરુણરાજે પૂછ્યું.

‘મહારાજ, આપ જાણતા જ હશો કે લંકાપતિએ પ્રલ્લાદનંદન પવનંજયને પોતાના સૈન્યના સેનાપતિ બનાવ્યા છે.’

‘હા, સમાચાર મળ્યા છે.’

‘તેમનો હું અંગત મિત્ર છું. મારું નામ પ્રહસિત. મને તેમણે એક સંદેશો આપીને આપની પાસે મોકલ્યો છે.’

‘શો છે સંદેશો?’

‘એ આપને તત્કાલ મળવા ચાહે છે.’

વરુણરાજ ચોંકી ઊઠ્યા. આવા ભયાનક યુદ્ધના તબક્કે રાવણનો મહાન સેનાપતિ શત્રુ રાજાને મળવા ચાહે, તેમાં તેમને ભેદ લાગ્યો. તેમણે પુંડરીક અને રાજવને બોલાવ્યા. તેમની સાથે મસલત કરી પ્રહસિતને જવાબ આપ્યો.

‘ભલે સેનાપતિ પવનંજય આવે.’

પ્રહસિત આકાશમાર્ગે ત્યાંથી પોતાની છાવણીમાં પહોંચી ગયો. પવનંજયની શિબિરમાં જઈ સમાચાર આપ્યા. પવનંજયને હર્ષ થયો.

પવનંજય પાછો વળે છો

૨૨૯

‘પ્રદક્ષિતને સાથે લઈ પવનંજય વરુણપુરીમાં પહોંચ્યો. વરુણરાજ પુંડરીક અને રાજીવની સાથે મસલત કરતા, પવનંજયની રાહ જોતા બેઠા હતા. ત્યાં જ દ્વારપાલે આવીને પવનંજયના આગમનના સમાચાર આપ્યા. પુંડરીક અને રાજીવ સામા ગયા. પવનંજયનું તેમણે સ્વાગત કર્યું. પવનંજયનું મોહક વ્યક્તિત્વ જોઈ, બન્ને ભાઈઓ પ્રભાવિત થયા.

પવનંજયને લઈ બન્ને ભાઈઓ વરુણરાજના ખંડમાં દાખલ થયા. વરુણરાજે સ્મિત કરીને, પવનંજયને આવકાર્યો. પવનંજયે પણ ઉચિત પ્રત્યુત્તર વાળ્યો અને વરુણરાજની સામે આસન લીધું.

થોડીક વાર મૌન છવાયું.

‘કેમ સેનાપતિજી! અત્યારે આવવાનાં શ્રમ શા માટે લેવો પડ્યો?’ વરુણરાજે હસીને વાતનો આરંભ કર્યો.

‘લાખો જીવોની હત્યાને અટકાવવા માટે.’ પવનંજયે સ્મિતપૂર્વક કહ્યું.

‘તો તો આટલા વિરાટસૈન્યને લઈને આવવાની જરૂર જ ન હતી. આપોઆપ હત્યાકાંડ અટકી જ ગયો હોત.’

‘આપ જાણો છો કે લંકાપતિ વેરનો બદલો લીધા વિના જંપે નહીં. એમનો સ્વભાવ જ એવો છે. ખર અને દૂષણને કેદી બનાવીને લંકાપતિના રોષને વિશેષ પ્રજ્વલિત કરવામાં આવ્યો છે.’

‘ભલે ને પ્રજ્વલિત થાય! અમે યુદ્ધભૂમિ પર ઠારવા તૈયાર જ છીએ.’

‘તો શું તમે એમ માનો છો કે લંકાપતિને તમે પરાજિત કરી શકશો? લંકાપતિના એક એક બાંધવને પરાજિત કરવા માટે પણ ભારે ખુવારી સહન કરવી પડે એવી છે. લંકાપતિની સાથે આવેલા એક એક વિદ્યાધર રાજાને પરાસ્ત કરવા માટે પણ લોહીની ગંગા-સિંધુ વહેવડાવવી પડે એમ છે... જ્યારે ખુદ લંકાપતિને પરાજય આપવા માટે તો...’

‘એટલે શું અમે બધા બંગડી પહેરીને બેઠા છીએ એમ, સેનાપતિજી!’ પુંડરીક રોપથી સળગી ઊઠ્યો.

‘ના, જરાય નહિ. તમે પણ વીર છો. ખમીરવંતા છો. પણ આવાં યુદ્ધોમાં તમારા જેવાં રત્નોને હોમાઈ જવાનું? તમારા જેવા પરાક્રમીઓનો ઉપયોગ માનવજાતના સંહારમાં કરવાનો? હું એ માટે જ અત્યારે અહીં આવ્યો છું. કોઈ પણ યોગ્ય માર્ગ કાઢીને, આ યુદ્ધ અટકાવી દેવું જોઈએ.’

‘યોગ્ય માર્ગ એ છે કે લંકાપતિ સૈન્ય લઈને પાછા ચાલ્યા જાય...’ પુંડરીક બોલી ઊઠ્યો.

‘એ માર્ગ કદાચ યોગ્ય હશે, પરંતુ શક્ય નથી!’

‘તો શું તમે અમને શરણાગત બનાવવા આવ્યા છો?’ પુંડરીકે પૂછ્યું.

‘ના. તમારા જેવા પરાક્રમીઓ શરણાગત ન બને, તે હું સારી રીતે સમજું છું.’

‘તો પછી?’

‘મિત્ર બની શકે!’ પવનંજયે સમાધાનની ભૂમિકા રજૂ કરી.

‘પણ જ્યાં લંકાપતિને પોતાને જ મિત્ર ન બનવું હોય, તેનું શું થાય?’

‘હાલ એ પણ શક્યતા છે. હું એ કામ સંભાળી લઈશ.’

‘તો તો તમે લંકાપતિની સંમતિ લઈને જ આવ્યા છો,’ વરુણરાજે પવનંજયનું પેટ માપવા મમરો મૂક્યો!

‘એવું માનવાની ભૂલ વરુણરાજ ન કરે. જો લંકાપતિને એ રીતે નમતું જોખવું હોત તો લંકાથી જ કોઈ દૂતને મોકલી પતાવી દેત. આટલી સાગર જેવડી સેના લઈને, સ્વયં પોતે ન આવત, આ તો યુદ્ધના ભીષણ માનવસંહારથી મારું દિલ કંપી ઊઠ્યું અને વિચાર આવ્યો કે જો કોઈ મધ્યમ માર્ગ સમાધાન થઈ જાય તો પ્રયત્ન કરું. એ આશયથી જ રાત્રિના સમયે અહીં આવ્યો છું.’

‘સેનાપતિજી, તમારા આશય સાથે હું પણ સંમત થાઉં છું. જીવોનો સંહાર મને પણ ઇષ્ટ નથી; પરંતુ રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા ખાતર ક્યારેક હિંસક માર્ગ પણ અખત્યાર કરવો પડે છે.’ વરુણરાજે પોતાની નીતિને સ્પષ્ટ કરી.

‘તમારુ સ્વાતંત્ર્ય અખંડિત રહે અને શાન્તિ સ્થપાય તેવો પણ માર્ગ મને દેખાય છે.’ પવનંજયે કહ્યું.

‘તો તે માર્ગ રજૂ કરો.’

‘ખર અને દુષણને પાછા સોંપવા. એક મિત્ર તરીકે લંકાપતિને મળવું અને લંકાપતિના એક પરાક્રમી સાથીદાર રાષ્ટ્ર તરીકે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું.’

વરુણરાજે પુંડરીક-રાજાવની સામે જોયું. બન્ને ભાઈઓ પણ પવનંજયની દરખાસ્ત પર વિચારમાં પડી ગયા. દરખાસ્તમાં તેમને કોઈ સ્વમાન-હાનિ જેવું ન લાગ્યું, ઉપરથી યુદ્ધના ભયાનક સંહારમાંથી જીવોને ઊગરી જવાનો માર્ગ દેખાયો. વળી, પવનંજયનું હૃદય પણ તેમને સાફ દેખાયું.

‘કોઈ પણ જાતની શંકા ન રાખશો, તમારી સાથે આ કોઈ મેલી રમત નથી

પવનંજય પાછો વળે છે

૨૩૧

રમાતી, પરંતુ જીવોનાં જીવન સાથેની મૃત્યુની રમતનો અંત લાવવાનો ઉપાય છે.’ પવનંજયે વિચારમાં પડેલા વરુણરાજની સમજ સ્પષ્ટ કરી. પુંડરીક અને રાજીવે સંમતિ આપી. વરુણરાજે પણ પવનંજયની દરખાસ્તને માન્ય રાખી.

‘મહારાજા! મને ઘણો જ હર્ષ થયો. આપની ગિખાલસતા અને ઊંડી સમજ પ્રત્યે ભારે આદર પ્રગટ્યો.’

‘પરંતુ સેનાપતિજી, એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી લેવી જોઈએ.’ રાજીવે કહ્યું.
‘શું?’

‘લંકાપતિને અમે એમની છાવણીમાં મળવા નહિ આવી શકીએ...!’

‘જુઓ, તમારે લંકાપતિની છાવણીમાં નહિ આવવાનું અને લંકાપતિને અહીં નહિ આવવાનું. નગરની પૂર્વ દિશાએ જે ઉદ્યાન છે ત્યાં બંનેનું મિલન યોજવાનું...’

‘બરાબર!’ રાજીવ સંમત થયો.

‘તો પછી, હવે હું રજા લઉં. હવે મારે લંકાપતિને મળવું પડશે. પછી પ્રહસિતની સાથે આપને શુભ સંદેશો મોકલું.’

વરુણરાજે પવનંજયને જવાની સંમતિ આપી. પવનંજય ત્રણોયના સામે સ્મિત કરી ઊભો થયો અને પ્રહસિતની સાથે આકાશમાર્ગે લંકાપતિની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો.

પ્રહસિતને પોતાની શિબિરમાં મોકલી પવનંજય લંકાપતિની શિબિર તરફ વળ્યો. મધ્યરાત્રિ થઈ ચૂકી હતી; છતાં છાવણીમાં કોઈ નિદ્રાધીન બન્યું ન હતું. પ્રત્યેક સૈનિક પોતપોતાની તૈયારીમાં મશગૂલ હતો.

પવનંજયે લંકાપતિની શિબિર આગળ જઈ, દ્વારરક્ષકને ઇશારાથી દૂર કરી, શિબિરમાં પ્રવેશ કર્યો. શિબિરમાં રાવણ અને બિભીષણ કોઈ વાતચીત કરી રહ્યા હતા. પવનંજયે જઈને પ્રણામ કર્યા.

‘કેમ અત્યારે કંઈ...?’ રાવણે પવનંજયને બેસવા ઇશારો કરી પ્રશ્ન કર્યો.

‘મહારાજા! કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયું છે...’

‘કેવી રીતે?’

‘ખર અને દૂધણ આપણને માનભેર પાછા મળી જશે!’

‘અશક્ય. અભિમાની વરુણ એમ સહેજમાં સોંપી દે, તે મારા માન્યામાં નથી આવતું.’

૨૩૨

જૈન રામાયણ

‘પણ હવે તે પણ માનવાનો અવસર આવી ગયો છે! આપણે કાલે પ્રભાતે પૂર્વ દિશાના ઉદ્યાનમાં જવાનું. ત્યાં વરુણરાજ ખર અને દૂષણને આપણા હવાલે કરશે અને આપના અનેક પરાક્રમી મિત્ર રાજાઓમાં એકનો વધારો થશે. વરુણરાજ આપના મિત્ર બનશે!’

રાવણને આમેય પવનંજય પ્રત્યે સહજ પ્રેમ હતાં. પવનંજયની વાતને તે નકારી શક્યો નહિ. જેવી રીતે પવનંજયે વરુણરાજને મિત્રરાજા તરીકે માન્ય કર્યા હતા તેવી રીતે સ્વીકારવાની વાત રાવણના ગળે ઊતરી. બિભીપણને પણ વાત ગમી.

‘જા તો કુંભકર્ણને બોલાવી લાવ.’ રાવણે કુંભકર્ણને બોલાવવા બિભીપણને કહ્યું. બિભીપણ કુંભકર્ણને બોલાવી લાવ્યો. પવનંજયે સમગ્ર વાત કુંભકર્ણને કહી સંભળાવી. કુંભકર્ણને પણ યોજના ગમી.

પવનંજય યુદ્ધવિરામ માટેની અનુજ્ઞા લઈ, તરત જ પોતાની શિબિરમાં આવ્યો. પ્રહસિતને કેટલીક સમજૂતી આપી, વરુણરાજની છાવણી તરફ રવાના કર્યો અને છાવણીમાં યુદ્ધવિરામનો ધ્વજ લહેરાવી દીધો.

અચાનક બંને પક્ષે યુદ્ધવિરામના ધ્વજો લહેરાઈ ગયેલા જોઈ, સહુને આશ્ચર્ય થયું. પ્રભાતે લંકાપતિ કુંભકર્ણ, બિભીપણ, પવનંજય વગેરેને લઈને પૂર્વ દિશાના ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યો. બીજી બાજુ પ્રહસિત, વરુણરાજને તેમનાં પુત્રો સાથે ખર અને દૂષણને લઈને ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો.

બંને રાજાઓ મળ્યા. વરુણરાજે ખર અને દૂષણને રાવણના હવાલે કર્યા. બંને રાજાઓ વચ્ચે મૈત્રીની સ્થાપના થઈ.

રાવણ પવનંજય પર ખુશ થઈ ગયો. પોતાની સાથે લંકા આવવા માટે તેમણે પવનંજયને સમજાવ્યો, પરંતુ પવનંજયની ઇચ્છા તત્કાલ ઘેર પાછા ફરવાની હતી. તેણે રાવણની રજા માગી, રાવણે અનેક ભેટો આપી તેને વિદાય કર્યો.

પોતાના સૈન્યની સાથે પવનંજય આકાશમાર્ગે નગર તરફ પાછો વળ્યો. માનસરોવરના તટ પરથી જ્યાં એ પસાર થયો કે અંજનાની સ્મૃતિ તાજી થઈ. મહિનાઓ પહેલાંની એ રાત તેની સામે પ્રત્યક્ષ થઈ.

‘અંજનાનું શું થયું હશે?’ પવનંજયે કહ્યું.

‘કેમ એવી શંકા કરે છે?’ પ્રહસિતે પવનંજયને કહ્યું.

‘ના ના, શંકા નથી કરતો, પરંતુ જિજ્ઞાસા થાય છે.’ પ્રહસિતને પવનંજયે કહ્યું.

પવનંજય પાછો વળે છે

૨૩૩

‘હવે ક્યાં આપણે દૂર છીએ? આ નગરમાં પહોંચ્યા એટલી વાર!’

જોતજોતામાં તો નગરની બહાર વિમાનો આવી પહોંચ્યાં. નગરમાં પણ વાયુવેગે પવનંજયના આગમનના સમાચાર પહોંચી ગયા. રાજા પ્રલ્લાદ વગેરેએ પવનંજયનું સ્વાગત કરવા માટે તૈયારીઓ કરી.

નગરજનોએ મહોત્સવપૂર્વક પવનંજયનું સ્વાગત કર્યું. પરંતુ પવનંજયનું ચિત્ત નગરજનોના સ્વાગતમાં ન હતું. તે તો અંજનાને મળવા આતુર હતો. પોતાના મહેલે આવી, પ્રહસિતને બીજું બધું કામકાજ ભણાવી, એ માતા-પિતા પાસે પહોંચ્યો. માતા-પિતાને પ્રણામ કરી, ત્યાંથી સીધો જ પહોંચ્યો અંજનાના આવાસે. પરંતુ ત્યાં તો બધું સુમસામ હતું. નહોતો ત્યાં કોઈ પહેરેગીર કે નહોતી કોઈ દાસી. પવનંજયે ત્યાં બધું વેરવિખેર જોયું. તે મહેલમાં ગયો.

‘કોઈ છે?’ તેણે બૂમ પાડી.

‘કોણ છે?’ એક ધીમો અવાજ અંદરના ઓરડામાંથી આવ્યો. પવનંજય એ તરફ ગયો. ત્યાં તેણે એક સ્ત્રીને જોઈ.

‘અંજના ક્યાં છે?’ ખૂબ આતુરતાથી પવનંજયે પૂછ્યું.

સ્ત્રી પવનંજય સામે જોઈ રહી. થોડીક વાર પછી પૂછ્યું. ‘તમે કોણ છો?’

‘હું પવનંજય, અંજના ક્યાં છે?’

સ્ત્રીની આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડ્યાં. તેનું મોં લાલચોળ બની ગયું.

‘કેમ જવાબ નથી આપતી? મારી પ્રિયા અંજના ક્યાં છે?’ પવનંજય અકળાઈ ઊઠ્યો. તેનું હૈયું ઘબકવા માંડ્યું.

‘શું જવાબ આપું, કુમાર?...’

‘તું જલદી કહે, શું થયું?’

‘અંજનાદેવીને આપના માતાજીએ અહીંથી કાઢી મૂક્યાં.’

‘હું?’ પવનંજયની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. એના હોઠ ફફડી ઊઠ્યા.

‘અંજનાદેવી ગર્ભવતી બન્યાં તેથી માતાજીએ કલંક મૂક્યું અને માણસો દ્વારા વસંતતિલકાની સાથે દેવીને મહેન્દ્રનગરના સીમાડામાં મુકાવી દીધાં.’

પવનંજયની આંખે અંધારાં આવ્યાં. તે ત્યાં જ ફસાઈ પડ્યો.

૨૬. સતીની શોધમાં

પવનંજયે પોતાની સ્વપ્નસૃષ્ટિના સ્વર્ગને વેરાન બનતું જોયું. પ્રેમની એ કરુણકથાની સ્મૃતિ કરતાં એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તે અંજનાના ખંડેર જેવા મહેલમાં ફર્યો, તેના દિલમાં તોફાન ઊઠ્યું અને આંસુ સરી પડ્યાં. સ્મૃતિઓનું વાવાઝોડું આવ્યું અને મગજ બેહોશ બની ગયું.

હૃદયની વેદનાને એ ભૂલી શકતો ન હતો, એમનું એ અસ્થાયી મિલન, ગણ્યાગાંઠ્યા કલાકોની એ સુખદ પળો અને એમનો એ ચિરવિયોગ! પરસ્પરને ઝંખતા ને ઝૂરતા એ આત્માઓ પોતાની છાતી પર પથ્થર મુકીને, શાંત બનવાની મિથ્યા ચેષ્ટા કરી રહ્યા હતા.

માનવીનું જીવન સુખદુઃખના સંમિશ્રણથી કેવું કઢંગું બનેલું છે! ઉલ્લાસ અને નિશ્વાસ, ઔશ્વર્ય અને દારિદ્ર્ય, ઉન્નતિ અને અવનતિ, સુખદુઃખના આ સંમિશ્રણથી મનુષ્ય કાબરચીતરા રંગોથી પોતાના મુખને રંગનારા બહુરૂપીથી ય અધિક કંટરૂપો ભાસે છે. કેટકેટલીક આશાઓ અને ઉમંગો સાથે પવનંજય પાછો આવ્યો. એની એ અખૂટ આશાઓ અને ઊભરાતા ઉમંગો પર પાણી ફરી વળ્યું.

તે લડયડતા પગે અંજનાના મહેલમાંથી બહાર આવ્યો અને સીધો જ કેતુમતીના આવાસે પહોંચ્યો. થોડાક કલાક પહેલાં જ આવી ગયેલા પવનંજયને પાછો આવેલો જોઈ કેતુમતીએ પૂછ્યું :

‘કેમ બેટા, ફરી આવવાનું થયું?’

‘મા, તં મારી સાથે મહાન અન્યાય કરી મારા જીવનમાં આગ ચાંપી દીધી,’ વેદના અને રોષથી પવનંજય ધ્રુજી રહ્યો હતો.

‘પણ શું થયું એ તો કહે...’

‘શું કહું? તં કહેવા જેવું શું બાકી રાખ્યું છે? નિર્દોષ અને નિષ્પાપ અંજનાને તં કલંકિત કરી. એ મહાસતીને તં દુઃખના દાવાનળમાં હોમી દીધી.’

‘પણ... તારી ગેરહાજરીમાં એ...’

‘ખોટું, તદ્દન ખોટું, એ મારાથી જ ગર્ભવતી બની હતી. શું એણે ખુલાસો નહોતો કર્યો? શું એણે મુદ્રિકા નહોતી બતાવી?’

‘એણે મુદ્રિકા બતાવી હતી, પણ મને વિશ્વાસ...’

‘બાવીસ... બાવીસ વર્ષ સુધી તં એનું જીવન નહોતું જોયું? મારી આગળ તં

સતીની શોધમાં

૨૩૫

એનાં ઓછાં ગુણગાન ગાયાં હતાં? અને એકાએક શું એ બગડી ગઈ? તેં જરાય વિચાર ન કર્યો? મારા આગમનની રાહ પણ ન જોઈ...' પવનંજયની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. અંજનાનું શું થયું હશે...? એ વિચારે એના હૃદયને દુઃખી દુઃખી કરી મૂક્યું.

‘હું જાઉં છું. અંજનાને શોધીને જ પાછો આવીશ. મારી રાહ ન જોશો.’ પવનંજય કેતુમતીના ખંડમાંથી બહાર નીકળવા લાગ્યો. કેતુમતીએ એનો હાથ પકડ્યો.

‘તું શા માટે જાય છે, હું અહીંથી ચારે દિશાઓમાં સુભટોને તપાસ કરવા મોકલું છું.’

‘ના, તારી ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત મારે જ કરવું પડશે, ખરેખર તો ભૂલ મારી જ છે. બાવીસ વર્ષ સુધી મેં એને દુઃખી કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી. હું જ એની પાછળ જઈશ.’

પવનંજય બહાર નીકળી ગયો. પ્રહસિતને લઈ, આકાશમાર્ગે સીધો તે મહેન્દ્રનગરના દ્વારે આવી લાગ્યો. બંને મિત્રો સીધા રાજા મહેન્દ્રના મહેલે પહોંચ્યા, ત્યાં જ મહેલના પગથિયે જ યુવરાજ પ્રસન્નકીર્તિનો મેળાપ થઈ ગયો.

‘આમ અચાનક... કુમાર?’ પ્રસન્નકીર્તિએ પવનંજયનો હાથ પકડીને પૂછ્યું.

‘શું અંજના અહીં છે?’ પવનંજયે સીધો જ પ્રશ્ન કર્યો.

પ્રસન્નકીર્તિ વિમાસણમાં પડી ગયો. એ જાણતો હતો કે અંજનાને એની સાસુએ કાઢી મૂકી ત્યારે પવનંજય યુદ્ધમાં ગયેલો હતો અને યુદ્ધમાંથી હજુ આજે જ એ પાછો ફર્યો હતો. વળી પવનંજયના ચહેરા પર કોઈ આનંદની એકાદ રેખા પણ ન હતી. વિપાદની ઘેરી છાયા એના મુખ પર પથરાયેલી હતી. ‘શું અંજનાને અન્યાય તો નથી થયો?’ એનું ચિત્ત અસ્વસ્થ બની ગયું. તેણે કહ્યું.

‘હા, અંજના અહીં આવી હતી.’

‘ક્યાં છે?’

‘પણ, આપ મહેલમાં તો પધારો... પછી...’

‘પહેલાં, મને જવાબ આપો : અંજના ક્યાં છે?’ પવનંજયનો અવાજ ઊંચો થયો. એની આંખમાં રોષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. પરંતુ અવાજ સાંભળતાં રાજા મહેન્દ્ર અને મહામાત્ય પણ ત્યાં આવી ચઢ્યા.

૨૩૬

જૈન રામાયણ

‘કુમાર, ક્યારે પધાર્યા? મહેલમાં ચાલો... ત્યાં...’ મહેન્દ્રએ કહ્યું.

‘હું મહેલમાં બેસવા નથી આવ્યો. અંજનાને શોધવા આવ્યો છું... અંજના ક્યાં છે?’ પવનંજયે મહેન્દ્રની સામે જોયું.

‘એનું નામ શા માટે લો છો? એણે તમારા ને મારા કુળને...’

‘બસ, બસ, એણે કોઈને કલંકિત નથી કર્યા, એને તમે કલંકિત કરી છે. એ મહાસતી છે.’

‘હું?’ મહેન્દ્રના હોશકોશ જ ઊડી ગયા. પ્રસન્નકીર્તિની આંખો પહોળી થઈ ગઈ.

‘હા, એ નિષ્પાપ છે, નિર્દોષ છે. અજ્ઞાન માતાએ તે નિર્દોષ સતી પર સિતમ ગુજાર્યો છે. તે અહીં આવી છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. એ ક્યાં છે?’ પવનંજયની વાત સાંભળી, મહેન્દ્રની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. પ્રસન્નકીર્તિની આંખે અંધારા આવ્યાં, એ નીચે ફસડાઈ પડ્યો... મહામંત્રીએ પોતાની ભીની આંખોને ખેસના છેડાથી લૂછી.

‘શું એ અહીં નથી? અહીં આવી જ નથી?’ પવનંજયનું ચિત્ત વ્યથિત બની ગયું. હૃદય ભારે વિમાસણમાં અને કુશંકાઓમાં અટવાઈ ગયું.

‘કુમાર... શું કહ્યું? મેં મારા જ હાથે એ સુશીલ પુત્રીને અન્યાય કર્યો, ગરીબ ગાય જેવી, નિર્દોષ પુત્રી અહીં આવી હતી પણ કુળની કીર્તિની પાપી વાસનાથી અહીંથી એને ઘક્કો દીધો અને કાઢી મૂકી...’ રડતી આંખે... થોથવાતી જીભે બે હાથે માથું ટૂટતા મહેન્દ્રે સત્ય હકીકત કહી સંભળાવી.

‘ન જાણે એ ક્યાં ગઈ હશે? એનું શું થયું હશે? એકલી-અટૂલી ભયંકર જંગલોમાં, દારુણ અટવીઓમાં ક્યાં જઈ ચઢી હશે? મહામંત્રીએ ત્યારે સાચું કહ્યું હતું કે : ‘એ નિર્દોષ છે, એને ન કાઢી મૂકો,’ પણ... મેં ઘમંડીએ મહામંત્રીની વાત ન માની, તેની દુઃખી સ્થિતિનો વિચાર ન કર્યો..., મહેન્દ્ર રાજા નીચે બેસી ગયા અને ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રોવા લાગ્યા.

‘મહારાજા, હવે આ ટાણે રોવાથી સર્યું. હવે તો એક ક્ષણનોય વિલંબ કર્યા વિના, એ સતીનો પત્તો લગાવવો જોઈએ. ચારે દિશાઓમાં સુભટોને મોકલીને એની ભાળ મેળવવી જોઈએ.’ મહામંત્રીએ મહેન્દ્રને શાંત કર્યા.

‘કુમાર, આપ અહીં રોકાઓ. અલ્પકાળમાં જ સુભટો શુભ સમાચાર લઈને આવી જશે.’ મહામંત્રીએ પવનંજયને પ્રાર્થના કરી.

‘નહિ, મહામંત્રી, જ્યાં સુધી અંજના નહિ મળે ત્યાં સુધી હવે મહેલ કેવો?

સતીની શોધમાં

૨૩૭

આરામ કેવો? શાંતિ કેવી?’ પ્રહસિતનો હાથ પકડી, પવનંજય મહેલનાં પગથિયાં ઊતરી ગયો. ત્યાં પ્રસન્નકીર્તિ દોડતો આવીને પવનંજયની સામે આવીને ઊભો રહ્યો.

‘કુમાર, ક્ષમા કરો. આપ અહીં રોકાઓ. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે બહેનને અહીં લાવીને પછી જ અન્ન-પાણી લઈશ, પછી જ મહેલમાં આવીશ.’ આંસુ નીતરતી આંખે પ્રસન્નકીર્તિએ પવનંજયને કહ્યું.

‘પ્રસન્નકીર્તિ, તમે મારા માર્ગમાં ન આવો. મને જવા દો. મારા ચિત્તને શાંતિ નથી, મારો આત્મા કકળી ઊઠ્યો છે, જ્યાં સુધી હું અંજનાને સુખરૂપ નહિ જોઉં ત્યાં સુધી ઠરીઠામ બેસી શકું એમ નથી.’

બાવીસ-બાવીસ વર્ષ સુધી અંજનાના નામ પર ભારે સૂગ કરનારો પવનંજય આજે અંજનાના વિરહમાં ઝૂરી રહ્યો છે! આ જ તો આ સંસારની વિચિત્રતા છે! એક દિવસ જેના પર અગન વરસાવી હોય... એક દિવસ તેની જ લગન લાગે! એક દિવસ જેની સાથે ચમન કર્યા હોય... એક દિવસ તેના જ પર દમનનો દોર ચલાવે! એક દિવસ જેના અંધર ચૂમ્યા હોય, એક દિવસ એની જ કબર ખોદે! એક દિવસ જેની સાથે ભોગમાં રમણ કર્યું હોય, એક દિવસ એના જ દિલનું વિદારણ કરે.

સંસાર એટલે આવી એક ભીષણ સ્થિતિ છે. માટે જ તત્ત્વદૃષ્ટા મહર્ષિઓ મોક્ષ માટે પુરુષાર્થ કરવાની પ્રેરણા કરે છે, કે જે મોક્ષમાં જીવને કોઈ રાગ-દ્વેષની વિટંબણા રહેતી નથી.

પવનંજય કોઈથી રોકાયો નહિ. દરવાજે ઊભેલા દ્વારપાલે પણ ભૂમિ પર આંસુઓનો છંટકાવ કરી, પવનંજયને નતમસ્તકે પ્રણામ કર્યા. આ એ જ દરવાજો હતો, કે જ્યાંથી એક અભાગી દિવસે મહાસતી અંજના, માતા, પિતા અને ભાઈથી તિરસ્કાર પામીને, આક્રંદ કરતી પાછી વળી હતી. આ એ જ દરવાજો હતો કે જે રાજા મહેન્દ્ર અને યુવરાજ પ્રસન્નકીર્તિના અધમ કૃત્યને મુંગે મોંએ જોઈ રહ્યો હતો. અહીં એ મહાસતીનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું હતું. વિદીર્ણ હૃદયમાંથી જે સ્થિરનો પ્રવાહ નીકળ્યો, દરવાજાના પાષાણો એમાં રંગાયા. જો અત્યારે એ લાલ પાષાણને વાચા ફૂટે તો એ હૃદયદ્રાવક દિવસનું એવું બ્યાન રજૂ કરે, કે પવનંજયને એ દરવાજામાંથી બહાર પગલું મૂકવું પણ મુશ્કેલ બની જાય.

ફૂર દુર્ભાગ્યની રમત પર પવનંજયના હૃદયમાં રોષ ઊભરાયો, પરંતુ આંસુ

૨૩૮

જૈન રામાયણ

વાટે તેને દૂર કરવા સિવાય એની પાસે બીજો કયો માર્ગ હતો? પ્રહસિતની સાથે એ મહેન્દ્રપુરના પાદરે આવ્યો. ક્યાં જવું? કયો માર્ગ પકડવો? તે ક્ષણભર મૂંઝાયો. તેણે પ્રહસિતની સામે જાંચું.

‘મિત્ર, તું હવે પાછો જા. હવે હું એવા અજાણ્યા, વેરાન અને વિકટ માર્ગે જઈશ, કે જ્યાં તારે ઘણું કષ્ટ સહન કરવું પડશે. નાહક મારે ખાતર...’

‘કુમાર, બસ થઈ ગયું. તું એવું ન બોલીશ. તને મૂકીને હું જવાનો નથી. તારા સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થયા વિના મારું હૃદય કોઈ વાત કબૂલે એમ નથી. તું નાહિમત ન બન. આપણે અંજનાને શોધી કાઢીશું.’

‘પણ હવે આપણે ક્યાં જઈશું? આપણી પાસે કોઈ ચોક્કસ માહિતી નથી.’

‘આપણે એક-એક ગામ, એક-એક નગર, દરેક ખીણ અને દરેક પહાડ ફેંદી વળીશું, પણ અંજનાને મેળવીને જ જંપીશું.’

પ્રહસિતનો ઉત્સાહ પવનંજયનો પ્રેરક બન્યો. તેનું હૃદય શ્રદ્ધાળુ બન્યું. પ્રહસિતને તે ભેટી પડ્યો.

‘મિત્ર, મારા ખ્યાલ મુજબ અંજના અહીંથી કોઈ નગરમાં તો ન જ જાય, તેણે ચોક્કસ કોઈ જંગલનો માર્ગ લીધો હશે. કોઈ પર્વતની ખીણોમાં એ ગઈ હશે. ત્યાં શું એ વિકરાળ જંગલી પશુઓના પંજામાં...’ પવનંજયના શરીરે પરસેવો વળી ગયો. અંજનાની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં તેનું હૈયું થરથરી ઊઠ્યું.

‘કુમાર, એવી કુશંકાઓ ન કર. અંજના મહાસતી છે. જંગલી પશુઓ એને કંઈ કરી શકે નહિ. અરે, ભયંકર રાક્ષસ કે પિશાચ પણ એની સામે શાંત અને વશ થઈ જાય. સતીત્વના ચરણે દેવો પણ મસ્તક નમાવે છે.’ પ્રહસિતનું અંતઃકરણ અંજનાના અદ્ભુત સતીત્વની પ્રતીતિ કરાવી રહ્યું હતું. પવનંજયનું હૈયું કંઈક હળવું બન્યું.

બન્ને મિત્રો ત્યાંથી આકાશમાર્ગે આગળ વધ્યા. વૈતાલ્ય પર્વતના એક ઊંચા શિખર પર પહોંચ્યા. શિખર પર નહોતો કોઈ મનુષ્ય કે નહોતાં કોઈ પશુ-પક્ષી. શિખર પર બન્ને મિત્રોએ ખૂણેખૂણે તપાસી જોયો. અંજના ન મળી. ધીરે ધીરે શિખર પરથી તેમણે નીચે ઊતરવા માંડ્યું. ત્યાં એમની નજરે મોટી મોટી ગુફાઓ અને પાતાલખીણો દેખાઈ. એક-એક ગુફા જોઈ વળ્યા, એક-એક ખીણ ફેંદી વળ્યા, એક-એક કોતરો ખૂંદી વળ્યા, પરંતુ અંજના ન મળી.

પગપાળા જ તેમણે હવે આગળ વધવા માંડ્યું. મોટાં મોટાં વનાંમાં શોધ કરી છતાં અંજનાનો ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો. દિવસો પર દિવસો વીતવા લાગ્યા.

સતીની શોધમાં

૨૩૯

પવનંજયનો જીવ બેબાકળો બની ગયો. એનું ચિત્ત વિહ્વળ બની ગયું. પ્રહસિતના મુખ પર નિરાશાની રેખાઓ ઊપસવા માંડી. મૌન રીતે તે પવનંજયની સાથે ભટકી રહ્યો હતો. સમજ નહોતી પડતી કે અંજનાને ક્યાં શોધવી?

ઓછામાં પૂરું વળી પવનંજય નથી ખાતો, નથી પીતો. એથી પ્રહસિતની ચિંતા વધતી જાય છે. હવે પવનંજયને આશ્વાસન આપવા શબ્દો પણ નથી. પવનંજયને આશાવાદી બનાવવા માટે ઉત્સાહ નથી.

વૈતાદ્ય પર્વતનો કોઈ ભાગ તેમણે ખૂંદી વળવામાં બાકી ન રાખ્યો, છતાં નિરાશા જ સાંપડી.

એમ કરતાં કરતાં, તેઓ બન્ને વૈતાદ્યની એક ઊંડી ખીણમાં પહોંચી ગયા. સૂર્ય પણ આથમી ગયો હતો. જંગલી પશુઓના દારુણ સ્વરો સિવાય ત્યાં કંઈજ સંભળાતું ન હતું. પવનંજયે પ્રહસિતના સામે જોયું. પ્રહસિતનું મુખ નિરાશાના કાળા પાલવમાં છુપાઈ ગયું હતું. તેણે દીન આંખોએ પવનંજયની સામે જોયું અને તે બાજુ પર પડેલી એક શિલા પર બેસી પડ્યો. પવનંજય એની પડાને બેઠો.

‘પ્રહસિત, તું હવે આદિત્યપુર જા, જઈને માતા-પિતાને કહેજે કે અંજનાને શોધવા આખી પૃથ્વી ભમી વળ્યા, છતાં અંજના ન મળી. હજુ હું વનોમાં ભટકીશ અને અંજનાને શોધીશ છતાં એ તપસ્વિની નહિ મળે, તો અંતે...’

‘અંતે શું?’ પ્રહસિતનું હૈયું ફફડી ઊઠ્યું.

‘અંતે હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ...’

‘ના... ના... કુમાર... હું તમને છોડીને નહિ જાઉં, હું નહિ જ જાઉં.’ પ્રહસિતની આંખમાંથી ચોધાર આંસુનો ધોધ તૂટી પડ્યો... એ પવનંજયને ગળે વળગી પડ્યો, એના વક્ષસ્થળને આંસુઓથી ભીંજીવી નાંખ્યું.

‘પ્રહસિત, તું સમજી શકે છે મારા હૃદયની સ્થિતિ... અંજના વિના હું એક ક્ષણ પણ જીવી શકું એમ નથી. એને જે મેં બાવીસ-બાવીસ વર્ષ સુધી ઠોકરો મારી છે, તેનું આજે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની તક આવી ગઈ છે... તું જા, માતા-પિતાને સમાચાર આપ કે જેથી તેઓ મારી રાહ ન જુએ.’

પોતાના પ્રાણપ્રિય મિત્રની દુર્દશા, તેની આશાઓ અને કામનાઓને નિષ્કુર તકદીર દ્વારા કચડાતી જોઈ, પ્રહસિત ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યો. દુર્ભાગ્ય અને ક્રૂર કાળનો સામનો કરવામાં એ નાકામિયાબ નીવડ્યો.

૨૪૦

જૈન રામાયણ

આજે તેને પોતાનો જીવનસાથી મિત્ર પોતાથી દૂર દૂર ચાલ્યો જતો લાગ્યો. આશાઓના અને સ્વપ્નાઓના ભાંગીને ભુક્કા થઈ ગયેલા દુકડાઓનું પોટલું માથે મૂકીને, એ કોઈ ગાઢ અંધકારમાં વિલીન થઈ જતો લાગ્યો. તેણે પવનંજયને અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ એ પ્રયત્નમાં ય પ્રાણ નહોતો રહ્યો. મિત્રને આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં એકલો જવા દઈ, પોતે નગરમાં પાછા વળવું એને ન ગમ્યું. એના હૃદયે તેમ કરવા સાફ ઇન્કાર કરી દીધો.

‘મિત્ર, તું ગમે તે કહે, હું તને છોડીને નથી જવાનો. જે માર્ગ તું લઈશ તે જ માર્ગ મારા માટે.’

પ્રહસિતે ૨૬તાં છતાં મક્કમપણે પોતાનો નિર્ધાર કઠી દીધો. પવનંજય વિમાસણમાં પડી ગયો. એ સમજતો હતો કે પ્રહસિત કોઈ પણ રીતે પોતાને અગ્નિમાં પ્રવેશ નહિ કરવા દે, એટલું જ નહિ, કદાચ એ પણ પોતાની સાથે અગ્નિમાં ઝંપલાવી દે. કોઈ પણ રીતે પ્રહસિતને આદિત્યપુર મોકલી જ દેવો જોઈએ.

‘પ્રહસિત, તું વિચાર કર : જો તું આદિત્યપુર જાય અને માતાપિતાને વાત કરે તો તેઓને પણ અંજનાની શોધ કરવાનું સુઝે અને ક્યાંક અંજનાનો પત્તો લાગી જાય...’ પવનંજયે પ્રહસિતની સામે જોયું. પ્રહસિત વિચારમાં પડી ગયો.

‘તો તું પણ મારી સાથે આદિત્યપુર ચાલ.’ પ્રહસિતે કહ્યું.

‘એ હવે મારા માટે અશક્ય છે. હું તો હજુ વનોમાં, જંગલોમાં ફરીશ અને અંજનાને શોધવા પ્રયત્ન કરીશ... વળી હું નહિ આવું તો માતાપિતા વગેરે ખૂબ ઝડપથી અને ચોકસાઈથી તપાસ કરશે...’

રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ હતી. પ્રહસિતની આંખો થાકથી અને ઉજાગરાઓથી ઘેરાવા લાગી. પવનંજય પણ થાકીને લોથપોથ બની ગયો જ હતો, પરંતુ તેની ઊંઘ તો ક્યારનીય ભાગી ગઈ હતી. વિરહની વેદનામાં તે વ્યાકુળ ને વ્યાકુળ રહ્યા કરતો હતો. પ્રહસિત શિલા પર જ આડો પડ્યો. એ ઊંઘી ગયો. પવનંજય એની પાસે બેસી રહ્યો. કલાકો વીતવા લાગ્યા. પવનંજયના ચિત્તમાં એક વિચાર સ્ફૂર્યો અને એણે પ્રહસિતની સામે જોયું. તે ઊભો થયો અને પ્રહસિતને ત્યાં ઊંઘતો જ મૂકી ચાલ્યા જવા માટે તેણે પગ ઉપાડ્યા, પરંતુ તે થંભી ગયો. તેનું હૃદય આનાકાની કરવા માંડ્યું.

‘તું જો આમ મિત્રને દગો દઈને ચાલ્યો જઈશ તો એનું શું થશે? તારા વિના એની શી દશા થશે?’ પવનંજયના અંતઃકરણમાં વિચાર જાગ્યો. તે અટકી ગયો. વિચારમાં ને વિચારમાં તે બેસી ગયો. ત્યાં પ્રહસિત જાગી ગયો. ‘કુમાર...’ પ્રહસિતે બૂમ પાડી. પવનંજય વિચારનિદ્રામાંથી જાગ્યો.

સતીની શોધમાં

૨૪૧

‘કેમ?’

‘હું આદિત્યપુર જાઉં.’

‘હું?’

‘હા, જઈને મોટા પાયા પર અંજનાની શોધ આરંભી શકાશે. મારું હૃદય હજુ કહે છે કે ‘અંજના મળશે...’ પરંતુ તું સાહસ ન કરીશ. તને શોધવા છતાં અંજના ન મળે તો તું આદિત્યપુર આવી જજે.’

પવનંજય મૌન રહ્યો. એ પ્રહસિતને જોઈ રહ્યો.

‘તને આશ્ચર્ય થશે કે હું એકાએક કેમ આદિત્યપુર જવા તૈયાર થઈ ગયો. પરંતુ હું ઊંઘી ગયો. નિદ્રામાં મને એવું આત્મસંવેદન થયું કે મારે આદિત્યપુર જવું અને અંજનાની શોધ કરાવવી.’

પવનંજય વિચારમાં પડી ગયો. ‘શું અંજના મળી શકશે?’ એના ચિત્તમાં અનેક વિકલ્પો ઊભરાવા લાગ્યા. પરંતુ ત્યાં તો પ્રહસિતે પવનંજયનો હાથ પકડ્યો.

‘મિત્ર! બસ ત્યારે, હું જાઉં છું. ફરીથી તને કહું છું કે તું ઉતાવળથી સાહસ ન કરીશ. અલ્પકાળમાં જ તને શુભ સમાચાર મળશે.’

બંને મિત્રો ભેટ્યા. આંસુથી એક બીજાનાં વક્ષઃસ્થળ ભીંજાઈ ગયાં. પ્રહસિતે અનુજ્ઞા માગી અને આકાશમાર્ગે તે આદિત્યપુર તરફ રવાના થયો.

પવનંજય આકાશમાર્ગે જતા પ્રહસિતને જોઈ રહ્યો. જ્યાં સુધી એના દૃષ્ટિપથમાંથી પ્રહસિત દૂર ન થયો ત્યાં સુધી એણે જોયા જ કર્યું. તેની આંખમાંથી આંસુઓની ધારા તૂટી પડી, તેનું હૃદય ક્ષુબ્ધ બની ગયું. તેને મૂચ્છા આવી જતાં તે નીચે પડી ગયો.

અહીં કોણ એના પર શીતલ પાણીનો છંટકાવ કરનાર હતું? અહીં કોણ એના પર રત્નજડિત વીંઝણાના વાયુ નાંખનાર હતું? અહીં કોણ એના મસ્તક પર વહાલભર્યો હાથ ફેરવનાર હતું? જીવનની અસારતા, નિઃસહાયતાનું આનાથી વધીને કયું દૃષ્ટાંત હોઈ શકે? પરંતુ આવાં દૃષ્ટાંતો જનતા સમક્ષ રજૂ કરીને, કેવળ કીર્તિ કમાવાની વૃત્તિ તો માનવહૃદયને ન સમજી શકનાર ફર હૈયામાં જ જાગી શકે. પવનંજયનું ભગ્ન હૃદય... હૃદયના થઈ ગયેલા ટુકડાને જોઈને, તો એના પ્રત્યે સંવેદના દાખવવાની છે. એના હૃદયના ટુકડાઓને જોડવા માટે જો આપણું હૃદય કામ લાગી શકે એમ હોય તો એ કુરબાન કરવાનું છે.

૨૪૨

જૈન રામાયણ

રખે સમજતા કે પવનંજય કામવ્યથાથી પીડાઈ રહ્યો છે. રખે સમજતા કે પવનંજય વિષયલંપટ હોવાથી ઝૂરી રહ્યો છે. જો આવું સમજશો તો એ મહાપુરુષ પ્રત્યે અન્યાય થશે. એક મહાન આત્માની અવગણના કરી કહેવાશે. પવનંજયના અંતઃકરણમાં અંજનાના ઉચ્ચ સતીત્વ પ્રત્યે બહુમાન પ્રગટ્યું છે. બાવીસ વર્ષ સુધી અંજના જેવી સુશીલ સન્નારી પ્રત્યે કરેલા ઘોર અન્યાયની આગ એના હૃદયમાં સળગી રહી છે અને તેથી જ તે આજે એને મેળવવા માટે આકાશ-ખાતાળ એક કરી રહ્યો છે. તે ન મળે તો અગ્નિમાં બળીને ખાખ થઈ જવા તૈયાર થયો છે.

મહાપુરુષોની આ એક ખાસિયત હોય છે. એવો સ્વભાવ હોય છે કે કોઈ પ્રત્યે તેમનાથી અયોગ્ય આચરણ થઈ જાય પછી, જ્યારે તેમને પોતાની ભૂલ સમજાય છે ત્યારે તે વ્યક્તિ પ્રત્યે તેઓ ભારે ગુણાનુરાગી બની જાય છે.

પવનંજય ભાનમાં આવ્યો. તેણે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. ખીણો અને ટેકરીઓ વટાવતો તે ‘ભૂતવન’માં જઈ ચઢ્યો. મહાભયંકર એ વનમાં પવનંજય ‘અંજના... અંજના, તું ક્યાં છે?’ બૂમો પાડતો ભટકવા લાગ્યો. દિવસ ને રાત તે ભટકતો જ રહ્યો. અંજના ન મળી. તેનું ચિત્ત ઉદાસ બની ગયું. તેણે અંજનાની આશા છોડી દીધી.

તે મૂઢ બનીને એક વૃક્ષની નીચે ઊભો રહ્યો. જીવન તેને જીવવા જેવું ન લાગ્યું. જીવન કરતાં મૃત્યુ તેને વધુ શાંતિદાયક લાગ્યું... તેણે મૃત્યુને જ ભેટવાનો નિર્ણય કર્યો. આજુબાજુ તેણે દૃષ્ટિ કરી, સુકાઈ ગયેલાં ઝાડવાં સિવાય ત્યાં કંઈજ ન હતું.

❀ ૨૭. સતીત્વનો વિજય ❀

પ્રહસિત આદિત્યપુરમાં આવી પહોંચ્યો.

તે સીધો જ મહારાજા પ્રલ્લાદના મહેલમાં પહોંચ્યો. પ્રલ્લાદ અને કેતુમતી મંત્રણાખંડમાં ચિંતાતુર ચહેરે વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં, ત્યાં જ પ્રહસિતે પ્રવેશ કર્યો. કેતુમતીની દૃષ્ટિ પ્રહસિત પર પડી. તે એકદમ ઊભી થઈ ગઈ.

‘પવનંજય ક્યાં?’ કેતુમતીએ વિહ્વળ વદને પૂછ્યું.

‘હું એકલો જ આવ્યો છું,’ પ્રહસિતે જમીન પર દૃષ્ટિ રાખી જવાબ આપ્યો.

‘પવનંજય આવ્યો નથી અને કદાચ ન પણ આવે.’ પ્રહસિતની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ.

‘હું?’

‘હા, અમે અંજનાને શોધવા ગામ, નગરો, પર્વતો અને ખીણો ફરી વળ્યા, પરંતુ અંજના ન મળી. છેવટે મને અહીં મોકલી પવનંજય અંજનાને શોધવા જંગલમાં ભટકી...’

કેતુમતી રડી પડી. કરુણ કલ્પાંત કરવા માંડી. રાજા પ્રલ્લાદ પણ રુદન દાબી શક્યા નહિ. ‘પણ, મારા પુત્રને એકલો મૂકી તું શા માટે આવ્યો? એનું જંગલમાં કોણ? એ ક્યાં જશે? તારે તો સાથે રહેવું હતું...’ કેતુમતીએ પ્રહસિતને ઉપાલંબ આપવા માંડ્યા.

‘માતાજી, હવે રડવા કરતાં તો કામ કરવું જોઈએ.’

‘હવે શું કરું? હાથનાં ક્યાં હૈયે વાગ્યાં. મેં પાપિણીએ એ નિરપરાધી બિયારી અંજનાને કલંકિત કરી કાઢી મૂકી... સતીને સંતાપ જન્માવ્યો એનું ફળ મને અહીં જ મળી ગયું. મારો પુત્ર ગયો.’

‘સંતાપ ન કરો, હજુ પણ પવનંજય મળી શકે. આપણે અંજનાનો પત્તો લગાડવો જોઈએ. જો તત્કાળ અંજનાનો પત્તો નહિ મળે તો પવનંજય અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે.’

કેતુમતી મૂર્ચ્છિત થઈ ગઈ. રાજા પ્રલ્લાદ બેબાકળા બની ગયા.

રાજમહેલનો સારો ય પરિવાર ભેગો થઈ ગયો. વયોવૃદ્ધ મહામંત્રી પણ આવી પહોંચ્યા. શોકના ઘેરા વાતાવરણમાં સહુ ઘેરાઈ ગયા.

આવી છે આ સંસારની ઘટમાળ! ઇષ્ટના સંયોગમાં હર્ષ અને ઇષ્ટના

૨૪૪

જૈન રામાયણ

વિયોગમાં વિષાદ! સંસારમાં ક્ષણમાં ઇષ્ટ મળે ને ક્ષણમાં ઇષ્ટ ચાલ્યું જાય... એટલે જીવ હર્ષ અને વિષાદમાં રીબાયા જ કરે. સંસારનો ત્યાગ આ માટે કરવાનો છે. સાધુ બનીને પણ પુરુષાર્થ કરવાનો છે. ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ સંયોગમાં આત્મા હર્ષ-વિષાદના દ્વંદ્વમાં ફસાય નહિ. ઇષ્ટના સંયોગમાં રાયવાનું નહિ કે અનિષ્ટના સંયોગમાં રડવાનું નહિ.

પ્રહસિતે ગંભીર સ્વરે રાજા પ્રલ્લાદને કહ્યું : ‘મહારાજા, હવે તાબડતોબ ચારેકોર સુભટોને મોકલી, અંજનાની શોધ કરાવવી જોઈએ અને પવનંજયની પણ ભાળ મેળવવી જોઈએ.’

રાજ્યના મંત્રીઓ, સેનાપતિઓ, મુખ્ય મુખ્ય ચર પુરુષો... બધા જ હાજર હતા. રાજા પ્રલ્લાદે મુખ્ય સેનાપતિને આજ્ઞા કરી :

‘સેનાપતિજી, તમે વૈતાઢ્યની ઉત્તર શ્રેણીના એક-એક નગરમાં અંજનાની તપાસ કરો.’

પ્રહસિતે કહ્યું : ‘અને જો અંજના મળી જાય તો પાછા અહીં ન આવશો. પરંતુ સીધા જ વિમાનમાં તમે મહેન્દ્રનગરથી પાંચસો યોજન દૂર પૂર્વ દિશામાં જે વૈતાઢ્યની ગિરમાળા છે, ત્યાં આવશો, ત્યાં કદાચ અમારું મિલન થઈ જશે.’

મુખ્ય સેનાપતિને સેંકડો ચતુર સુભટો સાથે તરત જ રવાના કરીને, રાજા પ્રલ્લાદે બીજા સેનાપતિને આજ્ઞા કરી :

‘તમે દક્ષિણ દિશામાં જાઓ. દરેક ગામ, નગરમાં અંજનાની તપાસ કરો અને અમને આવી મળો.’

‘જેવી મહારાજાની આજ્ઞા.’ સેનાપતિ મહારાજાને પ્રણામ કરી રવાના થયો. તેણે કેટલાક યુનંદા રાજપુરુષોને લઈ પ્રયાણ કર્યું.

‘મહારાજા, એક સુભટને તત્કાળ મહેન્દ્રનગરમાં મોકલીને, રાજા મહેન્દ્રને પણ અંજનાની શોધ કરવા માટે કહેણ મોકલવું જોઈએ.’ પ્રહસિતે કહ્યું :

‘હા, એ વાત પણ સાચી છે.’ એક સુભટને તરત જ મહેન્દ્રપુર રવાના કરવામાં આવ્યો.

‘હવે આપણે વિલંબ કર્યા વિના, પવનંજયને મળવું જોઈએ.’ પ્રહસિતે મહારાજાનું વિમાન તૈયાર કર્યું. રાજા પ્રલ્લાદ, કેતુમતી અને મહામંત્રીને વિમાનમાં બેસાડી, પ્રહસિતે તત્કાળ ત્યાંથી વિમાન ઉપાડ્યું. જોતજોતામાં તો પ્રહસિતે વિમાનને ત્યાં ઉતાર્યું કે જ્યાંથી પોતે પવનંજયથી છૂટો પડ્યો હતો.

સતીત્વનો વિજય

૨૪૫

‘માતાજી, અહીંથી હું અને પવનંજય વિખૂટા પડ્યા હતા, માટે હવે આટલામાં જ એની તપાસ કરવી જોઈએ. એ અહીંથી બહુ દૂર નહિ ગયો હોય.’ કેતુમતીને વિમાનમાં જ રાખી રાજા પ્રસ્લાદ, મહામંત્રી અને પ્રહસિતે આજુબાજુ તપાસ કરી. પરંતુ ત્યાં પવનંજયનો ભેટો ન થયો. ત્રણેય ભેગાં થયાં. હવે કઈ બાજુ તપાસ કરવી, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા ત્યાં જ મહામંત્રીની દૃષ્ટિ એક બાજુ પડી અને મહામંત્રી ચમકી ઊઠ્યા, ‘આ પગલાં પવનંજયનાં જ છે!’ પ્રહસિતે તપાસ કરી તો એને પણ એ પગલાં પવનંજયનાં જ લાગ્યાં. પ્રસ્લાદને વિમાન લઈ પોતાની પાછળ પાછળ ઉડ્ડયન કરવાનું કહી, પ્રહસિત અને મહામંત્રી પગલે પગલે આગળ વધવા લાગ્યા. પગલાં વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ થતાં હતાં. ચાર-પાંચ કલાક સુધી સતત ચાલતાં ચાલતાં તેઓ ‘ભૂતવન’ના નાકે આવી લાગ્યા. બસ, અહીંથી પગલાં દેખાવાં બંધ થઈ ગયાં! અને વનમાં પ્રવેશવું એમને ઠીક ન લાગ્યું. પ્રસ્લાદનું વિમાન પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું. વિમાન નીચે ઉતારી પ્રસ્લાદે પૂછ્યું :

‘કેમ? હવે કઈ બાજુ પગલાં દેખાય છે?’

‘હવે પગલાં દેખાતાં નથી. પરંતુ એમ લાગે છે કે તેમણે આ ભયાનક વનમાં જ પ્રવેશ કરેલો હોવો જોઈએ.’

‘તો આપણે અંદર જઈને તપાસીએ.’

‘એમાં આપણી કાર્યસિદ્ધિ થવામાં સંશય છે. કારણ કે આ વન અતિ ભયાનક ગણાય છે. પવનંજય કઈ બાજુ ગયો હોય અને આપણે કોઈ જુદી જ દિશામાં પહોંચી જઈએ તો?’

સહુ વિચારમાં પડી ગયા. થોડીક ક્ષણો વિચારી લઈ પ્રહસિતે કહ્યું :

‘આપણે ધીમે ધીમે અને વનમાં જોઈ શકાય એટલી ઊંચાઈએ વિમાનનું ઉડ્ડયન કરવું જોઈએ. એ રીતે આપણે આખા વનમાં તપાસ કરી શકીશું.’

‘હા, એ વાત બરાબર છે.’ મહામંત્રીએ પ્રહસિતની વાતને આવકારી. પ્રહસિતે વિમાનને તૈયાર કર્યું. સૌ વિમાનમાં બેસી ગયા અને વિમાન ‘ભૂતવન’ ઉપર ગતિશીલ બન્યું.

મુખ્ય સેનાપતિએ ઉત્તર શ્રેણીના એકે-એક ગામ-નગરને ખૂબ જ ચીવટથી તપાસવા માંડ્યાં અને દરેક નગરમાં સેનાપતિને એવા ચતુર પુરુષો પણ મળવા લાગ્યા... તેથી તપાસ ખૂબ જ ઝડપથી અને કુનેહથી થવા માંડી. કલાકો પછી કલાકો વીતવા લાગ્યા... દિવસ પછી રાત્રિ અને રાત્રિ પછી

૨૪૬

જૈન રામાયણ

દિવસ વીતવા લાગ્યા... સેનાપતિની ધીરજ ખૂટવા લાગી. ઓછો પોતાની તમામ શક્તિથી, તમામ બુદ્ધિથી આગળ વધવા માંડ્યું... સુભટો પણ પૂરા જુસ્સાથી આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યા, ત્યાં તેઓ સૂર્યપુરનગરમાં આવી પહોંચ્યા.

નગરને સીમાડે સેનાપતિએ વિમાનને નીચે ઉતાર્યું. સુભટોને ગુપ્તવેશે તેણે નગરમાં રવાના કર્યા. અને પોતે પણ વેશનું પરિવર્તન કરી નગરમાં દાખલ થયો.

એક પછી એક રાજમાર્ગ વટાવતો સેનાપતિ નગરની મધ્યમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે એક દુકાનમાં પાંચ-છ માણસોને મોટા અવાજે વાતો કરતા સાંભળ્યા. તે દુકાનની બાજુમાં ઊભો રહી ગયો.

‘જ્યારથી હનુપુરના રાજા માનસવેગને ત્યાં એની ભાણેજ આવી છે, ત્યારથી દિન પ્રતિદિન એનું રાજ્ય વધતું જ જાય છે!’ એક વૃદ્ધ દેખાતો પુરુષ બોલ્યો.

‘ભાઈ, પુણ્યશાળી આત્માનાં ઘરમાં પગલાં થાય એટલે સુખ અને સંપત્તિ વધે જ.’

‘વળી તમે સાંભળ્યું?’ એક વેપારીએ પૂછ્યું.

‘શું?’

‘એની ભાણેજનો પુત્ર હજુ તો નાનો છે, ત્યાં તો આખા નગરમાં પ્રિય થઈ પડ્યો છે. કહે છે કે એ એક વખત વિમાનમાંથી પડી ગયો હતો, એને તો ન વાળ્યું પણ પર્વતના ચૂરા થઈ ગયા!’

‘પણ મને તો તમારી વાત સમજાતી નથી.’ એક મૌન બેઠેલો વેપારી બોલ્યો.

‘કેમ?’

‘તમે કહો છો કે માનસવેગની ભાણેજ પુણ્યશાળી છે, પરંતુ સાથે સાથે મેં સાંભળ્યું છે કે એને એના પતિએ કાઢી મૂકી છે! પુણ્યશાળીને પતિ કાઢી મૂકે ખરા?’

‘અરે ભાઈ, તમે અડધું સાંભળ્યું છે. એના પતિએ કાઢી મૂકી નથી, પરંતુ એની સાસુએ કાઢી મૂકી છે. મારી પુત્રી હનુપુર ગઈ હતી; તેણે બરાબર વાત સાંભળી હતી. તેણે મને કહ્યું છે.’

‘ગમે તેણે કાઢી મૂકી હોય, પરંતુ પુણ્યશાળીને કોઈ કાઢી મૂકે ખરા?’ પેલા

સતીત્વનો વિજય

૨૪૭

વેપારીએ ગદન પ્રશ્ન પૂછ્યો. સૌ વિચારમાં પડી ગયા. ત્યાં દુકાનની અંદર બેઠેલો એક યુવાન બહાર આવ્યો અને વેપારીઓની જોડે બેઠો.

‘મામા, શું પુણ્યશાળી આત્માને દુઃખ જ ન આવે? આ સંસારમાં પુણ્યશાળી આત્મા પર પણ ક્યારેક દુઃખના ડુંગરા તૂટી પડતા હોય છે.’

‘તો પછી એને પુણ્યશાળી ન કહેવાય ને?’

‘તમે પુણ્યશાળીની વ્યાખ્યા શું કરો છો? લોકો જેની વાહવાહ કરે, જેની પાસે ધન-સંપત્તિ હોય, તે જ પુણ્યશાળી?’

‘હાસ્તો!’

‘ના, જેનધર્મમાં એને જ પુણ્યશાળી નથી કહેવામાં આવતો. જેની પાસે જ્ઞાનદ્રષ્ટિ છે, જેની પાસે ક્ષમા-નમ્રતા છે, જેના હૈયામાં પરમાત્મા વસે છે, તે પુણ્યશાળી છે!’ યુવાને પુણ્યશાળીની સુંદર વ્યાખ્યા રજૂ કરી.

‘આવા આત્માને દુઃખ આવે ખરાં?’ મામાએ ભાણેજને પૂછ્યું.

‘હા, પૂર્વભવોનાં પાપના ઉદયથી દુઃખ આવે છતાં એ પુણ્યશાળી આત્મા એને દુઃખ ન માને અને સમતાપૂર્વક સહન કરે. તો તેનાં દુઃખ દૂર થઈ જાય છે અને સુખ મળે છે.’

સેનાપતિ વેપારીઓની વાતો સાંભળીને આનંદથી પુલકિત બની ગયો. એને અંજનાનો પત્તો લાગી ગયો! વેપારીઓની વાતમાંથી એને અંજનાની ભાળ થઈ ગઈ! તરત જ તે ગામની બહાર આવી ગયો. બીજા જે સુભટો તપાસ કરવા ગયા હતા, તે પણ આવી ગયા હતા. સહુએ સેનાપતિને આજે હસતો જોયો!

‘પ્યારા સુભટો! આપણું કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયું છે. અંજનાનો પત્તો લાગી ગયો છે!’ સેનાપતિએ કહ્યું.

‘હેં? ક્યાં છે મહાસતીજી?’ સુભટો આશ્ચર્ય અને આનંદથી નાચી ઊઠ્યા.

‘આપણે અહીંથી હનુપુર નગરમાં જવાનું છે. ત્યાં અંજના અને અંજનાનો પુત્ર ક્ષેમકુશળ છે!’

‘અંજના સતીનો જય હો!’ સુભટોએ જયજયકાર કર્યો.

સૌ વિમાનમાં ગોઠવાઈ ગયા. સેનાપતિએ વિમાનને ગતિ આપી. થોડાક સમયમાં જ હનુપુરનાં ગગનચુંબી જિનમંદિરો નજરે પડવા લાગ્યાં. સેનાપતિએ નગરના સીમાડામાં વિમાન નીચે ઉતાર્યું અને ઝડપથી સુભટો સાથે તેણે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરની અપૂર્વ રચના અને શોભા જોઈ, સેનાપતિ ખુશ

૨૪૮

જૈન રામાયણ

થઈ ગયો. રાજમાર્ગો વટાવતા તેઓ રાજમહાલયના દ્વારે આવી પહોંચ્યા. દ્વાર પર સશસ્ત્ર સૈનિકો પહેરો ભરી રહ્યા હતા. સેનાપતિ ત્યાં ઊભો રહી ગયો. દ્વારરક્ષકને તેણે કહ્યું :

‘અમારે મહારાજા માનસવેગને મળવું છે.’

‘આપનો શુભ પરિચય શું છે?’ દ્વારપાલે પૂછ્યું.

‘અમે આદિત્યપુરથી આવ્યા છીએ. રાજા પ્રલ્લાદનો સંદેશો લઈને આવ્યા છીએ.’

એક દ્વારરક્ષક રાજમંદિરમાં ગયો. મહારાજા માનસવેગની પાસે પહોંચ્યો અને પ્રણામ કરીને નિવેદન કર્યું.

‘આદિત્યપુરથી મહારાજા પ્રલ્લાદના માણસો આપને મળવા આતુર છે.’

‘તેમને તરત અંદર આવવા દો.’ માનસવેગના ચિત્તમાં અનેક વિચારો ઊભરાયા. તેણે દાસીને મોકલી અંજનાને સમાચાર આપ્યા. બીજી બાજુ સેનાપતિએ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો.

‘મહારાજા માનસવેગનો જય હો.’ સેનાપતિએ માનસવેગને પ્રણામ કર્યા. માનસવેગે ઊભા થઈને, સેનાપતિનું હર્ષથી સ્વાગત કર્યું. સેનાપતિને બેસવા માટે આસન આપ્યું. ત્યાં વસંતતિલકા સાથે અંજના પણ આવી પહોંચી. પાછળ દોડતો હનુમાન પણ આવી પહોંચ્યો. અંજનાને જોતાં જ સેનાપતિ ઊભો થઈ ગયો અને હાથ જોડીને વંદના કરી.

‘તમારું કુશળ હો...’ અંજનાએ આશીર્વાદ આપી, યોગ્ય જગાએ આસન લીધું. હનુમાન અંજનાના ઉત્સંગમાં ગોઠવાઈ ગયો. તે આગંતુક સેનાપતિની સામે ધારીધારીને જોઈ રહ્યો.

‘કેમ આદિત્યપુરમાં સહુ કુશળ તો છે ને?’ માનસવેગે પૂછ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં સેનાપતિની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. તેના ગળે ડૂમો ભરાઈ ગયો. યુદ્ધભૂમિ પર શત્રુઓ પર સિંહની જેમ ત્રાટકનાર સેનાપતિ... એનું વજ્ર જેવું હૃદય પણ દ્રવી ઊઠ્યું. અંજનાને જોઈને તે રડી પડ્યો.

‘મહાનુભાવ! કેમ આમ? સહુ કુશળ તો છે ને?’ માનસવેગે પુનઃ પૂછ્યું. અંજનાનું હૃદય ધબકી ઊઠ્યું.

‘મહારાજા, આદિત્યપુર આજે શોકના અંધકારમાં ડૂબી ગયું છે. જ્યારથી મહાસતીને કલંકિત કરી, કાઢી મૂકવામાં આવ્યાં ત્યારથી આદિત્યપુરની પ્રજા અશાંત બની ગઈ છે.’

સતીત્વનો વિજય

૨૪૯

‘શું પવનંજય લંકાથી પાછા આવી ગયા?’

‘હા જી, હું પણ યુદ્ધયાત્રામાં તેમની સાથે જ હતો. અમે પાછા આવ્યા પછી પવનંજય સતીના મહેલમાં ગયા. પરંતુ મહેલમાં કોણ મળે? તેમણે સતી પ્રત્યે થયેલ ધોર અન્યાયને સાંભળ્યો. તે ફક્કડી ઊઠ્યા અને પ્રહસિતની સાથે તેઓ ધરેથી નીકળી ગયા, દેવીને શોધતા તેઓ ગામો-નગરો, પર્વતો-ગુફાઓ, ખીણો ફેંદી વળ્યાં, પરંતુ દેવી ન મળ્યાં. પ્રહસિતને તેમણે આદિત્યપુર મોકલ્યો... પણ...’

‘પછી શું થયું?’ અંજના બેબાકળી બની ગઈ.

‘પ્રહસિતની સાથે તેમણે સંદેશો મોકલ્યો...’ સેનાપતિનો શ્વાસ ભરાઈ ગયો. અંજનાનો જીવ અધર થઈ ગયો.

‘હું હજુ અંજનાને શોધવા જંગલોમાં ભટકીશ... છતાં જો અંજના નહિ મળે તો...’

‘તો?’ અંજનાની આંખો ભયથી પહોળી થઈ ગઈ.

‘તો હું અગ્નિમાં...’ સેનાપતિ વાક્ય પૂરું કરે ત્યાં અંજના મોટા અવાજે રડી પડી. તે મૂચ્છા ખાઈને ઢળી પડી. નાનકડો હનુમાન સૂનમૂન બની ગયો. માતાને રડતી જોઈ તે પણ રડી પડ્યો અને અંજનાને વળગી પડ્યો. દાસદાસીઓ અને આખું રાજકુટુંબ ભેગું થઈ ગયું. શીતલ પાણીનો છંટકાવ કરી, અંજનાને ભાનમાં લાવવામાં આવી, પરંતુ અંજનાની આંખમાંથી તો શ્રાવણ ને ભાદરવો વરસી રહ્યો. તેણે કરુણ કલ્પાંત કરવા માંડ્યો.

‘પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ તો પતિના વિરહથી અગ્નિમાં પ્રવેશે. પતિ વિના સ્ત્રીને જીવન અસાર લાગે છે, પરંતુ આપના જેવા મહાપુરુષને ક્યાં સ્ત્રીઓની ખોટ છે? મારા જેવી તો હજારો સ્ત્રીઓ તમને મળી શકે. પુરુષને પ્રેયસીનો વિરહ તો લણિક હોય. છતાં આપ અગ્નિપ્રવેશ શા માટે કરો? અહો... મને ધિક્કાર હો... કે આપના ચિરવિયોગમાં પણ હું જીવી રહી છું. આપનામાં ને મારામાં કેટલું અંતર? આપ મહાન સાત્ત્વિક છો. હું કાયર, નિઃસત્ત્વ છું, આપ રત્ન છો અને હું કાચતુલ્ય છું. દોષ આપનો નથી, દોષ સાસુનો પણ નથી, દોષ માતાપિતાનો પણ નથી... દોષ તો મારા જ કમભાગ્યનો છે.’

‘અંજના, હવે વિલાપ કરવાનો સમય નથી. હવે તો તત્કાલ આપણે પવનંજયને શોધી કાઢવા જોઈએ.’ માનસવેગે અંજનાને શાંત પાડી.

‘હા, જી. આપણે હવે વિલંબ કર્યા વિના અહીંથી નીકળી જવું જોઈએ.’ સેનાપતિએ કહ્યું.

‘પરંતુ આપણે ક્યાં...’

‘આપ એની ચિંતા ન કરો. પ્રહસિતે મને નિશાની આપેલી છે; આપણે ત્યાં પહોંચવાનું છે. પછી આપણે જોઈ લઈશું.’

‘બસ, ત્યારે હવે અમે તૈયારી કરી લઈએ. અંજના, ચાલો તમે બધાં તૈયાર થઈ જાઓ.’

માનસવેગનું વિમાન તૈયાર થઈ ગયું. અંજના, હનુમાન, વસંતતિલકા, માનસવેગ, અંજનાની મામીઓ... વગેરે વિમાનમાં ગોઠવાઈ ગયાં. સેનાપતિએ પણ પોતાનું વિમાન સજ્જ કરીને પ્રયાણ આરંભ્યું. બંને વિમાનો વૈતાલ્ય પર્વતની ગિરિમાળાઓ પરથી ઊડવા લાગ્યાં. સેનાપતિનું વિમાન આગળ હતું અને માનસવેગનું વિમાન પાછળ હતું.

પ્રહસિત ભૂતવન ઉપર પૂરી ચોકસાઈથી વિમાન ચલાવી રહ્યો હતો. રાજા પ્રલ્લાદ અને મહામંત્રી એટલી જ ચીવટથી ભૂતવનમાં દૃષ્ટિ માંડીને પવનજયને શોધી રહ્યા હતા. એક ચક્કર લગાવ્યું, બીજું લગાવ્યું, ત્રીજું લગાવ્યું, પરંતુ કોઈ પત્તો ન લાગ્યો. ત્યાં મહામંત્રીએ કહ્યું :

‘વિમાનને વનમાં જ જો કોઈ જગા દેખાય તો ત્યાં ઉતારો.’

‘પણ, જરા રાહ જુઓ, આપણે ઉત્તર તરફ હજુ ગયા જ નથી, એ બાજુએ જઈ આવીએ પછી યોગ્ય સ્થળે વિમાનને ઉતારીએ.’ પ્રહસિત બોલ્યો.

વિમાન ઉત્તર તરફ વળ્યું. થોડુંક આગળ વધ્યું, ત્યાં તેમના કાને અવાજ અથડાયો.

‘પ્રહસિત, વિમાન થંભાવી દે, કોઈ અવાજ સંભળાઈ રહ્યો છે.’ પ્રલ્લાદ રાજાએ વિમાન થોભાવવા આજ્ઞા કરી અને કઈ બાજુએથી અવાજ આવે છે, તે વિચારવા લાગ્યા. અવાજ નજીકમાંથી જ આવતો લાગ્યો... શાંત વાતાવરણમાં શબ્દો, પણ સ્પષ્ટ સંભળાઈ રહ્યા હતા.

‘હે વનદેવતા! આપ મારી દ્વંદ્વવ્યથા સાંભળો. હું વિદ્યાધર રાજા પ્રલ્લાદનો પવનજય નામે પુત્ર છું. મહાસતી અંજના મારી પત્ની છે. તે નિર્દોષ હોવા છતાં મેં દુષ્ટબુદ્ધિથી લગ્ન થતાં જ એનો ત્યાગ કર્યો. તેને દુઃખના દાવાનળમાં ફેંકી. એનો તિરસ્કાર કરી અવગણના કરી હું યુદ્ધયાત્રામાં ચાલ્યો. પરંતુ દૈવવશાત્ માનસરોવરના તીરે મને મારી ભૂલ સમજાઈ અને એ રાત્રે છૂપી રીતે મિત્ર પ્રહસિતને લઈ, હું અંજનાના મહેલે આવ્યો. મેં રાત ત્યાં પસાર

સતીત્વનો વિજય

૨૫૧

કરી, સ્વૈરપણે એની સાથે ભોગ-રમણ કરી, પ્રભાતે એને મારા આગમનના ચિહ્ન તરીકે મુદ્રિકા આપી... માતાપિતાને જાણ કર્યા વિના જ હું પાછો યુદ્ધયાત્રાએ ચાલ્યો ગયો.

‘હે વનદેવતા! એ સતી ગર્ભવતી બની. મારી માતાએ તેને કલંકિત માની કાઢી મૂકી. મારી ગંભીર ભૂલના પરિણામે એ સતી પુનઃ દુઃખના ખાડામાં ધકેલાઈ ગઈ. મારી અજ્ઞાનતાએ, મારી અવિચારિતાના કારણે એ નિર્દોષ સતી દારુણ દશાને પામી. મેં એને પૃથ્વીના ખૂણે ખૂણે શોધી. છતાં એ ન મળી, ક્યાંથી મળે? સમુદ્રમાં પડી ગયેલું રત્ન હાથ ક્યાંથી લાગે? હવે જીવતા રહીને એના વિરહનું દુઃખ મારાથી સહન થઈ શકે તેમ નથી, માટે હું મારા દેહને અગ્નિમાં હોમી દઉં છું...

‘હે વનદેવતા! જો એ મારી પ્રિયા તમને જોવા મળે તો તેને કહેજો- ‘તારા વિયોગથી પીડાતો તારો પતિ, અગ્નિમાં હોમાઈ ગયો છે...’

ચિત્તમાં શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરી, ભડભડ સળગી ઊઠેલી કાષ્ઠની ચિતામાં ફટી પડવા, તેણે કૂદકો માર્યો... પણ...

વિમાનમાંથી રાજા પ્રલ્લાદ વીજળીવેગે નીચે ઊતરી આવ્યા અને આકાશમાં જ પવનંજયને પાછળથી બાયમાં જકડી લીધો. પવનંજયે છૂટવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. તે ધૂંધવાઈ ઊઠ્યો.

‘કોણ છે આ વિઘ્ન કરનાર? પ્રિયના વિયોગથી પીડાતા મને અગ્નિમાં ખાખ થઈ જવા દો, મારા માર્ગમાં આડે ન આવો,

‘બીજું કોઈ નથી વત્સ, તારો પાપી પિતા છું...’ આંખમાંથી ચોધાર આંસુએ રડતા પ્રલ્લાદે પવનંજયને કહ્યું.

‘વત્સ, શમા કર. નિર્દોષ પુત્રવધૂ પ્રત્યે મેં જે ઉપેક્ષા કરી, તે મારું પાપ ધોવાઈ શકે એવું નથી. એ અવિચારી સાહસ તારી માતાએ કર્યું છે... તું એવું સાહસ ન કર. તું ધીર છે તો હવે સ્થિર બન.’ પ્રલ્લાદે પવનંજયને સમજાવવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. કેતુમતી પણ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતી, પવનંજયને અગ્નિમાં ન પડવા માટે ધીનવવા લાગી. પ્રહસિત અને મહામંત્રી આકાશમાં જ વિમાનને ધુમાવતા, મોકલેલા સેનાપતિઓની રાહ જોવા લાગ્યા. ચારેય દિશાઓમાં દૂર દૂર દ્રષ્ટિ નાંખવા લાગ્યા.

ત્યાં જ સેનાપતિ અને માનસવેગનાં વિમાનો તીવ્ર ગતિથી આવી રહેલાં નજરે પડ્યાં. પ્રહસિતનું હૃદય નાચી ઊઠ્યું. તેણે બ્રૂમ પાડી.

૨૫૨

જૈન સમાચાર

‘મહારાજા પ્રસ્લાદનો જય હો! મહાસતીને લઈને સેનાપતિ આવી રહ્યા છે!’ પ્રહસિતે પોતાના વિમાનને આવતાં વિમાનોની દિશામાં વાળ્યું અને આદિત્યપુરનો ધ્વજ લહેરાવી દીધો. સામેથી સેનાપતિએ પણ ધ્વજ લહેરાવ્યો! સુભટોએ જયજયકારથી ભૂતવનને ગજવી મૂક્યું. વિમાનો નજીકમાં આવી ગયાં. પ્રહસિતે માનસવેગના વિમાનની પાસે જઈ અંજના અને હનુમાનને સુખરૂપ જોઈ, મહાન હર્ષ અનુભવ્યો. વિમાનને આગળ કરી, પ્રહસિત સહુને જ્યાં ચિતાના ભડકા થઈ રહ્યા હતા ત્યાં લઈ આવ્યો. વિમાનને યોગ્ય જગ્યાએ ઉતારી, સહુ ઝડપથી પવનંજયની પાસે આવી પહોંચ્યાં. માનસવેગે અને અંજનાએ રાજા પ્રસ્લાદનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યાં.

પ્રસ્લાદની આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ ટપકી પડ્યાં. તે માનસવેગને ભેટી પડ્યો. નાનકડા હનુમાનને તેડી લઈ, પોતાના ઉત્સંગમાં જકડી લીધો. કેતુમતી અંજનાની સામે જોઈ રડી પડી.

‘બેટી, મને ક્ષમા કર...’ કેતુમતી અંજનાના પગમાં પડવા ગઈ ત્યાં તો અંજનાએ બે હાથે કેતુમતીને પકડી લીધી.

‘માતાજી! આપનો કોઈ દોષ નથી. દોષ મારા દુર્ભાગ્યનો જ છે,’ અંજનાએ કેતુમતીની વ્યથાને હળવી કરી; અને પવનંજયને અંજલિ જોડી પ્રણામ કર્યાં.

પ્રહસિતનું હૃદય પ્રસન્ન બની ગયું. તે એક બાજુ ઊભો ઊભો પવનંજય-અંજનાને જોઈ રહ્યો. તેની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં એ બંનેના જીવનના ભૂતકાળના પ્રસંગો તરવરવા લાગ્યા. સંસારની અસારતા સમજવા માટે આનાથી બીજું કયું ઉમદા દૃષ્ટાંત મળી શકે?

‘રાજન! તમે ખરેખર મારા કુટુંબને દુઃખના દરિયામાં પડતું ઉગારી લીધું...’ પ્રસ્લાદે માનસવેગનો ગળગળા સ્વરે આભાર માન્યો.

‘મહારાજા, હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. બાકી તો અંજનાનું પુણ્યબળ જ એના સહારે આવ્યું છે.’ માનસવેગે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું.

‘તમે મારા સર્વ સંબંધીઓમાં શ્રેષ્ઠ બન્યા છો. તમે જ મારા સાચા બંધુ છો. મારા વંશની પરંપરાના આધારભૂત મારી પુત્રવધૂનું રક્ષણ કરી મારા સમગ્ર કુળના ઉપકારી બન્યા છો.’ પ્રસ્લાદે માનસવેગની પુનઃ પુનઃ પ્રશંસા કરી.

‘હા, અને જો એમણે મારી પુત્રવધૂનું રક્ષણ ન કર્યું હોત તો અને એ ન મળી હોત તો હું પણ જીવી ન શકત.’ કેતુમતીએ કહ્યું. કેતુમતી તો હનુમાનને, પોતાના ઉત્સંગમાં લઈને રાજારાજ થઈ ગઈ. પૌત્રનું અનુપમ રૂપ-લાવણ્ય જોઈને, અને પૌત્રની કાલી ઘેલી વાણી સાંભળીને કેતુમતી હર્ષધેલી થઈ ગઈ.

સતીત્વનો વિજય

૨૫૩

મહારાજા પ્રસ્લાદે સેનાપતિને આજ્ઞા કરી :

‘સેનાપતિજી! અહીં ભવ્ય મહોત્સવ ઊજવવાની તૈયારી કરો.’

‘જેવી મહારાજાની આજ્ઞા!’ સેનાપતિએ પ્રસ્લાદને પ્રણામ કર્યા અને વિદ્યાશક્તિથી તત્કાલ ભવ્ય ઉદ્યાનની રચના કરી દીધી. રમણીય જિનમંદિર બનાવી દીધું. ભૂતવનને થોડાક કાળ માટે જિનેન્દ્રવન બનાવી દીધું! સુંદર પ્રાસાદો પણ ઊભા કરી દીધા.

બીજી બાજુ બે સુભટોને તાબડતોબ મહેન્દ્રનગર રવાના કર્યા અને રાજા મહેન્દ્રને પરિવાર સહિત તેડી લાવવા આજ્ઞા કરી. સુભટો વિમાનમાં મહેન્દ્રપુર પહોંચ્યા અને રાજા મહેન્દ્રને શુભ સમાચાર આપ્યા. મહેન્દ્ર સમગ્ર પરિવાર સાથે બે સુભટોની જોડે ભૂતવનમાં આવી પહોંચ્યો.

સૌ સ્વજનો મળ્યા. આનંદની અવધિ ન રહી. ઊભરાઈ રહેલા આનંદને જિનભક્તિમાં જોડી દીધો. ગીત-નૃત્ય અને અનેક પ્રકારની પૂજનસામગ્રીથી પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ કરી. મહોત્સવની પૂર્ણાહુતિમાં સૌએ પ્રીતિભોજન કર્યા અને પોતપોતાના નગરે પવનંજય, અંજના, હનુમાનને લઈને જવા આગ્રહ કરવા માંડ્યાં. ત્યાં માનસવેગે સહુને પ્રાર્થના કરી :

‘અહીંથી કોઈને છૂટા પડવાનું નથી. અહીંથી સહુએ હનુપુર પધારવાનું છે. મારી આપ સૌને પ્રાર્થના છે. ત્યાંથી પછી આપ આપનાં નગરોમાં જઈ શકશો.’

માનસવેગના વચનને કોણ ઉલ્લંઘી શકે એમ હતું! પ્રસ્લાદ અને મહેન્દ્ર બંને રાજાઓ માનસવેગના ઉપકાર નીચે દબાયેલા હતા. સહુ કબૂલ થયા. ઉપકારીના મહાન ઉપકારની કદરદાની જો મનુષ્યમાં ન હોય તો તે મનુષ્ય જ ન કહેવાય.

વિમાનો તૈયાર થયાં. સૌ પોતપોતાના વિમાનમાં ગોઠવાઈ ગયા. સૌથી આગળ પ્રહસિતનું વિમાન પવનંજય, અંજના, હનુમાન અને વસંતતિલકાને લઈને આકાશમાર્ગે ગતિશીલ બન્યું. તેની પાછળ પ્રસ્લાદ અને મહેન્દ્રનાં વિમાનો ઊડ્યાં. સૌની પાછળ સેનાપતિનું વિમાન ઊડવા લાગ્યું.

❀ ૨૮. હનુમાન યુદ્ધની વાટે... ❀

કયા મનુષ્યના જીવનમાં મૂંઝવણ નથી આવી? કયા જીવને જીવતરમાં વિઘ્નો નથી પડ્યાં? સંસારવાસી હો યા સંસારત્યાગી હો, જ્યાં સુધી આત્મા દેહધારી છે ત્યાં સુધી બાહ્ય-આંતરિક વિઘ્નો તેના જીવન પર પ્રહાર કરતાં રહે છે. સત્ત્વહીન મનુષ્ય એ વિઘ્નોનો બલિ બની જાય છે, જ્યારે સત્ત્વસભર મનુષ્ય એ વિઘ્નોને પગ તળે કચડી નાખી, આગળ ધપતો રહે છે.

ગુણિયલ આત્મા પર પણ જગત પ્રહારો કરે છે અને દુર્જન આત્મા પર પણ જગત પ્રહારો કરે છે. અંજના જેવી મહાસતી પર આપત્તિઓ પડવામાં કંઈ કમી ન રહી. પરંતુ મહાસતી ધીરતા ને વીરતાથી આપત્તિઓના ઝંઝાવાતમાં નિશ્ચળ રહી. ઝંઝાવાત શમી ગયો... તેને પુનઃ સ્વસ્થતા અને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ.

સહુ હનુપુરનગરમાં આવી પહોંચ્યાં. રાજા માનસવેગે સારા ય નગરમાં મહોત્સવ જાહેર કર્યો. આઠ દિવસ સુધી વિદ્યાધરોએ જિનમંદિરોમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પ્રભુભક્તિ કરી. માનસવેગે છૂટે હાથે દાન દીધાં. હનુપુરની શેરીએ શેરીએ નાટ્યારંભો યોજાયા. અંજના-પવનંજયના ઘેરઘેર ગુણ ગવાયા.

પ્રલ્લાદે અને મહેન્દ્રે જવા માટે અનુજ્ઞા માંગી. માનસવેગે વધુ રોકાવા માટે આગ્રહ કર્યો, પરંતુ બંને રાજાઓ પોતપોતાનાં રાજ્ય સૂનાં મૂકીને આવ્યા હતા, ગયા વિના ચાલે એમ ન હતું. માનસવેગે જવાની અનુજ્ઞા આપી. પ્રલ્લાદે પવનંજય, અંજના અને હનુમાનને આદિત્યપુર આવવા કહ્યું. પરંતુ પવનંજયની ઇચ્છા હવે આદિત્યપુર જવાની ન હતી. એવી રીતે અંજના તથા હનુમાનને આદિત્યપુર મોકલવા માટે માનસવેગ પણ રાજી ન હતા. પ્રલ્લાદ અને કેતુમતીએ ઘણો આગ્રહ કર્યો; પરંતુ માનસવેગનું મન ન માન્યું.

‘પિતાજી, આપ એમ ન ધારશો કે આપના પ્રત્યે અમને રોષ છે. પરંતુ અંજના-હનુમાનને અહીં ફાવી ગયું છે, તેમ જ મામાજી પણ અમને મોકલવા રાજી નથી. વળી આદિત્યપુર પ્રસંગે આવવામાં ય ક્યાં વિલંબ થવાનો છે?’ પવનંજયે પ્રલ્લાદને કહ્યું.

પ્રલ્લાદની આંખમાં આંસુ ભરાયાં. તેના વયોવૃદ્ધ મુખ પર દુઃખની રેખાઓ ઊપસી આવી.

એ તો નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું હતું કે અંજના નિષ્કલંક હોવા છતાં કેતુમતીએ તેને કલંકિત કરી હતી. તેમાં રાજા પ્રલ્લાદે પણ સાથ આપ્યો હતો. જાણે કે

હનુમાન યુદ્ધની વાટે...

૨૫૫

પોતાના ગુનાની સજા અત્યારે થતી હોય એમ પ્રત્વાદને લાગ્યું. પવનંજય, અંજના અને હનુમાનને લીધા વિના આદિત્યપુરમાં જવું, એ પણ એક શરમજનક પરિસ્થિતિ હતી. કેતુમતીએ પવનંજયને સમજાવ્યો, પરંતુ પવનંજયે તો સ્પષ્ટ વાત કરી.

‘માતા, મારો એવો આગ્રહ નથી કે અહીંયાં જ રહેવું. અંજનાનું દિલ માનતું હોય તો મને ત્યાં આવવામાં કોઈ દુઃખ નથી, હું તો રાજી છું.’

‘રાજન, તમે આગ્રહ ન કરો. અંજના અને હનુમાન સાથે આખું હનુપુર હળી-મળી ગયું છે. હું કદાચ તેમને જવાની રજા આપીશ, પરંતુ અંજનાની મામીઓ, બહેનો અને નગરજનો નહિ જ આવવા દે.’ માનસવેગે પ્રત્વાદને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહ્યું.

‘વળી, જે ક્ષણે આપ અમને બોલાવશો ત્યારે અમે ત્યાં હાજર થઈશું. હનુમાનને આદિત્યપુર બતાવવું તો પડશે ને!’ પવનંજયે નાના હનુમાનની સામે જોયું. પ્રત્વાદે હનુમાનને તેડી લીધો અને છાતી સરસો ચાંપ્યો.

‘દાદાજી, તમે ક્યાં જાઓ છો!’ હનુમાને પ્રત્વાદનું મુખ પકડીને પૂછ્યું. હનુમાનના સાકરના ટુકડા જેવા શબ્દો સાંભળીને પ્રત્વાદનું હૈયું હર્ષથી નાચી ઊઠ્યું.

‘તારા ઘર જઈએ છીએ!’ પ્રત્વાદે હનુમાનના પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો.

‘મારું ઘર તો આ છે!’ હનુમાને પવનંજયની સામે જોયું. પ્રત્વાદ શું જવાબ આપે?

સેનાપતિએ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રણામ કરીને કહ્યું :

‘મહારાજા, વિમાનો તૈયાર થઈ ગયાં છે.’

‘હા, અમે તૈયાર જ છીએ,’ રાજા મહેન્દ્રની સાથે પ્રત્વાદ બહાર નીકળ્યા. પોતપોતાના પરિવાર સાથે રાજાઓ વિમાનમાં પ્રવેશ્યા. પવનંજયે અને અંજનાએ પ્રત્વાદનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા. પછી કેતુમતીનાં ચરણોમાં પણ નમસ્કાર કર્યા. બંનેએ આશીર્વાદ આપ્યા. હનુમાનને સારી રીતે શિક્ષણ આપવા વગેરેની મીઠી શિખામણ આપી, પ્રત્વાદે વિમાનને ગતિ આપી.

રાજા મહેન્દ્રને પણ પવનંજયે પ્રણામ કર્યા. અંજનાએ પિતાનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા અને વિમાન આકાશમાર્ગે ચાલતું થયું.

સહુને વળાવી માનસવેગ પવનંજયનો હાથ પકડી, પોતાના મંત્રણાખંડમાં ગયો. પવનંજયને પોતાની બાજુમાં જ બેસાડી માનસવેગે કહ્યું :

૨૫૭

જૈન રામાયણ

‘પવનંજય, અહીં તમારે કોઈ પણ વાતે સંકોચ રાખવાનો નથી. આ રાજ્ય હવે તમારે જ સંભાળવાનું છે.’

‘હું જરૂર આપના કાર્યમાં સહાયક થઈશ, બાકી રાજ્યની ધુરા આપે જ રાખવાની છે.’ પવનંજયે માનસવેગની વાતને કંઈક અંશે સ્વીકારી.

‘ના, હું તો હવે નિવૃત્ત થવા ચાહું છું અને બાકી જિંદગી શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની ઉપાસનામાં વ્યતીત કરવાની અભિલાષા સેવું છું. એટલે રાજ્યની ધુરા તમારે જ ધારણ કરવી પડશે.’

પવનંજય વિચારમાં પડી ગયો.

‘એમાં તમારે કંઈ વિચારવાનું નથી. કાલથી મારી સાથે રહી, રાજ્યની તમામ માહિતી તમારે મેળવી લેવાની છે. મંત્રીવર્ગનો પરિચય કરી લેવાનો.’

માનસવેગે પવનંજય માટે એક ભવ્ય મહેલ તૈયાર કરાવી દીધો હતો. શુભ મુદ્દતે પવનંજયે તેમાં વાસ કર્યો. પ્રહસિતને અને વસંતતિલકાને પવનંજયે પોતાના મહેલમાં જ રાખ્યાં.

એક દિવસે અંજનાએ અવસર પામીને પવનંજયને હસતાં હસતાં કહ્યું.

‘આ વસંતતિલકાને તમારે કુંવારી જ રાખવી છે?’

‘એ તો તારે વિચારવાનું છે ને?’

‘હું શું વિચારું? એને તો મારા સિવાય કોઈ ગમશે જ નહિ!’

‘મને એક વિચાર આવે છે.’

‘શું?’

‘પ્રહસિત અને વસંતતિલકા...’

‘ઓ હો! વિચાર તો સુંદર કર્યો. તું એ બંનેને પૂછી જોજે.’

‘ના જી! હું વસંતાને પૂછીશ. આપ પ્રહસિતને, ખરું ને?’

‘ભલે એમ. પરંતુ નક્કી કરાવી દેજે તું! તારું વચન બંને માન્ય રાખશે...’

અંજના શરમાઈ ગઈ.

હનુપુરમાં પવનંજય-અંજના અને હનુમાનના દિવસો આનંદપૂર્વક વ્યતીત થવા લાગ્યા. બીજી બાજુ પ્રહસિત અને વસંતતિલકાનાં પણ લગ્ન થઈ ગયાં. બંને પવનંજયના મહેલમાં જ રહીને જીવનકાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં. હનુમાનનો શૈશવકાળ પણ શ્રદ્ધા-સંસ્કાર અને શિક્ષણથી પસાર થવા લાગ્યો.

હનુમાન યુદ્ધની વાટે...

૨૫૭

પવનંજયે હનુમાનને ભિન્નભિન્ન કળાઓનું શિક્ષણ આપવા માટે નિપુણ આચાર્યોને રોક્યા. તેણે સ્વયં પોતે પણ તેના શિક્ષણ પર ધ્યાન આપવા માંડ્યું. સર્વ જાતની શસ્ત્રકળા અને યુદ્ધકળામાં હનુમાન નિપુણ બનતો ગયો. બાહુબળ તો આમેય અદ્ભુત હતું, તેમાં જ્યાં શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિસરનું શિક્ષણ ભળ્યું ત્યાં હનુમાનની શક્તિ અજોડ-અજેય બની ગઈ.

જેમ જેમ હનુમાનની વય વધતી ચાલી તેમ તેમ અંજનાએ હનુમાનને આત્મજ્ઞાન પણ આપવા માંડ્યું. આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ સમજાવ્યું. આત્માની કર્મલેખિત વિભાવદશાનો પરિચય કરાવ્યો. પુણ્ય અને પાપના સિદ્ધાંત પર શ્રદ્ધા સ્થિર બનાવી. કર્મોની સામે જ ઝઝૂમી લેવાનું લક્ષ દેઢ બનાવ્યું. તે માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા જિનેશ્વર દેવની આરાધના - ઉપાસનાનો અપૂર્વ માર્ગ બતાવ્યો.

રોજ નીરવ રાત્રે અંજના હનુમાનને તીર્થંકર ભગવંતોના પરાક્રમથી ભરપૂર જીવનચરિત્રો સંભળાવતી. હનુમાન એકરસે તેમાં તરબોળ બની જતો! તેનું હૈયું નારી ઊઠતું... તેના અંતઃકરણના ઊંડાણમાં વીતરાગનો રાગ જાગી ઊઠતો. જીવનનું અંતિમ સાધ્ય તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ સમજાતું.

બધી વાતોમાં અંજના એક લક્ષ નહોતી ચૂકતી કે ક્યારેય પવનંજય સાથેનો પોતાનો ભૂતકાળ હનુમાન સમક્ષ ન કહેવાઈ જાય! પુત્રના હૈયામાં પિતા તરફનો રાગ જરા ય ન ઘવાય, તે માટે પિતાનો કોઈ નાનો ય દોષ પુત્રને ન કહેવો જોઈએ, એ વાત મહાસતી બરાબર સમજતી હતી.

આ એક સત્ય સહુએ સમજી લેવા જેવું છે. માતાએ કે પિતાએ, અરસપરસના કોઈ દોષ પોતાનાં સંતાનોને ન કહેવા જોઈએ. જો કહેવામાં આવશે તો સંતાનોના હૈયામાં માતા-પિતા પ્રત્યેનો આદરભાવ નહિ ટકે, પ્રેમભાવ નહિ ટકે.

વર્ષો વીતવા લાગ્યાં. હનુમાન યૌવનવયમાં પ્રવેશ્યો. તેણે અનેક વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરી. કલા, ગુણો અને સુસંસ્કારોથી હનુમાનનું જીવન ઉન્નત અને આબાદ બન્યું. નાનાંમોટાં પરાક્રમોથી હનુમાને સહુનાં દિલ જીતી લીધાં. તેમાં ય અંજનાના હર્ષની કોઈ સીમા નહોતી.

આમ હનુપુરમાં આનંદમંગલ વર્તી રહ્યો હતો ત્યાં લંકામાં રાવણ મોટી ગડમથલમાં પડી ગયો હતો. તેના ચિત્તમાં વરુણ કાંટાની જેમ ખૂંચ્યા કરતો હતો. તેનું અભિમાની માનસ વરુણ પર વિજય મેળવવા માટે તલસી રહ્યું હતું. પવનંજયે વરુણની સાથે મિત્રતાનો સંબંધ બાંધીને એક વાર તો મોટા

૨૫૮

જૈન રામાયણ

માનવસંહારને અટકાવ્યો હતો, પરંતુ વરુણ જેવા એક સામાન્ય રાજાને પોતે પરાજિત ન કરી શક્યો, તેનો ડંખ હરહંમેશ તેને સતાવી રહ્યો હતો, અને કોઈ પણ બહાનું જો મળી જાય તો પુનઃ વરુણની સામે સંગ્રામ કરી, વરુણને પોતાનો આજ્ઞાકિત રાજા બનાવી, વિજયૈષણા પૂર્ણ કરવા ઝંખી રહ્યો હતો.

રાત્રિનો સમય હતો. લંકા નિદ્રાધીન થઈ હતી. રાજમહેલમાં સંત્રીઓના પગરવ સિવાય સર્વત્ર શાંતિ હતી. રાવણને નિદ્રા નહોતી આવતી! તે પોતાના વિશાળ રાજ્યની કલ્પનામાં રાગતો હતો... તેમાં વરુણ આડે આવતો હતો. કોઈ પણ ઉપાયે તેને દૂર કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો હતો. તેણે શયનખંડના એક ખૂણામાં જઈને એક જગાએ પગ દબાવ્યો. તરત જ શયનખંડના દ્વારે ઊભેલો સશસ્ત્ર સૈનિક અંદર દાખલ થયો અને પ્રણામ કરીને ઊભો રહ્યો.

‘કુંભકર્ણ, બિભીષણ અને ઇન્દ્રજિતને બોલાવી લાવ.’

‘જેવી મહારાજાની આજ્ઞા.’ પુનઃ નમન કરી સૈનિક પાછલા પગે શયનખંડમાંથી બહાર નીકળી ગયો. રાવણ ત્રણેયની પ્રતીક્ષા કરતો પલંગ પર બેઠો. થોડી ક્ષણોમાં જ કુંભકર્ણ પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ જ બિભીષણ અને ઇન્દ્રજિત પણ આવી પહોંચ્યા. ત્રણેય રાવણની સામે ભદ્રાસનો પર ગોઠવાયા.

‘કેમ, અત્યારે મોડી રાત્રે બોલાવવા પડ્યા?’ કુંભકર્ણ સ્વસ્થ થતાં પૂછ્યું.

‘શું કરું? ઊંઘ નથી આવતી!’

‘એવું તે શું છે? મોટાભાઈ!’ બિભીષણે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

‘વરુણ મારી ઊંઘ બગાડી રહ્યો છે.’

‘એટલે શું એ લંકા પર ચઢી આવ્યો છે!’ ઇન્દ્રજિત ઊભો થઈ ગયો.

‘ના, ભાઈ ના. જ્યાં સુધી એ અભિમાનીનું અભિમાન ખંડિત ન કરું ત્યાં સુધી મને ઊંઘ નથી આવવાની.’ રાવણે સ્પષ્ટ વાત રજૂ કરી.

‘પરંતુ આપણે એની સાથે મિત્રતા બાંધી છે, હવે શું થઈ શકે?’ બિભીષણે ચિંતા વ્યક્ત કરી.

‘દુશ્મન સાથે વળી મિત્રતા કેવી? એ તો ખર-દૂષણને એકવાર મુક્ત કરી લેવા માટે પવનંજયે એક પૈતરો રચ્યો હતો.’ કુંભકર્ણની સામે જોઈ રાવણે કહ્યું.

‘ગમે તેમ કર્યું પણ આપણે એની સન્મુખ મિત્રતા જાહેર કરી છે એ વાત જાહેર થઈ ચૂકી છે. હવે આપણે જો આક્રમણ કરીએ તો વિશ્વની સમક્ષ આપણે અન્યાયી ઠરીએ.’

હનુમાન યુદ્ધની વાટે...

૨૫૯

બિભીષણે નીતિનો પ્રશ્ન જરા આગળ ધર્યો, પણ રાવણને તે ન ગમ્યું.

‘હું પણ એથી જ ગૂંચવાઈ રહ્યો છું... માટે જ તમને બોલાવ્યા છે કે હવે શું કરવું?’

રાવણ જરા વ્યગ્ર બની ગયો.

ત્રણેય ભાઈઓ અને ઇન્દ્રજિત વિચારમાં પડી ગયા. જો વરુણ પર આક્રમણ કરવામાં આવે તો લંકાપતિ બદનામ થાય છે અને આક્રમણ ન કરવામાં આવે તો લંકાપતિના સાર્વભૌમત્વમાં ખામી આવે છે! લંકાપતિને ભારે ખટકી રહ્યું છે. હવે શું કરવું?’

‘મને એક ઉપાય સૂઝે છે.’ ઇન્દ્રજિત બોલ્યો.

‘શું?’

‘આપણે એવું કોઈ નક્કર કારણ શોધી કાઢવું જોઈએ કે વરુણે મિત્રતાનો ભંગ કર્યો છે!’

‘પણ વરુણે મિત્રતાનો ભંગ કર્યાનું એક પણ કારણ ન મળે તો?’ રાવણે શંકા કરી.

‘તો આપણે કૃત્રિમ કારણ ઊભું કરીને, તેને ચેતવણી આપવી! આ રીતે જો તમે મિત્રતાનો ભંગ કરશો તો પછી અમારે નાદૃષ્ટકે બીજાં પગલાં લેવાં પડશે!’

ઇન્દ્રજિતની આ મેલી રાજકારણની રમત સાંભળીને બિભીષણનું મન ન માન્યું, તે મૌન રહ્યો. પરંતુ રાવણ બિભીષણની નીતિપ્રિયતાને ઓળખતો હતો. ઇન્દ્રજિતની મુત્સદીભરી વાત રાવણને ગમી ગઈ હતી. હાલ તરત આટલેથી જ વાત પતાવી દેવા રાવણે કહ્યું :

‘હું પણ આ અંગે વિચારીશ, તમે બધાં પણ વિચારજો. તમે ત્રણેયે મારી ચિંતા વહેંચી લીધી એટલે હવે મારો ભાર ઓછો થઈ ગયો છે! હવે મને ઊંધ આવશે!’

રાવણે ત્રણેયને જવાની અનુજ્ઞા આપી અને પોતે પણ સૂઈ ગયો. ઇન્દ્રજિત પિતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે અનેક વિચારો દોડાવવા લાગ્યો. જ્યારે બિભીષણ, કોઈ પણ અન્યાયી રીતે રાવણની એપણાઓ સંતોષવા રાજી ન હતો. તે જાણતો હતો કે વરુણે અત્યાર સુધી મૈત્રી-સંબંધને બરાબર સાચવ્યો છે. તેને ખોટી રીતે બદનામ કરીને, આક્રમણ ન કરવું જોઈએ. જ્યારે કુંભકર્ણને તો આવું કાંઈ વિચારવાનું જ ન હતું! એને તો રાવણ જે આજ્ઞા કરે તે મુજબ શત્રુઓનો મુકાબલો કરવાનો હતો!

રાવણે બીજા દિવસે પ્રભાતે જિનપૂજાદિ દિનકૃત્યો પૂર્ણ કરી, તરત જ ઇન્દ્રજિતને બોલાવ્યો.

‘તેં પછી રાત્રે આગળ કંઈ વિચાર્યું?’

‘હા, પિતાજી મેં તો ઘણું વિચાર્યું...’

‘તો કહે.’

‘વરુણે આપણી સાથેની મૈત્રીનો ભંગ કર્યો છે, એવી એક વાત વહેતી કરી દેવી...’

‘કંઈ દૃષ્ટિએ મૈત્રીનો ભંગ કર્યો છે, તે જણાવવું પડે ને?’

‘હા જી, એના સુભટોએ આપણી સીમાનો ભંગ કર્યો છે. આપણી સીમામાં વરુણના સુભટો ઘૂસણખોરી કરે છે એ રીતે એણે મૈત્રીનો ભંગ કર્યો છે, એમ આપણે જાહેર કરવું જોઈએ.’ ઇન્દ્રજિતે ઉપાય રજૂ કર્યો.

‘સરસ ઉપાય બતાવ્યો! દૂતને બોલાવી હું હમણાં જ ઉપાય અમલમાં મૂકું છું.’

મનુષ્યનો આ એક સ્વભાવ છે : પોતાના વિચારોને અનુકૂળ વિચારો રજૂ કરનાર મનુષ્ય તેને ગમી જાય છે. ઇન્દ્રજિતે પિતાની ઇચ્છાને પારખી, એને અનુકૂળ યોજના રજૂ કરી. તેણે પિતાના વિચારો ન્યાયી છે કે અન્યાયી છે, તેનો વિચાર ન કર્યો. પિતાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા તેણે વરુણને બલિ બનાવવાની યોજના ઘડી કાઢી.

રાવણે તરત દૂતને બોલાવ્યો અને વરુણરાજને કહેવાનો સંદેશો આપ્યો :
વરુણરાજ,

‘પ્રસ્લાદનંદન પવનંજયની દરમિયાનગીરીથી તમારી સાથે મેં મૈત્રીનો સંબંધ બાંધ્યો અને આજદિન સુધી અમે એનું પાલન કર્યું છે, પરંતુ તમે એ મૈત્રીનો ભંગ કર્યો છે, લંકાના રાજ્યની હદમાં તમારા સુભટો ઘૂસી આવે છે. આ પરથી અમને તમારા દુષ્ટ ઇરાદાઓની ગંધ આવી ગઈ છે. તમને અને તમારા પુત્રોને બાહુબળનું અભિમાન છે, પરંતુ હવે તેનો અંત નજીકમાં લાગે છે. હજુ પણ જો તમારા સુભટોને નહિ વારો, તો અમારે તત્કાળ જલદ પગલાં ભરવાં પડશે.’

દૂત સંદેશો લઈને, વરુણની તરફ રવાના થયો. બીજી બાજુ રાવણે પોતાના તમામ આજ્ઞાંકિત અને મિત્ર રાજાઓને પોતપોતાનાં સૈન્યો લઈને, આવી જવા માટે કહેણ પાઠવી દીધાં. લંકા પુનઃ યુદ્ધના વાતાવરણથી ધ્રમધ્રમી ઊઠી.

દૂત સંદેશો લઈને વરુણપુરી પહોંચી ગયો. વરુણરાજની રાજસભામાં પ્રવેશીને, વરુણરાજને પ્રણામ કરીને, ઊભો રહ્યો.

હનુમાન યુદ્ધની વાટે...

૨૬૧

‘ક્યાંથી આવ્યા છો?’

‘લંકાથી.’

‘ઓહો? લંકાપતિ કુશળ તો છે ને?’

‘મિત્ર પણ જ્યારે દગો દે, ત્યારે કુશળતા કેવી રીતે હોય, રાજન?’

‘એવો તો કયો મિત્ર છે કે જંજો લંકાપતિને દગો દીધો છે?’ વરુણે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

‘આપ મને શું પૂછો છો? આપ જ વિચારો!’

વરુણે પુંડરીક અને રાજીવની સામે જોયું. તેઓ પણ વિચારમાં પડી ગયા. ત્યાં લંકાપતિના દૂતે કહ્યું :

‘રાજન, આપ અજાણપણાનો દેખાવ ન કરો. લંકાપતિને આપની ભેદભરી રમતનો ખ્યાલ આવી ગયો છે અને મને સંદેશો આપીને મોકલ્યો છે.’

‘એટલે શું અમે મૈત્રી તોડી છે?’ વરુણ વ્યગ્ર બન્યો.

‘હા, જી હા...’

‘ખોટી વાત. તદ્દન જુઠાણું...’ વરુણે રાડ પાડી.

‘લંકાપતિના ચરપુરુષોએ બાતમી મેળવી છે કે આપના સુભટો લંકાના પ્રદેશમાં પોતાનો પગદંડો જમાવવા લાગ્યા છે. લંકાપતિને આ સમાચારે ભારે આઘાત પહોંચાડ્યો છે અને જો તમારી આ પ્રવૃત્તિ તત્કાળ નહિ અટકે તો લંકાપતિ તત્કાળ સખત પગલાં ભરશે...’

‘બિલકુલ પાયા વગરની આ વાત છે. અમારા સુભટો કદીય એવું પગલું ભરે નહિ એવી અમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે.’ રાજીવે સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો.

‘તો શું લંકાપતિના ચરપુરુષોએ ખોટી બાતમી આપી છે. એમ?’

‘હા, તદ્દન ખોટી. આ એક બનાવટી વાત ઊભી કરવામાં આવી છે.’ રાજીવે વાતનો મર્મ બતાવ્યો.

‘આપના તરફથી લંકાપતિને શું સંદેશો આપવાનો છે?’

‘સંદેશો લઈને અમારો દૂત આવશે.’ વરુણરાજે લંકાપતિના દૂતને વિદાય કર્યો અને તરત રાજસભાને બરખાસ્ત કરી. પુંડરીક, રાજીવ, મહામંત્રી, વગેરેને મંત્રણાગૃહમાં બોલાવી, વરુણરાજે લંકાપતિને શું સંદેશો મોકલવો, તેની ગંભીર વિચારણા કરી લીધી અને પોતાના દૂતને બોલાવી સંદેશો આપ્યો:

‘લંકાપતિ,’

તમારો સંદેશો મળ્યો. અમારા ખ્યાલ મુજબ તમને ખોટી બાતમી આપવામાં આવેલી છે. અમારા સુભટોએ લંકાના રાજ્યમાં પગપેસારો કર્યો જ નથી અને કરવાની ધારણા પણ નથી. આપણી વચ્ચેનો મૈત્રી-સંબંધ અમે તોડવા માંગતા નથી. એમાં જ ઉભય રાજ્યની પ્રજા અભયનું સુખ અનુભવી શકે, એવી અમારી માન્યતા છે. તમે પણ કોઈ પાયા વિનાના સમાચારોથી દોરવાઈ જઈ, મૈત્રીસંબંધ ન તોડો, એવી અમે અપેક્ષા રાખીએ છીએ.’

સંદેશો લઈને દૂત લંકાના માર્ગે રવાના થયો, જ્યારે બીજી બાજુ ચક્રોર અને દીર્ઘદષ્ટા વરુણ-પુત્રોએ ગુપ્ત રીતે રાજ્યના સંરક્ષણની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી દીધી. તેઓ રાવણની નીતિ-રીતિથી વાકેફ હતા.

દૂત લંકાની રાજસભામાં જઈને ઊભો. લંકાપતિને પ્રણામ કરી, તેણે વરુણરાજનો સંદેશો કહી સંભળાવ્યો. ક્ષણવાર તો સંદેશો સાંભળીને સહુ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. બિભીષણને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. કારણ કે એને અજ્ઞાત રાખીને, રાવણે આ કાર્ય આરંભ્યું હતું, પરંતુ વિચક્ષણ બિભીષણ પરિસ્થિતિને કબી ગયો.

‘વરુણરાજને કહેજે કે તેમનાં મીઠાં વચ્ચનોથી લંકાપતિ ભોળવાઈ જાય તેવો બાળક નથી. એક બાજુ લંકાના પ્રદેશમાં ઘુસણખોરી કરવી છે અને બીજી બાજુ મિત્રતાની વાતો કરવી છે, એવા દંભને હું ક્ષણવાર પણ સહન કરનાર નથી. પરંતુ અભિમાની વરુણ એની ભૂલને તત્કાળ અને સમજાવટથી કબૂલ નહિ કરે. એ તો યુદ્ધભૂમિ પર જ મારે એને ભૂલ કબૂલ કરાવવી પડશે.’

‘એટલે?’ દૂતે સ્પષ્ટતા માંગી.

‘એટલે ન સમજ્યો? વરુણરાજને એના ગુનાની સજા યુદ્ધના મેદાન પર થશે...’ ઇન્દ્રજિતે રાવણ-નીતિની સ્પષ્ટતા કરી.

‘તો વરુણરાજ અને એના અજોડ પરાક્રમી પુત્રોની અજેય શક્તિનો પરચો મેળવવા ખુશીથી પધારજો. પણ એ પૂર્વે તમારા પેલા ખર-દૂપણના અનુભવો પૂછીને આવજો!’

પ્રત્યુત્તરની અપેક્ષા રાખ્યા વિના દૂત ત્યાંથી નીકળી ગયો.

રાવણે સેનાને સજ્જ થવા હાકલ કરી. બીજી બાજુ પાતાલલંકામાંથી ખર-દૂપણ પણ પોતાની વિશાળ સેના સાથે આવી પહોંચ્યા. સુગ્રીવ પણ પોતાના ચુંનંદા સૈન્યને લઈ લંકામાં આવી ગયો. અનેક વિદ્યાધર રાજાઓ પણ આવી પહોંચ્યા.

હનુમાન યુદ્ધની વાટે...

૨૬૩

વિદ્યાધર રાજાઓને સંદેશો આપવા ગયેલા દૂતોમાંથી એક દૂત પવનંજયને ખાસ સંદેશો આપવા માટે હનુપુર પહોંચી ગયો હતો. સંદેશો મળતાં જ પવનંજય અને માનસવેગ લંકા જવા માટે તૈયાર થયા, પરંતુ પિતાને અને મામાને તૈયાર થતા જોઈ હનુમાન ત્યાં આવ્યા :

‘પિતાજી, યુદ્ધ માટે હવે આપને જવાનું ન હોય. આપ અહીં જ રહો. આપ મને અનુજ્ઞા આપો.’

‘ભાઈ, આ યુદ્ધમાં તારું કામ નહિ. વરુણ અને એના પુત્રો પ્રચંડ શક્તિ ધરાવે છે. એમની સામે...’

‘પિતાજી, આપ મને નાનો સમજીને વાત કરો છો. પરંતુ પરાક્રમમાં વય જોવાતી નથી. આપ એક વખત મને જવાની અનુજ્ઞા આપો. પછી જ આપને આપના પુત્રના પરાક્રમની પ્રતીતિ થશે.’

માનસવેગ તો જાણતા જ હતા કે હનુમાનનું પરાક્રમ અજોડ છે. તેમણે કોઈ અનાકાની ન કરી. બલકે હનુમાનને જવા દેવા માટે પવનંજયને સમજાવ્યો. પરંતુ જ્યાં હનુમાનને યુદ્ધમાં જવા તૈયાર થયેલ જાણ્યો કે અંજના દોડી આવી, વસંતતિલકા દોડી આવી. પ્રહસિત પણ આવી પહોંચ્યો.

હનુમાનનો હાથ પકડી, અંજનાએ ગળગળા સ્વરે કહ્યું.

‘બેટા, તારે હમણાં યુદ્ધમાં નથી જવાનું. તારા વિના એક લાણ પણ હું રહી શકું નહિ.’

‘મા, તારે તો આ પ્રસંગે એક વીર-માતાને છાજે એ રીતે મને વિદાય આપવાની હોય! તું નિશ્ચય માનજે કે આ તારો પુત્ર વિજય મેળવીને હેમ-ખેમ પાછો આવી પહોંચશે!’

અંજનાની આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે જોઈ મામા માનસવેગે અંજનાને આશ્વાસન આપ્યું અને હનુમાનના પડવા માત્રથી પર્વતના શિખરના થઈ ગયેલા યૂરાવાળો પ્રસંગ યાદ કરાવ્યો. પુત્રનું પરાક્રમ સારા ય વિશ્વમાં કીર્તિ પ્રસરાવનારું બનશે, એ વાત સમજાવી. અંતે, હનુમાનની સાથે પ્રહસિતને જવાનું નક્કી થતાં અંજના સંમત થઈ.

બસ! હનુમાનના સેનાપતિપણા નીચે યુદ્ધે જવા માટે, હજારો-લાખો સૈનિકો થનગની ઊઠ્યા. શુભ દિવસે અને શુભ શુકને અંજનાએ વીર હનુમાનના લલાટમાં કંકનું તિલક કર્યું અને યુદ્ધનાં વાજિંત્રોએ ગગનને ગજવી મૂક્યું.

❀ ૨૯. વરુણ પર વિજય ❀

રાવણના પ્રયાણની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી, ત્યાં જ હનુમાન હજારો વીર સુભટોની સાથે આવી પહોંચ્યો. હનુમાનને દૂરથી આવતો જોઈ, રાવણ ખુબ આનંદિત થઈ ગયો... રથમાંથી ઊતરી પ્રહસિતની સાથે હનુમાન રાવણની સન્મુખ ચાલ્યો. રાવણે સામા આવીને, હનુમાનને પોતાના બાહુપાશમાં જકડી લીધો... જાણે સાક્ષાત્ વિજય જ સામે આવીને ભેટયો હોય, તેમ રાવણને લાગ્યું. હનુમાનની તેજસ્વી મુખમુદ્રા અને સુદૃઢ અંગોને જોઈ રાવણે એના દુર્વાર પરાક્રમનું અનુમાન કરી લીધું.

રાજપુરોહિતે મંગલ શ્લોકનો પાઠ કર્યો. પ્રયાણની ભેરી વાગી ઊઠી અને રાવણનો રથ ગતિશીલ બન્યો. રાવણની પાછળ જ હનુમાનના રથને રાખવામાં આવ્યો હતો. રથનું સારથિપણું પ્રહસિતે સંભાળી લીધું હતું. હનુમાનના રથની હરોળમાં જ ઇન્દ્રજિતનો રથ ચાલી રહ્યો હતો. તેમની પાછળ કુંભકર્ણ, મેઘવાહન અને સુગ્રીવના રથો શોભી રહ્યા હતા. તેમની પાછળ ખર અને દૂષણના રથો દોડી રહ્યા હતા.

અનેક વિદ્યાધર રાજાઓ, શૂરવીર સેનાપતિઓ, અશ્વદળ, પાયદળ, હસ્તિદળ સાથે વરુણપુરી તરફ આગળ વધ્યા. થોડાક દિવસોમાં જ વરુણપુરીની નજીક જઈ પહોંચ્યા. બીજી બાજુ વરુણ પણ પૂરી તૈયારી સાથે સજ્જ થઈને ઊભો હતો. વરુણના એક એકથી ચડિયાતા પરાક્રમી પુત્રો, રાવણના સૈન્યની ખબર લઈ નાંખવા તલપાપડ થઈ રહ્યા હતા. અનેક શસ્ત્રવિદ્યાઓ અને અસ્ત્રવિદ્યાઓમાં પારંગત સેનાપતિઓ લંકાપતિની રાહ જોતા ઊછળી રહ્યા હતા.

યુદ્ધના મેદાનથી બાર કોશ દૂર રાવણે સૈન્યનો પડાવ નાંખ્યો અને સૂર્ય અસ્ત થયો. જાણે કે એક વિશાળ નગર વસી ગયું! આવશ્યક કાર્યોથી પરવારી રાવણે પહેલા દિવસના યુદ્ધનો વ્યૂહ રચી કાઢ્યો. પહેલા દિવસે યુદ્ધના સેનાપતિ તરીકે ઇન્દ્રજિતની પસંદગી થઈ. સૌ નિદ્રાધીન થયા, છેલ્લા પ્રહરનો પ્રારંભ થયો ને જાગૃતિની નોબત વાગી. ટપોટપ એક પછી એક દળ યુદ્ધના મેદાન તરફ રવાના થવા લાગ્યું. અરુણોદય થતામાં તો કુંભકર્ણના અનામત સૈન્યને છોડી સમગ્ર સૈન્ય વ્યૂહાકારે મેદાનમાં ગોઠવાઈ ગયું.

વરુણના સૈન્યની આગેવાની પુંડરીકે લીધી હતી. અનેક શસ્ત્રોથી સજ્જ બની, તે મોખરે રથારૂઢ બનીને ઊભો હતો. તેની બાજુમાં જ રાજ્યવનો રથ ગોઠવાયો હતો. બરાબર તે બંનેના રથની સામે ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહનના

વરુણ પર વિજય

૨૬૫

રથો ગોઠવાઈ ગયા હતા. તેમની પાછળ મહેન્દ્રપુરીનો યુવરાજ પ્રસન્નકીર્તિ પોતાના યુનંદા દસ હજાર ઘોડસવારોની સાથે ઊભો હતો. તેની બાજુમાં લંકાપતિના ખાસ માનીતા સેનાપતિઓ ખર અને દૂષણ પોતાના કટ્ટર દુશ્મનનો મુકાબલો કરવા રથમાં ગોઠવાયા હતા.

જ્યારે થોડેક દૂર જ્યાં વરુણનો મુખ્ય સેનાપતિ યોગેશ પચાસ હજારના સૈન્ય સાથે ઊભો હતો, તેની સામે જ સૂર્ય જેવો તેજસ્વી હનુમાન પચાસ હજાર યુનંદા સૈનિકોની આગેવાની લઈને ઊભો હતો.

ઉદયાચલ પર સહસ્રરશ્મિ પ્રગટ થયો. અને બંને પક્ષોમાં યુદ્ધનો આરંભ કરવા માટે વાજિંત્રો રણકી ઊઠ્યાં. ઇન્દ્રજિતે ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીને તીર છોડ્યું. તે સીધું પુંડરીકના કાન પાસે થઈને પસાર થઈ ગયું. પુંડરીકે સખત વેગથી સતત દસ તીરો છોડ્યાં. ઇન્દ્રજિતે દસેદશ તીરોને વચમાં જ પૂરાં કરી નાખ્યાં અને એક ક્ષણમાં પચીસ તીરો છોડીને પુંડરીકને મૂંઝવી નાંખવા પોતાના રથને આગળ ધપાવ્યો. પરંતુ ત્યાં તો પુંડરીકે દસ-દસ તીરો છોડીને ઇન્દ્રજિતના રથના અશ્વોને આગળ વધતા અટકાવી દીધાં.

બીજી બાજુ રાજીવે મરણિયા થઈને લંકાના સૈન્યને ભૂશરણ કરવા માંડ્યું. એક એક તીરથી તેણે એક એક સૈનિકને ભૂમિ પર ઢાળવા માંડ્યો. મેઘવાહને રાજીવ પર તીરોની વર્ષા કરવા માંડી, પરંતુ રાજીવે તેને ગણકાર્યા વિના મેઘવાહન પર દસ તીરો છોડીને મેઘવાહનના ધનુષ્યને તોડી નાંખ્યું. મેઘવાહને બીજુ ધનુષ્ય લીધું અને રાજીવના રથના અશ્વોને ઘાયલ કર્યા, ત્યાં તો મેઘવાહનની બંને બાજુએ ખર અને દૂષણ આવી પહોંચ્યા અને રાજીવ પર સખત મારો ચલાવ્યો, પરંતુ રાજીવ અતિ વીરતાપૂર્વક ઝઝૂમી રહ્યો હતો. તેણે દસ તીરોથી ખરના મુગટને ઉડાવી દીધો અને દસ તીરોથી દૂષણના કવચને ભેદી નાંખ્યું અને પચાસ તીરોની હારમાળા છોડી મેઘવાહનના અશ્વોને ભૂશરણ કરી દીધા! મેઘવાહને દૂષણના રથમાં સ્થાન લીધું.

પુંડરીકે ઇન્દ્રજિતને હંફાવવા માંડ્યો, જ્યારે વરુણના સૈન્યે લંકાના સૈન્યની ખબર લઈ નાંખી. હજુ તો પ્રથમ પ્રહર પૂરો નહોતો થયો ત્યાં તો લંકાનું પહેલી હરોળનું હજારોનું સૈન્ય નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ ગયું. પુંડરીકે અચાનક ધસારો કર્યો અને લંકાના સૈન્યને એક કોશ દૂર ધકેલી દીધું. વરુણના સૈન્યનો જુસ્સો પૂર્ણિમાની સમુદ્ર-ભરતીની જેમ વધતો હતો, જ્યારે લંકાનું સૈન્ય નિરાશા તરફ ઢળી રહ્યું હતું.

૨૭૬

જૈન રામાયણ

દૂર હનુમાન વરુણના સેનાપતિ યોગેશને રમાડી રહ્યો હતો. હનુમાને જોયું કે પુંડરીક ઇન્દ્રજિત તરફ મોરચાને હટાવી રહ્યો છે, લંકાનું સૈન્ય પાછું હટી રહ્યું છે. તેણે પ્રહસિતને કહ્યું.

‘આપણો રથ પુંડરીક તરફ વાળો.’

‘હજુ થોડી વાર છે. પ્રથમ પ્રહર પૂરો થવા દો’ પ્રહસિતે કહ્યું :

પ્રથમ પ્રહરને પૂર્ણ થવાની થોડીક જ વાર હતી. એ અરસામાં હનુમાને યોગેશ સામે રમત સમેટવા માંડી. જાણી જોઈને હનુમાન જરા પાછો હટ્યો. યોગેશ હર્ષમાં આવી ગયો અને હનુમાન તરફ આગળ વધ્યો. હનુમાને તેને જરા આગળ આવવા દીધો અને જ્યાં ઠીક ઠીક આગળ આવ્યો કે પ્રહસિતે રથને ચક્રાકારે ગતિ આપી. યોગેશના રથની ચારેકોર પવનવેગે હનુમાનનો રથ ઘૂમવા માંડ્યો. હનુમાને તીરની સતત વર્ષા કરી, યોગેશને ભારે મૂંઝવણમાં મૂકી દીધો. એટલું જ નહિ પણ યોગેશના ધનુષ્યને તોડી નાંખ્યું. રથના અશ્વોને જર્જરિત કરી નાંખ્યા અને રથનાં ચક્રોને પણ શિથિલ બનાવી દીધાં.

પ્રથમ પ્રહર પૂર્ણ થયો ને પ્રહસિતે હનુમાનના રથને પુંડરીક તરફ દોડાવી મૂક્યો. યોગેશે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો! હનુમાનનો રથ પુંડરીકની સામે આવી ઊભો. ત્યાં જ પુંડરીકે હનુમાનને મૂંઝવી નાખવા એકધારો તીરોનો મારો ચલાવ્યો, પરંતુ હનુમાને પુંડરીકના એક એક તીરને પ્રતિપક્ષી તીરથી તોડી નાખ્યું અને ખૂબ જ ચાલાકીથી પુંડરીક ઉપર દસ તીરો મારી, તેનું ધનુષ્ય તોડી નાંખ્યું. પુંડરીકે બીજું ધનુષ્ય લીધું અને કલ્યાંતકાળનું દ્રશ્ય ખડું કરી દીધું... તેણે ક્રોધાતુર બનીને હનુમાન પર તીરોનો મારો ચલાવ્યો. હનુમાનના રથના અશ્વો પાછા પડવા લાગ્યા. હનુમાને શસ્ત્રવિદ્યાનું સ્મરણ કરીને તીર છોડ્યું, એકમાંથી સેંકડો તીરો સર્જાઈ ગયાં. તીરોની એકધારી વર્ષામાં પુંડરીક હનુમાનને જોઈ શક્યો નહિ, જ્યારે હનુમાને પુંડરીકનું નિશાન લઈને, એક પછી એક મંત્રપૂત તીરો છોડવા માંડ્યાં. પુંડરીક મૂંઝાયો, ત્યાં રાજીવ એના પડાને પહોંચ્યો લાગ્યો. તેણે હનુમાનને હંફાવવા માંડ્યો. ત્યાં તો મહેન્દ્રપુરનો યુવરાજ પ્રસન્નકીર્તિ હનુમાનની લગોલગ આવી ગયો અને હનુમાન સાથે લડતા પુંડરીકનો પ્રબળ સામનો કરવા માંડ્યો. પુંડરીક પ્રસન્નકીર્તિ તરફ વળ્યો, એટલે હનુમાને રાજીવ પર એક સાથે પચાસ તીરો છોડી, રાજીવના રથના અશ્વોને યમસદનમાં પહોંચાડી દીધા. રાજીવે છલાંગ મારીને બીજા રથમાં સ્થાન લીધું અને હનુમાન પર સખત હુમલો કર્યો.

વરુણ પર વિજય

૨૬૭

હનુમાનનો રથ પ્રહસિતે પાછો પાડ્યો. રાજીવ આગળ વધ્યો. પ્રહસિતે રાજીવને ઠીક ઠીક આગળ આવવા દીધો અને જ્યાં ધારણા મુજબ આગળ આવી ગયો કે પ્રહસિતે રથને ચક્રાકારે ધુમાવવા માંડ્યો. હનુમાને અજબ કળાથી તીરોને એકધારા છોડીને રાજીવને ઘેરી લીધો. રાજીવને ઘેરાઈ ગયેલો જોઈ, પુંડરીક એના તરફ વળ્યો, પરંતુ પ્રસન્નકીર્તિએ એને આગળ વધતો અટકાવી દીધો... પરંતુ પુંડરીકનાં કાળમુખ જેવાં તીરોની સામે પ્રસન્નકીર્તિ ન ટકી શક્યો. એનું કવચ ભેદાઈ ગયું, પુંડરીક આગળ વધ્યો, ત્યાં જ ઇન્દ્રજિતે એને અટકાવી દીધો. ઇન્દ્રજિતે પુંડરીકની ખબર લેવા માંડી. પુંડરીક ઇન્દ્રજિત પર ભૂખ્યા વરુની જેમ તૂટી પડ્યો. પુનઃ ઇન્દ્રજિતને પાછા હટી જવું પડ્યું. પરંતુ એ અરસામાં હનુમાને રાજીવના રથના અશ્વોને ખતમ કરી નાંખ્યા. બીજો રથ મળી શકે એવી સ્થિતિ ન રહી. રાજીવ મૂંઝાયો, રથમાંથી તે ભૂમિ પર કૂદી પડ્યો અને હનુમાનના તીરોનો સામનો કરવા માંડ્યો. પરંતુ હવે હનુમાને જરા ય કાળનો વિલંબ કર્યા વિના રાજીવના ધનુષ્યને તોડી નાંખ્યું અને નાગાસ્ત્રનું સ્મરણ કર્યું અને રાજીવ પર છોડ્યું. રાજીવ ભયંકર સર્પોથી બંધાઈ ગયો. એક ક્ષણમાં જ હનુમાને તેને ઊંચકીને પોતાના રથમાં નાંખ્યો.

લંકાના સૈન્યમાં હર્ષના પોકારો થવા લાગ્યા. પુંડરીક ધૂંધવાઈ ગયો. પોતાના ભાઈને શત્રુના હાથમાં ગયેલો જાણી, તેના અંગેઅંગમાં રોષ ભભૂકી ઊઠ્યો. બીજી બાજુ વરુણના બીજા પરાક્રમી પુત્રો સુમંગલ, સ્વસ્તિક, વાસવ વગેરે પણ પુંડરીકની પડખે આવી પહોંચ્યા અને હનુમાનને જીવતો પકડી લેવા કૃતનિશ્ચયી બની ઝઝૂમવા માંડ્યા.

બીજો પ્રહર પૂર્ણ થયો હતો. લંકાનું સૈન્ય હનુમાનના પરાક્રમ પર ઓવારી ગયું હતું. જ્યારે પુંડરીક હનુમાનની સામે ઢાંત પીસીને, લડી રહ્યો હતો. દૂરથી ભુવનાલંકાર હસ્તી પર બેઠેલો રાવણ હનુમાનના પરાક્રમને નીરખી રહ્યો હતો. તેની બાજુમાં જ મહાન પરાક્રમી સુગ્રીવ રથારૂઢ થઈને ઊભો હતો. હનુમાને રાજીવને જીવતો પકડેલો જાણી, સુગ્રીવ હનુમાનના પરાક્રમ પર આવરી ગયો. રાવણે તરત જ સુગ્રીવને હનુમાનના પડખે પહોંચી જવા આજ્ઞા કરી. સુગ્રીવ હજારો યુનંદા સૈનિકોની સાથે હનુમાનની પાસે આવી પહોંચ્યો... પુંડરીકના ભાઈઓ સુમંગલ, સ્વસ્તિક અને વાસવ વગેરેને હંફાવવા માંડ્યો. સુગ્રીવ અનેક ભયંકર યુદ્ધો લડી ચૂકેલો પરાક્રમી રાજા હતો. તેણે એવો પ્રબળ વેગથી હુમલો કર્યા કે સુમંગલ વગેરેને પાછા હટી જવું પડ્યું. સુગ્રીવ પુંડરીકની તરફ વળ્યો. હનુમાનને થોડીક રાહત મળે, એ હેતુથી સુગ્રીવે પુંડરીકને

૨૬૮

જૈન રામાયણ

પડકાર્યો. પુંડરીક અને સુગ્રીવ વચ્ચે ખૂનખાર જંગ જામી ગયો. કોઈ કોઈને મચક આપતું ન હતું. પુંડરીકના ભાઈઓએ લંકાની સેનામાં ત્રાસ પોકારાવી દીધો. પ્રસન્નકીર્તિ, ખર, દૂષણ વગેરે સામનો કરી રહ્યા હતા. વરુણની વીરસેના તેમને પણ હંફાવી રહી હતી.

ત્રીજો પ્રહર પણ પૂર્ણ થવાની તૈયારી હતી. પુંડરીક સુગ્રીવને જરાય મચક આપતો ન હતો. હનુમાને સુગ્રીવનું સ્થાન લીધું; અને પુંડરીક પર પચીસ તીર છોડી, પુંડરીકને પોતાની તરફ વાળ્યો. સુગ્રીવ વરુણની સેના પર તૂટી પડ્યો અને ત્રાસ પોકારાવી દીધો.

હનુમાને પ્રાણની પરવા કર્યા વિના પુંડરીકની સામે ઝઝૂમવા માંડ્યું. પ્રહસિતે હનુમાનના રથને પુંડરીકના રથની એટલો નિકટમાં લીધો કે એકબીજા પર તીરનો હુમલો ન કરી શકે. હનુમાને ગદા લીધી. પુંડરીકે પણ ગદા લીધી. બંને રથ પરથી નીચે ઊતરી પડ્યા. બંને વચ્ચે દારુણ ગદાયુદ્ધ જામ્યું. હનુમાને પુંડરીકના એક-એક પ્રહારને નિષ્ફળ બનાવી, થોડીક વારમાં જ પુંડરીકને થકવી નાંખ્યો અને ચપળતાપૂર્વક ઊછળીને, પુંડરીક પર એક પ્રબળ પ્રહાર કર્યો અને પુંડરીક પડ્યો. હનુમાને ઊંચકીને રથમાં નાંખ્યો... લંકાના સૈન્યે જોરશોરથી હર્ષનો નાદ કરવા માંડ્યો.

પુંડરીકને પડેલો જાણી, ખુદ વરુણરાજ પોતાની અજેય હસ્તીસેના સાથે ધસી આવ્યો. આ બાજુ રાવણે જ્યાં વરુણરાજને હનુમાન તરફ ધસી જતો જોયો, કે પવનવેગે ભુવનાલંકારને વરુણરાજ તરફ હંકાર્યો અને વરુણને માર્ગમાં જ રોક્યો. રાવણ અને વરુણરાજ વચ્ચે જંગ જામી ગયો. ચોથા પ્રહરનો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો. વરુણરાજે પોતાના અપૂર્વ પરાક્રમથી રાવણને મચક ન આપી. રાવણે પોતાની મંત્રવિદ્યાઓનું સ્મરણ કર્યું, પરંતુ વરુણે એક પછી એક વિદ્યાને પણ પ્રતિપક્ષી વિદ્યાઓથી પરાજિત કરવા માંડી. એક વાર તો વરુણનું પરાક્રમ જોઈ, રાવણ મુગ્ધ થઈ ગયો અને એક મહાન વીરની સામે યુદ્ધ કરવાનો લહાવો મળ્યાનો હર્ષ અનુભવ્યો.

રાવણે ભુવનાલંકાર હસ્તીને વરુણના હસ્તી સાથે ટકરાવ્યો અને કપટકુશળ રાવણ છલાંગ મારીને વરુણના હસ્તી પર ફૂટી પડ્યો. વરુણને તો કલ્પના પણ ન હતી કે રાવણ આ રીતે ફૂટી પડશે! રાવણે વરુણ પર સખત હુમલો કરીને, વરુણને પકડી લીધો.

ખલાસ! વરુણના હસ્તી પર લંકાપતિનો ધ્વજ ફરકી ગયો. યુદ્ધ અટકી ગયું. લંકાની સેનાએ લાંબા વખત સુધી જયજયકાર કર્યો. રાવણ વરુણને લઈ

વરુણ પર વિજય

૨૭૯

પોતાની છાવણી તરફ વળ્યો અને સૂર્ય અસ્તાચલ પર પહોંચી ગયો. રાત આરામમાં પસાર કરી, પ્રભાતે નિત્યકાર્યોથી પરવારી. રાવણે ત્યાં જ સભા ભરી. પોતપોતાના સ્થાને સહુ વિદ્યાધર રાજાઓ વગેરે ગોઠવાઈ ગયા. હનુમાનને રાવણે પોતાની પાસે જ સિંહાસન પર બેસાડ્યો.

રાવણની આગળ વરુણ અને તેના સહુ પુત્રોને ઊભા કરવામાં આવ્યા, રાવણે ત્યાં પોતાનું વક્તવ્ય શરૂ કર્યું.

‘માનવંતા રાજેશ્વરો, યુવરાજો અને પ્યારા સુભટો!

વરુણરાજ જેવા પરાક્રમી રાજા સામે તમે યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો છે, તેથી મારા હૈયામાં અપૂર્વ આનંદ થયો છે, પરંતુ આ યુદ્ધવિજયનો યશ હું પવનંજયપુત્ર વીર હનુમાનને આપુ છું! હનુમાનનું અદ્ભુત પરાક્રમ જોઈ, હું ખરેખર મુગ્ધ બન્યો છું...’

‘વરુણ અને પુંડરીક, રાજીવ વગેરેએ હનુમાનની સામે જોયું. તેઓએ અત્યારે જ જાણ્યું કે આ વીર યુવાન પવનંજયનો નંદન છે! તેઓને હર્ષ થયો. હનુમાને ત્યાં રાવણને પ્રણામ કરીને કહ્યું :

‘મહારાજા... અને અન્ય પ્રિય સુભટો,

આ વિજય મેં એકલાએ નથી મેળવ્યો, આપણે બધાએ મેળવ્યો છે. આપ સહુના સાથ વિના, અને એમાંય પૂજ્ય પ્રહસિતકાકા વિના તો હું કંઈ જ ન કરી શકત... માટે આ વિજયનો યશ આપ સૌને ફાળે જાય છે...’

સુભટોએ હનુમાનની જય બોલાવી.

લંકાપતિએ કહ્યું :

‘અભિનંદનને પાત્ર જેમ તમે સહુ છો, તેમ પરાક્રમી વરુણરાજ અને એમના વીર સુપુત્રો પણ છે, હું એમની વીરતા પર પ્રસન્ન થઈ ગયો છું. મારે વરુણપુરીનું રાજ્ય લઈ લેવું નથી. હું એમને જ એમનું રાજ્ય પાછું સોંપું છું.’

સુભટોએ લંકાપતિની જય પોકારી. ઇન્દ્રજિતે ઊભા થઈને, વરુણરાજ અને પુંડરીક-રાજીવ વગેરેનાં બંધન છોડી નાંખ્યાં અને તેમને યોગ્ય આસનો આપ્યાં, વરુણરાજે લંકાપતિને એક દિવસ વરુણપુરીમાં રોકાઈ જવા માટે વિનંતી કરી. રાવણે તે માન્ય રાખી. સહુને લઈને વરુણરાજે વરુણપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો.

પહેલો ભાગ સંપૂર્ણ.

વાચકની નોંધ

આચાર્ય શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર
કોબા તીર્થ

Acharya Sri Kailassagarsuri Gyanmandir
Sri Mahavir Jain Aradhana Kendra
Koba Tirth, Gandhinagar-382 007 (Guj) INDIA
Web site : www.kobatirth.org
E-mail : gyanmandir@kobatirth.org